

ƏL-BƏYAN

İKİNCİ CİLD

Ayətullah Seyid Əbulqasim Xoi

ON İKİNCİ FƏSİL

QURANDA NƏSX

1. Nəxin mənası;
2. Şəri hökmlərdəki nəsx;
3. Tövrat və İncildə nəsx;
4. İslam və Quranda nəsx;
5. Qurandakı 36 ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyələrin araşdırılması.

NƏSXİN MƏNASI

Bir çox təfsir və Quran elmlərinə dair təlif olunmuş kitablarda Qurandakı bəzi ayələr haqda «nəsx olunmuş ayələr» adı altında ayrıca fəsl ayrılmışdır. Əbu Bəkr Nuhas özünün «Ən-nasix vəl Mənsux» adlı kitabında nəsx olunmuş ayələrin sayını 138 olduğunu qeyd etmişdir.

Kitabın bu fəslində nəsxin nə olduğunu və ayələrdən bəzilərinin nəsx olunduğuna dair irəli sürülmüş müxtəlif nəzəriyyələri araşdıracağıq və beləliklə də Quran ayələrində nəsxə yol verilmədiyini aşkara çıxaracağıq.

Nəsx nəzəriyyəsi irəli sürülməklə qanunvericilik xarakteri daşıyan bir çox ayələr getdikcə öz əhəmiyyətini itirmiş, amma sonra tükənməz elm mənbəyi olan bu ilahi nemət, öz əzəmət və şan-şöhrətini özünə qaytara bilmişdir. Ümid edirik, haqqında söhbət açdığımız mətləb müsbət nəticələr verərək azacıq da olsa əhəmiyyət kəsb etmiş olsun.

Biz burada nəsx olunan ayələrin yalnız otuz altısı haqda söhbət açacağıq. Əgər bu ayələrdə nəsxə yol verilmədiyini isbat edə bilsək, digər ayələrində nəsx olunmadığını asanlıqla sübuta yetirə bilərik.

NƏSXİN LÜĞƏVİ MƏNASI

Nəsxin lüğəvi mənası yazılı mətnin üzərindən köçürmək, olduğu kimi yazmaqdır. «İntisax» və «istinsax» kəlmələri də məhz bu kökdən götürülmüşdür. Nəsx lüğətdə «dəyişmək», «nəql etmək» mənalarında da işlənmişdir. Belə ki, el arasında işlənən atalar sözündə deyilir: «Tənasəxəl məvarisu vədduhuru». Yəni zaman və var-dövlət dəyişilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı biz nəsxin lüğətdə «məhv olub aradan getmək» mənasında işləndiyinin də şahidi oluruq. Başqa bir atalar məsəlində deyilir:

«Nəsəxtişşəmsuz-zillə» – yəni gün kölgəni aradan apardı. Nəsx, Peyğəmbərin (s) səhabələrin zamanında və sonrakı dövrlərdə də məhz bu mənada işlənmişdir. Onlar adətən külliyyat və ümumi bir məfhumdan ayrılan və ya istisna olan hər bir şeyə «nasix» (aradan

aparan) deyərdilər. Çünki, sonradan yaranmış əlavə və istisnalar əvvəlki hökmləri ya əvəz etmiş və ya aradan aparmışdır.

NƏSXİN İSTİLAHİ MƏNALARI

Din alimləri və Quran elmləri mütəxəssisləri bu ifadədən lüğəvi mənada istifadə etmişlər. Nəsxin tərifi də deyilir: Nəsx hər hansı sabit bir şəri hökmün dövr və zamanı dəyişilməklə yeni hökmə əvəz olunmasına deyilir. Tərifi də «sabit» ifadəsindən istifadə etməkdən məqsəd budur ki, əgər sadir olunan hökm sabit olmazsa, mövzu dəyişilməklə əvəz olunarsa artıq nəsx adlandırılmayır. Məsələn, Ramazan ayı başa çatdıqdan sonra əgər bu ayda oruc tutulmasının vacibliyi aradan götürülsə, artıq biz bunu nəsx adlandıra bilmərik. Çünki, orucun vacibliyi həmişəlik deyil, yalnız Ramazan ayına aiddir. Belə ki, Ramazan ayı sona çatdıqdan sonra orucun vacibliyinə dair sadir olunmuş hökmün vacibliyi də əvəz olunur. Həmçinin vaxtı keçdikdən sonra var-dövlətə aid olan malikiyyəti də nəsx adlandırılır. Çünki bütün hallarda əvəz olunan hökmün özü deyil, mövzu və şəraitidir və mövzu dəyişilməklə hökmün aradan götürülməsi nə nəsx adlanır, nə də şəriət alimləri arasında fikir ayrılığına və ixtilafa səbəb olur.

İzah: Nəsxin mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu daha da aydınlaşdırmaq üçün oxucunun nəzərini verdiyimiz izahata cəlb edirik.

Şəriət və islam qanunları tərəfindən uydurulan hər bir hökm və hər hansı bir həqiqi qanunvericilik orqanı tərəfindən qüvvəyə minən hər bir qanun sübut və isbat baxımından iki mərhələdən ibarətdir:

1. Hökmün reallaşmasında olan sübut mərhələsi;

Buradan həmən qanunvericilik mərhələsi nəzərdə tutulur. Bu mərhələdə hökm və qanun ümumi şəkildə hər hansı bir mətləb nəzərdə tutulmadan qüvvəyə minir. Məsələn, şərabın haram olduğuna dair hökm verilir. Belə bir qanunvericiliyin mənası bundan ibarətdir ki, hər zaman və hər yerdə şərab olsa ondan istifadə (alib-satmaq, içmək, hədiyyə etmək və s.) haram və yol verilməzdir.

Nəsx olunmadan belə bir hökmün aradan götürülməsi qeyri-mümkündür. Çünki, bu qanunvericilikdə nə zahiri, nə də batini mətləb nəzərdə tutulur.

2. Hökmün zahiri isbat mərhəlsi:

Bu mərhələdə ilk növbədə sadir olunmuş hökmün xaricdə qüvvəyə minməsi nəzərdə tutulur. Və hökm bu mərhələyə yalnız o zaman çata bilər ki, başqa sözlə desək, yalnız elə bir şəraitdə qüvvəyə minə bilər ki, nəzərdə tutulan mətləb xaricdə həyata keçmiş olsun. Məsələn, şərab meydana gəldiyi gündən onun haramlığına dair qəti hökm sadir olundu. Yəni nə qədər ki, şərab mövcuddur, onun haramlığına dair sadir olunmuş hökm də qüvvədə olacaqdır. Lakin mövzu aradan götürüldükdə (yəni xaricdə mövcud olmadıqda) hətta əgər şərab sirkəyə çevrilsə belə haramlığına dair sadir olunmuş hökm də qüvvədən düşəcəkdir. Amma diqqət yetirmək lazımdır ki, belə bir hökmün qüvvədən düşməsinin nəslə heç bir əlaqəsi yoxdur. Artıq bizə nəsxin və mövzunun əvəz olunmasının nə olduğu bəlli oldu. Haqqında söhbət açmaq istədiyimiz mövzu Quran mütəxəssisləri arasında ixtilafa səbəb olmuş nəsx məsələsidir. Belə ki, qüvvədə olan sabit hökm, xaricdə mövzunun olmasına baxmayaraq (zəmanənin tələbatını ödəmədiyi üçün) ya aradan götürülür və ya tam ayrı bir hökm ilə əvəz olunur.

İLAHİ HÖKMLƏRİN NƏSXİ

Ötən fəsillərdə nəsxin lüğəvi və istilahi mənaları ilə tanış olduq. Görəsən nəsx özünün həmən bu mənasında ilahi hökmlərə yol tapa bilərmi? Yəni hər hansı bir hökm başqa bir hökmü nəsx edərək aradan apara bilərmi?

İslam dünyasının görkəmli alim və mütəxəssisləri hamılıqla nəsxin mümkünlüyünə (yəni ilahi hökmlərdən bəzilərinin, digər hökmlərlə əvəz olunmasına) dair öz fikir və mülahizələrini irəli sürmüşlər. Lakin məsihi və yəhudi alimləri bu nəzəriyyə ilə müxalifət edərək ilahi hökmlərin nəsx olunmasını və qeyri-mümkün hesab edirlər. Bu barədə onlar heç bir əsası olmayan yalnız bir dəlilə istinad etmişlər.

NƏSXİN QEYRİ-MÜMKÜNLÜYÜ

Nəsx nəzəriyyəsi ilə müxalif olanlar nəsxin qeyri-mümkünlüyü haqda deyirlər: Hökmlərin nəsx olunması bu iki haldan xaric deyildir. Ya qüvvəyə minmiş qanuna lazımcıca riayət olunmamış və ya qanunverici qüvvə bunun nə ilə nəticələnəcəyini bilmədiyi üçün bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmış və məcburiyyət qarşısında onu digər hökmlərlə nəsx etməli olmuşdur. Lakin verilən hər iki ehtimal həqiqi qanunvericiliyə, yəni Allaha aid olduğu üçün qəbul edilməsi qeyri-mümkündür.

İzah: Qanunvericilik məsələsi elmi, hər şeyi əhatə edən adil və həkim olan Allaha aiddir. Onun bütün hökmləri zəmanənin tələbatına uyğun və eyni zamanda dərin hikmətə əsaslanır. Çünki, qeyri-məntiqi və zəmanənin tələbatına uyğun olmayan qanunlar ilahi hikmət və ədalət prinsipləri ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Demək, verilmiş birinci hökm zəmanənin tələbatı ilə tamamilə uyğun və dərin hikmətə əsaslanmışdır. Və əgər qanunverici məlumatsızlıq və ya zəmanənin tələbatını nəzərə almadan səhvə yol verərək zəmanə və şəraitə tamamilə ziddiyyətli hökmlər verərsə və nəticədə bunun necə pis nəticələr verdiyi aşkara çıxarsa, əvvəlki hökm nəsx olmuş olur. Və belə olduqda başqa bir irad nəzərə çarpır. O da nəsxin Allahın cəhl və məlumatsızlığından irəli gəldiyindən ibarətdir. Nəticədə belə bir qənaətə gələcəyik ki, nəsx ya qanunvericinin zəmanənin tələbatına zidd hökm verməsindən və ya zaman və şəraitə olan məlumatsızlığından irəli gəlir. Bir halda ki, Allah bütün eyb və nöqsanlardan uzaq və bu kimi xüsusiyyətlərdən pak və münəzzəhdir.

Cavab: Qanunverici (Allah) tərəfindən verilən bəzi hökmlər heç də həmişə icra xarakteri daşmır. Yəni bu kimi hökmlər bəzən insanları imtahan və ya üzərlərinə düşən vəzifələri tam şəkildə bəyan etmək məqsədi ilə verilir. Belə olan bir halda nəsx heç bir mənfi məfhum kəsb edə bilmir. Çünki, hər iki hökm (yəni hökmün qanunverici tərəfindən verilməsi və sonradan onun digər hökmə nəsx olunması) zəmanənin tələbatına uyğun və səbəbsiz olaraq verilməmişdir.

Demək, belə bir nəsxin həyata keçməsi heç də nə ilahi hikməti ilə müxalif, nə də Onun cəhlindən irəli gəlir və belə olduqda belə xüsusiyyətlərin Allah üçün qeyri-mümkün olması da heç bir məfhum kəsb etməyəcəkdir.

Bəzən də təlabatı nəzərə alaraq müəyyən işlər üçün qanun qəbul edir və bir müddət keçdikdən sonra onlar həmən qanunverici tərəfindən nəsx olunur. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, qüvvədə olan ilk qanun həmişəlik olaraq qəbul olunmuş, amma sonralar ehtiyac və təlabatı nəzərə alaraq qanunverici tərəfindən daha mükəmməl bəndlərlə əvəz olunmuşdur. Belə bir şeyi qəbul etməklə böyük bir səhvə yol vermiş olardıq. Allah hökmü verdiyi ilk gündən onun qısa müddətli (müvəqqəti) olduğunu bilmiş və müddət başa çatdıqdan sonra onu yeni hökmlə əvəz etmişdir. Və belə bir şəraitdə nəsx heç bir mənfəət xarakter daşmır və belə bir cərəyan Allahın elm və hikməti ilə ziddiyyətlik təşkil etmir. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, «şəri nəsx» deyildikdə, qısa müddətli qüvvədə olacaq və bu müddət başa çatdıqdan sonra nəsx olunan hökmləri nəzərdə tutmalıyıq. Nəsxin belə bir şəraitdə həyata keçməsi tamamilə normal bir haldır. Çünki, zaman və şəraitin ilahi hikmət və qanunlara təsir göstərməsi inkar olunmaz bir həqiqətdir. Belə ki, bəzən zaman və şərait dəyişildikdə qanunlar yenidən əvəz olunur və yeni qanun və hökmlər qüvvəyə minir. Məsələn bir zamanlar «bazar ertəsi» Allah-taala tərəfindən həzrət Musa (ə)-in davamçıları (yəhudilər) üçün bayram (istirahət) günü təyin olunur. Əsrlər, illər keçir və islam dini zühur edir. Şərait və zaman nəzərə alınaraq cümə günü müsəlmanlar üçün bayram və istirahət günü kimi təyin olunur. Və sonralar zaman və şərait nəzərə alınaraq namaz, oruc, həcc və dinin digər zəruri hökmlərində də müəyyən dəyişikliklər aparılır. Demək, dövrün (zamanın) əvəz olunması şəri qanunların təyin və ya əvəz olunmasında ən başlıca meyar hesab olunur. Zaman müəyyən dövr baxımından müəyyən xüsusiyyətlərə malik olduğu kimi, çəkəcəyi müddət baxımından da özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Belə ki, müəyyən dövrdə adi hala çevrilmiş hər hansı bir iş və ya qüvvədə olan qanun zaman və şərait dəyişilməklə yeni-yeni qanun və adət-ənənələrlə əvəz olunur.

TÖVRAT VƏ İNCİLDƏ NƏSX

Yəhudi və məsihilərin ilahi qanunlarda nəsxə yol verilmədiyinə dair gətirdikləri dəlillər artıq bizə məlum oldu. Lakin bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, ilahi qanunların nəsx olunması mümkün və adi bir haldır. Çünki, nəsx hər hansı bir hökmün müəyyən dövrdə qüvvədə olmasından və ehtiyacı ödəmədikdə isə digər qanunlarla əvəz olunmasından savayı bir şey deyildir. Lakin daha təəccüb doğuran yəhudi və məsihilərin nəxsin ilahi qanunlarda qeyri-mümkünlüyünü iddia etmələridir. Bir halda ki, biz Tövrət və İncilin fəsillərinin bir çoxunun nəsx olunduğunun şahidi oluruq. Sizləri onlardan bir neçəsi ilə tanış edirik:

1. «Allah-taala Musa və Haruna xitab edərək buyurur: Bəni-qəhatın sayı qədər, Bəni-lavi qəbilələrindən və onların ata-babaları ilə qohumluq əlaqəsi olan qəbilələrdən yaşı otuzdan-əlliyyə qədər olan şəxslər orduya daxil olub orada hamılıqla lazımı işlər görsünlər»¹ Lakin 8-ci fəslin 23 və 24-cü bəndlərində hökmün nəsx olunduğu və orduya 25 yaşlı cavanların daxil olunması göstərilir. Orada deyilir: Allah-taala Musaya xitab edərək buyurur: Bəni-lavinin qanununa əsasən, 25 yaşlı cavanlar daxil olmalı və orada xidmət etməlidirlər. 2332-ci bəndlərdə, hökmün ikinci dəfə nəsx olunduğu və orduya daxil olan şəxslərin iyirmi yaşdan ibarət olması göstərilir.

Bəni-lavinin iyirmi beş yaşına çatmış hər bir cavanı orduya üzv olub Allahın evinə xidmət etdi...

2. Əgər sizlərdən biriniz Allah yolunda nəzir edə və ya and içərsə, ona əməl etməli və əhdinə xilaf çıxmamalıdır.²

Lakin Matveyin İncildə (5-ci fəsl, 33-cü bəndlər) and hökmünün nəsx olunduğu göstərilir. Orada deyilir: «And içməyiniz haqda verilən hökmü eşitmisiniz. Allah içdiyiniz andlara hökmən əməl edin! Lakin mən sizə deyirəm: Heç vaxt and içməyin!»

3. Tövratda (21-ci fəsil 23 və 24-cü bəndlərdə) qisas hökmü haqda deyilir: «Əgər başqasına zərər yetirərsənsə onun əvəzini

¹ Tövrət 4-cü fəsl, 2-3-cü bəndlər.

² Tövrət 30-cu fəsil.

ödəməlisən» Gözə-göz, dişə-diş, buruna-burun, ələ-əl, yaraya-yara və basılmış dağ əvəzinə dağ basılmalıdır.»

Yenə də Matveyin İncilində (5-ci fəsil 28-29-cu bənd) qisas hökmünün nəsx olunduğu göstərilir. Orada deyilir: Tövratda, gözə-göz, dişə-diş qisas olaraq alındığını eşitmisiniz. Lakin mən sizə zülm edənlərə qarşı müqavimət etməməyinizi əmr edirəm. Sağ üzünüzlə sillə vurarlarsa, sol üzünüzlə çevirin. Sizinlə dava edərkən əbanızın yaxasından yapışarlarsa əbanızı ona verin.

4. Sizinlə bağlayacağım əhd-peyman əməl etməli və özünüzdən sonra onu öz övladlarınıza irs qoymalısınız. «Bağlayacağım əhd-peyman kişilərinizin xətnə olunmasıdır.»¹

Bu hökm həzrət Musa (ə)-in şəriətində də təsdiq olunmuşdur.²

Yenə də 12-ci fəsildə (2 və 3-cü bəndlər) deyilir:

«Bəni-israilə de ki: Oğlan uşağı doğan qadın yeddi gün heyz olduğu üçün nəcis hesab olunur və səkkizinci gün uşaq xətnə olunmalıdır».

Bu hökmün də kitabın 15-ci fəslində (24-30-cu bəndlər) [Peyğəmbərlərin gördükləri işlər, Polisin yazdığı məktublar] nəsx olunduğunun şahidi oluruq.

«Oğlan uşaqlarının xətnə olunması yəhudi və məsihi dininin davamçıların üzərindən götürülür...»

5. Tövratda qadınlara təlaq verilməsi haqda deyilir:

Evləndiyiniz qadınlarda xoşagəlməz rəftar və ya xüsusiyyət gördükdə onlara təlaq verib evinizdən çıxarın. Qadın ikinci dəfə ərə gedib ondan da boşanarsa üçüncü dəfə ərə gedə bilər. Və əgər onun üçün əri ölərsə yenidən birinci əri ilə ailə qura bilməz.³ Lakin İncil bu hökmü nəsx edərək təlaq verilməsini haram edir.

«Deyilir ki, zövcəsi ilə razılığa gələ bilməyənlər onlara təlaq verə bilərlər. Lakin mən sizə bu hökmü verirəm: Zinadan başqa kim öz zövcəsinə təlaq verərsə, onun zina etməsinə səbəb olur. Və özü başqa bir təlaq verilmiş qadınla evlənərsə yenə də zina etmiş olur.»

¹ Tövrət, 17-ci fəsil, 10-cu bənd. Allahın həzrət İbrahim ilə söhbəti.

² 12-ci fəsil, 48-49-cu bənd.

³ Tövrət 24-cü fəsil, 1-3-cü fəsillər.

Tələğin haramlığına Markosun İncilində də (16-cı fəsil, 17-ci bənd və 10-cu fəsil 11-12-ci bənd) rast gəlmək olur.

Bu barədə ətraflı məlumat əldə etmək istəyənlər «İzharul-həqq» və «Əlhuda ilə dinil Mustəfa» adlı kitablara da müraciət edə bilərlər.

İSLAMDA NƏSX

Müsəlmanlar arasında nəsx barəsində heç bir ixtilaf nəzərə çarpmır. Çünki keçmiş din və ehkamlar məhz islam dini tərəfindən nəsx olub aradan getmişdir. Hətta onun özündə belə bəzi hökmlər nəsx olaraq yeni qanunlarla əvəz olunmuşdur.

Məsələn: Quran, müsəlmanların üzlərini ona tərəf tutub namaz qıldıkları ilk qiblənin nəsx olunduğunu bəyan edir. Və bu hökm hər bir müsəlman tərəfindən arada heç bir ixtilaf olmadan qəbul olunur və sual doğuran məsələlərdən biri də budur ki, görəsən Quranda nəsx olunan bəzi ayələr (hökm və qanunlar) Quranın öz ayələri ilə, ya Peyğəmbər (s) buyurduqları, ya müsəlman icması tərəfindən və ya əql və təfəkkür yolu ilə nəsx olunmuşdur. Bu olduqca geniş və çox şaxəli məsələ olduğu üçün müqəddimə olaraq nəsxin neçə hissədən ibarət olduğu haqda müxtəsər məlumat vermək yerinə düşərdi.

1. Tilavətlərdəki nəsx:

Deyilir: Ayələrdən bəziləri hal-hazırkı Quran nüsxələrində mövcud olmasa və oxunmasa da şəri hökm olaraq müsəlmanlar tərəfindən icra olunur. Onlardan biri də «Rəcm» (daşqalaq) ayəsidir.

Cavab: Nəsxin bu növünə «Tilavətdəki nəsx deyilir». Burada hökmün özü deyil, ayənin oxunuşu nəsx olunmuşdur. Lakin təhrif haqda söhbət açarkən bu mətləbə işarə etdik ki, tilavətlərin (oxunuşun) nəsx olunduğunu qəbul etmək, onun təhrif olunduğunu qəbul etmək deməkdir. və bunu isə sübuta yetirəcək heç bir dəlil yoxdur. Bu barədə nəql olunmuş rəvayətlərə gəldikdə isə, onlar «vahid xəbər» formasında nəql olunmuşdur. Bu kimi mühüm mətləblər isə «vahid xəbər» formasında nəql olunmuş

rəvayətlərlə isbat olunmayı. Çünki, müsəlman icması bu barədə eyni nəzər və əqidəyə malikdirlər. Quranın özü vahid xəbərlə sabit olmadığı kimi, onun nəsx olunmasını da vahid xəbərlə sübuta yetirmək qeyri-mümkündür.

Onu da qeyd edək ki, böyük əhəmiyyət kəsb edən hər bir mətləb tez bir zamanda cəmiyyətdə yayılıb bir çoxlarını özünə cəlb edir. Belə bir xəbər bir çoxları tərəfindən nəql olunur və zaman keçdikcə mütəvatirlik mərhələsinə çatır. Demək, mühüm bir hadisənin vahid xəbər formasında nəql olunması onun əsla baş vermədiyinə dəlalət edir. Və bu barədə məlumat verən şəxs nəql etdiyi rəvayətdə ya səhvə və ya yalan və iftiraya yol vermiş olur. Çünki, əgər həqiqətən əhəmiyyət kəsb etmiş olsaydı, bir çoxları tərəfindən nəql olunur və mütəvatirlik mərhələsinə çatardı.

Belə bir halda vahid xəbər halında nəql olunmuş rəcm ayəsini Quran ayələrindən biri kimi qəbul edib tilavətinin nəsx, lakin icra olunduğunu necə iddia etmək olar?

Bəli, bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Ömər yazılı nüsxə gətirib onun Quranın rəcm ayələrindən biri olduğunu iddia etmiş, lakin özündən başqa heç bir şahidi olmadığı üçün onu yığılmaqda olan Quranın orxinal nüsxəsinə əlavə etməmişlər. Sonralar rəcmi tilavəti nəsx, lakin hökmü icra olunan ayə kimi qələmə verilmişdir.

2. Hökm və tilavətlərin nəxsi:

Bəziləri belə bir iddia irəli sürürlər ki, Quran ayələrindən bir neçəsi müxtəlif səbəblər üzündən bəzi ayələrlə nəsx olunmuş və hal-hazırda nə onların oxunuşu, nə də digər şəri hökmlər kimi icrasına əməl olunur. Yəni onların həm tilavəti, həm də icrası nəsx olunmuşdur.

Bu nəzəriyyənin tərəfdarları «təhrif»ə dair haqqında söhbət açdığımız ayrıca fəsildə Aişədən nəql olunmuş 10-cu rəvayətə istinad edirlər.

Lakin nəsxin birinci fəslinə tutulan irad və nöqsanlar sözsüz ki, belə bir əsassız nəzəriyyəyə də şamil olunur. Belə ki, Aişədən nəql olunmuş rəvayət bizlərə vahid xəbər halında gəlib çatmışdır. Bir halda ki, Quranın mötəbərliyinə və ona dair olan hər hansı bir

mətləb vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə sübuta yetirilmir.

3. Hökmlərdəki nəsx:

Mübahisə doğuran məsələlərdən biri də ayələrdən bəzilərinin nəsx olunaraq digər şəri hökmlər kimi icra olunmaması (və ya icrasının qadağan olunduğu) lakin tilavət zamanı digər ayələr kimi oxunmasıdır. Alim və müfəssirlərin əksəriyyəti nəsxin bu növünü qəbul etmiş və Əbu Cəfər Nəhas, Hafis Müzəffər Farsi kimi bəzi görkəmli alimlər bu barədə ayrıca kitablar təlif etmişlər. Və eyni zamanda təhqiqatçıların və Quran mütəxəssislərinin bir çoxu bu nəzəriyyəni qətiyyətlə rədd edərək Quran ayələrindən birinin də olsun nəsx olunmadığını isbat etməyə cəhd etmişlər.

Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, alim və təhqiqatçılar arasında ayələrin bəzilərinin nəsx olunub-olunmaması haqda fikir ayrılığı olsa da, keçmiş dinlərin hətta islam dininin zühur etdiyi dövrlərdə qüvvədə olan qanun və hökmlərin nəsx olunduqları haqda bir-birləri ilə əsla müxalif deyillər.

NƏSX

Daha dəqiq nəzəriyyə əldə etmək üçün müəyyən izahatlar verməyi özümüzə zəruri hesab edirik:

Hər-hansı bir hökmün Qurandkı daimi hökmlər aşağıdakı hallarda nəsx oluna bilər.

1. Quranın daimi hökmlər Peyğəmbər (s) və məsum İmamlar (ə) tərəfindən nəql olunmuş mütəvatir hədis və rəvayətlərlə nəsx olunmuş olsun. Belə bir nəsxin əql və nəql olunmuş rəvayətlər baxımından heç bir nöqsanı yoxdur. Və əgər sabit olunarsa təxirə salınmadan icra olunmalıdır, yox əgər sünnə və nəql olunmuş mütəvatir rəvayətlərdə həmçinin icmada öz əksini tapmazsa nəsx hesab olunmayı, çünki nəsx vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə sabit olunmur.

2. Mövzu baxımından tamamilə eyni olan ayələr:

3. Zahiri baxımdan deyil, bəlkə daşdığı məna baxımından nəsx olunmuş ayələrlə ziddiyyət təşkil edən ayələr:

Araşdırmalar göstərir ki, Quranda bu kimi nəsx hallarına rast gəlmək olmur. Ona görə ki, Quran bu kimi ixtilaf və ziddiyyətləri özündən dəf edir. Belə ki, Nisa surəsinin 82-ci ayəsində buyurulur:

«Onlar Quran barəsində [onun Allah kəlamı olması haqqında] düşünməzlərmi? Əgər o Allahdan qeyri tərəfindən olsaydı, əlbəttə onda çoxlu ziddiyyət, ixtilaf, uyğunsuzluq tapılardı.»

Alim və müfəssirlərin bir çoxu ayələrin həqiqi (batini) mənalarına lazımı diqqət yetirmədikləri üçün belə bir qənaətə gəlmişlər ki, Quranın bəzi ayələrində müəyyən ixtilaf və ziddiyyət mövcuddur. Bu qənaətə gəlməklə sonradan nazil olunmuş ayələri ilk dövrlərdə nazil olmuş ayələri nəsx etdiyini təsəvvür etmişlər. Belə bir yanlış qənaətə gəlməklə alimlərin bəziləri, hətta ümumiyyət və xüsusi, məhdud və qeyri-məhdud xarakteri daşıyan və bir-birlərini təfsir edən iki ayə arasında ixtilaf və ziddiyyətin mövcud olduğuna dair müxtəlif fikir və mülahizələr irəli sürmüşlər.

Əlbəttə belə bir qənaətə gəlməyin əsas səbəbi nəsx sözünün lüğəvi mənasını lazımcıca araşdırmamaq və səhlənkarlıq üzündən baş verir.

Belə isə nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının irəli sürdükləri fərziyyələrə son qoymaq üçün bu kimi ayələri diqqətlə araşdırmalı və şəriət hökmlərinin sübuta yetirilməsində istifadə olunmalıdır.

NƏSX EDƏN VƏ NƏSX OLUNMUŞ AYƏLƏRİN ARAŞDIRILMASI

Nəsxin mahiyyəti və nədən ibarət olduğu bizə məlum olduğdan sonra nəsx olunduğu iddia olunan ayələr haqda söhbət açmaq və onları ayrı-ayrılıqda araşdırmağı özümüzə lazım bilib, bu haqda yeni fəsil ayırdıq. Biz burada nəsx olunmadığı bəlli olan ayələr deyil, məna və məfhum baxımından sual doğuran və nəsx olunduğu ehtimal olunan ayələr haqda söhbət açacağıq.

1. KİTAB ƏHLİNİN ƏFV OLUNDUĞUNU BƏYAN EDƏN AYƏNİN NƏSXİ

«[Ey möminlər!] Kitab əhlindən bir çoxu həqiqət onlara bəlli olduğdan sonra belə, təbiətlərində həsəd (paxıllıq) üzündən sizi,

iman gətirmiş olduğunuz halda yenidən küfrə sövq etmək istərlər. Allahın əmri gəlincəyə qədər (hələlik) həmin şəxsləri əfv edin və onları qınamayın [onlardan üz çevirməyin]. Şübhəsiz ki, Allah hər şeyə qadirdir.» (Bəqərə-190).

İbni Abbas, Qətadə və Sudeydən nəql olunmuş rəvayətə görə bu ayə Tövbə surəsinin 29-cu ayəsinə nəsx olunmuşdur. Orada deyilir:

«Kitab əhlindən Allaha və qiyamət gününə iman gətirməyən, Allahın və Peyğəmbərinin haram buyurduqlarını haram bilməyən və haqq dini [islami] qəbul etməyənlərə zəlil vəziyyətə düşüb öz alləri ilə cizyə verincəyə qədər vuruşun.»

Müəllif: Qeyd olunan ayənin nəsx olunduğunu qəbul edəriksə, iki əsassız fərziyyənin qəbul etməliyik.

1. İlk növbədə müvəqqəti hökmün vaxtı sona çatdıqdan sonra onu nəsx adlandırma (yəni nəsx olunmuş ayələr sırasına daxil etməliyik). Bir halda ki, nəsx yalnız daimi hökmlərin əvəz olunmasına deyilir. Çünki əgər hökm elan olduğu zaman onun [qüvvədə olduğu] müddətdə işarə olunarsa, artıq o daimi deyil (müvəqqəti və qeyri-sabit olaraq qəbul ediləcəkdir). Təyin olunmuş müddət başa çatdıqdan sonra isə öz qüvvəsini itirir.

Hər hansı bir sabit və müvəqqəti hökmün müddətinin bəlli olmasının isə nəsx ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Çünki nəsx deyildikdə biz müvəqqəti hökmün qüvvədə olduğu müddətin sona çatdığını bəyan etmək deyil, daimi hökmlərin [zaman və şərait tələb etdiyi təqdirdə] başqa hökmlərlə əvəz olunmasını nəzərdə tutmalıyıq.

Fəxri Razinin fikrincə müvəqqəti hökmün qüvvədə qaldığı müddətin ayə və rəvayətlə bəyan olunması nəsx olunmuş ayələr qəbilindəndir. Lakin bu tamamilə yanlış və heç bir elmi əsası olmayan nəzəriyyədir. Verilmiş ilk hökmün daimi olduğu bəyan edildikdə belə nəsx heç bir məna və məfhum kəsb etməyəcəkdir. Nəsx yalnız daimi və müvəqqəti hökmün müddəti bəyan və müəyyən olunduqda öz təsirini göstərə bilər. Yəni yeni hökm sadir olmaqla verilmiş ilk və müvəqqəti hökmün müddəti başa çatdığı bildirilir. Digər tərəfdən isə sonradan nazil olmuş ayələrin [ilk ayələri] nəsx edici xarakter daşdığını qəbul edəriksə, cihad hökmünün kitab əhlinə də şamil olduğunu qəbul etməliyik. Belə ki,

ilk növbədə onlar islama və təkallahlığa dəvət olunmalı, qəbul etmədikdə isə cihad hökmü verilməlidir. Lakin cihad hökmü yalnız üç halda verilə bilər:

1. Müsəlmanlara qarşı müharibə elan etmiş olsunlar; Qurani-kərimdə bu haqda buyrulur:

«[Ey möminlər!] Sizinlə vuruşanlarla siz də Allah yolunda vuruşun, lakin həddən aşmayın. Allah həddi aşanları sevməz!» (Bəqərə-190).

2. Müsəlmanlar arasında fitnə, ictimai və fərdi qarşıdurma yaratmış olsunlar;

«Müşriklərin fitnəsi qətildən daha şiddətlidir.» (Bəqərə-191).

3. Cizyə verməkdən boyun qaçırmış olsunlar.

«Öz əlləri ilə cizyə verməyincəyə qədər vuruşun.» (Tövbə-29).

Cihad hökmü kitab əhlinə qarşı yalnız bu üç halda verilə bilər. Göründüyü kimi sonradan nəsx olunsun deyə onların küfr etmələrinə görə cihad hökmü verilməmişdir.

Demək qeyd olunan ayələrdə nəsx hökmü verilməmişdir. Hər iki ayənin hökmü sabit və dəyişilməzdir və onlar bir-birlərini nəinki nəsx etməyir, bəlkə əksinə olaraq təfsir və izah edir. Hər iki ayənin məfhumu bundan ibarətdir ki, kitab əhli ilə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq (birinci ayədə deyildiyi kimi) və yalnız yuxarıda qeyd olunan zəruri hallarda cihad hökmü verilməlidir (necə ki, ikinci ayədə buna dair qəti hökm verilir).

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, «**Həttə yətiyəllahu bi əmrini – yəni Allahın əmri gəlməyə nə qədər...**» nəsx olunmuş əfv ayəsindəki (əmr) kəlməsi ki, göstəriş və fərman kimi mənalandırmaqla ayədən belə bir məna əldə etmişlər ki, cihad hökmü verilməyincə kitab əhli əfv olunmalı və onlarla sülh və əmin-amanlıqda yaşanmalıdır. Bu səbəbdən də nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları belə bir qənaətə gəlmişlər ki, cihad hökmü verilməklə Bəqərə surəsinin 109-cu «əfv» ayəsi nəsx olunmuş və öz qüvvəsini itirmişdir.

Lakin belə bir nəzəriyyənin həqiqət olduğunu fərz etsək də belə, onu heç də nəsx ilə əlaqələndirməməliyik. Çünki hökmün müvəqqəti olduğu elə ilk ayədən bəlli olur.

Ayədəki «əmr» kəlməsi isə heç də «göstəriş» və «fərman» mənasını daşımır. Buradan əsas məqsəd «təqdir» və «ağıbət»dir. Belə olduqda ayədən belə bir məna əldə edəcəyik. «Kitab əhli ilə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayın və onlarla xoş rəftar edin. İslam zəfər çalacağı günə qədər (ilahi təqdir həyata keçənədək). Sizinlə düşmənçilik etdikləri zaman bütün pisləklərinə qarşı dözümlü olub əfv edin. O gün artıq onlar sizə qarşı düşmənçilik edə bilməzlər. Nəhayət siz onların qərəzli niyyətlərindən asudə xatir olaraq əmin-amanlıqda qalacaqsınız.

Demək «əmr» ayədə «fərman» və «göstəriş» mənalarında deyil, «təqdir» və «ağıbət» mənasını daşıyır. Ona görə ki, əvvəla bu kəlmə «göstəriş» və «fərmandan» daha çox ayədə istifadə olunan «ityan – gətirmək, yerinə yetirmək» ifadəsi ilə münasibdir.

Digər tərəfdən isə ayənin sonunda «**İnnəllahə əla kulli şeyin qədir – həqiqətən Allah hər şeyə qadirdir!**» Allah-taala bu kimi ifadələrlə vəsf olunur. Və məlum məsələdir ki, «bacarığı» (qadir olmağı), əmr edib, hökm sadir etməkdən daha çox müsəlmanları qalib, düşmənlərini məğlub etməklə əlaqələndirmək olar.

Bütün bu dəlillərə istinad edərək deyə bilərik ki, ayədəki «əmr» kəlməsi «fərman» və «göstəriş» mənasında deyil, əvəz olunmaz ilahi təqdir və ağıbət mənasında işlənmişdir. Beləliklə ayənin nəsx olunma nəzəriyyəsi öz etibarını itirir.

2. QİBLƏ AYƏSİNİN NƏSXİ

«[Şərq də qərb də Allahındır. Hansı tərəfə yönəlsəniz [üz tutsanız] Allah oradadır. Şübhəsiz ki, Allahın mərhəməti genişdir və O, hər şeyi biləndir!» (Bəqərə-115).

İbni Abbas, Əkrəmə, Əbul Aliyə, Həsən Bəsri, Qətadə, Sudey və Zeyd ibni Əsləm kimi məşhur təfsir alimləri bu ayənin nəsx olunduğuna dair bir-birindən bir qədər fərqli fikir və mülahizələr irəli sürmüşlər. İbni Abbas bu ayəni Bəqərə surəsinin 150-ci ayəsindəki bu cümlə ilə «**Və həysu ma kuntum fəvəllu vucuhəkum mətrəhu – [Ey müsəlmanlar!] harada olsanız, üzünüzü o tərəfə**

döndərin...» ayəsi ilə, Qətədə isə həməən ayədəki başqa bir cümlə ilə nəsx olunduğunu hesab etmişdir.

«Fəvəllə vəchəkə şətrəl məscidil haram – [Ya Məhəmməd!] haradan [səfərə] çıxsan [namaz vaxtı] üzünü Məscidul-harama tərəf çevir.»

Onlar ayənin nəsx olunduğunu belə bəyan edirlər. Ayənin məzmunundan belə məlum olur ki, müsəlmanlar islam zühur etdiyi ilk illərdə namaz qılarkən üzlərini istədikləri tərəfə tutur və beləliklə gündəlik ibadətlərini yerinə yetirmiş olurdular. Lakin Peyğəmbər (s), Beytul-müqəddəsi qiblə olaraq təyin edir və müsəlmanlara ona tərəf namaz qılmalarını əmr edir. Növbəti ayələr nazil olmaqla Peyğəmbərin (s) üzünü Beytul-müqəddəsdən çevirib Məscidul-harama [Kəbə evinə] tərəf tutması əmr olunur. Beləliklə, yəni ayə nazil olmaqla [ilk qiblə hökmü] nəsx olunur.

Müəllif: «Fəəynəma təvəllu fəsəmmə vəchullah – hansı tərəfə yönəlsəniz [üz tutsanız] Allah oradadır» ayəsinin nəsx olunduğu haqda irəli sürülmüş nəzəriyyəni bir neçə səbəbdən əsassız hesab etmək olar.

Əvvəla ona görə ki, Peyğəmbərin (s) Beytul-müqəddəsə tərəf üz tutub namaz qılması şəxsi istək üzündən deyil, Allah-taala tərəfindən təyin olunmuşdur.

Bəqərə surəsinin 143-cü ayəsində bu haqda deyilir:

«[Ya Məhəmməd!] İndi yönəldiyin qibləni [Kəbəni] adi sənə tabe olanlarla səndən üz çevirənləri bir-birindən ayırd etmək üçün [qiblə] təyin etdik.»

Digər tərəfdən isə «hansı tərəfə yönəlsəniz» ayəsinin nəsx olunması üçün qiblə hökmü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ayənin verdiyi hökm sabit və dəyişilməzdir və onun nəsx olunmasına da heç bir əsas yoxdur. Belə ki, Allah-taala «la məkan» bir varlıq olduğu üçün Onun müəyyən yer və iqamətgahı yoxdur. O, hər yerdə və hər tərəfdədir. İnsan hara üz tutarsa Allah-taala da oradadır.

Məhz bu ayəyə istinad edərək Əhli-beyt (ə) qibləyə dair bir neçə hökm sadir etmişdir.

1. Səfərdə olan şəxs müstəhəbb namazlarını istədiyi tərəfə qıla bilər;

2. Əgər səhv üzündən vacib namazlar şərq ilə qərb arasında qılınarsa, düzgün hesab olunur;

3. Qurandakı səcdə ayələri oxunarkən istənilən tərəfə səcdə etmək olar;

4. Qiblənin istiqamətini müəyyən edə bilməyən şəxs istədiyi səmtə namaz qıla bilər.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, «**Əynəma təvəllu – hansı tərəfə yönəlsəniz**» ayəsi ümumiyyət xarakteri daşıyır. Yəni insan bütün işlərində hara üz tutarsa, Allah-taalaya tərəf yönəlmiş olur. Bu ümumi hökm gündəlik vacib namazlara da əlavə olunmuşdur. Alimlərin bəzilərinin fikrincə, hətta müstəhəbb namazlar da belə – əgər minik üzərində (yəni hərəkət olunmadan) qılınmazsa (qılınarsa) – həmişə hökmə əməl edərək qibləyə tərəf yönəlməlidir.

Demək, «**Əynəma təvəllu – hansı tərəfə yönəlsəniz**» ayəsi nəsx deyildir, əksinə olaraq sonrakı ayələrə müəyyən əlavələr olunmuşdur.

Ayənin nəsx olunmasını isə iki halda qəbul etmək olar:

1) Ayə, Peyğəmbərə (s) üzünü Kəbəyə tərəf tutmasına dair nazil olunmuş ayədən əvvəl nazil olduqda; Bir halda ki, bunu isbat edəcək heç əsas və dəlil yoxdur.

2) Ayə yalnız vacib namazlar barəsində nazil olmuş olaydı. Lakin bu hökm təkcə vacib namazlara deyil, digər müstəhəbb namazlara da şamil olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox əhli-sünnə mənbələrindən bu mətləbə dəfələrlə işarə olunmuşdur. Məsələn, Təbəri öz təfsirində yazır:

Ayə, müstəhəbb namaz və dualar, səfərdə ikən qibləyə doğru hərəkət etməyən müsafir (yəni, səfərdə olan şəxs) və ya səhv üzündən qibləyə tərəf qılınmayan namazlar barəsində nazil olunmuşdur.

Nəticə: Deyilənlərdən belə məlum olur ki, ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülən iddia tamamilə batil və əsassızdır.

Qeyd edək ki, ayənin nəsx olunmasına dair onlarla hədis və rəvayət nəql olunmuşdur.

Bəzən ümumi xarakter daşıyan hər hansı bir ayənin nəsx olunmasından müəyyən mətləb nəzərdə tutulur. Və belə olduqda hər hansı bir mövzunun (hökmün) nəsx olunması tamamilə adi hal daşıyacaqdır. Bəlkə də İbni Abbas nəsx deyildikdə məhz bu mətləbi nəzərdə tutmuşdur.

3. QİSAS AYƏSİNİN NƏSXİ

«Ey iman gətirənlər! [Qəsdən] öldürülən şəxsdən ötrü sizin üçün qisas almaq hökmü qərara alındı [vacib oldu]. Azad şəxsi azad şəxsin, qulu qulun, qadını qadının əvəzinə [öldürə bilərsiniz].» (Bəqərə-138).

Deyənlərə görə bu ayə Maidə surəsinin 45-ci ayəsi ilə nəsx olunmuşdur. Orada deyilir:

«Biz Tövratda İsrail oğullarına yazıb hökm etdik ki, canın qisası can, gözün qisası göz, burununki burun, qulağunki qulaq, dişinki dişdir...»

Nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları ayənin izahında deyirlər: «Qisas hökmünü verən ilk ayədə hökmün bərabər və eyni səviyyədə icra olunması bildirilir. Qadının qisası olaraq qadını, kişinin qisası olaraq kişini, qulun qisası olaraq qulu. Lakin Maidə surəsinin 45-ci ayəsində bu hökmün tamamilə əvəz olunduğunun, daha dəqiq desək nəsx olunduğunun şahidi oluruq.»

Əhli-sünnə alimlərinin bəziləri belə bir mətləbə istinad edərək deyirlər: Kişinin vərəsəsinə diyənin yarısı ödənilmədən qadının qisası olaraq kişini öldürmək olar. Lakin Həsən Bəsri və Əta bu hökmə müxalif olduqlarını bildirmişlər. Məşhur fiqh alimlərindən biri olan Ləys bu barədə öz nəzərini belə bəyan etmişdir. Kişi öz qadını istisna olmaqla, başqa bir qadını qətlə yetirərsə qisas olaraq qətlə yetirilir. Lakin imamiyyə (şiə) alimlərinin nəzərlərinə əsasən, qətlə yetirilmiş qadının sahibi qatilin qisas olunmasında və ya ondan diyə almaqda tam ixtiyar sahibidir. Amma, əgər qisas olunarsa kişinin diyəsinin yarısı onun vərəsəsinə verilsin.

Əhli-sünnə alimlərinin əksəriyyəti belə bir fikirdədirlər ki, azad bir şəxs qisas olaraq qulun müqabilində öldürülməməlidir. Şiə

alimlərinin nöqtəyi-nəzərindən bu məsələ icmai şəkildə qəbul edilir. Lakin Əbu Hənifə, Suri ibni Əbi-leylə, Davud və başqaları bu nəzəriyyəyə qarşı müxalif olduqlarını bildirmişlər. Onlar bu barədə öz nəzərlərini belə bəyan etmişlər: Azad bir şəxs başqa birisinin ixtiyarında olan qulun qisası olaraq öldürülə bilər. Hətta əhli sünənə alimlərinin bəziləri belə bir fikirdədirlər ki, azad bir şəxs kölənin qisası olaraq öldürülə bilər, hətta əgər kölə onun ixtiyarında olmuş olsa da.

Cavab: Əvvəla qisas hökmünü verən ilk ayənin məna və məfhum baxımından nəsx ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və ayədə verilən hökm sabit və dəyişilməzdir.

İkinci ayəyə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, o, məna və məfhum baxımından tamamilə fərqlidir və ilk ayəni nəsx edəsi heç bir xüsusiyyətə malik deyildir. Göründüyü kimi bu ayədə qisas hökmünün şərt və xüsusiyyətləri bəyan edilir, yəni bir tərəfdən qisasın qanuni hökm olduğu, digər tərəfdən isə qisasın hansı şəraitlərdə və necə həyata keçirilməsi bildirilir. Belə ki, qətl, yaralanma və cəzalandırılma hallarında biz müxtəlif cəza tədbirlərini müşahidə edirik və bütün bu hallarda cəza üsullarından lazımı qaydada istifadə olunmalı və kimsənin haqqı tapdalanmamalıdır.

Demək, ayədən iki mühüm nəticə əldə edirik: Onlardan biri qisasın qanuni hökm olması, digəri isə qisasın törədilmiş cinayətə müvafiq olaraq həyata keçirilməsidir.

Deməli, bu ayə qisas hökmünü bəyan edən ilk ayəni daha geniş surətdə şərh və izah edir. Başqa bir yerdə qisas hökmü belə bəyan edilir:

«Sizə qarşı həddini aşanlarla siz də həmin ölçüdə həddi aşın [cavab verin].» (Bəqərə-194).

Belə isə biz ilk qisas hökmünün Maidə surəsinin 45-ci ayəsi ilə nəsx olunduğu həqiqət və nəticədə azad bir şəxs qulun və kişini qadının qisası olaraq öldürülməsinin qanuni olduğunu qəbul etməyə heç bir dəlilə istinad edə bilmərik.

QULUN İNTİQAMININ ALINMASI ÜÇÜN AZAD BİR ŞƏXSİN ÖLDÜRÜLMƏSİ

Haqqında söhbət açdığımız ayə azad bir şəxsin qulun intiqamı müqabilində öldürülməsini qeyri-qanuni bildirir. Belə ki, azad insan başqa bir azad şəxsin, kölə isə qulun müqabilində qisas olunmalıdır. Bir qədər ayənin digər ayələr, nəql olunmuş rəvayətlərlə nəsx olunmadığı haqda ətraflı söhbət açdıq.

Bütün bunlarla yanaşı biz Əli (ə), Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi rəvayəti də ayəni nəsx edəsi hökm kimi qəbul edə bilmərik. Rəvayətdə deyilir: «Müsəlmanların qanı (qisası) bir-birləri ilə bərabərdir.» Bu rəvayəti mötəbər qəbul etsək də belə, yenə də bizə ayənin nəsx olunduğunu istinad etmək imkanı vermir. Çünki, rəvayətin məzmunu ümumi xarakter daşıyır və biz buradan heç bir nəticə əldə edə bilmirik. Ayədə isə intiqam olunması şəxslərin xüsusiyyəti (azad və ya qul olması) cinsi və s. açıq-aşkar göstərilir və şübhə doğurası heç bir sual qoymur.

Səmrənin Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi «qulunu qətlə yetirən hər bir şəxsi [intiqam olaraq] öldürürük» rəvayətə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, bu zəif və istinad olunmayan rəvayətlər silsiləsinə daxildir. Əbu Bəkr ibni Ərəbidən həmin rəvayət haqda bu sözləri deyir: «Bəziləri araşdırma aparmadan Səmrənin Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisə istinad edərək azad bir şəxsi öz qulunun qisası olaraq öldürülməsini qanuni hesab edir. Bir halda ki, bu hədis zəifdir və heç bir etibar yoxdur.

Müəllif: Səmrədən nəql olunmuş hədis mötəbər olmamaqla yanaşı, məzmunu digər rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, Əmr ibni Şueyb atasından və o da öz atasından nəql etdiyi hədisdə deyir: «Bir şəxs bilərəkdən öz qulunu qətlə yetirir. Peyğəmbər (s) ondan qisas almayıb cəza məqsədi ilə bir neçə şallaq zərbəsi, bir illik sürgün və beytul-maldan payına düşən şeylərdən məhrum olunmasını əmr edir.» Başqa bir yerdə İbni Abbas Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Azad bir şəxs köləlikdə olan qulun qisası olaraq öldürülməlidir.»

Bu rəvayəti Cabir, Əmrdən və o da Əli (ə)-dan nəql edir: Yenə də Əmr ibni Şueyb atasından və o da öz atasından nəql edir ki, «Əbu Bəkr və Ömər köləlikdə olan qulun qisası olaraq azad bir şəxsi öldürməzlər».

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Əhli-beyt tərəfindən bu məzmununda onlarla hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Və onların Peyğəmbərdən (s) sonra ən mötəbər mənbə olduqlarını nəzərə alaraq deyə bilərik ki, azad bir şəxs köləlikdə olan qulun qisası olaraq öldürülə bilməz. Beləliklə ayənin nəsx olunduğu və azad bir şəxsin, qulun qisası olaraq öldürülməsinə dair mövcud olan əsassız fərziyələrə son qoymuş oluruq.

KİŞİNİN QADININ QİSASI OLARAQ ÖLDÜRÜLMƏSİ (QADIN ÖLDÜRÜMÜŞ KİŞİNİN QİSASI)

Ayədə qətlə yetirilmiş qadının qisası olaraq kişinin öldürülməsinin qadağan olunduğunu heç də nəsx kimi qəbul etmək olmaz. Hökm qüvvədə qalır və öz əhəmiyyətini itirmir. İstər sünni, istərsə də şiə alimləri belə bir əqidəyə əsaslanırlar. Hətta Həsən Bəsri və Əta bu əqidə ilə müvafiq olduqlarını bildirmişlər. Lakin əhli sünnə alimlərinin böyük bir hissəsi bu ayənin nəsx olunduğuna istinad edirlər.

İzah: Qisas ayəsinin «[Qəsdən] öldürülən şəxsdən ötrü sizin qisas almaq hökmü qərara alındı [vacib oldu]. Bəqərə-178). Zahir mənəsindən hökmün icrasının vacib olduğu bəlli olur. Eyni zamanda «əfv» ayəsində «qətlə yetirilmiş şəxsə yaxın olanlar» (atana, bacı-qardaş və digər qohumlar) qatili əfv etməyə sövq olunurlar. Demək, qisas hökmünün icrası yalnız o zaman vacib ola bilər ki, qətlə yetirilmiş şəxsin yaxın adamları bunu tələb etmiş olsunlar. Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, əgər qətlə yetirilmiş şəxsin yaxın adamları qatilin qisas olunmasını tələb edərlərsə, qatil hökmə tabe olaraq özünü qanun qarşısında təslim etməlidir. Lakin qatilin təslim olmağı yalnız o zaman vacib ola bilər ki, kişi kişini, ya qadın kişini və ya qadını qətlə yetirmiş olsun. Amma əgər kişi qadını qətlə yetirərsə, ona qisas tələb edən şəxslərə dərhal təslim olmağı heç də vacib deyildir. O gördüyü işdən boyun qaçıraraq

diyəsinin yarısını ala bilər. (Yəni əgər qətlə yetirilmiş qadının yaxınları qatilin qisas olunmasını [öldürülməsini] istərlərsə, diyəsinin yarısını ödəməlidirlər.) Yalnız belə bir halda qazi qisas hökmünü verə bilər. Bu hökmün nəsx olması üçün heç də ayənin məzmunu ilə ziddiyyət təşkil etmir. Çünki, ayədə qadın müqabilində kişi deyil, məhz qadının qisas olunduğu göstərilir və bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, əgər kişi qətlə yetirdiyi qadının müqabilində qisas olunarsa hökm icra olunmazdan əvvəl diyəsinin yarısını qadının yaxın adamlarından almalıdır. Və belə olan bir halda kişi tək qadının qətlinin müqabilində deyil, onun qan bahasının və öz diyəsinin yarısının ödənilməsi ilə mühakimə olunur. Bunu isə ayənin məzmunu ilə ziddiyyət təşkil etdiyi üçün heç də nəsxə səbəb olduğunu hesab etmək olmaz.

Bəli, ayəni yalnız o zaman nəsx olunmuş hesab etmək olar ki, əhli sünənə alimlərinin nəzərlərinə əsasən, qadını qətlə yetirmiş kişini, diyəsinin yarısını ödəmədən qisas olunmuş olsun. Belə ki, bir hökm ayənin məzmunu ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Və belə bir nəzəriyyəyə əsaslanan hər bir şəxsin ayənin nəsx olunmasını qəbul etməsi də tam adi haldır.

Lakin bu nəzəriyyənin sübutu əsaslı dəlillərə istinad olunmadığı üçün olduqca çətindir. Çünki, nəzəriyyə tərəfdarları bəzən qisas hökmünə dəlalət edən, lakin kişi və qadın haqda heç bir söhbət açmayan ümumi xarakter daşıyan ikinci ayəyə və bəzən də Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş, «**Müsəlmanların qanı (qisası) bir-birləri ilə bərabərdir**» hədisinə istinad edirlər. Və bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, bütün bunları ayənin nəsx olunduğuna dəlalət edəcək dəlil hesab edə bilmərik. Bəzən bu məzmununda nəql olunmuş digər rəvayətlərə də istinad olunur.

Qətadə, Səid ibni Musəyyibdən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Səna əhalisindən bir neçə nəfər şəxs bir qadını qətlə yetirməkdə ittiham olunaraq xəlifə Ömər in verdiyi fərmana əsasən hamılıqla edam olunur.»

Ləys, Həkəmdən nəql edir ki, Əli və Abdulladan qisas barəsində soruşduqda deyərdilər: Bilərəkdən qadını qətlə yetirmiş şəxs (kişi) qisas olunmalıdır.

Zəhra, Əbu Bəkr ibni Məhəmməddən o da atası Əmr ibni Həzmdən nəql edərək deyir: Peyğəmbər (s), qətlə yetirilmiş qadının qisası olaraq qətlə yetirən şəxs edam olunmalıdır.

Lakin bütün bu rəvayətləri bir neçə səbəbə görə əsassız hesab etmək olar.

1) Quranla müxalif olan nəql olunmuş hər bir hədis və rəvayət mötəbər olsa belə, öz etibarını itirir.

2) Rəvayətlər vahid xəbər halında nəql olunmuşdur və məlum olduğu kimi Quran vahid xəbərlə sübuta yetirilmir.

3) Bu rəvayətlər Ətanın, Şəbənin və Həsən Bəsrinin Əli (ə)-dan nəql etdikləri, həmçinin məsum imamlardan bu məzmununda nəql olunmuş bir çox rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, nəql olunmuş rəvayətlərdən birində deyilir: Əli (ə), qadını qətlə yetirmiş şəxsi mühakimə edərkən buyurur: Qadının yaxın adamları əgər kişinin edam olunmasını istərlərsə diyəsinin yarısını ona verməlidirlər, yox əgər onu əfv etmək istərlərsə diyəsinin yarısını ondan almaqla kifayətlənməlidirlər.

4) Əvvəla birinci rəvayət mursəl olaraq və rəvayətlərin kim olunduğu göstərilmədən nəql olunmuşdur. Çünki, İbni Museyb Ömər xilafət dövründən iki yüz il sonra dünyaya gəlir. Və belə bir halda onu görmədən hədisi arada heç bir vasitə olmadan nəql edə bilməzdi.

Digər tərəfdən isə Ömər verdiyi hökmü bəyan etməklə heç də dəlil hesab etmək olmaz. Nəql olunmuş ikinci rəvayət də mursəl olaraq bizlərə gəlib çatmışdır. Üçüncü rəvayət isə mötəbər hədislər sırasına daxildir.

Nəticə: «Ey iman gətirənlər! [Qəsdən] öldürülən şəxsdən ötrü sizin üçün qisas almaq hökmü qərara alındı [vacib olundu]...» ayəsinin nəsx olunmadığı artıq bizə sabit olundu. Ayənin nəsx olunduğuna dair irəli sürülən fərziyyələr yalnız bəzi fiqh alimlərinin yetkin nəticəyə gəlmədən verdikləri fitvalardan müşahidə etmək olar. Və onlarla kifayətlənərək ilahi qanunlara göz yummaq heç də məntiqli olmazdı. Təəccüb doğuran burasıdır ki, vahid xəbərlə nəsxin etibarsız olduğunu qəbul edən şəxslər bu kimi hallarda fitva verməkdən çəkinmirlər.

4. VƏSIYYƏT AYƏSİNİN NƏSXİ

«Sizin hər birinizi ölüm haqlayan zaman qoyub gedəcəyiniz maldan valideynlərinizə, yaxın qohumlarınıza verilməsi ədalət üzrə [malın üçdə birindən çox olmamaq şərtilə] vəsiyyəət etməyiniz zəruridir. Bu, müttəqilərə vacibdir.» (Bəqərə-180).

Yuxarıda qeyd olunan ayənin nəsx olunmasına dair iki müxtəlif nəzəriyyə irəli sürülmüşdür:

1. İrs (vərəsəlik) ayəsi ilə nəsx olunması;

Bəzilərinin fikrincə Bəqərə surəsinin 180-cı ayəsi İrs ayəsi ilə nəsx olunmuşdur. Çünki, islamın zühur etdiyi ilk illərdə irs qanunları bir qədər fərqli xarakter daşıyırdı. Bu qanunlara əsasən valideynin bütün var-dövləti övlada çatmalı və valideyn bir başqasına nə isə vermək istədikdə bunu vəsiyyəət edərək həyata keçirə bilərdi. Və bu ayə həmən vəsiyyəət hökmünə aiddir. Lakin sonralar İrs ayələri nazil olmaqla vərəsəlik kimi istifadə olunan ilk vəsiyyəət qanunları nəsx olundu.

Cavab: Bu nəzəriyyəni bir neçə səbəbdən əsassız hesab etmək olar.

a) Rəvayət Səhih Buxaridə nəql olunsa da vahid xəbər formasında nəql olunmuşdur. Vahid xəbərlə isə Quranın heç bir hökmü nəsx olunmayı.

b) (ərə)

Buradan belə məlum olur ki, irs ayəsi bu ayədən sonra nazil olmuşdur.

Lakin nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları belə bir fərziyyəni sübuta yetirə bilmirlər. Lakin ilk növbədə bu məsələni qətiyyətlə iddia edən Hənəfi məzhəbinin davamçıları sübuta yetirməlidirlər.

v) Vəsiyyəət ayəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, hər bir şəxs vəfat etməzdən əvvəl öz qohum-əqrəbasına vəsiyyəət edə bilər. Və qətiyyətlə demək olar ki, bu hökm əsla nəsx olunmamışdır. Çünki, mərhumun övladı olduğu təqdirdə, onlar (qohum-əqrəba) vərəsəlik hüququndan məhrum olurlar. Və əgər onlar barəsində də vəsiyyəət olunarsa, vəsiyyətdə göstərilən miqdarı özlərinə götürməlidirlər. Demək, hökm nəsx olmayıb və yenə də qüvvədə

qalır. Ata-anaya olunan vəsiyyətlərdə nəsx olunmadan bu hökmə əsasən tamamilə qanuni və əsaslıdır.

ğ) Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, vərəsələr paylarına düşən şeyləri yalnız vəsiyyət icra olunandan sonra əldə edə bilirlər. Yəni əgər mərhumun borcu olarsa, ilk növbədə onun borcları ödənilməli və yalnız bundan sonra yerdə qalan var-dövlət vərəsələr arasında bölünməlidir. Ayənin özündə bu haqda deyilir: «İrs, vəsiyyət icra olunduqdan sonra bölünür.» Belə bir nəticəyə gəlirik ki, irs ayəsi vəsiyyət hökmünü nəsx etmir, əksinə onun icrasını təkid və təsdiq edir.

PEYĞƏMBƏRİN (S) BUYURDUQLARI İLƏ ŞƏRİ HÖKMLƏRİN NƏSX OLMA HALLARI

Bəziləri Peyğəmbərdən (s) nəql olmuş hədisə istinad edərək vəsiyyət hökmünün nəsx olunduğunu iddia edirlər. Hədisdə deyilir: «Varislərə heç bir vəsiyyət olunmayıdır.»

Lakin bu hədisi də bir neçə səbəblər üzündən qeyri-mötəbər hesab edirik.

1. Hədisin mötəbərliyi sübuta yetirilməmişdir. Belə ki, Buxari və Müslüm kimi görkəmli ravilər bu hədisi öz kitablarında nəql etməmişlər. Həmçinin «Əl-minar» adlı təfsirin müəllifi də hədisin mötəbər olmasına şübhə ilə yanaşmışdır.

2. Əhli-beyt tərəfindən bu məzmununda nəql olunmuş bir çox rəvayətlərlə ziddiyyətlik təşkil edir. Çünki, bu rəvayətlərdə vəsiyyətin vərəsə üçün qanuni olduğu bildirilmir. Belə ki, Məhəmməd ibni Müslüm, imam Baqir (ə)-dan varislərə vəsiyyət olunmasının nə dərəcədə düzgün olub-olmaması haqda soruşduqda, bunun Quran ayəsi ilə tamamilə müvafiq olduğunu bildirir və sonra bu ayəni tilavət edir:

«Qoyub gedəcəyiniz maldan valideynlərinizə, yaxın qohumlarınıza verilməsi üçün ədalət üzrə [malın üçdə birindən çox olmamaq şərtilə] vəsiyyət etməyiniz zəruridir.» (Bəqərə-180).

Bu məzmununda digər rəvayətlər də nəql olunmuşdur.

3. Rəvayət vahid xəbər halında nəql olunmuşdur. Bu kimi rəvayətlər isə müsəlman icması dairəsində heç bir etibara malik deyildir.

4. Rəvayətin vahid xəbər halında nəql olunduğunu və digər rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil etdiyini nəzərə almasaq da belə, ayənin nəsx olunduğuna dair heç bir fərziyyə irəli sürə bilmərik. Çünki, rəvayətin dəlalət etdiyi mətləb və məfhumla ilə ayənin məzmunu arasında heç bir ixtilaf nəzərə çarpmır.

Lakin bu rəvayət ayənin ümumi məfhumunu qeyd halına salaraq oraya bir çox istisnalar əlavə edə bilər. Ata-anaya olunan vəsiyyətləri elə bir tərzdə bəyan edə bilərik ki, onlar vərəsəlik hüququndan məhrum olsunlar və eyni qaydada öz vəsiyyətini [qohum-əqrəbalarından] o kəslərə edə bilər ki, vərəsəlik hüququna malik olmamış olsunlar.

Nəticə:

Deyilənlərdən belə məlum olur ki, əvvəlki ayələr nəsx olunmadığı kimi, vəsiyyət ayəsi də nəsx olunmamışdır. Bir sözlə, digər ayələrə şamil olunan hökm və dəlillər bu ayəyə də şamil olunur. Bir də diqqət yetirmək lazımdır ki, ayədə «kitabət» deyildikdə, sözün lüğəvi mənasını (yazmaq) deyil, istilahi (zərurət, vacib) mənasını nəzərdə tutmaq lazımdır. Məsələn, Ənam surəsinin 12-ci ayəsində deyilir:

«O, özünə [bəndələrinə qarşı] mehriban olmağı vacib etmişdir.»

Demək vəsiyyət ayəsindən məqsəd vəsiyyətin ata-anaya və qohum-əqrəbaya olunmasının zəruriliyini bəyan etməkdir. Lakin imamlar tərəfindən nəql olunmuş rəvayətlər, fiqh alimlərinin icması tərəfindən verilən fitvalar və müsəlman ümmətinin hal-hazırkı adət və ənənələri bu hökmün vacib olmadığını sübuta yetirir.

Belə bir şəraiti (vəsiyyət olunmamasını) nəzərə alaraq, ayənin məzmunundan belə məlum olur ki, yaxşı olar ki, insan hələ sağ ikən ata-anasına, qohum-əqrəbasına vəsiyyət etsin. Bir daha qeyd edirik ki, ayədə «kitabət» deyildikdə zərurət və icbar deyil, mütləq qanunvericilik nəzərdə tutulur.

5. ORUCLUQ AYƏSİNİN NƏSXİ

«Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki ümmətlərə vacib olduğu kimi, sizə də vacib edildi. Bəlkə, [bunun vasitəsilə] siz pis əməllərdən çəkinəsiniz.» (Bəqərə-183).

Nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları bu ayənin nəsx olunduğunu belə izah edirlər: Bu ayəyə istinad edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müsəlmanlar keçmiş ümmətlər kimi oruc tutmuş və onların orucuna aid olan şəri hökmlərinə əməl etmişlər. Və onların orucuna aid olan qanun və adət-ənənələri bundan ibarət idi ki, əgər bir şəxs iftar açmazdan əvvəl (axşam yeməyini yeməzdən) əvvəl yatsaydı, oyandıqdan sonra artıq bir şey yeyə bilməzdi. Və əgər bir şəxs günortadan sonra yatsaydı yeyib-içmək, qadınla yaxınlıq etmək ona haram olmalı idi. Bəqərə surəsinin 187-ci ayəsi nazil olduqdan sonra bu hökm nəsx olundu.

«Oruc gecəsi qadınlarınızla yaxınlaşmaq sizə halal edildi...Allahın sizə halal etdiyini onlardan istəyin: sübh açılınca, ağ sap qara sapdan fərqlənməyə qədər yeyib-için, sonra gecəyə qədər orucunuzu tamamlayın.» (Bəqərə-187).

Əhli-sünnə alimləri ayənin nəsx olunmasına dair yetkin nəzəriyyəyə istinad edirlər. Lakin onun hansı ayə tərəfindən nəsx olunması haqda müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüşlər. Bəziləri onun məhz bu ayə ilə nəsx olunduğuna işarə etmiş və müsəlmanlar keçmiş ümmətlər kimi oruc tutduqlarını, lakin sonralar bu ayə nazil olmaqla oruc hokmü nəsx olunduğunu demişlər.

Əbu Aliyə və Əta həmin nəzəriyyəni qəbul etmişlər. Əbu Cəfər Nəhas, bu nəzəriyyənin Səriyə tərəfindən irəli sürüldüyünü bildirmişdir.

Müəllif:

Ayə heç də nəsx olunmamışdır. Belə ki, ayənin nəsx olunması üçün iki mühüm mətləb sübuta yetirilməlidir.

1. Nəsxin şərtlərindən biri budur ki, ilk ayə ikinci ayədən əvvəl nəql olsun. Lakin nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları bu mətləbi sübuta yetirə bilməyirlər.

2. Müsəlmanların tutduqları orucluq, keçmiş ümmətlərin tutduqları orucluqlarla tamamilə eyni qaydada müqayisə və bir-birinə oxşadılmış olsun. Lakin ayədən məqsəd orucluğun necəliyini deyil, onun zəruriliyini bəyan etməkdir. Yəni, keçmiş orucluq keçmiş ümmətlərə vacib olduğu kimi, sizlərə də vacib olundu.

Demək ayə, keçmiş ümmətlərin tutduqları oruqların müsəlmanların tutduqları orucluqla tamamilə oxşar olduğuna əsla dəlalət etmir.

Əgər hər iki orucluq hökmünün oxşarlığı haqqında söhbət açdığımız ayə ilə deyil, digər dəlillər ilə əldə olunduğunu fərz etsək, ikinci ayə ilk ayəni (orucluq hökmünü) deyil, Qurandan əldə olunmayan hökmü nəsx edəcəkdir. Bu isə nəzərdə tutduğumuz mətləbdən xaric və nəsx ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

6. FİDYƏ AYƏSİNİN NƏSXİ

«Oruc tutmağa taqəti olmayanlar isə [hər günün əvəzində] bir yoxsulu doyduracaq qədər fidyə verməlidirlər. Hər kəs könüllü xeyir iş görərsə [həm oruc tutub, həm fidyə verərsə] bu onun üçün daha yaxşı olar.» (Bəqərə-184).

Ayənin növbəti ayə ilə nəsx olunduğunu bildirirlər.

«Ramazan ayına yetişən şəxslər bu ayı oruc tutmalıdırlar.» (Bəqərə-186).

Müəllif:

Əgər birinci ayədəki «taqət» kəlməsini «imkan» və «qüdrət», «qadir» kimi mənalandırırıqsa ayənin nəsx olunduğu göz qabağında olacaqdır. Belə olduqda biz ayədən belə bir məna əldə edəcəyik. «İnsan oruc tutmağa qadir olarsa, yenə də oruc tutmaya bilər» və bunun əvəzinə o, yoxsullara fidyə verməlidir.

Birinci ayədə belə bir mənanı nəzərə almaqla verdiyi hökm ikinci ayə ilə nəsx olunur. Belə ki, orada (Ramazan ayına yetişən şəxslər bu ayə oruc tutmalıdır). Belə bir halda yoxsullara verilən fidyə Ramazan ayının orucluq hökmünü əvəz edə bilməz.

Lakin göründüyü kimi, ayədəki «taqət» kəlməsi özünün tam «qüdrət» «imkan» və «qadir» mənalarda işlənilməmişdir. Buradan məqsəd «sonsuz məşəqqət» və «çətinlikdir». «Lisanul

ərəb»də deyilir: «Taqət» sonsuz məşəqqət və son həddə qədər olunan səy və çalışqanlıq mənasını daşıyır. Yəni insanın bütün çətinlik və məşəqqətlərə sinə gərərək hər hansı bir işin öhdəsindən gəlməsinə «tuq» deyilir.

İbni Əsir və Rağib belə bir mənə ilə müvafiq olduqlarını bildirmişlər.

«Taqət» kəlməsinin «imkan» «qüdrət» mənalarını daşdığına fərz etsək, ondan götürülən «itaqə» və «yətiqunə» kəlmələri (genişləndirmək) və (vüsət halını) tapmaq mənalarını verəcəkdir.

Demək, mövzu olduqca məhdud və icra dairəsi olduqca az olmuş və sonradan başqa birisi tərəfindən genişləndirilmiş və vüsət halını tapmışdır. Və bunun sonsuz səy və məşəqqət olmadan həyata keçməsi qeyri-mümkündür.

Seyid Məhəmməd Rəşid Rza öz müəllimindən nəql edərək deyir: «itaqüş-şiəy» ifadəsindən yalnız o zaman istifadə olunur ki, insan hər hansı bir işi yerinə yetirməyə taqəti olmasın və bu işin başa çatması üçün sonsuz çətinlik və məşəqqətlərə sinə gəlmiş olsun.

Nəticə:

Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, Allah-taala Ramazan ayının orucunu hamıya ümumi şəkildə vacib etmiş, sonra xəstə və səfərdə olanları ümumiyyət xarakteri daşıyan bu hökmdən istisna edərək xəstəlik və səfərləri sona çatdıqdan sonra [qəza olaraq] oruclarını tutmalarına əmr olunmuşlar. Daha sonra ayədə başqa bir istisnaya işarə olunduğunun şahidi oluruq. O da xəstə və səfərdə olanlar deyil, oruc tutmaq onlar üçün olduqca çətin və məşəqqətli olan kəslərə olunan istisnadır. Susuzluğa taqəti olmayan qoca kişi və qadınları, xəstəliyi daimi və gələn orucluğa qədər sağalmayan xəstələri buna misal çəkmək olar. Bu ayə nazil olmaqla sonradan tutulan qəza orucları onların üzərindən götürülüb və (müəyyən miqdarda) fidyə vermələri təyin olunur.

Ramazan ayında möminlərə orucun vacib olduğunu, xəstə və səfərdə olan şəxslərə qəzasını sonradan tutmalarını əmr edən ayədən belə məlum olur ki, fidyənin verilməsi yalnız o kəslərə vacibdir ki, oruc tutmaq onlar üçün çətin, dözülməz və məşəqqətlidir.

Ayəyə verilən belə bir izahla yenə də iddia etmək olarmı ki, (Və ələlləzinə yutiqunə – oruc tutmağa taqəti olmayanlar...) ayəsindən məqsəd insanın ixtiyarı olaraq oruc tutmasını və fidyə verməsini seçməkdir?

Təfsirini verdiyimiz ayə barəsində Əhli-beyt tərəfindən kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olmuşdur və bu rəvayətlərdə ayənin həmən mənada təfsir olunduğu təsdiq olunur.

Demək, ayə nəsx olunmamış və verdiyi hökm qüvvədə olaraq qalmaqdadır. Diqqət yetirmək lazımdır ki, ayənin verdiyi hökm, Ramazan ayının orucu və qəzası vacib olan şəxslərə verdiyi hökmlərlə tamamilə fərqlidir.

Yəni ayənin hökmü o kəslərə dəlalət edir ki, Ramazan ayında oruc tutmaq onlara vacib deyildir. Oruc ayəsi isə digər iki qrupa (Ramazan ayının və ya qəzasının orucunu) vacib olduğunu bəyan edir. Demək bu iki ayə verdiyi hökm və mövzu baxımından bir-biri ilə tamamilə fərqlidir və belə olduğu bir halda ayənin birinin digəri ilə nəsx olunduğu haqda söhbət açmağa belə dəyməz.

Bütün bu dediklərimiz məşhur qiraət üsullarına əsaslanırdı. Amma İbni Abbas, Aişə, Əkrəmə İbni Musəyyib öz qiraətlərində «yətiqunə» kəlməsini təfil babının məchul formasında «yutəvvəqun» kimi oxumuşlar və bu məsələdə heç bir ixtilaf nəzərə çarpmır.

Malik və Rəbiənin verdikləri fitvalara əsasən, əgər qoca kişi və qadın oruclarını yeyərlərsə onlara heç bir şey vacib olmayır. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, ayə nəsx olmuşdur. Lakin biz ayənin verdiyi hökmü əldə əsas tutaraq müxtəlif şəxslərin verdikləri fitvalara və irəli sürdükləri nəzəriyyələrə istinad etməməliyik.

7. CİHAD AYƏSİNİN NƏSXİ

«Onlar sizinlə Məscidul-haram yanında vuruşmayınca, siz də onlarla vuruşmayın! Əgər [orada] sizinlə vuruşsalar, siz də onları öldürün. Kafirlərin cəzası ancaq budur!» (Bəqərə-191).

Əbu Cəfər Nəhas və nəsx nəzəriyyəsinin bir çox tərəfdarları bu ayənin nəsx olunduğuna dair öz fikir və mülahizələrini irəli

sürmüşlər. Çünki ayə Məscidul-haramın yaxınlığında müşriklərlə müharibə etməyin haram olduğunu bildirir. Bir halda ki, onlarla harada olursa olsun, hətta Məscidul-haramın içində belə vuruşmağın heç bir haramlığı yoxdur. Deyilənlərə görə Qətadə də ayənin nəsx olunduğuna əmin olmuşdur.

Müəllif:

Bu ayə də digər ayələr kimi nəsx olunmamış və verdiyi hökm hələ də qüvvədədir. Əgər nəsx olunsaydı hökmən bu ayəyə də dəlalət edərdi.

«Müşrikləri harada görsəniz, öldürün.» (Tövbə-5).

Lakin bu ayə heç də cihad hökmünü bəyan edən (Bəqərə surəsinin 191-ci) ayəsinin nəsx olunmasına dəlalət edə bilməz. Çünki, bu ayə qan tökülməsinin yalnız müəyyən bir yerdə, yəni Məscidül-haramda haram olduğunu bildirir və göründüyü kimi istina xarakteri daşıyır. İkinci ayədə isə, «ümumiyyət xarakteri» daşıyan bir hökmün verildiyini müşahidə edirik. Necə ki, ayədə deyilir (Müşrikləri harada görsəniz öldürün). Və məlum olduğu kimi ümumiyyət xarakteri daşıyan bir hökm, hər hansı bir müəyyən məsələyə dəlalət edən hökmü nəsx etməyə qadir deyildir. Bəlkə əksinə olaraq müəyyən hökmlər ümumiyyət xarakteri daşıyan hökmləri təfsir və izah edir.

Hər iki ayənin ümumi məfhumunu nəzərdən keçirərək belə bir məna əldə edirik. (Müşriklər harada olurlarsa olsunlar, onlarla vuruşun və harada görsəniz öldürün. Məscidul-haramın isə əzəmət və ehtiramını qoruyub saxlayın. Sizinlə orada vuruşmayınca, vuruşmayın. Yox əgər həddi aşaraq onun yaxınlığında belə sizlərə həmlə edərlərsə, özünüzü müdafiə edin və onlarla mübarizə aparın).

Verilən izahları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, cihad hökmünü verən ayənin nəsx olunması qeyri-məntiqi və əsassızdır. Çünki, hər iki ayənin məfhum və məzmununda ziddiyyət nəzərə çarpmır.

Bəzən ayənin nəsx olunmasına dair bu məzmununda nəql olunmuş rəvayətə istinad olunur. Rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbər (s), Kəbənin pərdəsindən asılmış ağır cinayət törədən İbni Xətlin qətlinə fərman verdi.»

Lakin bu rəvayətlə ayənin nəsx olunduğu sübuta yetməyir. Əvvəla ona görə ki, rəvayət vahid xəbər halında nəql olunmuşdur. Vahid xəbərlə isə ayənin nəsx olunduğu sübuta yetirilmir. Digər tərəfdən isə rəvayət ayənin nəsx olunmasına əsla dəlalət etmir. Çünki əhli sünənə alimləri Peyğəmbərdən (s) nəql edirlər ki, «Məscidul-haramda bir şəxsin qətlə yetirilməsi məndən əvvəl kimsəyə icazə verilmirdi. Mənim özümə də yalnız Fəth (Məkkənin fəthi) günü bir saat ərzində bu şəxsin qətlə yetirilməsinə icazə verildi.

Rəvayətdən belə məlum olur ki, bu yalnız Peyğəmbərə (s) xas bir hərəkət olmuş və ayənin nəsx olunması ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Belə bir əsassız məntiqə isə yalnız bəzi fəqihlərin şəxsi rəyləri əsasında verdikləri fitvalarla əsaslanmaq olar. Bir halda ki, bizim istinad edəcəyimiz yeganə mənbə müxtəlif şəxslərin verdikləri fitvalar deyil, həqiqəti bəyan edən Quran ayələridir.

8. HARAM [MÜQƏDDƏS] AYLARDA MÜHARİBƏNİN HARAM OLDUĞUNU BƏYAN EDƏN AYƏNİN NƏSXİ

«[Ya Məhəmməd!] Haram olan ayda vuruşmaq haqqında səndən soruşanlara söylə: O ayda vuruşmaq böyük günahdır...» (Bəqərə-217).

Əbu Cəfər Nəhas deyir: Əta istisna olmaqla, əhli-sünənə alimlərinin bir çoxu belə bir fikirdədirlər ki, ayə nəsx olunmuş və haram aylarda müşriklərlə müharibə etmək halal və mubahtır (yəni icazə verilir). Ətanın fikrincə ayə nəsx olunmamışdır və möhkəm ayələr icrasına daxildir. Və haram aylarda müşriklərlə müharibə etmək ayənin verdiyi hökmə əsasən haram və yol verilməzdir.

Amma şiə alimlərinin fikrincə ayə nəsx olunmamış və nəql olunmuş rəvayətlərə, verilən fitvalara əsasən ayənin verdiyi hökm qüvvədə qalmaqdadır. Belə ki, «Təfsir tibyan» və «Cəvahirul kəlam» kitablarında bu nəzəriyyə haqda ətraflı məlumatlar verilmişdir.

Müəllif:

Bizim fikrimizcə haqq şiə alimləri tərəfindədir və ayənin nəsx olunduğuna dair irəli sürülmüş nəzəriyyələr bir neçə səbəbdən zəif və əsassızdır.

1. Əgər nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları Nəhas dediyi kimi bu ayəyə (Müşrikləri harada görsəniz öldürün.)¹ istinad etsəydilər təəccüb doğurar və bir o qədər inandırıcı olmazdı. Çünki, ayə müşriklərlə müharibənin haram ayları başa çatdıqdan sonra elan olunduğunu qətiyyətlə bəyan edir. Həmən ayədə bu haqda buyurulur:

«Haram aylar [onlara möhlət verilmiş, Zilhiccə, Məhərrəm, Səfər və Rəbiuləvvəl ayları] çıxınca müşrikləri harda görsəniz öldürün.» (Tövbə-5).

Belə bir qəti hökm verildiyi bir halda haram aylarda müşriklərə qarşı müharibə etməyi və ayənin nəsx olunduğunu qəbul etmək nə dərəcədə düzgün olardı?!

2. Əgər nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları Səyf ayəsinin nəzərdə tutulduğuna istinad edirlərsə («**Müşriklər hamısı sizinlə vuruşduqları kimi, siz də onlarla vuruşun.**»)², bilmədikləri ayə «mütləq» xarakter daşıyır və məlum olduğu kimi «mütləq» xarakteri daşıyan ayələr məzmun baxımından qeyri-müəyyən və qeydli ayələri nəsx etmir. Xüsusilə elə bir şəraitdə ki, qeydli ayələrdə verilən hökmlər zaman baxımından mütləq ayələrdən bir qədər sonra verilmiş olsun.

3. Və əgər İbni Abbasdan və Qəfadən nəql olunan hədisə istinad edərək bu ayənin Səyf ayəsi ilə nəsx olunduğunu iddia edərlərsə bilmədidirlər ki, əldə etdikləri nəticə bir neçə səbəb üzündən batil və əsassızdır.

1. Nəsx vahid xəbərlə sabit olunmur (sübuta yetirilməyir);

2. Rəvayət, məsum tərəfindən nəql olunmuşdur və bəlkə də İbni Abbasın və Qəfadənin şəxsi ictihadları olmuş və əməli olaraq həyata keçirilmişdir;

¹ Tövbə-5

² Tövbə-36

3. Bu rəvayət İbrahim ibni Şərikdən nəql olunmuş başqa bir rəvayətlə ziddiyyət təşkil edir. O deyir: «Əhməd ibni Abdulla ibni Yusif, Əbi Əzhərdən, o da Cabirdən Peyğəmbərdən (s) bu hədisi nəql edir. «Haram aylar düşmən müharibəyə başlamayınca onlarla vuruşmamalıyıq.»

4. Əgər Peyğəmbərin (s) haram aylarda (Şəvval, Ziqədə və Zilhiccə) Hunəyndə, Bəni-həvazən və Taifdə Bəni-səqiflə müharibə etməsinə istinad edərlərsə bilməlidirlər ki, onların istinad etdikləri bu dəlil bəzi səbəblər üzündən əsassızdır.

1. Quranın nəsx vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə sabit olunmayı;

2. Müharibənin hansı şəraitdə baş verdiyi bizlərə bir qədər məlum deyildir. Bəlkə də Peyğəmbər (s) zərurət üzündən verilən ümumi hökmdən istifadə edərək müsəlmanlara cihad hökmünü vermişdir. Və belə bir halda rəvayətin, ayəni nəsx edəcəyinə heç də istinad etmək olmaz.

9. ƏHLİ KİTAB QADINLARI İLƏ EVLƏNMƏYİ BƏYAN EDƏN AYƏLƏRİN NƏSXİ

«Allaha şərik qərar verən [Onu inkar edən] qadınlar imana gəlməyincə onlarla evlənməyin.» (Bəqərə-221).

Bəzilərinin irəli sürdükləri nəzəriyyəyə əsasən, bu ayə ehsan ayəsi ilə nəsx olunmuşdur.

«Möminlərin, həmçinin sizdən əvvəl kitab verilmişlərin [yəhudilərin və xaçpərəstlərin] azad və ismətli [özlərini zinadan və nəfslərini haram şeylərdən qoruyan] qadınları mehrlərinizi verdiyiniz, namuslu olub zina etmədiyiniz və asina saxlandığınız təqdirdə [evlənmək üçün] sizə halaldır.» (Maidə-5).

İbni Abbas, Malik ibni Ənəs, Süfyan və Əbdürrəhman ibni Əmr Əuzai belə bir fikirdədirlər ki, Bəqərə surəsinin 221-ci ayəsi bu ayə ilə nəsx olunmuşdur. Lakin Abdulla ibni Əmr onların əksinə olaraq Tövbə surəsinin 5-ci ayəsinin qeyd olunan ilk ayə ilə nəsx olunduğuna dair fikir irəli sürmüşdür. Beləliklə müsəlmanların əhli kitab qadınları ilə evlənməsini haram etmişdir.

Müəllif:

Bu bir həqiqətdir ki, ayə nə nəsx olmuş, nə də öz qanunvericilik xüsusiyyətini itirmişdir. Əgər evlənmənin haram olduğunu bəyan edən birinci ayədə müşrik qadınlar deyildikdə, bütperəst qadınlar nəzərdə tutulursa – belə ki, ayənin zahiri mənası bu mətləbə işarə edir – bunun haram olması ikinci ayədə əhli kitab qadınları ilə evlənməyə icazə verilməsi ilə heç bir ziddiyyət təşkil etməyir. Və belə bir halda ayələr bir-birini nəsx etməyəcəkdir. Və əgər nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının dedikləri kimi müşrik qadınlar dedikdə, istər bütperəst, istərsə də əhli kitab qadınları nəzərdə tutulursa birinci ayə «ümumi», ikinci ayə isə «xüsusi» xarakter daşıyacaqdır. Və həmişə olduğu kimi xüsusi (müəyyən) hökm ümumiyyət xarakteri daşıyan başqa bir hökmü nəsx deyil, əksinə olaraq onu xüsusiləşdirir. Çünki, belə bir mənaya əsasən birinci ayə (ümumi hökm) istər müşrik, istərsə də əhli kitab qadınlarına da şamil olunur. İkinci ayə isə yalnız əhli kitab qadınlarına aid olmaqla ümumi hökm verən birinci ayəyə əlavə olunacaqdır. Və nəticədə hər iki ayənin [ümumi] mənası bundan ibarət olacaqdır. Müsəlmanların bütperəst qadınlarla evlənməsi haram [birinci ayə], əhli kitab qadınlarla isə halaldır [ikinci ayə].

Göründüyü kimi əvvəlki ayələrdə olduğu kimi nəsxə səbəb olası hər iki ayənin məna və məfhumunda ziddiyyət nəzərə çarpmır.

Lakin sual doğuran məsələlərdən biri də əhli kitab qadınları ilə müvəqqəti evlənmə məsələsidir. Şiə alimləri əhli kitab qadınları ilə müvəqqəti evlənməyi düzgün və halal hesab edirlər. Belə bir əqidəyə əsaslanmağın əsas səbəbi ayədə istifadə olunan və müvəqqəti evlənməni bəyan edən (vəlmuhəsinat) ibarət və əhli kitab qadınları ilə daimi evlənmənin haram olduğunu bəyan edən nəql olmuş bir çox hədis və rəvayətlərdir.

Bu əqidənin müqabilində şiə alimlərinin bir qismi əhli kitab qadınları ilə daimi evlənmənin halal olduğuna dair öz fikir və mülahizələrini irəli sürmüşlər. Həsən və Əli Babəveyhi, həmçinin Məhəmməd ibni Babəveyhi buna misal çəkmək olar. Onlar əhli kitab qadınları ilə daimi evlənməni halal hesab etməklə bu məsələyə dair yaranmış bütün nöqsanları aradan götürmüşlər. Və biz gələcək fəsillərdə bu məsələyə dair ətraflı söhbət açacağıq.

10. ƏQİDƏ AZADLIĞI AYƏSİNİN NƏSXİ

«Dində məcburiyyət [zorakılıq] yoxdur. Artıq doğruluq [iman] azğınlıqdan [küfrdən] aydın fərqlənir.» (Bəqərə-256).

Lakin bəzilərinin fikrincə bu ayə cihad hökmünü verən Tövbə surəsinin 73-cü ayəsi ilə nəsx olunmuşdur. Belə ki, bu ayə cihad hökmü verilməklə zorakılığın dində vacib olduğuna əmr olunur.

«[Ya Peyğəmbər!] Kafirlərə və münafıqlərə qarşı vuruş [kafirləri qılıncla, münafıqləri isə dəlil-sübutla, sözlə məhv et!]

Alimlərin başqa bir qismi isə belə bir fikirdədirlər ki, birinci ayə nəsx olunmamış, sadəcə olaraq ikinci ayə ilə istisna olunaraq yalnız əhli kitaba aid olunmuşdur. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, əhli kitaba yalnız o zaman müharibə etmək olar ki, onlar küfr edərək hətta öz dinlərindən belə çıxmış olsunlar və bunun üçün də əsaslı səbəblər olmalıdır.

Müəllif:

Biz isə belə bir fikirdəyik ki, bu ayə möhkəm ayələr sırasına daxildir və onun verdiyi hökm nə istisna olmuş, nə də başqa bir ayə ilə nəsx olunmuşdur.

İzah:

«İkrah» «kərəh» sözündən götürülmüşdür və lüğətdə iki mənə verdiyi göstərilir.

1. «Xoşlamamaq», «xoşa gəlməmək»;

Bəqərə surəsinin 216-cı ayəsində məhz bu mənada işlənmişdir.

«Bəzən xoşlamadığınız bir şey sizin üçün xeyirli olur.»

2. «İcbar», «zəhmət», «qeyri-ixtiyari iş».

Məsələn, Əhqaf surəsinin 15-ci ayəsində deyilir:

«Anası onu [doqquz ay bətnində] zəhmətlə gəzdirmiş, əziyyətlə doğmuşdur.»

Ananın hamilə olub uşağı dünyaya gətirməsi onun razılı olsa da, icbari və onun ixtiyarından xaric olan bir işdir. Göründüyü kimi «kərihə» burada – icbar və qeyri-ixtiyari iş mənasında işlənmişdir.

Haqqında söhbət açdığımız ayənin nəsx olunduğunu o zaman qəbul edə bilərik ki, «kərihə» bu ayədə də «xoşlamamaq» mənasında işlənmiş olsun. Və belə olduqda ayədən belə bir mənə

əldə edəcəyik. Dinin [islamın] qəbul olunması gərək razılıq və könüllülük əsasında həyata keçsin. Lakin cihad ayəsi nazil olmaqla ayə nəsx olunmuş və onlara qarşı cihad hökmü verilmişdir: «Dini qəbul etməyincə və buna razı olmasalar da belə, onlarla vuruşun və dini qəbul etməyi onlara məcbur edin.» Lakin bir neçə əsaslı səbəblər üzündən biz «ikrah» sözünü bu ayədə «icbar və xoşlamamaq» mənalarında işlədə bilmərik.

1. Ayəni belə bir mənada təfsir etməyə heç bir əsaslı dəlil yoxdur. Belə ki, hər hansı bir kəlmənin verdiyi mənalara dəlalət edəcək səbəb və dəlil olmalıdır.

2. Ayədə din deyildikdə həm onun əsasları, həm də şaxələri nəzərdə tutulur və sonradan işarə olunan küfr və iman (ğəyy-ruşd) yalnız dinin əsaslarına dəlalət etdiyinə dəlil hesab edə bilmərik. Çünki, hidayət və zəlalət yollarının aşkar olması dini hökm və üsullara əməl etməkdə heç də təsirsiz deyildir. Əksinə olaraq onların arasında möhkəm və qırılmaz əlaqə bərqərarıdır.

Digər tərəfdən bilirik ki, islam dininin şaxələrini təşkil edən bəzi məsələlərdə elə ilk gündən təbii olaraq icbari qanunlar tərtib olunmuşdur. Məsələn, borcu olan şəxs icbari olaraq borcunu qaytarmalı, qadın hökmən ərindən itaət etməli, oğru hökmən oğurluqdan əl çəkməli və s.

Bütün bunları nəzərə alaraq islam dinində heç bir məcburiyyətin olmadığını iddia etmək olarmı?!

3. Əgər (ikrah) «məcburiyyət» və «xoşlamamaq» kimi təfsir ediriksə, ayənin ikinci yarısı ilə yəni (təbəyyənə) «**Artıq doğruluq [iman] azgınlıqdan [küfrdən] aydın fərqlənir**» cümləsi ilə bir o qədər də uyğun gəlməyəcəkdir. Və belə bir halda ayəni bu kimi ifadələrlə təfsir etməliyik. Dinin haq olmasını aşkar edən dəlillər insanın qəlbində özünə qarşı meyl, istək və razılıq hissi yaradır. Dinə qarşı insanda belə bir müsbət təəssürat yaranmaqla onu öz razılığı ilə qəbul edir. Və belə şəraitdə insanların dini qəbul etməkdə heç bir zorakılıq və məcburiyyətə ehtiyacı qalmır.

Əgər ayə belə təfsir olunarsa, onun cihad ayəsi ilə nəsx olunmasına dair irəli irəli sürülmüş nəzəriyyə tamamilə əsassız və qeyri-məntiqi qəbul ediləcəkdir. Çünki, islam dini zühur etdiyi ilk

gündən onun haqq olmasını sübuta yetirən dəlillər möhkəm və məntiqi olmuşdur. Və zaman keçdikcə o öz mövqeyini qoruyub saxlayır və mübarizə meydanına əsaslı dəlillərə arxalanaraq uğurla qədəm qoyur. İman və küfrün bir-birindən fərqlənməsi isə illər və əsirlər keçməsinə baxmayaraq, bütün dövrün insanları üçün zəruri məsələlərdən biri olmuşdur. İnsanlar bu məsələyə daim ehtiyac duymuş və gələcəkdə bu ehtiyac hissi daha da güclənəcəkdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq necə təsəvvür etmək olar ki, islamın zühur etdiyi ilk illərdə insanlar bu müqəddəs dini heç bir məcburiyyət olmadan asanlıqla qəbul edir, cihad hökmü verilməklə isə bütün bunlar nəsx olur və dinin qəbul olunması məcburi xarakter daşımağa başlayır?! Bir halda ki, küfrlə imanı bir-birindən fərqləndirən və dinin həqqaniyyətini aşkar edən amillər sonrakı dövrlərdə daha çox və daha məntiqi olmuşdur. Əgər iman (hidayət) və küfr (zəlalət) yolunun aşkar olunması (fərqlənməsi) azadlıq üçün dəlil və dinin qəbul olunması üçün meyl və rəğbət hissi olsaydı, cihad hökmünün verilməsinə heç bir lüzum olmazdı. Bir halda ki, cihad islam dinində sabit və qəti hökmlərdən biri hesab olunur.

Bu səbəbdən də deməliyik ki, «ikrah» kəlməsi ayədə meyl və rəğbət hissənin müqabilində «xoşa gəlməmək», «xoşlamamaq» mənasında deyil, «icbar» mənasında işlənmişdir. Və bu bir halda ayə belə bir məna daşıyacaqdır:

Allahın dini ikrah və məcburiyyətə əsaslanmır. İstər ümumi dində (əqidəvi məsələlərdə), istərsə də firuiddində (şəri hökmlərdə) müəmma və çətinlik nəzərə çarpır. Din olduqca asan və sadədir. O hər bir insanın fitrət və təbiətində dərin kök salmışdır.

Allah-taala, insanları dinin göstərişlərindən agah etmək üçün onlara peyğəmbərlər və onlarla birlikdə səmavi kitablar göndərmişdir. Beləliklə insan kor-koranə təqliddən əl çəkib ixtiyarında olan sübut və dəlillərlə öz müqəddəratını həll etmiş olur. Düzgün nəticəyə gələrək haqq yolu seçir və beləliklə əbədi səadətə qovuşur. Şeytani vəsvəsələrə uyaraq haqq yoldan üz çevirdikdə isə həlakət və bədbəxtçiliyə düşər olur. Allah-taala başqa bir ayədə bu həqiqəti bəyan edərək buyurur:

«Biz ona haqq yolu göstərdik. İstər [nemətlərimizə] minnətdar olsun, istər nankor [bu onun öz işidir].» (Dəhr-3).

Allah öz dinini qəbul etməyi kimsəyə vadar etməmişdir. O, haqq yolunu insanlara göstərməklə onları tam ixtiyar sahibi etmişdir. Azad yaradılmış hər bir insan haqq yolunu seçməklə həm özünü əbədi səadətə qovuşdurur, həm də haqdan üz çevirərək həlakət və bədbəxtçiliyə düşər edə bilər. Bir sözlə təzyiq və məcburiyyət olmadan ixtiyari olaraq öz həyat yolunu seçə bilər.

Bir halda ki, elm və qüdrəti hər şeyi əhatə edən Allah, insanları dini qəbul edib Onun göstərişlərinə tabe olmağa vadar edə bilər və onları ixtiyari olaraq gördükləri bütün işlərdən məhrum edərdi. Lakin O, öz bəndələrinə sonsuz məhəbbət göstərməklə onlara hansı yolu seçməkdə tam ixtiyar vermişdir. Onlar da ya haqq yolu seçməklə əbədi səadətə qovuşur, ya da haqdan üz çevirərək özlərini fəlakət və uçruma sürükləyirlər.

Demək «La ikrahə fiddin qədtəbəyyənərruşdu minəl ǧəy – Dində məcburiyyət [zorakılıq] yoxdur. Artıq doğruluq [iman] azgınlıqdan [küfrdən] aydın fərqlənir» ayəsinin əsas məzmunu bundan ibarətdir: «Dində məcburiyyət yoxdur. Çünki, həm hidayət, həm də uçrum və bədbəxtçiliyə aparıcı yollar bəşəriyyətə bəyan olunmuşdur.

1. «Əgər Allah istəsəydi, sizi [eyni şəriətə tabe] vahid bir ümmət edərdi. Lakin [bu müxtəliflik] Allahın verdikləri ilə sizi imtahan etməsi üçündür. Elə isə yaxşı işlər görməkdə bir-birinizi ötməyə çalışın [bir-birinizlə yarışın]. Hamınızın axır dönüşü Allahadır. Allah aranızda ixtilaf doğuran məsələlər barəsində sizə xəbər verəcəkdir.» (Maidə-48).

2. «De ki: Tutarlı dəlil yalnız Allaha məxsusdur. Əgər o istəsəydi, sizin hamınızı doğru yola yönəldərdi.» (Ənam-149).

3. «Müşriklər nadanlıqları üzündən və istehza məqsədi ilə dedilər: Əgər Allah istəsəydi, nə biz, nə də atalarımız Ondan başqa bir şeyə tapınmaz, onsuz [Allahın razılığı, hökmü olmadan] heç bir şeyi haram etməzdik. Onlardan qabaqkılar da belə etmişdilər. Peyğəmbərin vəzifəsi isə yalnız açıq-aşkar bir təbliğdir. [Peyğəmbər heç kəsi zorla bir işə vadar etməz. Onun

borcu ancaq Allahın hökmlərini insanlara təbliğ etmək, insanların borcu isə Allahın onlara verdiyi ağıl və iradə ilə haqqı batildən ayırmaq, yaxşı işlər görüb savab qazanmaqdır.» (Nəhl-35).

11. ZINAYA DAİR VERİLƏN ŞƏHADƏT AYƏLƏRİNİN NƏSXİ

«Qadınlarınızdan zina edənlərə qarşı öz aranızdan [möminlərdən] dörd şahid tutun! Əgər onlar [bu işə] şəhadət verərlərsə, həmin qadınları ölənə qədər, yaxud Allah onlar üçün bir yol açanaqədər evlərdə həbs edin!

İçərinizdən belə qəbih iş görənlərin hər ikisinə əziyyət verin. Əgər tövbə edib özlərini düzəltsələr, onları incitməkdən vaz keçin! Əlbəttə Allah tövbələri qəbul edən və [bəndələrini] bağışlayandır.» (Nisa 15-16).

Əkrəmə və İbad ibni Samit kimi müfəssirlər, Həsən Bəsrinin «Rəqqaiş»dən nəql etdiyi rəvayətə istinad edərək ayənin nəsx olunduğuna dair fikir irəli sürmüşlər. Onların fikrincə yuxarıda qeyd olunan birinci ayə (15-ci), ikinci (16-cı) ayə və ikinci ayədə başqa bir cəza hökmü ilə nəsx olunmuşdur. Belə ki, əgər subay kişi və qadınlar bir-birləri ilə zina edərlərsə, yüz şallaq zərbəsi və bir illik sürgünlə cəzalandırılmalı, evli kişi və qadınlar zina etdikdə isə yüz şallaq zərbəsindən sonra daş-qalaq olunaraq öldürülməlidirlər.

Qətadə və Məhəmməd ibni Cabir birinci ayənin evlilərə, ikinci ayənin subaylara aid olduğunu və hər iki ayənin şallaq və daşqalaq hökmü ilə nəsx olunduğuna işarə etmişdir.

İbni Abbas, Mucəhid və Nəhasın davamçıları isə belə bir fikirdədirlər ki, birinci ayə qadınlara (istər subay olsun, istərsə də evli), ikinci ayə isə ümumilikdə kişilərə aid olmuş və sonradan hər ikisi şallaq və daşqalaq hökmü ilə nəsx olunmuşdur.

Əbu Bəkr Cəccas deyir: Müsəlmanlar arasında bu kimi ayənin nəsx olunmasına dair heç bir ixtilaf və fikir ayrılığı mövcud deyildir.

Müəllif:

Ayələrin heç biri nəsx olunmamışdır və onlar öz qüvvəsində qalmaqdadır. O ki, qaldı ayədə sual doğuran bəzi ifadələrə, qeyd etmək lazımdır ki, «fahişə» lüğətdə görülən hər bir nalayiq və

xoşagəlməz (pozğunluq xüsusiyyəti daşıyan) işlərə deyilir. Bu kimi işlər bəzən iki qadın (buna musahiqə deyilir), bəzən iki kişi (buna ləvat deyilir) bəzən də kişi ilə qadın arasında baş verir və belə bir qeyri-qanuni əlaqə «zina» adlanır. Və fahişə sözü ərəb dilinin istər lüğət, istərsə də terminologiyasında «zina» mənasını daşımır. O ki, qaldı ayənin nəsx olunmasına bu, iki mühüm mətləbdən asılıdır.

1. Zinakar qadınları ev dustağı etmək, zinanın qarşısını almaq məqsədlə deyil, cəzalandırmaq məqsədlə olmalıdır.

2. Ayənin zahiri mənasından belə məlum olur ki, zinakar qadınları ev dustağı etməkdən əsas məqsəd onların yenidən zinaya qurşanmalarının və ictimai pozğunluqlarının qarşısını almaqdır.

Şübhəsiz ki, nalayiq və pozğunçuluğun qarşısını almaq, sağlam ictimaiyyətin və cəmiyyət üzvlərinin can sağlamlığının, namus və qeyrətinin keşiyində durmaq hər bir vətəndaşın insanlıq borcudur. Bəzi alimlərin fikrincə bu iş bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etməsə də vacib və zəruridir. Bu ayədə də görüldüyü kimi insanlara cəmiyyətdə yaranmış pozğunçuluğun qarşısını almağa və pozğun qadınları ev dustağı etməyə əmr olunur. Beləliklə yaranmış çətinliklər aradan götürülmüş və ictimai sabitlik bərqərar olunmuşdur.

Demək, şallaq və daşqalaq kimi cəza üsullarını onlar üçün qabaqcadan təyin olunmuş nicat yolu hesab etmək olmazdı. Və tamamilə qənaətbəxş şəraitdə yaşayan hər bir düşüncəli qadın şallaq və daşqalaq olunmasına təbii ki, heç vaxt razı olmaz və belə bir ağır cəza üsulu onların nicat tapması üçün heç də təsirli olmazdı. Bəs nicat yolu deyildikdə nə nəzərdə tutulur? Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, «fahişə» deyildikdə həm kişilərin bir-birləri ilə cinsi yaxınlığı (ləvat), həm qadınların bir-biri ilə cinsi yaxınlığı (musahiqə), həm kişi və qadınların bir-birləri ilə qeyri-qanuni cinsi yaxınlığı nəzərdə tutula bilər.

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, zina etmiş qadını [müəyyən müddət] ev dustağı etməkdə məqsəd onun tutduğu işdən peşiman olub sidq ürəkdən tövbə edib islah olunmasıdır. Belə ki, bu müddət ərzində onun əvvəlki nalayiq işlərindən əl çəkib sözün həqiqi mənasında islah olunduğuna yəqinlik hasil etmək

lazımdır. Və qadının nicat tapması deyildikdə, məhz belə bir tərbiyə olunma üsulu nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi ayənin verdiyi hökm qüvvədə qalmışdır və onun nəsx olunmasına dair hər hansı bir fərziyyə irəli sürmək tamamilə əsassızdır.

Şallaq və daşqalaq hökmü isə nalayiq və pozğunçuluq ilə məşğul olan bəzi əxlaqsız şəxslərin islah olunmaları üçün qüvvəyə minmişdir və onun birinci ayəni nəsx etmək üçün heç bir əlaqəsi yoxdur. Başqa sözlə desək, birinci hökmün verilməsindən əsas məqsəd ictimai pozğunçuluğun qarşısını almaq və bunun təkrar olunmasına yol verməmək, ikinci hökmün verilməsindən isə günahkarları cəzalandırmaq və ibrət olsun deyə başqalarında qorxu hissi yaratmaqdır. Göründüyü kimi bu iki hökmün arasında bir-birini nəsx etməyə səbəb olası heç bir ziddiyyət nəzərə çarpmır. Lakin əgər qadın şallaq zərbələri və daşqalaq nəticəsində ölərsə, onun ev dustağı etmək hökmü istər-istəməz aradan götürülmüş olur. Çünki, qadın ölməklə mövzu tamamilə əvəz olunmuş olur. Və bu hökm indinin özündə də nəsx olunmadan qüvvədə qalmaqdadır.

İkinci ayənin nəsx olunması da iki halda mümkündür.

1. «Yatiha» felindən əvəzlik zinaya dəlalət etmiş olsun. Yəni əgər kişi zina etmiş olarsa...

2. «Fəzuhuma» – əziyyət edin deyildikdə isə, təhqir edib nalayiq sözlər demək nəzərdə tutulur. Belə olduqda yəni ümumi məfhumu bundan ibarət olacaqdır. «Əgər kişilər zina edərlərsə təhqir edib nalayiq sözlər deməklə cəza məqsədi ilə ruhi işgəncə vermək lazımdır.»

Belə bir mənanı nəzərə alaraq demək lazımdır ki, zinakar kişilərin cəzalandırılmalarına dair verilmiş hökm nəsx və onun yerinə şallaq və daşqalaq hökmü təyin olunmuşdur.

Lakin «yatiha» felindən əvəzlik nə «zina»ya dəlalət edir, nə də əziyyət və işgəncədən məqsəd söymək və nalayiq sözlər deməkdir. Əvvəla ona görə ki, bu mənaya dəlalət edəcək heç bir dəlil yoxdur. Digər tərəfdən isə burada ayənin zahiri mənası ilə heç bir bağlılıq nəzərə çarpmır.

Açıqlama:

Cəm əlaməti olan ikinci şəxs əvəzliyindən bu ayədə üç dəfə istifadə olunmuşdur və bu əvəzlilərin hər biri eyni mənə daşıyır. Məlum olduğu kimi ilk iki əvəzlik yalnız kişilərə dəlalət edir və ikilik bildirən bu əvəzliyi həm kişiyə, həm də qadına aid etmək bir o qədər düzgün olmazdı. Və ikinci ayədə istifadə olunan «əlləzani – iki nəfər şəxs» kəlməsində həm kişi, həm də qadına dəlalət etmir. Belə olduğu bir halda buradan zinanın nəzərdə tutulduğuna dair heç bir fikir irəli sürmək olmaz.

İfadənin bəlağətli olması üçün isə «ikilik əlaməti olan, şəxs əvəzliyindən həm kişi həm də qadın üçün istifadə etmək bir o qədər də münasib olmazdı. Belə bir halda cəm əlaməti bildirən şəxs əvəzliyindən istifadə etmək daha məqsəduyğun olardı.

Demək, ikinci ayədəki ikilik bildirən şəxs əvəzliyi iki kişiyə dəlalət edir. Və «fahişə» deyildikdə kişi ilə qadının qeyri-qanuni cinsi əlaqəsi, yəni «zina» deyil, iki kişinin bir-biri ilə cinsi yaxınlığı, yəni «ləvat» nəzərdə tutulur.

Dediklərimizdən belə məlum olur ki, ayədən məqsəd zina deyil, kişilərin bir-biri ilə cinsi yaxınlığı, yəni «ləvat»dır. Və belə bir halda ayə nə özünədən əvvəlki ilə, nə də zinakarlar üçün müəyyən olunmuş şallaq və daşqalaq hökmü ilə nəsx oluna bilər.

Bir sözlə ayənin nəsx olunğunu qəbul edənlər ya elmi və əməli nəticə verməyən vahid xəbər halında nəql olmuş rəvayətlərə istinad etməli, ya da kor-koranə heç bir məntiqi dəlilə əsaslanmadan başqalarından təqlid etməlidirlər.

HALAL QADINLAR HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXi

«Bunlardan başqaları isə namusla [iffətlə] zinakarlığa yol vermədən, mallarınızı sərf edərək evlənmək üçün sizə halal edildi.» (Nisa-24).

Diqət yetirmək lazımdır ki, bu iddianın sübutu və qeyd olunan ayənin nəsx edilməsi üçün məhdud mənalı sonrakı ayəni ümumi mənə daşıyan əvvəlki ayə üçün «məhdudlaşdırıcı» deyil, nəsxedici hesab etməyimizdən asılıdır. Çünki belə olmadıqda bu ayə nəsx

edilmiş deyil, müəyyən qeydlərlə məhdudlaşdırılmış hesab ediləcəkdir.

Lakin bizim fikrimizcə məhdud mənalı ayələr ümumiyyət xarakteri daşıyan ayələr və ümumi qanunlar nəsxə deyil, müəyyən istisnalara səbəb ola bilər. Və bu da qüvvəyə mindiyi andan əvvəl və ya sonra gəlməsindən asılı deyildir.

Başqa sözlə desək, məhdud mənalı ayələr ümumi məna daşıyan ayələri nəsx deyil, məhdudlaşdırıla bilər. Bu səbəbdən də alimlər ümumi məna daşıyan ayələrin məhdudlaşdırılmasında vahid xəbər halında nəql olunmuş hədis və rəvayətlərlə kifayətlənir və onlara istinad edirlər. Bir halda ki, məhdud məna daşıyan ayələr nəsxedici xüsusiyyətə malik olsaydı, vahid xəbərlə kifayətlənmək olmazdı. Çünki, Quranın nəsx olunmasının vahid xəbərlə sübuta yetirilmədiyini dəfələrlə qeyd etmişik.

Bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, ayədə ümumi məna daşdığı sübuta yetirəcək heç bir ifadədən istifadə olunmamışdır. Belə bir qənatə də yalnız xarici amillərlə gəlmək olar. Və belə olduqda əgər ayəni məhdudlaşdırıla bilər başqa bir dəlil olsaydı, belə bir qənaətə gəlməli olacağıq ki, ayə ümumiyyət xarakteri deyil, məhdud məna daşımaqla müəyyən zaman və məkana dəlalət edir.

13. MÜTƏ AYƏSİNİN NƏSXI

«İstifadə [yaxınlıq] etdiyiniz qadınların mehriyyələrini lazımı qaydada verin.» (Nisa-24).

Nəsx tərəfdarlarının irəli sürdükləri nəzər sahibləri olan sünni alimlərinin fikrincə mütənin halal olduğunu bəyan edən bu ayə sonralar nəsx olmuş və qadınlarla müvəqqəti evlənmə haram olmuşdur.

Lakin şüa alimlərinin fikrincə hökm qüvvədə qalmış və başqa bir ayə və ya [Peyğəmbər (s) tərəfindən] nəql olunmuş hədislə, daha dəqiq desək, verdiyi hökmlə nəsx olunmamışdır.

Tarixə nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq ki, əshab və tabeələrin bəziləri mütənin halal olduğunu hesab etmişlər. İbni Həzn bu barədə deyir: Peyğəmbərdən (s) sonra İbni Məsud, Müaviyə, Əbu Səid, İbni Abbas, Ümyyəyət ibni Xələfin oğlanları Sələmə və Məbəd,

Cabir, Əmr ibni Həris və başqaları mütəni hələ də halal hesab edirdilər. Sonra deyir: Cabir nəql edir ki, Peyğəmbərin (s) əshabı və ona yaxın olan hər bir şəxs Ömər in xəlifə olduğu son illərə qədər mütəni halal hesab edirdi.

Tabeinlərdən olan Tavus, Səid ibni Cubeyr və Əta kimi Məkkənin tanınmış fiqh alimləri də mütəni halal hesab edirdilər. Şeyxul islam Mərcinani, mütənin halallığına dair verilmiş hökmü Malik ibni Ənəs (əhli sünnə məzhəblərinin birinin banisi) ilə əlaqələndirmişdir. O, mütənin halal olması haqda deyir: Hökmün nəsx olunması sabit olunmayınca qüvvədə qalacaqdır.

İbni Kəsir deyir: Əhməd ibni Hənbəl zərurət üzündən müvəqqəti evlənməni (mütəni) halal hesab etmişdir.

Məkkənin tanınmış fiqh alimlərindən biri olan İbni Cərih yetmiş qadınla müvəqqəti olaraq mütə etmişdir.

1. «Əl-hidayə fi-şərhi bidayə» 375-ci səh. Kitabı şərh edən şeyx Məhəmməd, hökmün Malik ibni Ənəs tərəfindən verildiyini təsdiq etmişdir. Lakin İbni Humam «Fəthul Qədir» adlı kitabda bu fərziyyəni qətiyyətlə rədd etmişdir. Əbdül-baqi Maliki Zərçani «Əbil Ziya»nın xülasəsini şərh etdikdə deyir: Mütə müvəqqəti evlənmə olduğu üçün kişinin məqsədi, qadına ya onun özü və ya qadının ixtiyar sahibi (ata-baba, qardaş) tərəfindən qadına başa salınmalı və təyin olunmuş vaxtın müddəti əvvəlcədən ona bildirilməlidir. Və əgər müddət əqd zamanı müəyyən olunmasa lakin bunu nəzərdə tutmuş olarlarsa – qadın bunu bilsə belə heç bir nöqsanı yoxdur. Malik sonra deyir: Bu, səfərdə olan hər bir şəxsin seçdiyi ən münasib evlənmək üsuludur. (3-cü cild, 190-cı səh.)

2. İbni Kəsrin təfsiri 1-ci cild, 474-cü səh.

3. Əbil Ziya Zərqanın xülasəsinə yazılmış şərh, 8-ci cild, 76-səh.

Cavab:

Ayənin nəsx olunması bu iki halda mümkündür.

1) Sübut olunmalıdır ki, ayədə yaxınlıq deyildikdə, qadınlarla müvəqqəti (mütə) yaxınlıq nəzərdə tutulur.

2. Sübut olunmalıdır ki, mütə sonralar haram olunmuşdur.

Birinci mətləb:

İstər sünni, istərsə də şiə alimləri ayədə «yaxınlıq» ifadəsinin müvəqqəti yaxınlığa dəlalət etdiyini nəzərdə tuturlar. Və burada heç bir ixtilafli məsələ nəzərə çarpmır.

Qurtəbi deyir: Bütün alimlər bu fikirdədirlər ki, yaxınlıq deyildikdə, ayədə islamın zühur etdiyi ilk illərdə mövcud olan müvəqqəti evlənmə nəzərdə tutulur. Hətta İbni Abbas, Ubey və İbni Cabir ayəni belə qiraət etmişlər.

(Fəmas-təmtətum bihi minhunnə ilə əcməin musəmma fətuhunnə ucurəhunnə).¹ Yəni onların fikrincə «ila əcəmin musəmma» ifadəsi də ayənin bir hissəsini təşkil etmişdir. Bu da yaxınlığın müvəqqəti və mütə hökmünə aid olmasına açıq-aşkar dəlalət edir.

Bu məzmununda nəql olunmuş hədis və rəvayətləri, alim və mütəfəkkirlərin irəli sürdükləri nəzəriyyələri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Həsən Bəsrinin bu barədə irəli sürdüyü nəzəriyyə tamamilə əsassızdır. O, deyir: Bu ayə müvəqqəti deyil, daimi evlənməyə dəlalət edir. Onun fikrincə ümumiyyətlə müvəqqəti evlənmə barəsində heç bir ayə nazil olmamışdır. O, hətta İbni Abbasın və Cubeyrin də bu fikirdə olduqlarını iddia etmişdir. Bir halda ki, nəql olunmuş digər rəvayətlərdə İbni Abbasın bu ayənin müvəqqəti evlənməyə istinad etdiyi göstərilir.

Müvəqqəti evlənmə barəsində nəql olmuş bir çox hədis və rəvayətlər bir daha belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, mütə hökmü islamın zühur etdiyi ilk illərdən qüvvədə olmuş və ayədə yaxınlıq deyildikdə müvəqqəti evlənmə nəzərdə tutulmuşdur.

İkinci mətləb:

Sual doğuran məsələlərdən biri də budur ki, görəsən mütə hökmü qüvvədən salınaraq digər hökm ilə nəsx olunmuş və ya qüvvədə qalmışdır? Bizim fikrimizcə mütə hökmünün nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyə tamamilə zəif və əsassızdır və bu barədə heç bir məntiqi dəlil və sübuta istinad etmək mümkün deyildir.

¹ Furtəbinin təfsiri, 5-ci cild, 130-cu səh.

İRƏLİ SÜRÜLƏN NƏZƏRİYYƏLƏR VƏ CAVABLAR

TƏLAQ AYƏSİ İLƏ MÜTƏ HÖKMÜNÜN NƏSXİ

«[Ya Peyğəmbər!] övrətlərini boşadığın zaman onları gözləmə müddətlərində [heyzdən pak olduqdan sonra] boşayın.» (Təlaq-1).

Ayəyə istinad edərək mütə hökmünün nəsx olunmuşunu hesab edir və mütə tərəfdarı olduğu bir halda bu nəzəriyyənin ilk dəfə İbni Abbas tərəfindən irəli sürüldüyünü iddia etmişlər.

Cavab:

Əgər mütə ayəsinin, təlaq ayəsi ilə nəsx olunma zərurəti təlaq verilmiş qadınlara verilmiş iddənin vacibliyindən irəli gəlsəydi, müvəqqəti evlənmək üçün saxlanılan iddə təlaq iddəsindən az olduğu hər iki hökm bir-birindən tamamilə fərqlənərdi. Yalnız belə bir halda deyə bilərik ki, təlaq iddəsi ilə əlaqəsi olduğu üçün nəsx olunmuşdur. İrəli sürülən dəlilə veriləcək dəlil artıq bəllidir. Çünki nə bu və nə də digər ayələr qadınların iddə müddətinin eyni olmasına dəlalət etmir və bunun eyni olmasına evlilik dövründə saxlanılan iddə müddətinin digər iddələrdən az olmasına – onun nəsx etməsinə – dəlil hesab edə bilmərik.

Bəzən də mütə ayəsinin, təlaq ayəsi ilə nəsx olunmasını qadınlara aid olan təlaq hökmünün qüvvəyə minməsinə dəlil gətirilir. Bir halda ki, mütədə qadınlara təlaq verilmir, gətirilən növbəti dəlilin cavabında deyə bilərik ki, ayədə təlaq hökmü verilsə də, müvəqqəti evlənmədə mövcud olmayan təlaq hökmünü nəsx edəcək heç bir xüsusiyyətə malik deyildir.

«Təfsirul-minarın» müəllifi bəzi müfəssirlərdən nəql etdiyi hədis və rəvayətlərdə şiə məzhəbinin iddəyə heç bir əhəmiyyət vermədiklərinə işarə edir.

İlahi! Sənin şahid olmağın kifayət edər ki, bütün bunlar şiə məzhəbinə qarşı uydurulmuş əsassız yalan və iftiralardır!

İddənin əhəmiyyətsiz olduğuna dair şiə alimlərindən bir nəfər də olsun belə, fikir irəli sürmədiyi bir halda bunu bütün məzhəbə şamil etmək nə qədər haqq və ədalətdən kənardır!?

Lakin haqq öz yerini tapacaq və bu nəzəriyyələrin nə qədər əsassız olduğu hamıya bəlli olacaqdır.

MÜTƏ AYƏSİNİN İRS AYƏSİ İLƏ NƏSXİ

İrəli sürülmüş nəzəriyyələrdən biri də mütə ayəsinin irs ayəsi ilə nəsx olunması ilə əlaqədardır.

Ayədə deyilir:

«Ey kişilər! Əgər [vəfat etmiş] arvadlarınızın uşağı yoxdursa, onların vəsiyyəti yetirildikdən sonra və ya borcu ödənildikdən sonra qoyub getdikləri malın yarısı sizindir.»

Mütə ayəsinin bu ayə ilə nəsx olunduğu haqda deyilir: «Ayə, irs ayəsi olduğu üçün kişi ilə qadın arasında olan vərəsəlik hüququnu sabit və eyni zamanda müvəqqəti evlənmə də kişi ilə qadının vərəsəlik hüququna malik olmadıqlarını bəyan edir. Demək müvəqqəti evlənmədə [daimi evlənmədə olduğu kimi] ər və qadın arasında olan səmimi münasibətlər müşahidə olunmur. Və əgər belə bir səmimi münasibət nəzərə çarpsaydı, irs ayəsinə əsasən vərəsəlik hüququna malik olardılar. Belə nəticəyə gəlirik ki, irs ayəsi, mütə ayəsini nəsx etməmiş və hökm hal hazırda da qüvvədə qalmaqdadır.

Səid ibni Musəyb, Salim ibni Abdullah və Qasim ibni Əbil Bəsr ilə əlaqələndirilən mütə ayəsinin irs ayəsi ilə nəsx olunma nəzəriyyəsi bundan ibarətdir.

2. MÜTƏ AYƏSİNİN İRS [VƏRƏSƏLİK] AYƏSİ İLƏ NƏSXİ

Mütə ayəsinin nəsx olunmasına dair verilən ikinci ehtimal onun irs [vərəsəlik] ayəsi ilə nəsx olmasıdır. Nisa surəsinin 12-ci ayəsində deyilir:

(Vələkum ma tərəkə əzvacəkum).

«Ey kişilər! Əgər [vəfat etmiş] arvadlarınızın uşağı yoxdursa, onların vəsiyyəti yerinə yetirildikdən sonra və ya borcu ödənildikdən sonra qoyub getdikləri malın yarısı sizindir.»

Mütə ayəsinin yuxarıda qeyd olunan ayə ilə nəsx olunması haqda deyilir:

Ayə, nəxs ayəsi olduğu üçün ər-lə arvad arasında vərəsəlik hüquqlarını təyin edir. Müvəqqəti evlənmədə isə nə kişi, nə də qadın vərəsəlik hüququna malik olurlar. Bu səbəbdən də müvəqqəti evlənmədə ər və arvad arasında normal əlaqə bərqərar olunmayı. Əgər belə bir əlaqə bərqərar olunmuş olsaydı, vərəsəlik ayəsinə əsasən vərəsəlik hüququna malik olardılar. Bütün bunları nəzərə alıb deməliyik ki, irs ayəsi, mütə ayəsinə nəsx etmiş və nəticədə hökm əvəz olmuşdur.

Bu nəzəriyyənin Səid ibni Musəyb və Salim ibni Abdulla və Qasim ibni Əbu Bəkr tərəfindən irəli sürüldüyü göstərilir.

Cavab:

Ər-lə arvadın vərəsəlik hüququndan məhrum olmaları tək müvəqqəti evlənməyə (mütəyə) aid deyildir. Belə ki, digər hallarda da ər-lə arvad vərəsəlik hüququndan məhrum ola bilərlər və müvəqqəti evlənmənin onlardan biri olması heç də qeyri-adi hal deyildir. Məsələn ər və ya arvaddan bir kafir və ya biri digərinin qatili olarsa, onlar heç bir vərəsəlik hüququna malik olmazlar. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ər-lə arvad yalnız daimi evlənmədə vərəsəlik hüququna malik olurlar.

3. PEYĞƏMBƏRDƏN (S) NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏ MÜTƏ AYƏSİNİN NƏSXİ

Mütə ayəsinin nəsx olunmasına dair verilən üçüncü ehtimal Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətdir. Əhli sünne rəvayətlərində deyilir: Əli (ə) İbni Abbasa etiraz edərək deyir: Açıq-aşkar yolunu azmısan. Çünki, Peyğəmbərin (s) Xeybər döyüşündə haram etdiyi mütə və əhilləşdirilmiş ulağ ətini yeməyi halal hesab edirsən.

Rəbi ibni Siyrə atasından nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Günlərin bir günündə Peyğəmbər (s) Kəbənin qapısı ağzında durub orada olanlara müraciət edərək buyurdu: Camaat! Mən sizə müvəqqəti evlənməyə icazə vermişdim, Allah-taala bunu sizə haram edir və sizə əmr edir ki, onlara talaq verin, amma verdiklərinizi geri almayasınız.

Səlmə atasından nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s), Ovtas döyüşündə üç gün müsəlmanlara müvəqqəti evlənməyə icazə verdi. Lakin sonra bunu onlara yasaq etdi.

Cavab:

Bu rəvayətləri bir neçə səbəbdən mütə ayəsini nəsx etməkdə əsassız hesab edə bilərik.

1) Əvvəlki fəsillərdə Quranın vahid xəbərlə isbat olunmadığına dəfələrlə işarə etdik;

2) Bu rəvayətlər Əhli-beyt (ə) tərəfindən mütənin halal olduğuna dair nəql olunmuş bir neçə mütəvatir rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil edir;

3) Peyğəmbərin (s) həyatının yalnız müəyyən dövründə [mütənin] haram olması ayənin nəsx olunması üçün kifayət etməyir. Çünki bəlkə də «mütə» ayəsi nazil olmazdan əvvəl islamda müvəqqəti evlənmə olmuşdur. Belə ki, əhli sünne rəvayətlərinin bir çoxunda göstərilir ki, «mütə» ayəsi Peyğəmbər (s) ömrünün son illərində nazil olmuşdur və bu hökm Ömər xilafəti dövründə bir neçə il qüvvədə olmuş və sonralar xəlifənin özü tərəfindən yasaq edilmişdir.

Demək, bu rəvayətlərin əksinə nəql olunmuş hər bir rəvayət batil və əsassızdır.

Mətləbi daha da işıqlandırmaq üçün bu məzmununda nəql olunmuş bir neçə başqa rəvayətə işarə edirik:

1. Əbu Zubeyr nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Cabir ibni Abdullahdan bu sözləri eşitdim: Peyğəmbərin (s) zamanında və Əbu Bəkrin xilafəti dövründə bir ovuc xurma və ya unla qadınlarla bir neçə günlük mütə edərdik. Ömər özünün xilafət dövründə, Əmr ibni Hərisin əhvalatından sonra mütəni yasaq etdi.¹

2. Əbu Nəzrə deyir: Cabir ibni Abdullahın yanında idik. Bu zaman otağa bir şəxs daxil olub dedi: Elə indicə Abdullah ibni Abbas və Abdullah ibni Cübeyr həcc mütəsi və qadınlarla müvəqqəti evlənmə barədə bir-birləri ilə mübahisə edirlər. Cabir cavab verərək dedi: Bəli biz hər ikimiz Peyğəmbərin (s) zamanında qadınlarla

¹ Səhihi Müslüm, mütə fəsli, 4-cü cild 141-ci səh.

mütə edərdik, Ömər xilafətə keçdikdən sonra bunu yasaq etdi və biz ondan sonra onun yanına qayıtmadıq.¹

3. Əbu Nəzr başqa bir rəvayətdə Cabirdən nəql edərək deyir: Peyğəmbərin (s) zamanında iki mütə növü (həcc mütəsi və adi mütə) var idi və biz o zamanlar onlara əməl edirdik. Lakin Ömər xilafətə keçdikdən sonra bunu yasaq etdi və biz də onun qadağalarına tabe olmalı olduq.²

4. Əbu Nəzr yenə də Cabir ibni Abdullaha nəql edərək deyir: Biz Peyğəmbərin (s) zamanında həcc və adi mütəyə əməl edərdik. Ömər xilafətə keçdikdən sonra bunu bizə yasaq etdi və biz də ona tabe olduq.

5. Əbu Nəzr deyir: Cabirə dedim: Abdullah ibni Zubeyr mütənin yasaq İbni Abbas isə bunun halal olduğunu deyir. Cabir dedi: Xəbəri öz sahibinə çatdırın, bəli biz Peyğəmbərin (s) zamanında və Əbu Bəkrin xilafəti dövründə mütə edərdik. Lakin Ömər xilafətə çatdıqdan sonra öz xütbələrinin birində dedi: Camaat! Peyğəmbər həmən Peyğəmbərdir, Quran da həmən Quran. Lakin Peyğəmbərin (s) zamanında olan mütəni (həcc və adi mütəni) mən sizə yasaq edirəm. Hər kim buna əməl edərsə daşqalaq olunaraq cəzalandırılacaqdır.

6. Əta nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Cabir ibni Abdullah ümrə ziyarətindən qayıtmışdı. Görmək üçün evinə getdik. Camaat ondan müxtəlif mövzular haqqında sual verir, o da təmkinlə onların hər birinə ayrı-ayrılıqda cavab verirdi. Söhbət mütəyə gəldikdə Cabir dedi: Bəli! Biz Peyğəmbərin (s) zamanında və Əbu Bəkrin xilafəti dövründə buna əməl edirdik, lakin Ömər bunu bizə yasaq etdi.

Bu rəvayəti Əhməd ibni Hənbəl də özünün «Musnəd» adlı kitabında nəql etmişdir. O, rəvayətin sonuna bu cümləni əlavə etmişdir: «Hətta iza kanə fi axiri xilafəti Ömər» – Yəni, nəhayət Ömərin xilafətinin sonu gəlib çatdı.

7. Əmran ibni Hüseyn nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Mütə hökmü Quranda nazil olmuş, Peyğəmbərin (s) zamanında ona əməl

¹ Müslüm, mütə fəsli, 4-cü cild 141-ci səh.

² Musnəd Əhməd ibni Hənbəl 3-cü cild, 325-ci səh.

olunmuş və bu hökm başqa bir ayə ilə nəsx olunmamışdır. Peyğəmbər (s) bunu ömrünün sonunadək müsəlmanlara yasaq etməmişdir.

Fəxri Razi də bu rəvayəti Mutə ayəsinin təfsirini verərkən nəql etdikdən sonra deyir: Sonralar buna dair istədiyi kimi fitva verdi.

8. Abdullah ibni Məsud nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbərlə (s) getdiyimiz döyüşlərin birində qadınlarımız bizimlə deyildilər. Peyğəmbərin (s) yanına gəlib dedik: Ya Rəsulullah! İcazə verirsinizmi özümüzü əxtə edək? Peyğəmbər (s) bunu bizə qadağan edib, paltarlarımızdan onlara mehriyyə verməklə [ətraf məntəqələrdə yaşayan] qadınlarla müvəqqəti olaraq evlənməyə icazə verdi. İbni Məsud sonra bu ayəni oxudu:

(Ya əyyuhəlləzinə amənu la tuhərrimə ma əhləlləllahu ləkum və la tətədu innəllahə la yuhubbul mutədin).

«Ey iman gətirənlər! Allahın sizə halal buyurduğu pak nemətləri [özünüzə] haram etməyin və həddi də aşmayın. Doğrudan da Allah həddi aşanları sevməz.» (Maidə-81).

Diqqət yetirmək lazımdır ki, İbni Məsudun bu ayəyə istinad etməsi bir daha buna dəlalət edir ki, mütənin haramlığına dair Allah və Onun Peyğəmbəri tərəfindən heç bir hökm verilməmişdir. Demək, belə bir hökm Peyğəmbərdən (s) sonra sonrakı xəlifələr tərəfindən verilmişdir.

9. Şəbi deyir: Həkəm ibni Əyniyyədən mütə ayəsinin nəsx olub olmadığı haqda soruşdum. Cavab verdi: Xeyr! Nəsx olmamışdır. Həkəm əlavə edərək deyir: Əli (ə) buyurur: «Ömər mütəni haram etməsəydi «bədbəxt» və səfeh şəxslərdən savayı kimsə ziyan etməzdi.»

Əli (ə)-dan nəql olunmuş bu rəvayətdə Qurtəbi də öz təfsirində Əta və İbni Abbasdan nəql etmişdir.

Müəllif:

Bəlkə də «bədbəxt» [və səfeh] deyildikdə Əbu Hüreyrədən nəql olunmuş rəvayətdə ona verilən təfsirdir. O, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: Cəhənnəmə yalnız bədbəxt və səfehlər daxil olurlar. Peyğəmbərdən (s) onların kim olduqlarını soruşduqda

buyurdu: Onlar o kəslərdirlər ki, nə Allaha itaət edər, nə də günahlarından çəkinər.¹

Əta deyir: İbni Abbasdan bu sözləri eşitdim. Allah Ömərə rəhm etsin. Mütə, Məhəmmədin (s) ümməti üçün bir nemət idi. Əgər Ömər camaata bunu yasaq etməsəydi, bəziləri istisna olmaqla kimsə zina etməzdi.²

Mütə hökmünün Quran ayələri ilə nəsx olunmadığı haqda əhli sünənə mənbələrində nəql olunmuş rəvayətlərin bir qismi ilə tanış oldunuz.

MÜTƏNİN HARAMLIĞINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRİN TƏHLİLİ

Mütənin haram olduğuna istinad edənlər bu məzmununda nəql olunmuş rəvayətlərin üç hissədən ibarət olduğuna əsaslanırlar:

1. İstinad etdikləri rəvayətlərdən biri Bəy ibni Sirədən nəql olunmuş – «Peyğəmbər (s) Kəbənin qapısı ağzında durub camaata xitab edərək buyurdu: Ey camaat! Mütə mənim dinimdə qiyamət gününədək sizlərə haram edildi» – hədisidir.

2. Əli (ə)-ın, Peyğəmbərdən (s) mütənin haramlığına dair nəql etdiyi hədis;

3. Bu rəvayətlərdən biri də Sələmət ibni Zevdən nəql olunmuşdur.

İndi isə onların hər biri haqda: İbni Siyrindən nəql olunmuş rəvayət bir çox mənbələrdə nəql olunsada, vahid xəbər halında və yalnız bir nəfərdən nəql olunmuşdur. Vahid xəbərlə isə Quranın isbat olunmadığına dəfələrlə işarə etmişik.

Bütün bunlarla yanaşı rəvayətin uydurma və əsassız olduğu göz qabağındadır. Çünki necə ola bilər ki, Peyğəmbərin (s) Kəbə yaxınlığında verdiyi yasaq hökmünü İbni Siyrindən savayı başqa birisi nə eşitmiş, nə də nəql etmişdir?!

Görəsən Peyğəmbərin (s) bütün buyruqlarını bir-birinə nəql edən və onları başqalarına çatdıran Ənsar və Mühacir o zaman harada idilər?!

¹ Musnəd Əhməd ibni Hənbəl 2-cü cild, 349-cu səh.

² EHKAMUL QURAN CƏSSAS 2-cild, 147-ci səh.

Əgər bu rəvayət mötəbər olmuşsa, bəs nə üçün Ömər mütəni yasaq etdikdə bu rəvayətə istinad etməmiş və onu öz şəxsi rəyi olduğunu bildirmişdir?! Bütün bunlarla yanaşı, İbni Siyrənin özünün nəql etdiyi rəvayətlər arasında ziddiyyət olduğu üçün bir-birini təkzib edir. Belə ki, nəql etdiyi rəvayətlərdən birində mütə hökmünün yasaq olduğunu «həccətül-vidada» başqa birində isə Məkkənin fəthində verildiyini göstərir.

Əli (ə)-dan mütənin haramlığına dair nəql olunmuş rəvayətə gəldikdə isə, qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu rəvayət də uydurulmuş digər rəvayətlər sırasına daxildir. Çünki hər bir müsəlman bu həqiqəti çox yaxşı dərk edir ki, Məkkə fəth olunarkən mütə hökmü hələ də qüvvədə qalmaqda idi. Demək, Əli (ə)-ın Məkkənin fəthindən əvvəl baş vermiş Xeybər döyüşündə İbni Abbasa mütənin haramlığı haqda bir şey deməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

Bu səbəbdən də əhli sünənə alimlərinin bəziləri belə bir fərziyyə irəli sürmüşlər ki, bəlkə də Xeybər döyüşündə Əli (ə)-dan nəql olunmuş rəvayət mütə hökmünə deyil, yalnız əhilləşdirilmiş ulağ ətinin yeyilməsinin haramlığına aiddir. Müntəqi və Biyhəqinin «Sünən» adlı kitabında bu rəvayətin nəql olunduğunu əsas götürərək İbni Əyniyyə də bu barədə həməni fərziyyəni irəli sürmüşdür. Lakin bu fərziyyəni iki səbəbdən əsassız hesab etmək olar:

1. Belə bir ehtimal ərəb dili qrammatikası ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. İnkaredici əlamət forması bu rəvayətdə yalnız bir dəfə o da rəvayətin əvvəlində qeyd olunur. «Zəməni Xeybər» cümləsi də onun zaman və məkanını inkar etsə də, haram olunun həməni iki şey, yəni mütə və əhilləşdirilmiş ulağ ətinin yeyilməsi nəzərdə tutulur. Demək, onların hər ikisi həməni zaman və həməni məkanda yasaq olunmuşdur. Çünki əgər bir şəxs (Əkrəmtü zəydən və ömərəni yovmul cümə) dedikdə təbii ki, onların hər birini «Zeyd və Ömərə» eyni gündə, yəni cümə günü ehtiram etdiyini bildirmək istəyir. Və əgər yalnız Ömərə cümə günü ehtiram etdiyini bildirmək istəyirsə, belə olduqda (Əkrəmtü zəydən və əkrəmtü ömərəni yovməl cüməti – Zeydə ehtiram etdim və Ömərə də cümə günü ehtiram etdim) deməlidir. Yəni cümlə belə bir məna daşıdıqda

(Əkrəmtü) kəlməsi iki dəfə işlənmişdir haqqında söhbət açdığımız rəvayətdə isə inkar forması yalnız bir dəfə işlənmişdir.

Bu səbəbdən də deyə bilərik ki, qarammatik qanunlara əsasən, zaman şəkilçisi işləndiyi üçün hər iki mətləbə dəlalət edir. Lakin bu kimi rəvayətlərin yalan və uydurmadan savayı bir şey olmadığı kimsədən gizli deyildir.

2. Buxarinin, Müslümün və Əhməd ibni Hənbəlin də Əli (ə)-dan nəql etdikləri rəvayət də bu rəvayətlə tam ziddiyyət təşkil edir. Rəvayətdə deyilir: (Nəha rəsulullah səlləllahi ələyhi və alihi ən mutətinnisai yovmə xəybərin və ən luhumil humuril ənsiyyəti – Peyğəmbər [Allahın salam və salavatı olsun ona] bizi Xeybər günü qadınlarla mütə etməyi və əhilləşdirilmiş ulağ ətini yeməyi yasaq etdi).

Bununla yanaşı Biyhəqi kitabının «Mütə» fəslində mütənin haramlığına dair Abdullah ibni Ömərdən rəvayət nəql edir.

Göründüyü kimi verilən ehtimal ilə bu rəvayət arasında heç bir bağlılıq yoxdur və hökmün verilməsi yalnız Xeybər döyüşünə dəlalət edir. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, mütənin haramlığına dair verilən hökm Xeybər günündə olmamış, əhilləşdirilmiş ulağ ətinin haramlığına dair sadır olan hökm həmən gün verilmişdir.

Sələmə ibni Əkvənin atasından – Peyğəmbərin (s) Əutas günü yalnız üç gün müsəlmanlara mütə etməyə icazə verdiyinə dair nəql etdiyi rəvayətə gəldikdə isə deməliyik ki, bu rəvayət də vahid xəbər halında nəql olmuşdur və Quranı vahid xəbərlə isbat olunması əsla düzgün deyildir.

Əgər doğrudan da Peyğəmbər (s) mütəni haram etmişsə nə üçün əshab və mühacirlər bundan xəbərsiz qalmışlar və nə üçün Əbu Bəkr özünün xilafət dövründə və Ömər xilafətinin son illərində buna icazə vermişlər?!

Bir qədər əvvəl İbni Həzmin, Əshab və mühacirlərin bəzilərinin mütənin halal olduğuna dair nəql etdikləri hədis və rəvayətlərə işarə etdik. Burada da biz o rəvayətlərdən bəziləri haqda söhbət açacağıq.

İbni Cərir özünün «Təzhibul asar» adlı kitabında Süleyman ibni Yəsardan o da Əbil Xəsimənin qazı Ümmi Abdullahdan nəql etdiyi rəvayətdə deyilir: Günlərin bir günündə bir yolçu onun [Ümmi Abdullahın] evinə gəlib deyir: Təlik məni lap zara gətirib, yaxınlıq etmək üçün mənə bir qadın tap! Ümmi Abdullah deyir: Mən ona kiminlə olmağın məsləhət gördüm. Onlar da şərtəlişib bir neçə adil şəxsi buna şahid tutdular. Bir qədər sonra həmin qadından ayrılıb getdi. Ömər bu əhvalatdan xəbərdar olub mənə yanına çağırırdı və dedi: Filan qadın barədə mənə gəlib çatan sözlər düzdürmü?

Dedim: Bəli.

Ömər dedi: Əgər həməni şəxs yenidən Mədinəyə qayıdarsa mənə xəbər ver!

Həməni kişi yenidən Mədinəyə qayıtdıqda Ömərə xəbər verdim. Ömər onu yanına çağıraraq dedi: Nə üçün bu işi gördün? Şəxs cavab verdi. Peyğəmbərin (s) zamanında mütə edərdik və o bunu bizə yasaq etməzdi və o Həzrətin (s) ömrünün son gününədək bu belə davam etdi. Ondan sonra Əbu Bəkr xəlifə oldu və o da ömrünün sonunadək bunu bizə yasaq etmədi. Əbu Bəkrdən sonra isə sənənin xilafət dövrünə başlandı və mən bu günədək mütə edər və sənənin bunun yasaq etdiyini görməmişdim. Ömər dedi: And olsun Allaha! Əgər əvvəllər bunu yasaq etmiş olsaydım, daşqalaq olunmağın əmr edərdim. Sonra bundan belə mütənin haram olduğunu hamıya elan etməyi əmər etdi. O, təkidlə deyirdi: Mütənin haram olduğunu hamıya bildirin ki, qanuni evlənmə ilə zinakarlığı bir-birindən ayırmaq olsun.

İbni Cərir öz kitabında Əbu Yəladan və Əbu Davud özünün «Nasix» adlı kitabında Əli (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Əgər Ömər mütəni haram etməsəydi, fasid və səfehlərdən savayı heç kim zina etməzdi. Hər iki rəvayət mütənin əvvəllər yasaq olunmadığına, yalnız Ömər xilafət dövründə yasaq olunduğuna dəlalət edir.

1. Hər iki rəvayətdə Əli (ə) və Ümmi Əbdüllah adlı bir səhabə mütənin, Peyğəmbərin (s) zamanında və ondan sonra da Ömər xilafət dövrünədək haram olmadığına şəhadət verdikləri göstərilir.

2. Birinci rəvayətdə göstərilir ki, bir neçə adil şəxs (heç bir irad tutmadan və onu bundan çəkəndirmədən) Şamdan olan bir

yolçunun mütə etdiyinə şəhadət vermişlər. Buradan belə məlum olur ki, mütə onların nəzərində, daha dəqiq desək, əqidələrinə əsasən qanuni və adi bir məsələ olmuşdur.

3. Ömər in özü Şamlı yolçunun – «Peyğəmbər (s) bizə mütəni yasaq etməmişdir» deməsini təkzib etməmiş, əksinə onu təsdiq etmişdir.

4. Ömər in «Əgər əvvəllər yasaq etmiş olsaydım, daşqalaq olmağın əmr edərdim» deməsi, bir daha buna dəlalət edir ki, əhvalat baş verməzdən əvvəl mütənin yasaqlığına dair camaata heç bir rəsmi məlumat verilməmişdir. Yalnız bu əhvalatdan sonra Ömər mütənin yasaq olunmasına dair hökm sadir edir və bu hamıya rəsmi olaraq bildirir.

5. Ömər in – «Mütənin haram olduğunu hamıya bildirin ki, qanuni evlənmi ilə zinakarlığı bir-birindən ayırmaq olsun» deməsi də bir daha o zaman mütəyə müsəlmanlar tərəfindən əməl olunmasına dəlalət edir. Xəlifə isə yasaq hökmünü sadir etməklə mütəni, zinakarlıqdan ayırmaq və müsəlmanları bu yolla mütəyə əməl etməkdən çəkindirmək istəmişdir.

Bəlkə də bu cərəyan birbaşa və ya qeyri-müstəqim olaraq mütənin yasaq olunmasında öz təsirini göstərmişdir. Çünki, rəvayətdə müsəlmanların mütəyə əməl etdikləri bəlli olduğu bir halda Ömər in Şamlı yolçunun gördüyü işi inkar etməsi (və adətən bir o qədər əhəmiyyət kəsb etməyən belə bir xəbər in ilk növbədə xəlifənin satmadığı bir halda) və bu xəbər in xəlifənin qulağına çatması açıq-aşkar buna dəlalət edir ki, bu cərəyan gizli olaraq baş vermiş və ravilər bundan ya xəbərsiz qalmış, ya da özləri bilərəkdən bunu gizli saxlamışlar. Bunun nəticəsində bizlərə bir şey gəlib çatmamışdır.

Bu rəvayət Sələmə ibni Əkvədən mütənin haramlığına dair nəql olunmuş rəvayət nə zaman və necə haram olunması baxımından ziddiyyət təşkil etməklə yanaşı və bir qədər əvvəl tutulan iradlarla bərabər bir neçə başqa əsaslı nöqsanı da vardır. O da bundan ibarətdir ki, Sələmənin nəql etdiyi rəvayət mütə ayəsinin nəsx olunmasını qəbul edən şəxslər in irəli sürdükləri fərziyyələrdə özünü əks etdirir. Çünki, «İnkar edici» kəlmənin bu rəvayətdə

məchul halda işləndiyinə ehtimal verilir və bu inkar formasından məqsəd Ömər in Peyğəmbərdən (s) sonra verdiyi yasaq hökmü nəzərdə tutulur. Yəni rəvayət əvvəlindəki [mütəyə] icazə Peyğəmbərdən (s) yasaq hökmü isə Ömər tərəfindən verilmişdir. Belə olduqda rəvayətdən əldə etdiyimiz məna bundan ibarət olacaqdır: «Peyğəmbər (s) mütəni müsəlmanlara icazə vermiş, Ömər isə bunu onlara yasaq etmişdir. Belə bir qənaətə gəlirik ki, mütə hökmünü Peyğəmbər (s) ömrünün sonunadək müsəlman ümmətinə yasaq etməmişdir. Əgər yasaq hökmü verilmişsə bu xəlifə ömər tərəfindən verilmiş və onun özü buna etiraf edərək demişdir:

(Mütətəni kanəta əla əhdi rəsulillah və əna ənha ənhuma və uaqibu ələyhima – Peyğəmbərin (s) zamanında mövcud olan iki mütəni mən sizə yasaq edirəm və ona əməl edən hər bir şəxsi cəzalandıracam.)

Əgər belə bir qadağa Peyğəmbər (s) tərəfindən olsaydı Ömər (ənhə ənhuma – o iki şeyi yasaq edirəm) demək əvəzinə, (Nəhənnəbi ənhuma – Peyğəmbər (s) o iki şeyi sizə yasaq etmişdir) deməli idi.

MÜTƏ AYƏSİNİN ALİMLƏR İCMASI TƏRƏFİNDƏN NƏSX OLUNMASI

Bəlkə də bəziləri mütə ayəsinin digər Quran ayələri və bu məzmununda nəql olunmuş bir çox rəvayətlərlə isbat olunduğunu güman edirlər. Lakin bu hökm müsəlman icma alimləri tərəfindən nəsx olunmuşdur.

Cavab:

Hər hansı bir məsələ ətrafında məsumun rəyini bilmədən icmanın verdiyi hökm heç bir etibar kəsb etməyəcəkdir. Bir qədər əvvəl bizə məlum oldu ki, Peyğəmbərin (s) həyatında və ondan sonra Ömər in xilafətində mütənin haramlığına dair heç bir hökm sadir olunmamışdır.

Səhvə yol vermələri tamamilə təbii olan bəzilərinin verdikləri fitvaları əsas tutaraq Quran ayələrini və Peyğəmbər (s) sünnetini kənara qoymaq nə dərəcədə düzgün olardı? Əgər bu düzgün üsul

olarsa, Quran və mütəvatir hədis və rəvayətlərlə sabit olunan digər şəriət hökmlərini də nəsx etmək tamamilə mümkün olacaqdır.

Belə bir məntiqə əsaslanaraq asanlıqla deyə bilərik ki, şəriətin namaz, oruc, həcc və bu kimi vacib hökmləri alimlər icması tərəfindən nəsx olunmuşdur. Bir halda ki, heç bir müsəlman bunu qəbul etməyə hazır deyildir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, «Mütənin» haramlığına dair icma hər hansı bir hökm sadir etməklə heç bir səlahiyyətə malik deyildir. Çünki, səhabələrdən bir çoxu, xüsusilə Əhli-beyt ilə həmrəy olanlar – o Əhli-beyt ki, Allah onları bütün eyb və nöqsanlardan, günah və çatışmamazlıqlardan uzaq etmişdir – mütənin haram olmasına dair verilmiş hökmə qarşı öz etirazlarını bildirmişlər.

Demək, mütənin haramlığına dair Ömər bəninə buna dair verdiyi hökmdən başqa heç bir dəlil qalmır və hamıya məlumdur ki, Quran və Peyğəmbərin (s) sünnətinə tabe olmaq, başqalarının verdiyi hökmlərə tabe olmaqdan daha əsaslı və daha məntiqidir.

Tarixə nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq ki, Ömər bəninə oğlu AbdullaH həcc mütəsinə icazə verdiyi zaman bəziləri ona etiraz edərək deyir: Atan bunu haram etdiyi bir halda sən onu halal edərək atana qarşımı çıxmaq istəyirsən?

Abdullah onların cavabında deyir: Vay sizin halınıza Allahdan qorxmursunuzmu? Peyğəmbərə (s) tabe olmağınız lazımdır, yoxsa Ömər?!¹

Nəticə:

Dediklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, mütə hökmü nəsx olmamış və hələ də qüvvədə qalmaqdadır və Quranın bu kimi zəif və əsassız dəlillərlə nəsx olunması sadəcə qeyri-mümkündür.

MÜTƏDƏ DAŞQALAQ

Nəql olunmuş bir çox mötəbər rəvayətlərdə Ömər bəninə cəza məqsədi ilə müvəqqəti evlənənlərə qarşı daşqalaq hökmünü verdiyi göstərilir. Bir qədər əvvəl biz onlardan bir neçəsinə işarə etdik.

¹ Musnəd Əhməd ibni Hənbəl 2-ci cild, 95-ci səh.

Burada da onlardan bir neçəsi haqda söhbət açmağı daha məqsədəuyğun hesab edirik.

1) Cabir deyir: Peyğəmbərin (s) zamanında mütə edərdik. Ömər xəlifə olduqdan sonra minbərə çıxıb oxuduğu xütbələrin birində dedi: Allah istədiyi hər bir şeyi Peyğəmbər (s) halal etmişdir. Quranı da müəyyən hədəf üçün nazil etmişdir. «ümrə həccini» – Allahın təyin etdiyi qanunlar əsasında yerinə yetirin və qadınlarla daimi olaraq evlənin. Kimin mütə etdiyi haqda mənə bir xəbər verilərsə daşqalaq olunmasına əmr edəcəyəm.¹

2) Şafei, Malikdən o da İbni Şəhabdan və o da Urvədən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Həkimin qızı Xəulə, Ömər ibni Xəttabın [xəlifənin] yanına gəlib deyir: Uməyyə oğlu Rəbiə cavan bir qadınla mütə etdi və həmən qadın ondan hamilə oldu. Ömər bu sözləri eşitdikdə bərk qəzəblənərək otaqdan bayıra çıxıb dedi: Əgər belə bir evlənməni əvvəllər yasaq etmiş olsaydım, Rəbiəni daşqalaq etdirərdim.²

3) Nafe deyir: Abdullah ibni Əmrdən mütə barəsində soruşdum. O, qətiyyətlə bunun haram olduğunu bildirdi. Sonra əlavə edərək dedi: Bilin ki, əgər Ömər birinin mütə etdiyini eşitmiş olsaydı, həmən şəxsini daşqalaq olunmasına əmr edərdi.³

Abdulla ibni Zubeyr bu barədə xəlifə Ömərini verdiyi hökmə istinad edərək mütənin haram olduğunu hesab etmişdir. İbni Abbas onun belə bir mövqə tutduğunu görüb deyir: Sən olduqca sadələhv və səfeh bir adamsan. Çünki, halal olan bir şeyi özünə haram etmişən. And olsun Allaha biz Peyğəmbərin (s) zamanında mütə edərdik və o Həzrət də bunu bizə qadağan etməzdi. İbni Zubeyr dedi: Əgər edə bilərsənsə indi də buna əməl et. And olsun Allaha! Əgər mütə etmiş olsan daşqalaq etdirəcəyəm.⁴ İbni Zubeyrin verdiyi hökm insanı heyrətə gətirir. Çünki öz əməllərində Quran və Peyğəmbər sünnəsinə əsaslanan bir müsəlmanı xəlifə ilə müxalif olduğu üçün daşqalağa məhkum etmək necə mümkün ola bilərdi.

¹ Səhihi Müslüm 4-cü cild, 36-cı səh «Umrə ziyarətində mütə» fəslə.

² Bihərinin sünəni 1-ci cild, 206-cı səh. Mütə fəslə.

³ Bihərinin sünəni 1-ci cild, 206-cı səh. Mütə fəslə.

⁴ Səhihi Müslüm 5-ci cild, 133-cü səh «Mütə» fəslə.

Fərz edək ki, həmin şəxs ictihad edərək mütə etmiş, lakin öz ictihadında səhvə yol vermişdir. Belə olduqda da daşqalaq hökmü düzgün olmayacaqdır. Çünki, təyin olunmuş hədd və cəzalar şübhə ilə götürülər. (Yəni bilmədən belə bir iş tutubsa, onun haqqında həmin cəza növünü tətbiq etmək düzgün deyildir.)

Biz burada ictihadı fərz etsək də buna heç bir ehtiyac yoxdur. Çünki, mütə şübhə doğurmayan qəti məsələlərdən biridir və qeyd etdiyimiz kimi nəsx olunmasına dair heç bir dəlil və sübut yoxdur.

Əgər diqqət yetirsək görəcəyik ki, mütəyə dair Ömər və Əbu Hənifənin verdikləri fitvalar arasında böyük fərq vardır. Belə ki, o [Əbu Hənifə] bir çox hallarda hökmün qüvvədən düşdüyünü bildirmiş və icra olunmasını təxirə salmışdır.

Məsələn, o deyir: Əgər bir şəxs ona məhrəm olan qadınlarla və ya başqa bir qadınla qeyri-qanuni olaraq evlənib və onunla yaxınlıq edərsə və ya hər hansı bir iş üçün əcrini verilərək işlətdiyi qadınla yaxınlıq edərsə, bütün bu hallarda cəza hökmü onun üzərindən götürülmüş olur.

Əbu Hənifə bu kimi şəraitlərdə cəza hökmünün götürüldüyünü hesab edir və verdiyi hökmə belə istinad edir. Məhrəm və ya başqa birisi ilə evlənməyə gəldikdə, evlənmə qeyri-qanuni və batil olsa da müşahidə olunur və evli olduqları bir halda onlara qaşısı heç bir cəza tədbiri görülməməlidir. Haqqı ödənilən qadın barədə də bunu demək kifayətdir ki, verilən məbləğ əslində onun mehriyyəsi hesab olunur. Belə ki, Allah-taala Qurani-kərimdə mehriyyəni ücret (əcr) adlandırır.¹

MÜTƏ BARƏDƏ YANLIŞ TƏSƏVVÜRLƏR

Mütə hökmünün heç bir Quran ayəsi, rəvayət, Peyğəmbərin (s) sünnəsi və icma tərəfindən nəsx olmadığı və hökmün hal hazırda qüvvədə qaldığı sübuta yetirilir.

Bu səbəbdən də bəzi qərəzli şəxslər müxtəlif vasitələrə əl ataraq Ömər və Əbu Hənifənin və Peyğəmbər (s) sünnəsi ilə ziddiyyət

¹ Əhkamul-Quran Həssas 146-cı səh.

təşkil edən verdiyi hökmü mənalandıraraq bəraət qazandıрмаğa cəhd göstərmişlər.

Biz burada nəsx mövzusunun dəyişərək tutulan əsassız mövzular haqda söhbət açmaq istəyirik. «Təfsirul-minarın» müəllifi öz kitabında yazır: «Mütə – qadın isməti və [daimi] evlənmə ilə ziddiyyət təşkil edir [xələl gətirir]. Çünki, bu kimi evlənmədə kişinin cinsi ehtiyacını [şəhvətini] ödəməkdən və zinadan savayı başqa heç bir məqsədi [hədəfi] olmayır. Və beləliklə sözün əsl mənasında qadının iffət və həyasına xələl gəlir. Çünki, ücret [pul] alaraq hər gün özünü yad kişilərin ixtiyarında qoyan qadın təbii ki, iffət və şəxsiyyəti sual altına düşmüş olur. Belə bir qadın [şair təxəyyülünün] nümunəsinə çevrilir.

(Kurrətun huzifət bisəvaliğəti fətələqqəfəha riclun min riclin – O [qadın] qovqanda atılan topa bənzər və birindən başqa birisinin əlinə düşər).

O, həmçinin belə güman etmişdir ki, müvəqqəti evlənmə Muminun surəsinin 5-7-ci ayələri ilə ziddiyyət təşkil edir.

«Vəlləzinə lifurucihim hafizun illa əla əzvacihi əvma mələkət əymanukum fə innəhum ğəyru məlumin fəməribətəğa vəraə zalikə fəulaikə humul addun – o kəslər ki, ayıb yerlərini [zinadan] qoruyub saxlayarlar.

Ancaq [zövcələri və cariyələri istisna olmaqla onlar zövcələri və cariyələri ilə görəcəkləri bu işdən ötrü] qınanmazlar.

Bundan artığını istəyənlər [halaldan harama adlayaraq] həddi aşanlardır. [Allahın əmrini pozanlardır].»

Müəllif sonra yazır: Ömər in mütəni haram etməsi heç də onun öz şəxsi rəyi olmamışdır. Əgər o belə bir qərara gəlmişsə bu barədə hökmən Peyğəmbərdən (s) hədis və rəvayət eşitmişdir. Və əgər o mütəni öz şəxsi rəyi əsasında yasaq etmişsə, onun bundan əsas məqsədi hökmü əvvəlcədən qanuniləşdirmək deyil, birinci qadağanı elan etmək və ya onu icra etmək olmuşdur.

Müəllif bunu deməklə kitabının əvvəlində dediklərini ya unutmuş, ya da qulaq ardına vurmuşdur. Çünki, o kitabının ilk fəsillərində Ömər in ictihad edərək mütənin haram olmasına dair

hökm verməsinə və səhabənin onun çıxardığı hökmlə həmrəy olduqlarına işarə edir.¹

Müəllif:

Bu yalnız təsəvvürün cavabında deyirik:

1. Müvəqqəti evlənmənin qadın ismətinə xələl gətirməsinə gəldikdə deməliyik ki, müəllif müvəqqəti həyat yoldaşının qeyri-qanuni olduğunu təsəvvür etmişdir. Bu səbəbdən də mütəni zina adlandırmışdır. Bir qədər əvvəl bu fərziyyənin əsassız olduğuna işarə edərkən qeyd etdik ki, müvəqqəti evlənmə də tamamilə qanuni və əsaslıdır. Lakin bağlanmış əhd-peyman hər şeydə olduğu kimi burada da [evlənmədə də] bəzən daimi olur, bəzən də ehtiyacların ödənilməsi və günahlardan çəkinmək üçün müvəqqəti.

2. Müəllifin «Müvəqqəti evlənmənin [daimi olmayan] həyat yoldaşlarının ismət və ayıb yerlərini qorumaq tamamilə ziddiyyət təşkil edir» deməsi ilə iddiasının əsassız olduğu bir daha bəlli olur. Çünki, müvəqqəti həyat yoldaşlarının da, daimi həyat yoldaşı kimi qanuni olduğu sübuta yetirildikdən sonra artıq belə bir iradın tutulması tamamilə əsassızdır.

3. Müəllifin mütə olunmuş qadını icarə olunmuş qadına və çovqan topuna bənzətməsinə gəldikdə isə, deməliyik ki, əgər belə bir irad əsaslı olarsa Peyğəmbərin (s) zamanına da şamil olmalıdır. Çünki, hamıya məlumdur ki, Peyğəmbərin (s) zamanında mütə hökmü qüvvədə olmuş və müsəlmanlar tərəfindən buna əməl olunmuşdur. Belə ki, əgər hər hansı bir iş nalayiq və xoşagəlməz olarsa bu müəyyən dövrə deyil, bütün zamanlara şamil olmalıdır.

Təəccüb doğuran budur ki, müəllifin yalnız həqiqəti bəyan etməsi və məsələyə məzhəb təəssübü hissi ilə yanaşılmamasını iddia etməsidir.

Lakin bu bir həqiqətdir ki, onu buna vadar edən məzhəb məzhəbi təəssüb hissi olmuşdur. Belə ki, o Quranın, Peyğəmbərin (s) sünnəsini və icmanın verdiyi qəti hökmü rədd edərək buna tənqid gözü ilə baxır.

¹ Təfsirul-minar 13-16-cı səh.

Bunu da əlavə etmək lazımdır ki, müəllif qadının müvəqqəti evlənmədə bir kişidən başqa birisinə getməsinə təhqir gözü ilə baxaraq bunu yol verilməz hesab edir. Və belə bir məntiqə əsasən qadının tələq verərək başqa birisi ilə əqd bağlamasını və kənzlərin alqı-satqısına da gərək təhqir gözü ilə baxaraq, bunu da yol verilməz hesab edək. Bir halda ki, müsəlman bu kimi məsələlərə heç bir irad tutmamışdır. Lakin görünür «Təfsirul-minarın» müəllifi bu kimi iradların tutulmasında başqalarından istisna olmuşdur. Çünki o mütəni halal hesab etmədiyi kimi, köləliyə də [kölə saxlamağa] mənfi gözlə baxır. Onun fikrincə kölə saxlamağın [cəmiyyətə] bir sıra mənfi təsiri vardır və islam alimləri bu məsələyə göz yumaraq onun mənfi təsirlərini bəyan etməmişlər. Müəllifin bütün islam alimlərinin nəzəri ilə müxalif olan iddialarından biri də budur ki, əgər daimi evlənmədə əvvəlcədən tələq nəzərdə tutularsa, belə bir nikah qeyri-şəri və batildir.

4. Daha da təəccüb doğuran burasıdır ki, Ömər mütənin yasaq olunmasını öz şəxsi rəyi olduğunu etiraf etdiyi bir halda, müəllif bunu müxtəlif yollarla yozmağa cəhd göstərir və hökmün xəlifənin şəxsi rəyi olmadığını sübuta yetirməyə cəhd edir. Bir halda ki, belə bir yozumun heç bir əsası yoxdur. Çünki xəlifənin bu ictihadı Peyğəmbərin (s) buyuruq və ya buyuruqlarındakı ictihadla tam ziddiyyət təşkil etmişdir. Yəni öz şəxsi ictihadı ilə Peyğəmbərin (s) buyuruqlarından yasaq hökmünü çıxarmış və onu elan etmiş, ya da [kimlər tərəfindənsə] mütənin yasaq olunmasına dair hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Hər halda bu üç [və eyni zaman batil] haldan xaric deyildir. Yasaq hökmünə dair Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətə gəldikdə isə, biz bunu iki səbəbdən batil etməliyik.

Bir tərəfdən ona görə ki, Ömər yasaq hökmünün öz şəxsi rəyi olduğunu bəyan edən bir çox rəvayətlərin zahiri mənası ilə uyğun gəlmir.

Digər tərəfdən isə «mütə hökmü Ömər xilafətinin son illərində qüvvədə olmuş, lakin sonralar xəlifə tərəfindən yasaq olunmuşdur» və bu məzmununda nəql olunmuş bir çox rəvayətlərin məzmununu ilə ziddiyyət təşkil edir.

Doğrusu Ömər, Əbu Bəkrin xilafət dövründə harda idi ki, Peyğəmbərdən (s) mütənin yasaqlığı haqda nəql olunmuş bu rəvayəti ortaya çıxarmadı?! Bütün bunlarla yanaşı bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Ömər in nəql etdiyi rəvayət «vahid xəbər» halında nəql olmuşdur və bildiyimiz kimi Quranın nəsx olunması vahid xəbərlə sübuta yetirilmir. Ömər in ictihadı, Peyğəmbər in (s) yasaq hökmündən qaynaqlandığının iddia olunmasını da bir neçə səbəbdən əsassız hesab edirik.

1. Əvvəla ona görə ki, bu iddia əshabın bir çoxunun mütə hökmünün Peyğəmbər in (s) həyatının sonunadək qüvvədə olduğunu təsdiq etməsi ilə ziddiyyət təşkil edir.

2. Bütün bunlarla yanaşı hər iki ehtimal xəlifənin «Peyğəmbər in zamanında halal olan hər iki mütəni mən sizlərə yasaq edirəm, kim buna əməl edərsə bundan belə cəzalandırılacaqdır!» deməsi ilə də tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, mütənin yasaq olunmasının Peyğəmbərdən (s) bu məzmununda nəql olunmuş rəvayət və onun buyuruqlarından çıxarılan nəticə [ictihad] ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

Demək xəlifənin verdiyi yasaq hökmünü Quran və Peyğəmbər in (s) sünnəsi ilə müxalif olan şəxsi ictihaddan savayı bir şey adlandırmaq olmaz. Belə bir ictihad isə batil və istinad olunmazdır.

Bu səbəbdən də əhli sünnə həcc mütəsinin və müvəqqəti evlənmənin yasaq olunmasında xəlifə Ömər in ictihadına göz yumaraq verdiyi hökmə tabe olmuşlar. Bir halda ki, müsəlmanlar Peyğəmbər in (s) buyuruqlarına tabe olmalı, o Həzrət in sünnəsinə və verdiyi hər bir hökmə müxalif olan ictihad və şəxsi rəyləri kənara qoymalıdırlar.

Əhzab surəsinin 36-cı ayəsində bu haqda buyurulur:

«Və ma kanə limuminin vəla muminətin iza qəzəllahu və rəsuluhu əmrən ən yəkunə ləhumul xiyərətu min əmrühim – Allah və Peyğəmbəri bir işi hökm etdiyi zaman heç bir mömin kişiyyə və qadına öz işlərində başqa yol seçmək [ayrı cür hərəkət etmək yaraşmaz].»

Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətdə buyurulur: «Mən Allahın halal etdiyi şeylərdən savayı nə bir şeyi halal etdim, nə də

Onun haram etdiklərindən savayı bir şeyi haram etdim.» (Təbəqat (İbni Səəd) 4-cü cild, 12-ci səh.)

Başqa bir yerdə buyurur: **«And olsun Allaha! Mənim ağızımdan haqdan savayı bir şey xaric olmayır.»**¹

Bu bir həqiqətdir ki, Peyğəmbərin (s) Allah tərəfindən buyurduğu hər bir kəlam haqdan savayı bir şey deyildir. Lakin Fazil Qumi bu həqiqətə göz yumaraq xəlifəni üzürlü hesab edərək deyir: Belə bir müxalifəti Ömər üçün irad tutmaq olmaz. Çünki, ictihad məsələsində müctəhidin başqa bir müctəhid ilə müxalif olması tam adi bir haldır.² Amədi deyir: Bizim alimlər Peyğəmbərin (s) haqqında açıq-aşkar ayə olmayan məsələlər haqda ictihad edib-etməməsi barədə müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Əhməd ibni Hənbəl və Qazi Əbu Yusifin fikrincə Peyğəmbər bu kimi hallarda öz ictihadına əməl edərdi. Şafei də öz kitabında bu barədə qəti fikir irəli sürmədən bu fərziyyəni təstiqlə edir. Şafeinin, Qazi Əbdül Cabbar və Əbdül Həsən Bəsrinin tərəfdarlarının bəziləri də bu fikirdə olmuşlar. Amədi sonra əlavə edərək deyir: Mənim fikrimcə bu nəzəriyyə tamamilə düzgündür. Çünki, Peyğəmbərin (s) ictihad etməsinin də əqli baxımdan heç bir nöqsanı yoxdur. Bizə gəlib çatan rəvayətlərdə də ictihadın bu növü sabit olunmuşdur. Peyğəmbərin (s) ictihadını qəbul edən şəxslər onun ictihadda səhvə yol verib-verməməsi barədə müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Onlardan bəziləri Peyğəmbərin (s) öz ictihadlarında səhvə yol verməsini qeyri-mümkün hesab edirlər. Lakin onların əksəriyyəti, yəni Hədis, Hənbəli, Cəbai və Mötəzilə məzhəbinin tərəfdarları Peyğəmbərin (s) öz ictihadlarında səhvə yol verdiyinin mümkün olduğunu hesab etmişlər. Bu şərtlə ki, o yol verdiyi səhvləri təkrar etməmişdir. Amədi axırda deyir: Mənim fikrimcə haqq onlardır.³

¹ Əttar 1-ci cild, 66-cı səh.

² «Təcrid»in şərh. İmamət fəsl.

³ Əhkam fi usulil ehkam, 4-cü cild, 222-ci səh.

NƏTİCƏ

Dediklərimizdən belə qənaətə gəlmək olur ki, mütə ayəsi (daha dəqiq desək, mütə hökmü) nəsx olunmadan öz qüvvəsində qalmaqdadır. Və bəzilərinin etiraf etdikləri kimi, xəlifə Ömər və onun tərəfdarlarının verdikləri yasaq hökmü, Quran ayələrinin müqabilində ictihad və əldə olunan nəticədir. Lakin nə etməli, onlar xəlifələrinin verdikləri hökmə tabe olmağı Peyğəmbərin (s) sünnəsinə tabe olmaq kimi lazım və zəruri hesab edirlər.¹

Və bu barədə ən gözəl sözləri Ömər oğlu Abdullah və Təfsirul minarın müəllifi şeyx Məhəmməd Əbduh demişlər.

Abdullah ibni Ömər deyir: Peyğəmbərin (s) buyuruqlarına tabe olmalı, ya Ömər dediklərinə?!

Şeyx Məhəmməd Əbduh isə öz təfsirində bu barədə (Əttəlaqu mərrətan [Rici] təlaq vermə [boşama] ayəsinə istinad edir.

İRS AYƏSİNİN NƏSXİ

Ata-ana və yaxın qohumların qoyub getdikləri maldan hər biri üçün varislər təyin etdik. And içib, əhd-peyman bağladığınız şəxslərin də paylarını da evlərinə verin! Əlbəttə, Allah hər şeyə şahiddir.) (Nisa-33).

Ayənin məna və məfhumu haqda müxtəlif nəzərlər verilmişdir.

Müfəssirlərin bəziləri (Vəlləzinə əqədət əymanukum) cümləsini ayədən hesab edərək demişlər: Bu cümlə ayənin əvvəli ilə əlaqəli deyildir və bu səbəbdən də onun haqda ayrılıqda söhbət açmaq lazımdır. Digər tərəfdən isə ayənin sonundakı (nəсіб) kəlməsini yardım, kömək, nəsihət və xeyirxahlıq kimi mənalandırmışlar. Beləliklə [hər iki mətləbi nəzərə alaraq] ayə belə bir məna daşıyacaqdır: «Əhd-peyman bağladığınız şəxslərə nəsihət, xeyirxahlıq və yardım edin».

Bu səbəbdən də ayə nəsx olunmaz sabit bir hökmü əhatə edir.

Digər təfsir alimləri (Vəlləzinə əqidət) cümləsinin ayənin əvvəli ilə əlaqəli olduğunu bildirmişlər və (nəсіб) kəlməsini də «irs» [vərəsə]

¹ Fərinin Muntəriyə yazdığı haşiyə, 2-ci cild 519-cu səh.

mənasında təfsir etmişlər. Lakin onların özləri ayədəki (əqdəmin) ifadəsi haqda müxtəlif nəzərlər vermişlər. Bəziləri buradan cahiliyyət dövründə bağlanılan qardaşlıq və ya digər əhd-peymanların nəzərdə tutulduğuna işarə etmişlər. Belə ki, əhd-peyman bağlayan şəxslər bir-birlərindən irs aparmaq hüququna malik olmuşlar. İslam dini zühur etməklə bu ayədə həmən [vərəsəlik] qanunu rəsmi olaraq təsdiq etmişdir.

Ənfal surəsinin 75-ci ayəsi nazil olduqdan sonra vərəsəlik qanunu nəsx olundu. Ayədə deyilir:

Qohumlar Allahın kitabında [ləvhi məhfuzda və ya Quranda] irs [varislik] baxımından bir-birlərinə daha yaxındırlar.)

Göründüyü kimi bu ayədə varisliyin qohumlara məxsus edildiyi göstərilir və haqqında söhbət açdığımız ayədə varisliyə səbəb olan qardaşlıq və digər əhd-peymanlar bu ayə vasitəsilə varislik qanunundan çıxarılaraq nəsx olunur. Təfsir alimlərinin bəziləri də (əqdyəmin) deyildikdə, yalnız bağlanılan əhd-peymanın [əhd-peyman iştirakçılarının] istər xeyrində, istərsə də zərərində bir-birləri ilə şərik olmaları nəzərdə tutulur. Bu da fiqhi termin olaraq (zamin ğərifə) adlanır. Belə bir təfsirə əsasən əgər əhli sünne alimlərinin bir çoxunun ğərirə zəmanətinin varislik üçün əsas amil hesab etmədiklərini qəbul edəriksə deməliyik ki, haqqında söhbət açdığımız ayə, «irs» ayəsi ilə nəxs olunmuşdur.¹ Lakin əgər Əbu Hənifə və onun davamçılarının nəzərlərini qəbul edəriksə – onlar ğərirə zəmanətini varislik üçün əsas səbəb və amil hesab edirlər – ayənin nəsx olunmadığını və hələ də qüvvədə qaldığını hesab etməliyik. Əbu Hənifə və onun davamçıları (əqdi yəmin – and içmə əhd-peymanını) ifadəsini bu ayədə (zamin ğərirə) kimi təfsir və onu varisliyin amili olduğunu hesab etmişlər və nəticədə onlar ayənin nəsx olunmadığına belə istinad edirlər: İrs ayəsi isə haqqında söhbət açdığımız (zamin ğərirə) üçün irsin bəhrəsi təyin olunur. Və belə olduqda ayə ilə nə ziddiyyət təşkil edəcək, nə də nəsx olunmasına səbəb olacaqdır. Çünki, irs ayəsi yalnız qohumları varislik hüququna malik olmaqda başqalarından üstün tutur və bu

¹ Nasix və Mənsux Nuhas 101-ci səh. Nasix və Mənsux Nuhas 101-ci səh.

heç də o demək deyildir ki, qohum olmayanlar varislikdən məhrum və ayənin özü də nəsx olunmuş olsun.¹

Müəllif:

Qeyd etdiyimiz kimi ayənin məna və məfhumu və onun nəsx olunması haqda bir neçə nəzəriyyə irəli sürülmüşdür və biz onlardan dördü haqda qısa izah verdik. Lakin bizim nəzərimizcə ayənin zahiri məna və məfhumu bundan ibarətdir ki, [bağlanılan] əhd-peyman «irsə» [varisliyə] səbəb olur. Demək ayənin verdiyi hökm nəsx olunmadan qüvvədə qalmaqda və eyni zamanda əməl olunmaqdadır.

İzah:

1. Ayənin ümumi məzmunundan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, «nəsib» kəlməsi ayədə «irs» mənasını daşıyır və onu «kömək», «yardım» kimi mənalandırmaq ayənin zahiri mənası ilə tam ziddiyyət təşkil edir.

2. Diqqət yetirmək lazımdır ki, ayədə üç qrupun (ata-ana, qohumlar, həmpeymanlar) adlarının çəkilməsi heç də onların varislik hüququna malik olmalarına dəlalət etmir. Məsələn, övladlar öz ata-analarından irs aparırlar və vəfat etmiş şəxsin övladları olduğu bir halda onun digər qohumları varislik hüququna malik olurlar. Və biz ayənin məzmunundan belə bir qənaətə gəlirik ki, yalnız bu üç qrup varislik hüququna malik olmağa qadirdirlər. Lakin bu ayələrin heç birində varislərin birinin, digərindən üstün və əvvəl və ya əksinə, bir qədər az əhəmiyyət kəsb etmələri haqda heç bir nəticəyə gəlmək olmur. Bu hökmləri isə biz digər ayə və rəvayətlərdən əldə edirik.

Haqqında söhbət açdığımız ayədə varislər və onların bir-birindən [övladların, ata-analarından, qohum və əhd-peyman bağlayanların bir-birlərindən] irs aparmaları haqda ümumi məlumat verilmişdir. Lakin onların eyni səviyyədə və ya bir-birlərindən fərqli olaraq irs aparmaları haqda söhbət getmir və bu barədə ətraflı məlumat əldə etmək üçün digər ayə və rəvayətlərə müraciət etməliyik.

İzah:

¹ Əhkamul Furan Cəsas 2-ci cild, 175-ci səh.

Bəzi vaxtlarda varislik məsələsi və irs qanunları qohumluq əlaqələri əsasında olur. Ata-ana, övladlar və digər qohum-əqrəbaları buna misal çəkmək olar. Bu qanunlar bəzən dörd yolla yaranan əhd-peymanlar əsasında olur ki, burada da varislik və irs aparmalar həmin şəraitlərin yaranması ilə həyata keçirilir.

1. Evlənmə – ailə qurulduqdan sonra ərlə-arvad bir-birlərindən irs aparma hüququna malik olurlar;

2. Beyət – Belə bir əhd-peyman «Vilayət əhd-peymanı və ya Vələi İmamət» də deyilir. Peyğəmbər (s) və imamların vilayətini [rəhbərliyini] buna misal çəkmək olar. Belə bir əhd-peyman əsasən, onlar öz davamçılarından irs aparırlar. Dinindən fərqi olmayaraq hər bir müsəlman belə bir əhd-peymanə tabe olduğuna etiraf edir. Əhli sünənə mənbələrində Peyğəmbərdən (s) bu məzmununda nəql olmuş rəvayətlərdən birində deyilir:

(Ən varisun mən la varisə ləh – **Mən o şəxsin varisiyəm ki, onun varisi yoxdur.**)

Belə bir əhd-peymanın xəlifə və vəsilərə (Peyğəmbərin (s) əməli-saleh davamçılarna) aid olunmasına da şübhə ilə yanaşmaq lazım deyildir. Çünki, əldə etdiyimiz qəti və inandırıcı dəlillərlə deyə bilərik ki, Peyğəmbərin (s) canişinləri hər cəhətdən onun malik olduğu xüsusiyyətlərə yiyələnmiş, söylədikləri hər bir söz və gördükləri bütün işlər onun təkli etibar kəsb etmişdir. Əhli-beyt tərəfindən nəql olunmuş rəvayətlər və İmamiiyyə alimlərinin verdikləri nəzəriyyələr bunu bir daha sübuta yetirir.

3. Bəzən biri başqa birisini azad etməklə onların arasında varisliyə səbəb olacaq əhd-peyman yaranır.

Məsələn, əgər birisi öz köləsini azad edərsə onların arasında əhd-peyman yaranır və bu əhd-peyman «azadlıq əhd-peymanı» deyilir. Belə ki, kölə sahibi [azad edən şəxs], azad etdiyi kölədən irs aparma hüququna malik olur. Şiə alimləri arasında bu barədə heç bir ixtilaf nəzərə çarpmır və əhli sünənə alimlərinin bir qismi varisliyə səbəb olacaq belə bir əhd-peymanı etibarlı hesab edirlər.

4. Zəmanət əhd-peymanı. Belə bir əhd-peyman əsasən hər hansı bir [iqtisadi] məsələdə bir-birləri ilə şərik olan şəxslər ziyana uğradıqları zaman bir-birlərinin xəsarətini ödəyəcəklərinə, iqtisadi

böhrandan çıxaracaqlarına əhd-peyman bağlayırlar. Bir sözlə onlar xəsarətə uğradıqda bir-birləri ilə zamin olacaqları barədə əhd-peyman bağlayırlar. Əbu Hənifə və onun davamçıları bu məsələyə dair müsbət fikirdə olmuşlar. Bir sözlə haqqında söhbət açdığımız ayənin nəxs olunması iki mühüm mətləbdən asılıdır.

a) Ayənin son hissəsi mənə baxımından ayrı və müstəqildir. Çünki belə olduqda «nəşib» ayədə yardım, xeyirxahlıq mənasını daşıyacaqdır və belə bir mənə bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi nəsx olunması deyildir.

b) «Əqd yəmin» deyildikdə, yalnız «zimani cərirə», yəni xəsarətdəki əhd-peyman nəzərdə tutulur. Bu şərtlə ki, belə bir əhd-peymanı hələlik irs üçün səbəb hesab etməyə və ya burada qardaşlıq və digər əhd-peymanları nəzərdə tutaq. Belə ki, bütün müsəlman alimlərinin fikrincə, irs belə bir əhd-peymanla sabit olunmur. Bütün bu hallarda biz irs ayəsini bu ayənin nəsx etməsini hesab edə bilmərik. Çünki haqqında söhbət açdığımız ayə bu kimi əhd-peymanlar üçün irs qanunu sübuta yetirir. Bir halda ki, onlardan heç biri irs ayəsinə əsasən, irsə səbəb olmayır. Bu səbəbdən də deməliyik ki, ayənin hökmü, irs ayəsi ilə nəsx olmamışdır.

Demək ayənin nəsx olunması üçün bir neçə əsas şərt lazımdır. Bir halda ki, onların hər biri tamamilə batil və əsassızdır.

Birinci şərt:

Ayənin sonu müstəqil mənə daşsın. Bu isə heç də düzgün deyildir. Çünki, bir qədər əvvəl işarə etdiyimiz kimi ayənin sonu, əvvəli ilə tam əlaqəlidir.

İkinci şərt:

«Əqd yəmin – əhd-peyman» deyildikdə yalnız «ziman gərirə» – [xəsarətlə qarşılaşdıqda hər iki tərəf ziyanın aradan qaldırılmasında zamin şərik olmuş olsun]. Bunun da təsəvvür olunması qeyri-mümkündür.

Əvvəla ona görə ki, əhd-peyman deyildikdə yalnız «ziman gərirə» deyil, bir qədər əvvəl işarə etdiyimiz digər əhd-peyman növləri də nəzərdə tutulur. Digər tərəfdən əhd-peyman deyildikdə, yalnız «ziman gərirə» nəzərdə tutulduğunu fərz etsək də belə, əhd-

peymanın bu növü nəsx olmamış və hal hazırda öz qüvvəsində qalmaqdadır. Bizim fikrimizcə bu, irsin əsas amil və səbəblərindən birini təşkil edir.

SƏRXOŞLUQ AYƏSİNİN NƏSXİ

Ey iman gətirənlər! Sərxoş ikən nə dediyinizi anlamayana qədər namaza yaxınlaşmayın). (4\43).

Alimlərin bir çoxunun fikrincə bu ayə nəsx olunmuşdur. Lakin onun hansı ayə ilə nəsx olunduğu haqda müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür.

Qətadə, Mucəhid və Həsən Bəsri ayənin, şərabin haram hökmünü verən ayə ilə nəsx olunduğuna istinad etmişlər. İbni Abbasdan nəql olunmuş rəvayətdə isə Maidə surəsinin 6-cı ayəsi ilə nəsx olunduğu göstərilir.

(İza əqimtumussəlati fəğsilu vucuhəkum və əydikum iləl mərafıqi – **Namaz qılmağa durduğunuz zaman üzünüzü və əllərinizi dirsəklərinizə qədər [və ya dirsəklərinizdən daxil olmaqla yuyun.]**)

İrəli sürülmüş hər iki nəzəriyyə ilə tanış oldunuz. Lakin bizim nəzərimizcə onların hər ikisi batil və əsassızdır.

1. Sərxoşluq ayəsi ilə nəsx olunması:

Deyilir: sərxoşluq və şərabin haramlığı yalnız aiddir. Lakin şərabin haramlığı haqda nazil olmuş ayə bu hökmü nəsx etmiş, sərxoşluq və şərabin tək namaz üçün deyil, bütün hallarda haram olduğunu bəyan edən hökm ilə əvəz etmişdir.

Cavab:

Əvvəla bu ayə heç də namazdan qeyri hallarda şərabin içilməsinə dəlalət etməyir ta şərabi haram edən ayə ilə nəsx olunmuş olsun. Digər tərəfdən isə bu ayə nazil olmazdan əvvəl şərabin haramlığı haqda qəti hökm verilmişdir. Belə olduğu bir halda necə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu ayə şərabin [namazdan qeyri hallarda] içilməsinə icazə vermiş və [sonralar] başqa bir ayə ilə nəsx olunmuşdur.

Bu məzmununda dediklərimizi təsdiq edəcək bir neçə mötəbər rəvayət nəql olmuşdur və biz onlardan bir neçəsinə işarə edirik.

Abdullah ibni Ömər deyir: Şərabın haram olunmasına dair üç ayə nazil olmuşdur. Nazil olmuş ilk ayə Bəqərə surəsinin 219-cu ayəsi olmuşdur. Orada deyilir:

(Yəsəlunəkə ənil xəmrü vəl məysiri qul fihima ismun kəbirun və mənafiu linnasi və isməhuma əkbərumin nəfiha – **[Ya Məhəmməd] Səndən içki və qumar [meysir] haqqında sual edənlərə söylə: Onlardan həm böyük günah, həm də insanlar üçün mənfəət [dünya mənfəəti] vardır. Lakin günahları mənfəətlərindən daha böyükdür!**)

Abdulla deyir: Bu ayə nazil olduqdan sonra [əshbadan] bəziləri dedilər: Şərab haram olundu [və bununla kifayətləndilər]. Digərləri Peyğəmbərin (s) yanına gəlib dedilər: Ya Rəsulullah! Bizə icazə ver şərabın dünyəvi mənfəətlərindən bəhrələmək! Peyğəmbər (s), onların bu istəklərinin müqabilində bi şey söyləməyib sükut etdi və sonra bu ayə nazil oldu:

Sərxoş ikən nə dediyinizi anlamayana qədər namaza yaxınlaşmayın) (4/43).

Bu məzmununda Əbu Hüreyrədən də başqa bir rəvayət nəql olmuşdur.

Əbu Səid nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Şərabı haram edən ayə nazil olduqdan sonra Ömər ibni Xəttab dedi: İlahi! Şərabın haramlığını bizlər üçün daha da aşkar et! Sonra bu ayə nazil oldu.

[Ya Məhəmməd!] Səndən içki və qumar [meysir] haqqında sual edənlərə söylə: Onlarda həm böyük günah...) (2/219).

Bu ayə Ömərə oxundu, lakin o bundan qane olmayıb dedi: İlahi! Şərabın haramlığını bizlərə daha da aşkar et! Sonra bu ayə nazil oldu.

(Ya əyyuhəlləzinə amənu la təqrəbussəlatə və əntum sukara – **Ey iman gətirənlər! Sərxoş ikən nə dediyinizi anlamayana qədər namaza yaxınlaşmayın) (4/43).**

Əbu Məsirə deyir: Bu ayə nazil olduqdan sonra Peyğəmbərin (s) müəzzini azan verdikdən sonra uca səslə hamıya elan etdi: Bundan sonra kimsə sərxoş ikən namaza yaxınlaşmasın [gəlməsin]! Ömərə oxunan bu ayəni o üçüncü dəfə təkrar etdi: İlahi! Şərabın

haramlığını bizlər üçün daha da aşkar et: Maidə surəsinin 91-ci ayəsi nazil oldu:

Şübhəsiz ki, Şeytan içki və qumarla aranızda ədavət və kin salmaq, sizi Allahı yada salmaqdan və namaz qılmaqdan ayırmaq istər! Artıq bu işə son qoyacaqsınızmi!?) (Ayənin sonundakı «fəhəl əntum muntəhun – artıq bu işə son qoyacaqsınız!?) cümləsinə çatdıqda Ömər lərzəyə gələrək uca səslə dedi: (İntəhəyna! İntəhəyna – Əl çəkdik! Əl çəkdik!)¹

«Bəli! Hökmü cani-dildən qəbul etdik və şərabdən əl çəkdik».

Bir qədər fərqli olaraq bu rəvayəti Nəsaidə öz kitabında nəql etmişdir. Rəvayətdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, ayə nazil olmazdan əvvəl şərəbin haramlığına dair qəti hökm verilmişdir və bu ayə hökm verildikdən sonra nazil olmuşdur. Bütün bunlar şərəbin haramlığına dair nazil olmuş ayənin bu ayə ilə nəsx olunmasının tamamilə əsassız olduğunu bir daha sübuta yetirir.

2) Hökmün dəstəmaz ayəsi ilə nəsx:

Haqqında söhbət açdığımız ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş iki nəzəriyyə hökmün [ayənin] dəstəmaz ayəsi ilə nəsx olmasıdır. Çünki, bu ayə yalnız namaz halında məst olmamağı əsas şərt hesab edir. Dəstəmaz ayəsi nazil olmaqla namaz üçün dəstəmazın əsas şərt olduğu göstərilir və beləliklə əvvəlki hökm öz qüvvəsini itirərək nəsx olunur.

Cavab:

Namaz istər dəstəmaz, istərsə də dəstəmazsız məst halında qılınmamalıdır.

Demək haqqında söhbət açdığımız ayənin, dəstəmaz ayəsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. O ki, qaldı dəstəmaz ayəsinə, buradan ən başlıca məqsəd namaz üçün dəstəmazın əsas şərt olduğunu bəyan etməkdir.

Belə bir açıqlama ilə bəlli olur ki, bu iki ayə arasında heç bir ziddiyyət yoxdur və bu halda onların birinin digərini nəsx etməsi də təbii ki, qeyri-mümkündür.

¹ Musnəd Əhməd ibni Hənbəl 2-ci cild 351-ci səh.

FƏRZİYYƏ VƏ CAVAB

Nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları belə təsəvvür edə bilərlər ki, sərxoşluq deyildikdə, yüngül və namazın qılınmasına azacıq da olsun xələl gətirməyən [yəni insan özünü idarə edə biləcək həddə] sərxoşluğun yüngül mərhələsi nəzərdə tutulur. Çünki belə olduğu bir halda onun üzərinə heç bir məsuliyyət düşməyəcək Allah da onu namaz qılmağa qadağan etmiş olsun. Demək sərxoşluq deyildikdə insanın öhdəsinə düşən məsuliyyətlərdən çəkindirməyəcək [nəzərdə tutduğu işləri həyata keçirməkdə mane olmayacaq] məstlik və sərxoşluq nəzərdə tutulur. Nisa surəsinin 43-cü ayəsində isə insana bu halda namaz qılmaq yasaq olunur. Bir halda ki, alimlərin bəzilərinin fikrincə bu şəxs namazdan uzaqlaşmamalı, əksinə üzərinə düşən bu dini [şəri] məsuliyyəti yerinə yetirməlidir. Bu səbəbdən də həmin dəstəmaz hökmü [ayəsi] ilə nəsx olunmuş və namazın ən başlıca şərti sərxoş olmamaq deyil, dəstəmazlı olduğu göstərilmişdir.

Cavab:

Ayə haqda belə bir təsəvvür olduqca əsassızdır. Çünki, ayənin özündə (Hətta tələmu ma təqulun – **nə dediyini anlamayana qədər...**) cümləsi ilə insanın heç nəyi dərk edə bilmədiyi sərxoşluq nəzərdə tutulur.

Ayədə sərxoş şəxslərin üzərinə düşən məsuliyyətin əql və şüursuzluqla heç bir ziddiyyəti yoxdur, çünki sərxoş halda insan namaz qılmağa qadir olmasa da, insan öz əməli ilə əql və şüurunu itirdiyi üçün üzərinə düşən məsuliyyəti yerinə yetirməlidir. Yəni əvvəlcədən əqli çatışmamazlığa düçar olan şəxslərin üzərinə heç bir məsuliyyət düşməyir, insan özü buna səbəb olduqda isə məsuliyyətlər onun üzərindən götürülməyir.

Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, ayədə sərxoşluq deyildikdə, insanın öz əməli ilə əql və şüurunu itirib belə bir hala düşməsi nəzərdə tutulur. İnsan öz əməlləri ilə belə bir şəraitin yaranmasına səbəb olmamalı və belə bir qeyri-ixtiyari hala düşdükdə namaz qılmaqdan çəkinməlidir. Bu, Quranın sabit və nəsx olunmayan hökmlərindəndir. Allaha iman gətirmiş hər bir

şəxs şərtsiz olaraq buna iman gətirmiş və əməli olaraq bunu həyata keçirməlidir.

KAFİRLƏRİN TOXUNULMAZLIĞI HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ

Ancaq sizinlə aralarında əhd olan bir tayfaya sığınanlar, yaxud sizinlə və ya öz qövmülərilə [Məkkə müşriklərilə] vuruşmaqdan ürəkləri sıxılaraq [xoşlanmayaraq] sizin yanınıza gələn şəxslər müstəsnaadır. Əgər Allah istəsəydi, onları sizin üstünüzə qaldırardı və onlar da sizinlə vuruşardılar. Əgər onlar sizdən aralanıb bir tərəfə çəkilsələr və sizinlə vuruşmayıb sülh təklif etsələr, o zaman Allah sizin üçün onların əleyhinə çıxmağa heç bir yol qoymaz.) (4/90).

Deyirlər:

Bu ayə müşriklərlə bağlanan əhd-peyman və onların toxunulmazlığı haqda nazil olmuşdur, lakin sonralar cihad hökmü [ayəsi] ilə nəsx olunmuşdur.

Bu nəzəriyyəyə əsasən bu ayədə iki hökm nəsx olmuşdur.

1. Müşriklərlə bağlanan əhd-peymanın qorunması;
2. Onlara qarşı cihad hökmünün verilməsi.

Cavab:

Ayə müşriklər haqda deyil, münafıqlar barədə nazil olmuşdur və ayənin müşriklərlə əlaqələndirilməyə heç bir əsası yoxdur. Belə ki, münafıqlar iman gətirdikdən sonra biri daha küfr edərək dindən çıxmış və bu ayə məhz onlar haqda nazil olmuşdur. Ayənin özünün və əvvəlki iki ayənin məhz ümumi məzmunu da buna dəlalət edir.

Siz nə üçün münafıqlar barəsində iki dəstəyə ayrıldınız? Halbuki, Allah onları gördükləri əməllərinə görə əvvəlki hallarına [kafirliyə] qaytarmışdır. Siz Allahın [öz istəyi, öz iradəsi ilə küfr edəcəyini əzəldən bildiyi üçün] azdırıcı kimsəni doğru yolamı gətirmək istəyirsiniz? Allahın azdırdığı kimsə üçün heç bir yol tapa bilməzsən.

Onlar özləri kafir olduqdarı kimi, sizin də kafir olub özlərinə bərabər olmanızı istərlər. Onlar Allah yolunda [Məkkədən] hicrət etməyə nə qədər onlardan [özünüzə] dost tutmayın. Əgər

[tövhidən və hicrət etməkdən] üz çevirsələr, onları harada görsəniz, tutub öldürün. Onlardan özünü nə bir dost, nə də bir köməkçi tutun!

Ancaq sizinlə aralarında əhd olan bir tayfaya sığınanlar, yaxud sizinlə və ya öz qövmlərilə [Məkkə müşriklərilə] vuruşmaqdan ürəkləri sıxılaraq [xoşlanmayaraq] sizin yanınıza gələn şəxslər müstəsnaadır.) (4/88-90).

Göründüyü kimi hər üç ayənin ümumi məzmunu islamı qəbul etmiş və sonralar yenidən küfr edərək dindən çıxmış münafıqlərə dəlalət edir. Fiqhi termin olaraq onlar «mürtəd» adlandırılırlar. Şəri nöqteyi-nəzərdən onlar iki hal istisna olmaqla qətlə yetirilməlidirlər:

1. Onlar, müsəlmanlarla toxunulmamazlıq və təhlükəsizlik sazişi bağlamış hər hansı bir qrupa qoşulduqda; belə ki, müsəlmanlar tərəfindən onlara [mürtədlərə] toxunulmazlıq hüququ verilmiş olsun. Belə olduqda mürtədlər müsəlmanlarla saziş [əhd-peyman] bağlayan şəxslər tərəfindən toxunulmazlıq hüququ verdikləri üçün qətlə yetirilmirlər.

İndinin özündə də hökm qüvvədə qaldığı üçün deyə bilərik ki, sabit qalaraq nəsx olunmamışdır. Çünki ayənin özündə deyildiyi kimi: «Mürtədlərlə [və ya onların əhd-peyman bağladığı şəxslərlə] saziş bağlandıqda onların toxunulmazlığı tam şəkildə bərpa olunur. Lakin onların toxunulmazlıq sazişi qüvvədə olduğu müddət ərzində bərpa olunur və müddət başa çatdıqda toxunulmazlıq öz əhəmiyyətini itirir. Belə olduqda müsəlmanlar yenidən mürtədlərə hücum edərək onları qətlə yetirə bilərlər. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, mövzunun aradan qalxması ilə hər hansı bir hökmün qüvvədən düşməsi heç də onun nəsx olunmasına dəlalət etməyir və bu kimi dəyişikliklər nəsx adlandırılmayır. Burada da mürtədlərə dair verilmiş hökm bu dəyişikliyə aiddir. Çünki, müsəlmanlarla müşriklər arasında bağlanan əhd-peyman Tövbə surəsi nazil olmaqla ləğv olunmuş və onlara dörd ay müddətində ya islamı qəbul etmək və ya müsəlmanların yaşadıkları əraziləri tərk etmək möhləti verilmişdir.

Beləliklə cihad hökmü verilməklə yenidən mövcud olan şərait dəyişilir və mürtədlərin toxunulmazlığı haqda yazılmış saziş və əhd-peyman öz qüvvəsini itirmiş olur. Nəticədə onların qətlə şəri nöqtəyi-nəzərdən hər bir müsəlmana vacib olur.

2) Mürtədlərin toxunulmazlığının ikinci şərti onların müsəlmanlarla sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamalarına və onlarla sülh və dostluq əlaqələrinin bərqərar olunmasına meyl etmələridir. Bir şərtlə ki, onlar [yenidən] islamı qəbul etməli, Allahın birliyinə, həzrət Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyinin həqqaniyyətinə etiraf etməlidirlər. Nisa surəsinin 94-cü ayəsində bu haqda deyilir:

Sizə salam verən bir şəxsə dünya həyatının puç mənfəətinə tamahlanmaqla «Sən mömin deyilsən!» deməyin!

Demək mürtəd tövbə etdikdən sonra əfv olunmalı və qətl hökmü onun üzərindən götürülməlidir. Bunu da qeyd edək ki, Qurani-kərimdə hökmü nəsx edəcək mürtədlərin [tövbə etdikdən sonra] qətlə yetirilmələrinə dair qəti hökm verilməmişdir.

Nəsx nəzəriyyəsinin tərəfdarları: Bəzən kafirlərə qarşı müharibə və onların qətlə yetirilməsinə şamil olmayan bu ayənin nəsx olunmasını cihad hökmünü verən ayəyə istinad edirlər.

Cavab:

Hökmə yalnız o zaman istinad etmək olar ki, mürtədlər tövbə etmədən küfr edərək öz batil əqidələrində qalmış olsunlar. Tövbə etdikdə isə onların toxunulmazlığı bərqərar olunur və qətl hökmü götürülür. Və belə olduqda ayənin nəsx olunmasını tamamilə əsassız hesab etmək olar. Lakin əhli sünne mənbələrində nəql olunmuş bəzi rəvayətlərdə mürtədlərin hətta tövbə etdikdən sonra belə qətlə yetirilmələrinin vacibliyi göstərilir. Bəlkə bu barədə Əhməd ibni Hənbəl, Termizi, Nəσαι, Əbu Davud, İbni Macə öz kitablarında İbni Abbasın Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisə istinad etmişlər. Hədisdə deyilir: «Dinini başqa dinlərlə dəyişənləri qətlə yetirin.»¹

¹ Əl-Muntəri 2-ci cild 745-ci səh.

Bizim fikrimizcə mürtədlərin qətlə yetirilməsinin əsas şərti onların tövbə etməməsidir. Lakin ixtilafa səbəb olan məsələlərdən biri də mürtədlərin tövbə etməyə sövq etməyin vacib və ya müstəhəb olub-olmamasıdır. Onlar hansı müddət ərzində tövbə etməli və bu müddət başa çatdıqda onlar qətlə yetirilməlidirlərmi? Şiə alimləri belə bir fikirdədirlər ki, mürtədlərə tövbə etdirmək hər bir müsəlmana vacibdir və bunun üçün müəyyən vaxt təyin etməlidir. Müddət o vaxta qədər təyin olunmalıdır ki, onların tövbə etmələri əqli baxımdan mümkün olsun. Lakin şiə alimlərinin bəzilərinin fikrincə mürtədlərə tövbə etmək üçün verilən möhlət üç gün olmalıdır. Sünni alimlərinin bir çoxu, o cümlədən Əbu Hənifə və Əbu Yusif də məhz bu fikirdə olmuşlar.

Lakin Əli ibni Əbu Bəkr Mərcinani bu barədə başqa bir fikir irəli sürərək deyir: «Mürtədlər möhlət verilmədən qətlə yetirilməlidirlər.» Şafei və İbni Munzir İbni Həmmamdan nəql edərək deyirlər: «Mürtəd dindən çıxdıqdan sonra dərhal tövbə etməsə qətlə yetirilməlidir.»¹

Şiə və sünni mənbələrində nəql olunmuş rəvayətlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, mürtədlər tövbə etdikdən sonra toxunulmazlıqları təmin olunur. Demək, mürtədlərin toxunulmazlığına – bəzi hallarda təmin etsə belə, şamil olan ayə başqa bir ayə ilə nəsx olunmadan öz qüvvəsində qalmaqdadır.

MÜHAKİMƏ AYƏSİNİN NƏSXİ

Əgər yanına gəlsələr, aralarında hökm et və ya onlardan üz çevir. Əgər onlardan üz döndərsən, sənə heç bir zərər verə bilməzlər. Əgər aralarında hökm etsən, ədalətlə hökm et. Allah ədalət sahiblərini sevər!) (5/42).

Ayənin nəsx olunub-olunmaması haqda müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür.

Alimlərin bəziləri, şiə alimləri daxil olmaqla ayənin nəsx olunmadığına istinad edirlər.

¹ Fəthul Gədir 4-cü cild 86-cı səh.

Bu səbəbdən də əgər kitab əhli öz şikayətlərini müsəlmanların qazisinə təqdim edərsə, qazi islam mühakimə qanunlarına əsasən onların [müsəlmanlarla kitab əhlinin] arasında hökm çıxara bilər.

Şeyx Tusi mötəbər mənbəyə istinad edərək imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: Əgər yəhudi və məsihilər öz şikayətlərini müsəlman qazisinə təqdim edərlərsə, həmin qazi onların arasında hökm çıxarmaq və ya bundan boyun qaçırmaqda tam ixtiyara malikdir.¹

Əhli sünnə və şia alimləri, o cümlədən İbrahim Nəxəi, Əta və Malik ibni Ənəs də bu fikirdə olmuşlar.

Lakin əhli sünnə alimlərinin bəziləri ayənin növbəti 48-ci ayə ilə nəsx olunduğuna dair fikir irəli sürmüşlər.

Sən Allahın nazil etdiyi [Quran] ilə hökm et. Sənə gələn haqdan ayrılıb onların nəfslərinin istəyinə uyma.) (5/8).

Mucahiddən nəql olmuş rəvayətdə bu nəzəriyyənin tam əksinə birinci ayənin ikinci ayəni nəsx etdiyi göstərilir.

Müəllif:

Ayənin nəsx olunduğu müşahidə olunmayıdır. Çünki ikinci ayədə Allah-taala qaziyə [Peyğəmbərə (s)] ona nazil olan [Quranla] kitab əhli arasında hökm etməyə əmr edir. Lakin birinci ayədə qazinin hökm çıxarıb-çıxarmamaqda tam ixtiyara malik olduğuna işarə olunur. Yəni əgər hökm çıxarmaq istəyərsə öz istəyi ilə deyil, İlahi qanunlar əsasında ədalətlə hökm çıxarmalıdır.

Başqa sözlə desək, hər iki ayə eyni məna daşıyır. Lakin birinci ayə əslində ikinci ayənin verdiyi hökmü bəyan edir və müsəlman qazisi kitab əhli arasında hökm çıxardığı zaman İlahi qanunlara əsaslanaraq ədalətlə hökm çıxarmalıdır.

Bununla yanaşı bu məzmunu dəlalət edəcək digər rəvayətlər də nəql olunmuşdur və bütün bu rəvayətlərdən belə qənaətə gəlmək olur ki, Maidə surəsi bütünlüklə Peyğəmbərə (s) səfər zamanı nazil olmuşdur. Demək, hər iki ayə həmin surəyə aiddir, eyni zamanda nazil olmuşdur və onlardan birinin digərini nəsx etməsi təsəvvür olunması deyildir.

¹ Vəsailuş-şia 3-cü cild 406-cu səh.

Bu səbəbdən də deməliyik ki, ayələr arasında nəsx müşahidə olunmayı. Mətləbin daha açıqlanması üçün bir neçə rəvayətə işarə edirik:

1) İsa ibni Abdulla atasından, o da öz atasından və o da Əli (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Maidə surəsi Peyğəmbərə (s) nazil olmuş son surələrdəndir. Surə Peyğəmbərə (s) səfər zamanı qatırın üzərində olarkən nazil olmuşdur. Belə ki, vəhyin ağırlığından «Şəhbanın» (qatırın) ayaqları yerə batmışdır.¹

2) Yəzidin qızı Əsmadan nəql olmuş rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbərin (s) dəvəsinin «Gəzbanın» adlı yüyənini tutmuşdum. Bu zaman Maidə surəsi bütünlüklə ona nazil oldu. Belə ki, az qaldı dəvənin dizləri yerə batsın.»²

3) Əsmadan nəql olmuş başqa bir rəvayətdə deyilir: «Maidə surəsi Peyğəmbərə (s) bütünlüklə nazil oldu və surə nazil olarkən oturduğu dəvənin beli az qaldı sınınsın.»³

4) Cubeyr ibni Nəfir nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Həcc ziyarəti zamanı Aişənin yanına getdim. Aişə məni görcək soruşdu: Cubeyr! Maidə sursini oxuyursanmı?

Dedim: Bəli.

Dedi: Bilin ki, Maidə surəsi Peyğəmbərə (s) nazil olmuş son surə olmuşdur. Onun halalını halal, haramını da özünüzə haram bilin.

5) Əbu Ubəyd, Zəmrət ibni Həbib və Ətiyyət ibni Qeys nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: «Maidə, Quranın nazil olmuş son surəsidir. Onun halal etdiyini özünüzə halal, haram etdiyini də haram edin.»⁴

Digər bir rəvayət də vardır ki, Maidə surəsinin kamil surətdə və sonuncu surə olaraq nazil olduğunu çatdırır.

Əziz oxucular, əlimizdə belə hədislər olduğu halda necə iddia etmək olar ki, bu surənin bir ayəsi digər bir ayəni nəsx edir və bu nəsx də əməl vaxtı çatmamış həyata keçirilir. Belə bir halda nəsx

¹ Təfsir Burhan 1-ci cild 293-cü səh.

² İbni Kəsirin təfsiri.

³ Musnəd Əhməd ibni Hənbəl 6-cı cild 458-ci səh.

⁴ Musnəd 6-cı cild 485-ci səh.

olunmuş ayənin hökmünün qanuniləşdirilməsi faydasız olacaqdır və məhz buna görə də bu iddianı qəbul etmək mümkün deyildir.

Bundan əlavə, həmin hədisdən bizim qeyd etdiyimiz məsələni təsdiq edən digər bir mətləb də başa düşülür. O da bu surənin heç bir ayəsinin nəsx olunmamasıdır.

ŞƏHADƏT [ŞAHİDLİK VERMƏK] AYƏSİNİN NƏSXİ

(Ey iman gətirənlər! Sizlərdən hər hansı birinizi ölüm haqladıqda vəsiyyət vaxtı aranızdan iki ədalətli şəxsi, səfərdə olduğunuz zaman başınıza ölüm müsibəti gəldikdə isə özünüzdən [müsəlman] olmayan iki nəfəri şahid tutun). (5/106).

Şiə alimlərinin fikrincə ayənin verdiyi hökm sabit və nəsx olunmamışdır. Bu səbəbdən də (min ğəyrikum – özünüzdən olmayan) cümləsini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, kitab əhlinin səfər zamanı müsəlmanlara vəsiyyət etməsi tamamilə düzgün və etibarlıdır. Abdulla ibni Qeys, İbni Abbas, Şurəyh, Səid ibni Musəyb, Səid ibni Cubəyr, Ubəydə, Məhəmməd ibni Siyirin, Şəbi, Yəhya ibni Yəmar kimi tanınmış əshab və tabeilər və əhli-sünnə fiqhinin banilərindən olan Süfyan Suri və Əbu Ubeyd kimi görkəmli şəxsiyyətlər bu nəzəriyyəni qəbul etmişlər.

Lakin Zeyd ibni Əsləm, Malik ibni Ənəs, Şafei və Əbu Hənifə ayənin nəsx olunduğunu demişlər. Kafirlərin şəhadət verməsi hansı şərəitdə olursa-olsun etibarlı sayılmır.¹

AYƏNİN NƏSX OLUNMADIĞINI SÜBUTA YETİRƏN DƏLİLLƏR

Ayənin nəsx olunmadığını aşağıdakı dəlillərlə sübuta yetirmək olar.

1. Əhli-sünnə və şiə mənbələrində nəql olunmuş rəvayətlərdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, kitab əhlinin müsəlmanlara verdikləri şəhadət yalnız o zaman qəbul oluna bilər ki, müsəlmanın verdiyi şəhadəti qəbul etmək mümkün olmasın. Belə ki, Koleyni, Hişam ibni Həkəmdən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə)-

¹ Ənnəsx vəl Mənsux Nəhhas 133-134-cü səh.

dan «və axərani min ğəyrikum» – özündən olmayan iki nəfəri şahid tut — ayəsinin anlamını soruşdum. İmam (ə) buyurdu: Əgər bir şəxs qürbətdə [səfərdə] olarsa və vəsiyyəət etməyə müsəlman tapmazsa qeyri-müsəlmanın verdiyi şəhadəti etibarlı hesab etmək olar.¹ Şəbi nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Dəquqa adlı məntəqədə müsəlmanlardan biri vəfat edir. Vəsiyyəət etməyə müsəlman tapa bilmədiyi üçün kitab əhlindən vəsiyyətinə şəhadət verəcək iki nəfər şahid tutur. Onlar Kufəyə gəlib əhvalatı Əbu Musa Əşəriyə danışdıqdan sonra həmən şəxsin verdiyi əmanətləri ona təhvil verirlər. Əbu Musa onları diqqətlə dinlədikdən sonra dedi: Peyğəmbərdən (s) sonra belə bir əhvalat baş verməmişdir.

Sonra onlara and içdirdi ki, həmən şəxsin pul və var-dövlətinə xəyanət etməmiş və etdiyi vəsiyyətdə dəyişikliklər aparmamışlar. Onlar da əmanətə xəyanət etmədiklərinə və vəsiyyətdə heç bir dəyişikliklər aparmadıqlarına and içdilər. Beləliklə Əbu Musa kitab əhlindən olan iki nəfər şəxsin verdikləri şəhadəti bir müsəlmanın verdiyi şəhadətlə bərabər tutaraq şəhadəti qəbul etdi.

2. Əvvəlki fəsildə Maidə surəsinin nazil olması haqda nəql olmuş rəvayəti ayənin nəsx olunmamasına dair ikinci əsaslı dəlil hesab etmək olar. Çünki rəvayətdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Maidə surəsi, Quranın nazil olmuş son surəsidir və onun ayələri nəsx olunmadan qüvvədə qalmaqdadır.

3. Ayənin nəsx olunmasını sübuta yetirəcək əsaslı dəlillər olmalıdır. Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarlarının istinad etdikləri dəlillər isə bunu sübuta yetirməyə qadir deyildir.

NƏSX NƏZƏRİYYƏSİ TƏRƏFDARLARININ İSTİNAD ETDİKLƏRİ DƏLİLLƏR

Qeyd etdiyimiz kimi əhli-sünnə alimlərinin bir qismi ayənin nəsx olunmasına dair müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər və bu barədə bir neçə dəlilə istinad etmişlər. Biz onlardan bir neçəsinə işarə edirik.

¹ Vafi 13-cü cild 8-ci səh. Vəsiyyəətə şahid olmaq fəsli.

1. **Deyilir:** Allah-taalanın, şəhadət verən şəxslər üçün təyin etdiyi əsas şərt onların adil olmaları və müsəlmanların etimadını qazanmalıdır.

Qurani-kərimdə bu haqda yazılır:

«**Razı olduğunuz şahidlərdən**» (2/282).

2. «**İçərinizdən iki ədalətli şahid tutun**» (63/2).

Etimad və ədalətin kafirlərdə olmadığını nəzərə alaraq deyə bilərik ki, onların verdikləri şəhadət etibarsız və qeyri-məqbuldur. Belə olduqda onların vəsiyyəət üçün verdikləri şəhadət də etibarsız hesab olunmalıdır. Demək, haqqında söhbət açdığımız ayə də yeni verilən hökm ilə nəsx olunaraq öz qüvvəsini itirmişdir.

Cavab:

Gətirilən bu dəlili bir neçə səbəbdən əsassız hesab edə bilərik. Əvvəla ona görə ki, birinci ayənin şahidlik verməyə dəlalət etdiyini fərz etsək də belə, ikinci ayəyə diqqət yetirməklə onun şəhadətə deyil, təlaq hökmünə aid olunduğunun şahidi olarıq. Demək, onların heç biri vəsiyyəət üçün verilən şahidlikdə ədalətin əsas şərt olmasına dəlalət etmir. Digər tərəfdən isə hər iki ayənin təlaq hökmünə aid olması və onun bütün hallara şamil olunduğunu fərz etsək, haqqında söhbət açdığımız ayəni təlaq hökmünə şamil olan bu iki ayə üçün bir növ əlavə hesab etməli olacağıq. Çünki ümumi xarakter daşıyan bir hökm, başqa bir məhdud hökmü nəsx etməyə qadir deyildir. Belə olduqda adətən məhdud hökm, mütləq və ümumiyyəət xarakteri daşıyan hökmlərə əlavə olunur.

2. Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarlarının istinad etdikləri ikinci əsaslı dəlil icmanın irəli sürdüyü nəzəriyyədir. İcma belə bir fikirdədir ki, əməli-saleh olmayan fasiq şəxslərin verdikləri şahidlik [şəhadət] etibarsız sayılır. Kafirlər də fasiq [günahkar] olduqları üçün onların verdikləri şəhadət etibarsız sayılmalıdır.

Alimlərin əksəriyyəti kitab əhlinin verdikləri şəhadəti etibarlı hesab etdikləri üçün icmanın irəli sürdüyü bu nəzəriyyəni tamamilə əsassız hesab etmək olar. Belə ki, alimlərin bir çoxu kitab əhlinin fasiq müsəlmanın vəsiyyəət üçün verdiyi şəhadəti etibarlı hesab edir. Demək, fasiq müsəlmanın şəhadət verməsinin etibarsız hesab olunması, öz din və məzhəbində etimad qazanmış qeyri-müsəlman

adil bir şəxsin verdiyi şəhadətin etibarsız olmasına dəlalət etmir. Çünki, əqli baxımdan bu iki ayə arasında heç bir əlaqə yoxdur.

3. **Deyilir:** Kafirlərin verdiyi şəhadət yalnız vəsiyyəət üçün qəbul oluna bilər. Lakin bu barədə də bəzi ixtilaf nələrə çarpır. İxtilaf doğuran məsələlərdə icmaya və şübhə meydana gəldikdə isə qəti və əsaslı hökmə müraciət etmək lazımdır.

Cavab:

Bir o qədər də məntiqli olmayan və insanda təəccüb doğuran belə bir dəlilin əvəzinə yaxşı olardı ki, bunun tam əksinə istinad olunub deyiləydi. Peyğəmbərin (s) zamanında kafirlərin vəsiyyəət üçün verdikləri şəhadət hamı tərəfindən qəbul olunardı. Lakin Peyğəmbər (s) vəfat etdikdən sonra bu barədə ixtilaf meydana gəldi. İxtilaf doğuran hər bir məsələdə isə icmaya müraciət etmək lazımdır.

Nəticə:

Dediklərimizdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyələr tamamilə batil və əsassızdır və bu nəzəriyyəyə istinad edən varsa, o da son dövrün bəzi fiqh alimləridir.

Məgər Quranın verdiyi qəti bir hökmü kimlənsə verdikləri fitvalarla əvəz etmək olarmı?

Daha da təəccüb doğuran Həsən Zəhranın irəli sürdüyü nəzəriyyədir. O deyir: «Ov axərani min ğəyrikum» – özünüzdən olmayan iki nəfər şəxsi – cümləsindən məqsəd, heç də kafir və kitab əhlinin şəhadət vermələri deyildir. Buradan məqsəd «öz qövüm və qəbilənizdən olmayan» şəxslərdir. Çünki ayədə birbaşa olaraq kitab əhlinin adı çəkilmədiyi üçün biz verilən şəhadətin onlara dəlalət etdiyi haqda bir söz deyə bilmərik. Bu nəzəriyyə ayənin təfsiri haqda nəql olmuş rəvayətlə yanaşı ayənin zahiri mənası ilə də tam ziddiyyət təşkil edir. Çünki, ayədə kitab [müraciət] olunan yalnız möminlərdən və «ğəyrəkum» – özünüzdən olmayan – deyildikdə mömin olmayanlar, yəni kafirlər nəzərdə tutulmalıdır.

Diqqət yetirmək lazımdır ki, ayə heç bir şərt olmadan şəhadətin verilməsinə dəlalət edir və verilən şəhadət istər kitab əhlindən olan kafirlər tərəfindən verilsin, istərsə də kitab əhlindən olmayan

kafirlər və həmçinin istər möminlərin özləri tərəfindən mümkün olsun, istərsə də qeyri-mümkün.

Lakin bu məzmununda nəql olmuş bir çox rəvayətlərdə şəhadətin möminlər tərəfindən verilməsi mümkün olmadıqda, kitab əhlindən olan kafirlər tərəfindən verilməsinə dəlalət etdiyi göstərilir və bu hökm istisna aradan qaldırılaraq Quranın ümumi xarakter daşıyan hökmünün, Peyğəmbərin (s) buyurduqları ilə sabit olunan hökmlərə daxildir.

ZƏKAT AYƏSİNİN NƏSXİ

Yer üzünə sərilmiş və sərilməmiş bağ-bağatı [bostanları və bağları] dadları müxtəlif xurmanı və taxılı, bir-birinə həm bənzəyən, həm də bənzəməyən zeytunu və narı yaradan Odur. [Onların hər biri] bar verdiyi zaman barından yeyin, yığım günü haqqını [zəkatını, sədəqəsini] ödəyin, lakin israf etməyin. Allah israf edənləri sevməz.)

Əhli-sünnə alimlərinin bir çox ayənin nəsx olunduğuna istinad edirlər. Onlar buna dair müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüşlər.

1. Ayə zəkat barəsində nazil olmuşdur. Lakin verilən hökm arpa, buğda, xurma və s. bu kimi istisna olmaqla ayədə adları çəkilən meyvələr ilə nəsx olunmuşdur. Çünki, Peyğəmbərin (s) bir çox səhabələri və onların davamçıları olan tabeilər bütün bitkilərə zəkat verməyi vacib hesab etmişlər. Lakin Əbu Hənifə istisna olaraq «odun», «qamış» və «samandan» başqa bütün becərilən bitkilərə zəkat verməyi vacib hesab etmişdir.

2. Deyirlər:

Ayə Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətlə nəsx olunmuşdur. Belə ki, zəkat olduğu vəziyyətdən 10-da bir və 20-də birə qədər müəyyənləşdirilmişdir. Sudey və Ənəs ibni Malik ayənin nəsx olunmasına dair bu nəzəriyyəni irəli sürmüşlər. Bəzən İbni Abbasın və Məhəmməd ibni Hənəfinin də bu fikirdə olduqlarına istinad etmişlər.

3. Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları bəzən deyirlər. Ayənin zəkat hökmü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Haqq və ödəniş deyildikdə zəkat

deyil, bu ayə ilə veriləsi vacib olan başqa bir ödəniliş nəzərdə tutulur.

Zəkat hökmü verildikdən sonra isə ayə nəsx olunmuşdur.

Bizim nəzərimiz: Bizim fikrimizcə ayənin nəxs olunmasına dair irəli sürülmüş hər üç nəzəriyyə tamamilə batil və əsassızdır. Dediklərimizi sübuta yetirəcək bir neçə dəlilə işarə etmək istəyirik.

1. Əhli-beyt tərəfindən nəql olmuş bir neçə rəvayətdə «haqq və ödəniş» zəkat kimi təfsir olunmamışdır. Belə ki, Koleyni nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə), Müaviyə ibni Həccaca deyir: Əkinçilikdə iki ödəniş vardır. Onlardan biri səndən alınır, digərini isə sən özün ödəyirsən. Müaviyə deyir: İmam Sadiq (ə)-dan onlardan hansının alındığını və hansının ödənildiyini soruşdum.

İmam Sadiq (ə) buyurdu: Əkdikləriniz şeylərdən 10-da biri və 20-də bir qismi zəkat halında sizlərdən alınır. Öznüzün ödədiyiniz isə Allah buyurduğu «Və atu həqqəhu yovmə həsadihi» – yığım günü haqqını ödəyin — ayəsidir.¹

İbni Mərdəviyyə, Əbu Səiddən və o da Peyğəmbərdən (s) ayənin təfsirinə dair nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Burada yığım zamanı yerə tökülmüş sünbüllər nəzərdə tutulur.

2. Bildiyimiz kimi Ənam surəsi Məkkədə bir dəfəyə [eyni zamanda] nazil olmuşdur. Zəkat ayəsi isə hicrətdən sonra Mədinədə nazil olmuşdur. Demək ayənin birinin digərini nəsx etməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

Ənam surəsinin Məkkədə nazil olmasına dair kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olmuşdur. Bu rəvayətlərdən birini Koleyni öz kitabında Həsən ibni Həməzədən nəql edir.

İmam Sadiq (ə) buyurur: Ənam surəsi bir dəfəyə nazil olmuşdur. Surədə Allahın adı yetmiş dəfə çəkildiyi üçün onu yetmiş min mələk Peyğəmbərə (s) təzimlə nazil etmişlər. Əgər camaat onun oxunmasının nə qədər fəzilətli olduğunu bilsəydilər, daim onu qiraət etməyə can atardılar.

¹ Təfsir Burhan 1-ci cild 338-ci səh.

İbni Abbasdan nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: Ənam surəsi gecə ikən bir dəfəyə Məkkədə nazil olmuşdur. Surə nazil olarkən yetmiş min mələk onu müşahidə edərək Allaha şükr və səna edirdi.

Bu və bu məzmununda nəql olunmuş digər rəvayətlərdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, haqqında söhbət açdığımız ayə zəkat hökmü verilməzdən əvvəl nazil olmuşdur.

Zucac deyir: Bəzilərinin fikrincə ayə Mədinədə nazil olmuşdur. Lakin bu nəzəriyyə əsassız olmaqla yanaşı nəql olunmuş rəvayətlərlə də ziddiyyət təşkil edir.

3. Ayənin nəsx olunmadığını sübuta yetirəcək sonuncu dəlil məhsulun biçim zamanı ödənilməsidir. Demək bu zəkətdən fərqli olan başqa bir vergi haqqıdır. Çünki zəkat yığım zamanı deyil, məhsul yığılıb dəyirmanda döyüldükdən və bölündükdən sonra ödənilir.

Əhli-beytin məhsulun axşam yığılmasına dair qoyduğu qadağa və bu məzmununda onlar tərəfindən nəql olunmuş onlarla hədis və rəvayət dediklərimizi bir daha sübuta yetirir. Rəvayətlərdən belə bir məna əldə etmək olur ki, məhsul gecə ikən yığıldıqda yoxsul və imkansız təbəqə bundan xəbərsiz qalır və paylarına düşən ödənişdən məhrum olurlar.

Cəfər ibni Məhəmməd ibni İbrahim imam Sadiq (ə)-a istinad edərək atası imam Baqir (ə) və o da atası imam Səccad (ə)-dan nəql edir ki, Peyğəmbər (s), xurma və digər əkin məhsullarının gecə ikən yığılmasını yasaq etdirdi. Cəfər rəvayəti nəql etdikdən sonra deyir: Yasaq hökmü bəlkə də yoxsul və imkansızların yığımdan xəbərsiz qaldıqları üçün verilmişdir.

Cavab:

Bəzilərinin fikrincə «haqqını ödəyin» deyildikdə zəkat, və «yovmə həsadihim» – yığım günü cümləsindən ödəniş vaxtı deyil, ödənişin vaxtının vacib olması nəzərdə tutulur. Çünki ödəniş məhsul yığılıb, üyüdüldü və bölündükdən sonra həyata keçirilir. Demək «yovmə həsadihim» – yığım günü cümləsi ödəniş haqqı [verginin] deyildikdə hökmən zəkətin nəzərdə tutulduğuna dəlalət edə bilməz.

Cavab:

Nəql olmuş rəvayətlərdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, «yovmə həsadihim» – yığım günü deyildikdə ödəniş vacibliyi deyil, ödəniş vaxtı nəzərdə tutulur.

1. Zaman şəkilçisi hökm halında deyil, fel mənasında işlənir. Məsələn «Zeydə cümə günü hörmət və ehtiram et» deyildikdə, cümə günü burada hörmət və ehtiramın vacibliyi üçün deyil, Zeydə olunacaq ehtiramın nə zaman olunacağına dəlalət edir.

2. Haqqında söhbət açdığımız ayə ilə tətbiq olunmayınca, zəkat verilməsi biçim zamanı vacib olunmur. Zəkat haqqı [vergisi] yalnız o zaman təyin oluna bilər ki, buğda və ya arpa dən halına düşüb istifadəyə yararlı olsun. Bu səbəbdən də ayədə «yığım gününə» xüsusi diqqət yetirilməsi, verilməsi vacib olan zəkat vergisindən fərqli olan başqa bir ödəniş nəzərdə tutulur.

3. Ayənin zəkat hökmünə dəlalət etmədiyinə dəlalət edən başqa bir dəlil Allahın, israfə yol verilməməsinə dair verdiyi hökm və zəkatın müəyyən həddə ödənilməsidir.

Beləliklə ayədə ödəniş deyildikdə, zəkatın nəzərdə tutulmadığı bəlli oldu və zəkat hökmünü verən ayənin bu ayə ilə heç bir bağlılığı yoxdur və təbii ki, belə olduğu bir halda onu nəsx etməsi də qeyri-mümkündür.

Nəticə:

Qeyd etdiklərimizdən belə məlum olur ki, ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyə əkin məhsullarına aid olan zəkat kimi vacib olan başqa bir verginin ödənilməsinin vacibliyi ilə sübuta yetirilir. Və bu hökm zəkat ayəsi ilə əvəz olunaraq nəsx olunur. Lakin nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları zəkat vergisindən əvvəl belə bir verginin vacibliyini sübuta yetirəcək əsaslı dəlil gətirməyə qadir deyillər. Çünki, əgər «Ayədə verilən hökm onun vacibliyinə dəlalət edir və bu səbəbdən də nəsx olunan vergi [ödəniş], vacibdir» deyərlərsə, cavabında deyilməlidir:

Hökmün icrası vacib olmaqla yanaşı, davamiyyətli olması da zərurətə doğurur və onların hər ikisi haqqında söhbət açdığımız ayədə özünü büruzə verməyir. Çünki, əgər davamiyyəti nəzərə alırıqsa, vaciblik istər-istəməz öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Vacibliyi nəzərə aldıqda da eyni qaydada davamiyyət öz

əhəmiyyətini itirmiş olacaq və bilirik ki, zəkətdən savayı başqa bir verginin ödənişi vacib deyildir.

Bu səbəbdən də ya gərək hökmün vacib olmasından əl çəkib onun davamiyyətinə əsaslanmalı, ya da davamiyyətdən əl çəkməli və vacibliyinə əsaslanaraq hökmün nəsx olunduğunu qəbul olmalıdır. Lakin verilən ikinci ehtimal bəzi üstünlüklərə malikdir.

Əvvəla ona görə ki, ödəniş davamiyyət və daimi olduğuna dair imamlardan kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur və biz növbəti fəsillərdə bu rəvayətlər haqda danışacağıq.

Digər tərəfdən də əgər belə bir vacib vergi haqqı olsaydı Peyğəmbərin (s) əshabı və sonrakı dövrlərdə yaşayan müsəlmanlar tərəfindən ödənilər və yalnız Əkrəmə və Zəhhan kimilərin nəql etdiyi rəvayətlərdə məhdudlaşmazdı.

Demək, ayədə vergi deyildikdə ödənişi müstəhəb olan başqa bir vergi haqqı nəzərdə tutulur. Vergi meyvələr yığıldıqdan və dənli bitkilər biçilərək döyüldükdən sonra yoxsul və ehtiyacı olanlara verilir ki, onlar bu yolla ailə üzvlərini qismən də olsa təmin edərək özlərini hər şeydən məhrum hiss etməsinlər. Bir sözlə haqqında söhbət açdığımız ayə nəsx olunmadan öz qüvvəsində qalmaqdadır.

ƏTİ HARAM OLAN HEYVANLARIN YEYİLMƏSİNƏ DAİR NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ

«[Ya Rəsulum!] De ki: «Mənə gələn vəhylər içərisində murdar olduqları üçün ölü heyvan, axar qan, donuz əti və ya Allahdan başqasının adı ilə [bismillah deyilmədən] kəsilmiş heyvanlar istisna olmaqla, hər hansı bir kəsib yediyin yeməklər içərisində haram buyurulan bir şey görmürəm. Bununla yanaşı, hər kəs məcburiyyət qarşısında qalsa, həddi aşmadan, zəruri ehtiyacını ödəyəcək qədər [bunlardan yesə, Allah ona cəza verməz]» Çünki, sən Rəbbin, həqiqətən bağışlayan və rəhm edəndir!» (6/145).

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları deyirlər: Ayə nazil olmaqla bəzi heyvanların ətinin yeyilməsi haram, başqalarının yeyilməsi isə halal edilmişdir. Lakin sonralar Peyğəmbərin (s) buyuruqları ilə digər yeyim şeyləri də haram edilərək ayə nəsx olunmuşdur.

Cavab:

Digər ayələr kimi, bu ayənin də verdiyi hökm sabit və nəsx olunmamışdır. Çünki ayə qanunvericilik xarakteri daşımır və belə bir halda təbii ki, onun nəsx olunması da tamamilə əsassız olardı. Ayədə sadəcə olaraq islam dinində əvvəllər haram olmayan (meyit, qan, donuz əti və kəsilərkən Allahın adı çəkilməyən heyvanlar) şeylər haqda xəbər verilir və bunun sonralar digər yemək şeylərin haram olmasına dair verilən yeni hökm ilə heç bir ziddiyyət yoxdur. Çünki, hər hansı bir mətləb barədə məlumat verən xəbər cümləsində nəsx heç bir məna kəsb etmir.

Ayədə haram olan şeylərin bir-bir adlarının çəkilməsi isə bir növ əlavə xarakteri daşıyır. Belə ki, müşriklər islam dini zühur etməzdən, islamın haram etmədiyi bəzi şeyləri özlərinə haram etmişdilər. Ayə nazil olmaqla onların əqidə və adət-ənənələrini inkar və ləğv edir. Əvvəlki ayəyə diqqət yetirsək görəcəyik ki, qoyulan məhdudiyət, həqiqi məhdudiyətdir, yəni ayə nazil olarkən yeyilməsi haram olan ətlər məhz ayədə göstərilən miqdarda müəyyənləşdirilmişdir və belə bir mənanın dərk olunması daha asandır. Çünki, ayə islamın zühur etdiyi ilk illərdə nazil olmuşdur və təbii ki, sonralar həzrət Məhəmmədin (s) 23 illik peyğəmbərlik dövründə tədriclə yeni ayələr nazil olmuş və yeni-yeni qanun və qadağalar təyin olunmuşdur. Yasaq hökmü verildikdən sonra, başqa bir yasaq və qadağanın təyin olunması hər hansı bir hökmün nəsx olunmasına əsla dəlalət etmir. Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, əvvəla haqqında söhbət açdığımız ayə qanunverici deyil, xəbər xarakterini daşıyır və yeyilməsi haram olan ətlərin müəyyənləşdirilməsi ya həqiqidir və ya nisbi və hər iki halda ayənin nəsx olunması heç bir məna və məfhum kəsb etmir.

DÖYÜŞDƏN FƏRARİLİK AYƏSİNİN NƏSXİ

«Ey iman gətirənlər! Kafirlər bir yerə toplaşdıqları vaxt rastlaşsanız, dönüb onlardan qaçmayın!

[Düşməni aldatmaq məqsədilə yoldan özünü qaçan kimi göstərib] təkrar döyüş üçün bir tərəfə çəkilən və ya [kömək məqsədilə müsəlmanlardan ibarət] başqa bir dəstəyə qoşulan istisna edilməklə, kim belə bir gündə düşməyə arxa çevirib

qaçarsa, sözsüz ki, Allahın qəzəbinə uğramış olur. Onun məskəni Cəhənnəmdir. Ora nə pis dönüş yeridir!» (8/15-16).

Bəzi müfəssirlərin fikrincə bu ayə həmən surənin 66-cı ayəsi ilə nəsx olunmuşdur. Orada deyilir:

«[Ey möminlər!] İndi Allah yükünüzü yüngülləşdirdi. Çünki O, sizdə bir zəiflik olduğunu bilirdi. Artıq aranızda yüz səbirli kişi olsa, iki yüz nəfərə [kafirə], min kişi olsa, iki min nəfərə Allahın izni ilə qələbə çalar. Allah səbr edənlərlədir!» (8/66).

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları deyirlər: Ayədən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, əgər müsəlmanların sayı kafirlərin yarısından az olarsa, döyüş meydanını tərk edə bilərlər. Göründüyü kimi birinci ayədə döyüş meydanında qaçmaq qətiyyətlə qadağan olunur, növbəti (66-cı) ayə nazil olmaqla hökm nəsx olunur və müsəlmanlara bir növ güzəştə gedilərək döyüş meydanını tərk etməyə icazə verilir.

Əta və İbni Reyhan ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş bu nəzəriyyəyə istinad etmişlər.

Cavab:

Gətirilən dəlil tamamilə əsassızdır və ayənin nəsx olunması ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Belə ki, döyüş meydanını tərk etmək yalnız o zaman haram ola bilər ki, müsəlmanların sayı, kafirlərin yarısından az olmasın. Onların sayı kafirlərin yarısından az olduqda isə, döyüş meydanını tərk etmələrinin qətiyyətlə haram olduğunu deyə bilmərik.

Bu səbəbdən də ayələrin birinin digərini nəsx etməsi üçün heç bir ziddiyyət yoxdur. Diqqət yetirsək görərik ki, bu iki ayə arasında sıx bağlılıq vardır və bu bağlılıq müharibə üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən təbii qanunun əsasını qoyur. O da bundan ibarətdir ki, müsəlmanlar qələbəyə yaxın olduqlarını gördükdə son damla qanlarınadək mübarizə aparmalı və döyüş meydanını tərk etməməlidirlər. Kifayət qədər qüdrətə malik olmadıqda və məğlubiyyətin qəti olduğunu gördükdə isə, döyüş meydanını tərk etməyə bilərlər.

Lakin Əmr ibni Ömər, Əbu Hüreyrə, Əbu Səid, Əbu Nəzrə, Nafe Mövla ibni Ömər, Həsən Bəsri, Əkrəmə, Qətadə, Zeyd ibni Əbi

Həbib və Zəhhakdan nəql olmuş rəvayətdə döyüş meydanının tərk olunmasına dair verilmiş yasaq hökmünün hamıya [və bütün dövrlərə] şamil olmadığı göstərilir. Onların fikrincə bu verilən yasaq hökmü «Bədr» döyüşündə iştirak edən döyüşçülərə aid olmuş və onlar ayə nazil olmaqla döyüşə sövq edilmişlər.

Əhli-sünnənin məşhur alimlərindən olan Əbu Hənifə də ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş bu ayəyə istinad etmişdir.

Müəllif:

İrəli sürülmüş bu nəzəriyyə də digər ayələrin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyələr kimi bir neçə səbəbdən batil və tamamilə əsassızdır.

1. Ayə Bədr döyüşündən sonra nazil olmuşdur. Demək bu hökmü Bədr döyüşçülərinə aid etmək tamamilə əsassız olardı.

2. Hər hansı bir məsələyə dair verilən hökm müəyyən şəxslərə deyil, ümumi olaraq hamıya şamil olunur. Bu səbəbdən də fərariyyə dair verilən yasaq hökmü tək Bədr döyüşünə deyil, bütün dövrlərə şamildir.

Demək haqqında söhbət açdığımız ayədən üç nəzəriyyə əldə etmək olar:

1. Nəsx nəzəriyyəsi;
2. Ayənin Bədr döyüşünə aid olması;
3. Hər iki nəzəriyyənin batil və əsassız olduğunu.

Sonuncu nəzəriyyə bizim tərəfimizdən irəli sürülmüşdür. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, ayənin məzmunu qəti məğlubiyyət istisna olmaqla, bütün döyüş meydanlarını tərk etməyə şamil olunur. Hökm indinin özündə də sabit və nəsx olunmamışdır. O ki qaldı ikinci ayəyə, döyüş meydanını yalnız çıxılmaz vəziyyətdə və məğlubiyyət qəti olduqda tərk etməyə icazə verir.

Şiə və əhli-sünnə alimlərinin bir çoxu ayənin nəsx olunmadığı haqda məhz bu fikirdədirlər və hər iki mənbələrdə nəql olmuş rəvayətlərdə bu nəzəriyyə bir daha sübuta yetirilir.

Belə ki, Koleyni, imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Böyük günahlar yeddi qismə bölünür: Mömin bir şəxsi bilərəkdən öldürmək, ismətli qadını zinakarlıqda ittiham etmək, döyüş meydanını tərk etmək, yetimin malını yemək [mənimsəmək], hicrət

etdikdən sonra ərəblərin öz adət-ənənələrindən uzaq düşmələri və Allahın Quranda əzaba vədə verdiyi [yasaq etdiyi] hər bir şeylərə əməl etmək.

Əbu Hüreyrə, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Sizi fəlakətə sürükləyəcək yeddi günahdan uzaq olun. Peyğəmbərdən (s) onların hansı günahlar olduğunu soruşduqda buyurdu: Allaha şərikin qoşmaq, sehr [cadugərlik] etmək, haqsız olaraq qan tökmək, yetimin malını yemək [mənimsəmək], döyüş meydanını tərk etmək və qadını zinakarlıqda ittiham etmək.

SÜLH AYƏSİNİN NƏSXİ

«Əgər onlar sülhə [barışığa] meyl etsələr, sən də sülhə meyl et.» (8/61).

Müfəssirlərin bəziləri, o cümlədən İbni Abbas, Mucahid, Zeyd ibni Əsləm, Əta, Əkrəm, Həsən Bəsri və Qətadə ayə barədə öz fikirlərini belə bəyan edirlər: ...Ayə «Səyf» ayəsi ilə nəsx olunmuşdur. Çünki yuxarıda qeyd olunan ayə müsəlmanları sülh və sazişə dəvət edir. Sərf ayəsində isə heç bir güzəşt olunmadan müşriklərə qarşı cihad hökmü verilir.

Cavab:

Ayənin nəsx olunmadığına dair iki əsaslı dəlilə istinad edə bilərik.

1. Cihad hökmünü verən Səyf ayəsi yalnız müşriklərə şamil olunur. Belə ki, Peyğəmbər (s) hicrətin 10-cu ilində kitab əhlindən olan Nəcran müşrikləri ilə sülh sazişini imzalamışdır. Həmən surədə olan Səyf ayəsi isə Nəcran müşrikləri ilə imzalanan sülh sazişindən bir il əvvəl, yəni hicrətin 9-cu ilində nazil olmuşdur və təbii ki, əgər Səyf ayəsi kitab əhlindən olan Nəcran məsihələrinə də şamil olsaydı Peyğəmbər (s) onlarla sülh sazişini imzalamazdı. Demək sülh ayəsi hamıya cihad hökmünü verən Səyf ayəsi ilə müşriklərə şamil olunur. Bir sözlə, «Səyf» ayəsi bir növ istisna xarakteri daşıyır. Hökmün istisna xarakteri daşması isə ayənin nəsx olunmasına əsla dəlalət etmir.

2. Müşriklərlə müharibənin vacibliyi və sülh sazişinin bağlanılmasının ən başlıca şərti müsəlmanların kifayət qədər qüdrətə malik olması və onların qələbəyə yaxınlaşmasıdır. Əks

təqdirdə kafirlərlə sülh sazişinin bağlanılmasının heç bir nöqsanı yoxdur. Belə ki, Peyğəmbər (s) Hüdeybiyyə döyüşündə bu qanundan istifadə edərək Qureyş qəbiləsi ilə sülh sazişini imzalayır.

Qeyd etdiklərimizdən belə məlum olur ki, «sülh ayəsi», «Səyf» ayəsi ilə nəsx olunmamışdır. Lakin sülh sazişi müsəlmanlar kifayət qədər qüdrətə malik olmadıqda, imzalanmalı, döyüş isə onların düşməndən üstün olduqları vaxt aparılmalıdır.

Məhəmməd surəsinin 35-ci ayəsində bu haqda deyilir:

«Buna görə də [cihadda] zəiflik göstərməyin və [kafirlərə] üstün [qalib] gəldiyiniz zaman [onları] sülhə dəvət etməyin. Allah sizinlədir. O sizin əməllərinizi boş [mükafatsız] qoymaz! (41/35).

Göründüyü kimi ayədə müsəlmanların üstünlüyünə və kifayət qədər qüdrətə malik olduqda sülh sazişinə razı olmamalarına işarə olunur.

DÖYÜŞ ZAMANI [DÜŞMƏNƏ QARŞI] MÜQAVİMƏT GÖSTƏRMƏK AYƏSİNİN NƏSXİ

«[Ya Peyğəmbər!] Möminləri döyüşə həvəsləndir [təşviq et]. İçərinizdə iyirmi səbirli kişi olsa, iki yüz kafirə, yüz səbirli kişi olsa, min kafirə qalib gələr. Çünki onlar anlamayan bir tayfadır.

[Ey möminlər!] İndi Allah yükünüzü yüngülləşdirdi. Çünki O, sizdə bir zəiflik olduğunu bilirdi. Artıq aranızda yüz səbirli kişi olsa, iki yüz nəfərə [kafirə], min kişi olsa iki min nəfərə Allahın izni ilə qaləbə çalar. Allah səbr edənlərlədir.» (8/65-66).

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları deyirlər:

Birinci (65-cı) ayə, növbəti (66-cı) ayə ilə nəsx olunmuşdur. Belə ki, islam zühur etdiyi ilk illərdə kafirlərin sayı müsəlmanlardan on dəfə çox olsa da, müsəlmanlara [vacib olaraq] cihad hökmü verilmişdir. Sonralar isə müsəlmanlara güzəşt olunaraq müharibə zəruri olduğu şəraitdə və sayca iki dəfə az olduqda cihad əmri verilir. Göründüyü kimi yuxarıda qeyd olunan ayədə yüz nəfərin, iki yüz və min nəfərin iki min nəfərə qarşı döyüşərək zəfər çalacaqları haqda xəbər verilir.

Cavab:

Deyə bilərik ki, bu ayə də digər ayələr kimi nəsx olunmadan hökmü sabit olaraq qalmaqdadır. Çünki ayənin nəsx olunması üçün iki əsas şərt lazımdır:

1. Ayələrin fasilə ilə nazil olunmasını sübuta yetirmək;

2. İkinci ayənin, birinci ayəyə əməl olunduqdan sonra nazil olduğunu sübuta yetirmək. Çünki hökm icra olunmazdan əvvəl nəsx olunarsa birinci verilən hökm ləğv və öz qüvvəsini itirmiş olur.

Lakin nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları yalnız vahid xəbərə istinad edərək bu iki şərti sübuta yetirə bilmirlər. Və biz vahid xəbərlə Quran ayəsinin nəsx olunmadığını sübuta yetirilmədiyini dəfələrlə qeyd etmişik. Bunu da qeyd etməliyik ki, hər iki ayənin məzmunu fasiləsiz olaraq eyni zamanda nazil olduğuna dəlalət edir. Bu səbəbdən də hər iki ayənin hökmü sabit və dəyişilməzdir. İkinci ayənin verdiyi hökm, yəni yüz nəfər müsəlmanın iki yüz nəfərlik düşmən ordusu müqabilində mübarizə aparması qələbəyə ehtimal verildikdə vacib və təxirə salınmazdır. Lakin birinci ayənin verdiyi hökm isə, yəni məsələn iyirmi nəfər müsəlmanın [on dəfə çox olan] iki yüz nəfərlik düşmən ordusuna qarşı mübarizə aparması vacib deyil, müstəhəb hökmdür.

Belə bir halda müstəhəb hökmün başqa bir vacib hökm ilə nəsx olunmasına dair yeni nəzər irəli sürmək nə dərəcədə düzgün ola bilər?

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları irəli sürdükləri nəzəriyyəni sübuta yetirmək üçün deyirlər: İslam zühur etdiyi ilk illərdə islam mücahidləri sonrakı dövrlərdən daha dözümlü və daha cəsur olmuşlar.

Müsəlmanların sonrakı dövrlərdə döyüş meydanlarında göstərdikləri heyrətəedici fədakarlıqları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, irəli sürülmüş belə bir fərziyyə məntiqdən uzaq və tamamilə əsassızdır. Bütün bunları nəzərə alaraq müsəlmanların kifayət qədər qüdrətə nail olduqdan sonra düşmənin qarşısında süstlük göstərməsini əsaslı hesab etmək olarmı?!

Ayənin zahiri mənasından belə qənaətə gəlmək olur ki, müşriklərin sayı müsəlmanlardan on dəfə çox olmasına

baxmayaraq, Allah-taala onlara mübarizə aparmağa dəvət edir və nəticədə qələbə çalacaqlarını vədə verir.

Lakin Allah-taala müsəlmanların zəif və özlərindən sayca on dəfə çox olan düşmənin müqabilində müqavimət göstərə bilməyəcəklərindən agah olduğu üçün belə bir hökmü onlara vermir. Onlara mübarizə aparmağa və müqavimət göstərməyə icazə verir və eyni zamanda düşmən sayca onlardan on dəfə çox olduqda mübarizəni dayandırmağa da izn verir.

Allah-taala, müsəlmanlara düşmən sayca on dəfə onlardan çox olsa belə, layiqincə müqavimət göstərəcəkləri təqdirdə zəfər çalacaqlarını vədə verir. Lakin eyni zamanda onlara güzəşt də edir. Belə ki, düşməne qarşı müqavimət göstərməyin vacib deyil, olduqca xeyirxah iş olduğu bildirilmiş və onlara müqavimətin yalnız düşmən onlardan iki dəfə çox olduqda zəruri olduğunu agah etmişdir. Belə olduqda müsəlmanlar qələbəyə nail olacaqlar. Çünki, kafirlərin nə yaradılışa, nə də axirət dünyasına etiqləri vardır. Onlar çətinliklərə müqavimət göstərməyə qadir olmaz, həyatın ağrılı-acısına sinə görə bilməzlər. Bütün çətinliklərin həlli yolunu tapan və ümidini bir an da olsun qırmayan, yalnız Allaha sidq ürəklə iman gətirən möminlər olurlar. Qəlblərindəki iman nuru onları küfrə qarşı qiyam edərək haqq sözünü bəyan etməyə vadar edir. Çünki onlar istər zəfər çalsınlar, istərsə də zahirdə məğlub olsunlar, özlərini qalib hesab edirlər.

Nisa surəsinin 104-cü ayəsində bu haqda deyilir:

«[Ey müsəlmanlar!] Kafirləri təqib etməkdə zəiflik göstərməyin! Əgər siz [yaralarınızdan və səfərin çətinliklərindən] əziyyət çəkirsinizsə, onlar da sizin kimi əziyyət çəkirlər. Halbu ki, siz onların ummadıqlarını Allahdan umursunuz. Allah hər şeyi bilən və hikmət sahibidir!»

CİHAD AYƏSİNİN NƏSXİ

«Əgər [sizə əmr olunan bu döyüşə] çıxmasanız Allah sizə şiddətli bir əzab verər». (9/39).

İbni Abbas, Həsən Bəsri və Əkrəmdən nəql olunmuş rəvayətdə ayənin həməni surənin 122-ci ayəsi ilə nəsx olunduğu göstərilir.

Orada deyilir:

«[Ehtiyac olmadıqda] möminlərin hamısı birdən [cihad, döyüşə] çıxmalıdır.» (9/122).

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarlarının irəli sürdükləri nəzəriyyədə deyilir: Tövbə surəsinin 39-cu ayəsində bütün müsəlmanlara döyüşə getmək əmr olunur. Lakin həmən surənin 122-ci ayəsində hökm artıq ümumi xarakter daşımır.

Cavab:

Ayənin nəsx olunduğunu yalnız o zaman qəbul edə bilərik ki, birinci ayədə döyüşə getməyin vacibliyi bütün müsəlmanlara şamil olsun. Belə olduqda hökm ikinci ayə ilə nəsx və yalnız müəyyən şəxslərə aid ola bilər.

Lakin əvvəlki ayələri nəzərdən keçirməklə belə qənaətə gəlmək olur ki, döyüşə getmək bütün müsəlmanlara deyil, yalnız o şəxslərə vacib olmuşdur ki, onlar özləri bunu Peyğəmbərdən (s) dəfələrlə xahiş etmişlər. Əvvəlki ayələrdə deyilir:

«Ey iman gətirənlər! Sizə nə oldu ki: «Allah yolunda döyüşə çıxın!» – deyildikdə yerə yapışıb qaldınız. Yoxsa axirətdən vaz keçib dünya həyatına razı oldunuz? Halbuki, dünya malı axirət yanında [axirətlə müqayisədə] yalnız cüzi bir şeydir!

Əgər [sizə əmr olunan bu döyüşə] çıxmasanız Allah sizə şiddətli bir əzab verər və sizi başqa bir tayfa ilə əvəz edər [yerinizə başqa bir tayfa gətirər].

Siz isə [döyüşə çıxmamağınızla Allaha və Peyğəmbərinə] heç bir zərər verə bilməzsiniz. Allah hər şeyə qadirdir!» (9/38-39).

Ayənin ümumi məzmunu:

«Cihad hökmü verilən və döyüş meydanına getməyə əmr olunan, lakin buna tabe olmayan şəxslər əzaba layiqdirlər.» Belə bir mənanı nəzərə alaraq deyə bilərik ki, cihadın bütün müsəlmanlara vacib olması ilə heç bir bağlılığı yoxdur ki, başqa bir ayə ilə cihadın vacibliyini aradan götürərək onu nəsx etmiş olsun.

AYƏNİN NƏSX OLUNMASINA DAİR İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ BAŞQA BİR FƏRZİYYƏ

Bu ayə ilə cihad ayəsinin nəsx olunduğuna dair irəli sürülmüş başqa bir nəzəriyyəni tamamilə əsassız bilmək olar. Bunlar Tövbə surəsinin 41-ci ayəsinə istinad edərək deyirlər:

«[Ey möminlər!] Ağırly-yüngüllü [qocalı-cavanlı, atlı-piyada, güclü-gücsüz, dövlətli-kasıb] hamınız cihada çıxıb malınız və canınızla Allah yolunda vuruşun.» (9/111).

Ayənin məzmunundan belə qənaətə gəlmək olur ki, müsəlmanlar hamılıqla döyüş meydanına doğru hərəkət etməli və Allah yolunda düşmənə qarşı mübarizə aparmalıdır və bu ayə cihadın hamıya deyil, yalnız müəyyən şəxslərə vacib olduğunu bəyan edən həmin surənin 122-ci ayəsi ilə nəsx olunmuşdur.

Cavab:

Əvvəlki ayədə qeyd etdiyimiz kimi, ayənin məna və məfhumu nəsx olunsun deyə, ümumi xarakter daşımır və burada əmr olunan müəyyən şəxslər nəzərdə tutulur. Bütün bunlarla yanaşı bu mətləbə işarə etdik ki, ümumi bir hökmü müəyyən şəxslərə aid etmək nəsx deyil, ümumi hökm üçün bir növ istisnadır.

O ki, qaldı 122-ci ayəyə (və ma xanəm muminunə – möminlər döyüşə birdən çıxmamışdılar) qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu iki ayəni nəinki nəsx etməmiş, əksinə açıq-aşkar olaraq onların nəsx olunmadığına dəlalət edir. Çünki ayədə bir başa göstərilir ki, döyüş meydanına getmək əvvəldən də ümumi xarakter daşımamışdır ki, bütün müsəlmanlara aid və sonralar çarəsizlik üzündən nəsx olunmuş olsun. Döyüş meydanına getmək elə ilk günlərdən yalnız müəyyən şəxslərə xüsusilə də bunu Peyğəmbərdən (s) tələb edən və döyüş əzmində olan fədailərə aid olmuşdur.

İZN AYƏSİNİN NƏSXI

«Allah səni bağışlasın! Doğru danışanlar sənə bəlli olmadan, yalançıları tanımadan əvvəl nə üçün onlara [cihadda iştirak etməyə] izn verdin?

Allaha və axirət gününə iman gətirənlər malları və canları ilə cihad etmək barəsində səndən izn istəməzlər [o saat cihada çıxarlar] Allah müttəqiləri tanıyandır!

Səndən [cihada çıxmaq üçün] izn istəyənlər ancaq Allaha və axirət gününə iman gətirməyənlər və ürəkləri şakk-şübhəyə düşənlərdir. Onlar öz şübhələrində tərəddüd edib dururlar.» (9/43-45).

İbni Abbas, Həsən Bəsri və Əkrəmdən nəql olmuş rəvayətdə deyilir: Bu ayə Nur surəsinin 62-ci ayəsi ilə nəsx olunmuşdur. Orada deyilir:

«Əgər onlar bəzi işlər üçün səndən izn istəsələr, onlardan özün istədiyinə [yanından getməyə] izn ver.» (24/62).

Cavab:

Ayənin nəsx olunmasına dair irəli sürülmüş bu nəzəriyyəni tamamilə əsassız hesab etmək olar. Çünki, ayənin məzmunundan məlum olur ki, döyüş meydanının tərk olunması üçün icazənin verilməməsi o zaman olmuşdur ki, kimin yalan, kimin də həqiqəti söylədiyi arasında fərq qoymaq olmurdu. Ayə nazil olmaqla əmrə tabe olmaq istəməyən və müxtəlif bəhanələrlə şəhərdə qalmaq üçün Peyğəmbərdən (s) icazə istəyən və beləliklə döyüşdə iştirak etməyən şəxslərin iç üzünü açılır.

Allah-taala, Peyğəmbərə (s) kimin yalan, kimin də həqiqəti söylədiyi və kimin həqiqətən iman gətirdiyi, kimin də küfr etdiyi bəlli olmayınca kimsəyə əmrə tabe olmamağa icazə verməməyi əmr edir. Hər şey məlum olduqdan sonra Allah-taala bir tərəfdən möminlərə Peyğəmbərdən (s) icazə almaqla bəzi çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün müvəqqəti olaraq döyüşlərdə iştirak etməməyə izn verir. Digər tərəfdən də (Fə izastəzənukə libəzi şanihim – əgər onlar bəzi işlər üçün səndən üzr istəsələr) ayəsi ilə Peyğəmbərə (s) məsləhət gördüyü şəxslərə ciddi çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün döyüşdə iştirak etməyə icazə verməsini icazə verir. Verilən izahla hər iki ayənin müəyyən mətləbə toxunduğu və birinin digərini nəsx etmədiyi artıq bəlli olur.

MÜHARİBƏDƏN BOYUN QAÇIRMAQ HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ

«Mədinəlilərə və onların ətrafında olan bədəvilərə [döyüşdə] Allahın peyğəmbərindən geri qalmaq, ondan [ona üz verən məşəqqətlərdən] özlərini kənara çəkmək [belə çətinliklərin özlərinə üz verməsini istəməmək, beləliklə də, özlərini Peyğəmbərdən üstün tutmaq] yaraşmaz.» (9/120).

İbni Zeyddən nəql olmuş rəvayətdə deyilir:

Bu ayə də növbəti 122-ci ayə ilə nəsx olunmuşdur. Çünki 120-ci ayə döyüşdən boyun qaçıрмаğın hamıya qadağan olduğu, növbəti 122-ci ayədə isə hökmün ümumi xarakter daşdığı nəsx olunaraq döyüşdə yalnız müəyyən şəxslər iştirak edəcəyinə toxunulur.

Müəllif:

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarlarının istinad etdikləri bu ayə 120-ci ayənin nəsx olunmasına deyil, hökmün nəsx olunmadığına dəlalət edir və biz hər iki ayəyə diqqət yetirdikdə belə bir qənaətə gəlirik ki, müsəlmanlar döyüş meydanında hamılıqla deyil, yalnız kifayət edəcək miqdarda iştirak etməlidirlər.

Başqa sözlə desək, hər iki ayənin məzmunundan yalnız bir hökm əldə edə bilərik. O da bundan ibarətdir ki, cihad eyni deyil, kifayət zəruri olan hökmdür. Yəni birinci ayə hökmün zəruriliyini, ikinci ayə isə onun kifayət olduğunu bəyan edir. Lakin eyni zamanda bütün müsəlmanlara [eyni zərurət] zəruri olaraq hamının döyüş meydanında iştirak etməsini tələb edir və bu zərurət birinci zərurətdən bir qədər fərqlidir. Bu səbəbdən də iki növ zərurət mövcuddur.

1. Kifayət və xarici amillər meydana gəldikdə bəzən də eyni zərurət və onların hər ikisi öz yerində dəyişilməzdir və etibarlıdır.

SƏBR AYƏSİNİN NƏSXİ

«Sənə nə vəhy gəlicə, ona tabe ol. Allah [zəfər] hökmünə verənə qədər səbr et. O, hökm verənlərin ən yaxşısıdır.» (10/109).

İbni Zeyddən nəql olmuş rəvayətdə deyilir: Bu ayə cihad hökmünü verən ayə ilə nəsx olunaraq öz qüvvəsini itirmişdir.

Müəllif:

Birinci ayənin nəsx olunduğunu batil edən dəlilləri biz bu ayənin də nəsx olunmadığına dəlil gətirə bilərik.

Təkrara yol verməyib yalnız bu mətləbə işarə etmək istəyirik ki, «Səbr» bu ayədə düşmənin inadkarlıqlarının müqabilində deyil, həyatın bütün mərhələlərinə aiddir. Başqa sözlə desək, Səbr ayədə siyasi deyil, əxlaqi məna daşıyır. Bunun da nəsx olunması qeyri-mümkündür.

BAĞIŞLAMA VƏ KAFİRLƏRDƏN ÜZ DÖNDƏRMƏ AYƏSİNİN NƏSXI

«Sən müşriklərdən yaxşıca üz döndər və ya onları alicənablıqla bağışla.» (15/85).

İbni Abbas, Səid və Qətadədən nəql olmuş rəvayətdə deyilir: Ayədə Peyğəmbərə (s) kafirləri bağışlamağa və əfv etməyə əmr olunur. Səyf ayəsində isə kafirə qarşı cihad hökmü verilməklə ayənin hökmü nəsx olunur.

Müəllif:

Əvvəlki ayələrdə olduğu kimi bu ayə haqqında da deyə bilərik ki, əfv və bağışlama burada məna daşımır. Belə ki, Peyğəmbər (s) səbr etməyə əmr olunduqda, müşriklərin inadkarlıqlarının və etdikləri pisliklərin müqabilində səbr etməsi nəzərdə tutulur. Hicr surəsinin 94 və 95-ci ayələri dediklərimizi bir daha sübuta yetirə bilər:

«[Ya Məhəmməd!] Sənə əmr olunan Quranı açıq-aşkar təbiliğ et və müşriklərdən üz döndər! Şübhəsiz ki, istehza edənlərin [şərrindən] səni qorumağa biz kifayət edərik.» (15/94-95).

Göründüyü kimi burada Peyğəmbərə (s) müşriklərin istehzalarının müqabilində səbr etməyə əmr olunur. Belə bir mənanı nəzərə alaraq deyə bilərik ki, ayənin «Səyf» ayəsi ilə nəsx olunması üçün kafirlərə qarşı cihad ayəsi ilə heç bir bağlılıq yoxdur. Ayənin ümumi məzmunu bundan ibarətdir ki, Allah-taala öz Peyğəmbərini (s) islam dininin təbliğinə sövq edir və bu yolda qarşılaşacağı çətinliklərə sinə gərməyi və müşriklərin ardı-arası kəsilməyən istehzalarının müqabilində dözümlü olmağı əmr edir.

Göründüyü kimi ayənin cihad hökmü ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

Müsəlmanların belə bir mühüm işə cəlb olunmaları isə yalnız kifayət qədər qüdrətə malik olduqdan sonra baş vermişdir. Daha dəqiq desək, Peyğəmbər (s) bəsətin ilk illərində cihad əmrini almadığı üçün müşriklərin qeyri-insani rəftarlarına göz yummalı və onlarla yumşaq rəftar etməli idi. O, peyğəmbərliyinin həqqaniyyətini göstərdiyi möcüzələrlə sübuta yetirir və bu yolla insanları Allahın birliyinə dəvət edirdi. Çünki, o zaman nə Peyğəmbər (s), nə də ona iman gətirmiş az saylı müsəlmanlar müharibəyə lazım olan kifayət qədər qüdrətə malik deyildilər. Əgər belə bir şəraitdə müşriklərə qarşı mübarizəyə başlasaydılar təbii ki, böyük itkilər verər və məğlubiyyətə uğrayardılar. Bir neçə il sonra müsəlmanların sayı artdıqdan və müharibəyə lazım olan döyüş alətləri kifayət qədər əldə olunduqdan sonra müsəlmanlara cihad hökmü verildi. Əvvəlki fəsillərdə qeyd etdik ki, şəriət hökmləri zamanənin tələbatını ödəmək üçün tədriclə Peyğəmbərə (s) nazil olmuşdur və 23 il müddətində təkmilləşmişdir. Cihad hökmü də bəsətin ilk illərində müsəlmanlara verilmədiyini üçün bütün çətinliklərin müqabilində dözümlü olmağa və səbr etməyə tövsiyə olunurdu.

Demək hökmün nəsx ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

ŞƏRABIN HALALLIĞINA DAİR NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ

«Siz xurma ağaclarının meyvəsindən və üzümlərdən şərab [yaxud sirkə] və gözəl ruzi [kişmiş mövüz, bəhməz, quru xurma, və s.] düzəldirsiniz.» (16/67).

Qətadə, Səid ibni Cubeyr, Şəbi, Mucahid, İbrahim və Əbu Zərrindən nəql olmuş rəvayətdə bu ayənin şərabın haramlığına dair nazil olmuş ayə ilə nəsx olunduğu göstərilir.

Cavab:

Ayənin nəsx olunması iki mühüm mətləbin sübuta yetirilməsindən ibarətdir.

1. Ayədə (səkr) deyildikdə, məstedici şərab nəzərdə tutulsun. Lakin nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları bunu sübuta yetirməyə qadir deyillər. Çünki, (səkr) kəlməsinin daşdığı lüğəvi mənələrdən biri də «sirkədir». Tanınmış təfsir alimlərindən olan Əli ibni İbrahim də «Səkr» kəlməsini məhz bu mənada təfsir etmişdir. Belə bir mənaya əsasən (rizqi həsənin – ləziz yeməklər) deyildikdə, xurma və üzümdən hazırlanan şirə və müxtəlif yeyim şeyləri nəzərdə tutulur.

2. Ayə şərabın halallığına dəlalət etmiş olsun. Bir halda ki, nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları bunu da sübuta yetirməyə qadir deyildir. Çünki, ayə nəyinsə halal və ya haram olmasını və camaatın adət etdiyi hər-hansısa bir şeyi deyil, müəyyən gerçəkliyi və təbii cərəyanı bəyan edir.

Biz ayənin təbii cərəyanı bəyan etdiyini bəşəriyyətin müxtəlif sənət və istedadlara yiyələndiyini bəyan edən ayələrin arasında olması ilə sübuta yetirə bilərik:

«Allah göydən bir yağış endirər, onunla yer özünü öldükdən [quruduqdan] sonra dirildər. [Öyüd-nəsihətə] qulaq asanlar üçün bunda bir ibrət vardır. [Allah quru torpağa həyat verə bildiyi kimi, insanları da öləndən sonra dirilməyə qadirdir!]

Şübhəsiz ki, heyvanlarda da sizin üçün bir ibrət vardır. Biz onların qarınlarındakı qanla ifrazat arasında olan təmiz südü sizə içirdirik. [Qanı və ifrazatın dadı, qoxusu və rəngi əsla südə qarışmaz. Əksinə, südə elə bir tam verər ki, o içiləndə xoş gələr].

Siz xurma ağaclarının meyvəsindən və üzümlərdən şərab [yaxud sirkə] və gözəl ruzi [kişmiş, mövüz, bəhməz, quru xurma və s.] düzəldirsiniz. Şübhəsiz ki, bunda da ağıllı düşünənlər üçün bir ibrət vardır.

Rəbbin bal arısına belə vəhy [təlqin] etdi: «Dağlarda, ağaclarda və insanların qurduğu yerlərdə [evlərin damında, üzümlüklərdə] özünə yuva tik: sonra bütün meyvələrdən ye və Rəbbinin sənə göstərdiyi yolla rahat və asanlıqla get!» O arıların qarınlarından insanlar üçün şəfa olan müxtəlif rəngli [ağ, sarı, qırmızı] bal çıxar. Şübhəsiz ki, bundan da düşünüb dərk edənlər üçün bir ibrət vardır!» (16/65-69).

Allah-taala bu beş ayədə öz qüdrət nişanələrindən, ölmüş torpağın yenidən yağışla dirilməsindən, yaradılmışların heyrətedici xüsusiyyətlərindən, insanların dörd ayaqlı heyvanların qarınlarındakı qanla ifrazat arasında olan təmiz süddən bəhrələnmələrindən və xilqətin digər sirlərinə işarə edir.

Burada həmçinin xurma və üzümün müsbət xüsusiyyətləri, onlardan müxtəlif çeşiddə hazırlanan şirə və yeməklərə, ilham alaraq dağlarda özünə yuva quran bal arılarının heyrətedici xüsusiyyətləri haqda söhbət açılır.

Qeyd etdiklərimizdən belə məlum olur ki, ayələr heç də qanunvericilik xarakteri daşımır. Burada sadəcə olaraq Allahın birliyinə və Onun qüdrət nişanələrinə işarə olunur. Bunun isə şərəbin haram olmasına dair nazil olmuş ayənin, şərəbin halal olmasını nəsx etməklə heç bir əlaqəsi yoxdur.

«Səkr» deyildikdə məstədicilər içkilər nəzərdə tutulduğunu fərz etsək, belə ayə şərəbin halallığına deyil, haram olduğuna dəlalət edəcəkdir. Çünki, ayədə «şərab», «rizqi həsəni – gözəl ruzi»nin müqabilində işlənmişdir. Bu da bir daha sübut edir ki, şərab pak və halal ruzi deyildir.

Şeyx Səduq öz müəllimi Məhəmməd ibni Əsləmdən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə)-dan şərəbin halal olub-olmaması haqda soruşuldu. İmam (ə) sualın cavabında buyurdu: **«Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: Allahın mənə haram etdiyi ilk şey büt-pərəstlik və şərab olmuşdur.»**

Şeyx Səduq imam Rza (ə)-dan nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə deyir: «Allah-taala elə bir peyğəmbər göndərməmişdir ki, şərəbı ona haram etməmiş olsun.»

Ecaz fəslində qeyd etdik ki, şərab Tövratda da bəşəriyyətə haram olunmuşdur. Lakin bu bir həqiqətdir ki, islam zühur etdiyi ilk illərdə şərab haram olmamış və bir müddət keçdikdən sonra şərəbin haramlığına dair qəti hökm verilmişdir.

Belə bir qanunvericilik üsulu tək şərab hökmünə deyil, digər şəriət hökmlərinə də aiddir. Belə ki, bütün hökmlər əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş, zaman keçdikcə tədriclə elan edilmişdir.

Sonradan haramlığına dair ayə nazil olmuş şərab hökmü də əvvəlcədən də [yəni ayə nazil olmazdan əvvəl] haram olmuşdur.

**ZINAKAR KİŞİ VƏ QADININ EVLƏNMƏSİNƏ DAİR NAZİL
OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ**

«Zinakar kişi ancaq zinakar, yaxud müşrik bir qadınla evlənə bilər. Zinakar qadın da yalnız zinakar, yaxud müşrik bir kişiylə ələ gedə bilər. Bu [belə bir evlənmə] möminlərə haram edilmişdir.» (24/3).

Səid ibni Musəyb və alimlərin bir çoxu belə bir fikirdə olmuşlar ki, bu ayə həməən surənin 32-ci ayəsi ilə nəsx olunmuşdur.

Orada deyilir:

«[Ey möminlər!] Aranızda olan subay kişiləri və ərsiz qadınları, əməli-saleh [yaxud evlənməyə qabil] kölə və cariyələrinizi evləndirin.» (24/32).

Deyilir:

Birinci ayədə müşrik və zinakar istisna olmaqla, zinakar qadınlarla evlənməyin yasaq olduğu, ikinci ayədə isə nikah hökmü əməli saleh olub-olmamasından asılı olmayaraq bütün subay şəxslərə ümumilikdə şamil olunur.

Müəllif:

Ayənin nəsx olunduğunu sübuta yetirmək üçün ilk növbədə «nikah» deyildikdə, evlənməyin nəzərdə tutulduğunu sübuta yetirmək lazımdır. Lakin belə mənanı sübuta yetirmək üçün heç bir dəlil yoxdur. Və əgər «nikah» deyildikdə evlənmək nəzərdə tutularsa, müsəlman zinakar kişinin, müşrik [kafir] qadınla, həmçinin müşrik kişinin zinakar müsəlman qadınla evlənməsi də qanuni olacaqdır. Çünki, ayədə zinakar kişinin yalnız zinakar və müşrik qadınla nikah edib evlənə biləcəyi göstərilir. Eyni qaydada zinakar qadın da yalnız zinakar və ya müşrik kişi ilə nikah edib evlənə bilər.

Bir halda ki, belə bir evlənmə islam nöqtəyi-nəzərindən qeyri-qanuni və müsəlmanların adət-ənənələri ilə müvafiq deyildir.

Bu səbəbdən də deməliyik ki, ayədə «nikah» deyildikdə, istər qanuni olsun, istərsə də qeyri-qanuni, onun lüğəvi mənası, yəni «cinsi yaxınlıq» nəzərdə tutulur.

«La yənkihu – evlənməyin», cümləsi də heç də qanunvericilik xarakteri daşımır. Burada sadəcə olaraq zinanın nə qədər qəbahətli iş olduğuna və insanların ondan çəkinmələrinə işarə olunur. Belə ki, zinakar kişi yalnız zinakar və kafir qadınla və zinakar qadın yalnız zinakar və kafir kişi ilə zina edər. Çünki mömin və əməli-saleh şəxslər zinanı özlərinə haram edər və belə bir qəbahətli işə yol verməzlər.

GÜZƏŞT AYƏSİNİN NƏSXİ

«İman gətirən şəxslərə de ki, axirət gününə iman gətirməyənləri bağışlasınlar.» (45/111).

Təfsir alimlərinin bəzilərinin fikrincə bu ayə «Səyf» və cihad hökmü ilə nəsx olunmuşdur. Bu haqda deyilir: Ayə Məkkədə Ömər ibni Xəttab barəsində nazil olmuşdur. Belə ki, müşriklərdən biri Öməri söyərək təhqir edir və Ömər də onu cəzalandırmaq istəyir. Ayə nazil olmaqla Ömər özünə ələ alır və sonra Tövbə surəsinin 5-ci ayəsi ilə nəsx olunur.

«Müşrikləri harda görsəniz öldürün.» (19/5).

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları ayənin nəsx olunmasına dair bu cərəyanla yanaşı Əli ibni Əhməd, Məhəmməd Hişamdan, o da Asim ibni Suleymandan, o da İbni Cubeyrdən, o da Zəhhakdan və o da İbni Abbasdan nəql etdiyi rəvayətə istinad etmişlər.

Müəllif:

Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarlarının istinad etdikləri bu rəvayət olduqca zəif və əsassızdır. Rəvayətin bütün zəif xüsusiyyətlərinə göz yumsaq da, onun Asim ibni Suleyman tərəfindən nəql olunması rəvayətin əsassız olmasına kifayət edər. Çünki, o yalan və iftiralarla dolu olan bir çox hədis və rəvayət nəql etmişdir.

1. İbni Udey onun barəsində deyir: O yalançı və hədis iftiraçısı olmuşdur. Onun nəql etdiyi bütün hədis və rəvayətlər istər sənəd, istərsə də mətn baxımından tamamilə etibarsızdır.

Fəlas deyir: Onun kimi hədis uyduran ikinci bir şəxs görmədim. Onun bu sahədə böyük məharəti var idi.

Əbu Hatəm və Nəsai deyir: Asimin söylədikləri tamamilə etibarsızdır.

Dar Qatəbi deyir: Nəql etdiyi rəvayətlər zəif və əsassızdır.

Əbu Həbban deyir: Onun nəql etdiyi rəvayətləri yalnız hansısa bir şəxsə təəccüb doğurmaq üçün nəql etmək olar.

Əbu Davud Təyalisi deyir: Yalançı olmuşdur.

Əzdi: Nəql etdiyi rəvayətlər əsassız və etibarsız olardı.¹

Onun nəql etdiyi rəvayətləri bir neçə səbəbdən əsassız hesab edə bilərik:

1. Məlum olduğu kimi müsəlmanlar hicrətdən əvvəl Məkkədə yaşayırdı və azlıq təşkil etdikləri [eyni zamanda zəif olduqları] üçün müşriklərlə sərt rəftar edə bilməzdilər.

2. Ömər heç də döyüslərdə şücaət göstərən qabaqcıl mücahidlərdən deyildi. İradəsi zəif olan bu şəxsin elə bir ağır şəraitdə müşriklərə qarşı sərt davranaraq onları cəzalandırması və Ömər özünü ələ alması üçün belə bir ayənin nazil olması nə dərəcədə düzgün ola bilər.

Bir halda ki, ayədəki «Ğufrən – güzəşt etmək, bağışlamaq» kəlməsi qüdrət və intiqam almağa dəlalət edir. Lakin qeyd etdiyimiz kimi hicrətdən əvvəl Ömər müşriklərdən intiqam alması qeyri-mümkün idi. Çünki, əgər Ömər, onu təhqir edən şəxsi cəzalandırmaq istəsəydi, o da müqavimət göstərəcək və artıq güzəşt etməyə fürsət qalmayacaqdır.

Dediklərimizdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, ayənin verdiyi hökm nəsx olmamışdır və o, təkcə Ömərə deyil, bütün müsəlmanlara ümumilikdə şamil olunur. Belə ki, onlar müşriklərin əzab və əziyyətinə səbr etməli və bacardıqca güzəşt etməyi bacarmalıdırlar. Casiyə surəsinin 14-15-ci ayələri dediklərimizi bir daha sübuta yetirir.

¹ Lisanul Mizan 3-cü cild 218-219-cu səh.

«[Ya Peyğəmbər!] İman gətirənlərə de ki, Allah etdiyi əməllərə görə hər hansı bir qövmin cəzasını versin deyə – Allahın əzabından [əzab günlərindən] qorxmayanları bağışlasınlar!

Kim yaxşı bir iş görsə, xeyri özünə, kim də bir pislilik etsə, zərəri özünə olar.»

Ayənin zahiri mənası bundan ibarətdir ki, günahkarlar istər kafirlərdən olsun, istərsə kitab əhlindən, istərsə də müsəlmanlardan, axirət əzab və sorğu-sualına iman gətirməyəcəkləri təqdirdə Allah tərəfindən layiqincə cəzalandırılacaqlar.

Hansı təbəqədən olursa-olsun zülmkarların zülmünün və təcavüzkarların cinayətlərini unutmayan Allah onların cəzalandırılmasını öz üzərinə götürmüşdür.

Belə bir halda Allaha iman gətirmiş bir şəxs intiqam almaq üçün başqlarını qabaqlamağa çalışmamalıdır. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, bu əxlaqi və ictimai məsələyə aid olan bir hökmdür. Və istər hökmün qanunvericiliyi Səyf ayəsi nazil olmazdan əvvəl verilmiş olsun, istərsə də sonra, islama dəvət və ya cihad hökmü ilə heç bir ziddiyyəti yoxdur.

DÖYÜŞDƏ ƏSİR GÖTÜRÜLƏNLƏR HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ

«[Ey möminlər!] Kafirlərlə [döyüş meydanında] qarşılaşdığınız zaman boyunlarını vurun. Nəhayət onları məğlub etdikdə [əsir alıb, qaçmasınlar deyə əl-ayaqlarını] kəndirlə möhkəm bağlayın. Sonra da müharibə bitdikdə onları ya [boyunlarına minnət qoyub] məccani və ya fidyə müqabilində azad edin. (47/4).

Müfəssirlərin bəziləri hökmün Səyf ayəsi ilə nəsx olunduğunu qeyd etmişlər. Başqaları isə əksinə olaraq, bu ayənin Səyf ayəsini nəsx etdiyini qeyd etmişlər.

Müəllif:

Bu bir həqiqətdir ki, nə Səyf ayəsi bu ayəni, nə də bu ayə Səyf ayəsini nəsx etmişdir.

Bu barədə daha dəqiq nəzər irəli sürmək üçün müharibə şəraitində müsəlmanların kafirlərlə necə rəftar etmələrinə diqqət yetirməliyik.

DÖYÜŞDƏ İŞTİRAK EDƏN KAFİRLƏRİN HÖKMÜ

Müsəlmanlara qarşı mübarizə aparən kafirlərə «döyüş və müharibə kafirləri» (kafəri hərbi) deyilir. Şiə alimləri bir neçə hal istisna olmaqla, onların qətlini vacib hesab edirlər.

1. Əgər döyüşdə iştirak edən — istər döyüş zamanı olsun, istərsə döyüşdən sonra — kafirlər islamı qəbul edərlərsə, qətl hökmü onların üzərindən götürülür. Çünki onların qətlə yetirilməsinə səbəb kafir olmalarıdır. İslamı qəbul etdikdən sonra isə artıq buna heç bir səbəb qalmayı.

2. Müsəlmanlar döyüşdə qalib gəldikdən sonra əsir alınmış kafirlər.

Belə olduqda da kafirlərin üzərindən qətl hökmü götürülmüş olur. Lakin döyüş başa çatmazdan əvvəl və ya döyüş zamanı əsir alınarlarsa, qətl hökmü öz qüvvəsində olaraq qalır. Çünki, ayədə müsəlmanların zəfər çalmalarına və son cəza üsulu olaraq qətlin zəruri olduğuna xüsusi diqqət yetirilir. Məlum olduğu kimi, həddi-hüdudu olan hər bir hökm müəyyən olunmuş həddə çatdıqda qüvvədən düşmüş olur.

Bir sözlə, kafirlər döyüşdən sonra müsəlmanlara əsir düşərsə, dini rəhbər və ya qazi onların barəsində üç hökm verə bilər:

Ya kölə kimi istifadə etməli, ya fidyə almaqla onları azad edər və ya məccani olaraq azad edə bilər.

Kafirlərin bütpərəst olub-olmamasından asılı olmayaraq, hökmün icrasında heç bir fərq qoyulmur.

Xülasə: Qeyd etdiklərimizdən belə qənaətə gəlmək olur ki, müharibədə iştirak edən kafirlər əsir düşərkən ya döyüş zamanı qətlə yetirilməli, ya islamı qəbul etdiyi təqdirdə əfv olunmalı və ya döyüş başa çatdıqdan sonra əsir alınaraq qətlə yetirilməməlidir. Döyüş başa çatdıqdan sonra da baş dini hakim əsirləri ya kölə olaraq müsəlmanların ixtiyarına verməli, ya fidyə alaraq azad etməli və ya məccani olaraq güzəştə azad etməlidir.

Müsəlmanlarla müharibə aparən kafirlər haqda verilən hökmün xülasəsi bundan ibarətdir. Bu barədə müsəlman alimləri arasında

heç bir ixtilaf nəzərə çarpmır. Əgər cüzi ixtilaf varsa da, əsassız və heç bir etibara malik deyildir.

Ayədə istifadə olunan ifadələrdən bir daha belə qənaətə gəlmək olur ki, ayənin zahiri mənası məhz kafirlərin döyüş zamanı qətlə yetirilməsinə «zərbərriqab», döyüş başa çatdıqdan sonra əsirləri ciddi nəzarət altında saxlamağa «şəddul-vəsaq» və döyüş başa çatdıqdan sonra baş dini hakim tərəfindən əsirləri fidyə verərək və ya məccani azad olunmağa «mənnə və fidaə» dəlalət edir.

Qeyd etdiklərimizdən belə məlum olur ki, «şəddul vəsaq» deyildikdə, əsirlərin məccani və fidyə alınaraq azad olunmaları nəzərdə tutulur.

Çünki «şəddul vəsaq» adətən düşmənin hər növ ixtiyar, azadlıqdan məhrum olunmasına deyilir və belə bir mənanı əsir alınmış şəxslərin azadlıqdan məhrum olunmasına şamil etmək olduqca münasib olardı və əgər «şəddul vəsaq» ayədə əsirlik deyil, ümumi bir məna daşıyarsa, onda başqa bir dəlillərlə köləliyin qanuni olduğuna dəlalət etmiş olur. Və beləliklə «fidən və məna – fidyə və azad etmək» hökmünə aid olmuş olur.

Belə bir izahatla döyüşə gəlmiş və köləliyə əsir alınmış kafir haqda verilmiş hökm tamamilə bəlli olur.

Bu hökmə dəlalət edəcək bir çox mötəbər rəvayətlərə də işarə etmək olar. Belə ki, Koleyni və Şeyx Tusi, Təlhə ibni Zəiddən nəql etdikləri rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə) atasından nəql edərək buyurur: «Döyüş başa çatmazdan əvvəl və kafirlər döyüş meydanını tərk etmədən əsir alınarlarsa, qazi onun ya boynunun vurulmasına, ya da dar ağacından asılmağa və ya sol ayağı ilə sağ əlinin kəsilməsinə dair hökm verə bilər. Onlar əl ayaqları kəsildikdən sonra buraxılmalı və qanaxmadan ölməlidirlər. Bu, Allah-taalanın Maidə surəsinin 33-cü ayəsində buyurduğudur:

«Allah və Onun peyğəmbəri ilə vuruşanların, yer üzərində fitnə-fəsad salanların cəzası öldürülmək, ya dar ağacından asılmaq, ya əl-ayaqlarının soldan və sağdan kəsilməsi və ya sürgün edilməsidir. Bu, dünyada onlar üçün xarlıq və zillətdir, axirətdə də böyük bir əzaba mübtəla olacaqlar.» Sonra imam Sadiq (ə) buyurur: «Məgər bilmirsinizmi ki, Allah-taala, imamı yalnız

kafirləri hansı növdən istifadə edərək cəzalandırmaqda ixtiyar sahibi etmişdir?»

Təlhə deyir: İmam Sadiq (ə)-dan «Əv yunfəv minəl ərz» cümləsindən nəyin nəzərdə tutulduğunu soruşdum. İmam Sadiq (ə) buyurdu: «Sürgün etmək deyildikdə ayədə kafirlərin döyüş meydanını tərk etmələri nəzərdə tutulur. Yəni müsəlmanlar döyüş zamanı kafirləri pərakəndə etməli və əsir etdikləri təqdirdə müəyyən olunmuş hökmü icra etməlidirlər. İcra olunması hökm isə bundan ibarətdir ki, döyüş başa çatdıqdan sonra əgər kafirlər əsir alınarlarsa, qazi onları ya kölə kimi saxlamalı, ya fidyə almaqla və yaxud məccani olaraq azad etməlidir.

Verilən izahatlardan belə məlum olur ki, döyüş başa çatdıqdan sonra əsir düşmüş kafirlərin üzərindən qətl hökmü götürülür.

Əhli sünənə alimlərindən olan Zəhhak, Əba, Həsən Bəsrî və başqaları bu nəzəriyyə ilə müvafiq olduqlarını bildirmişlər. Həsən Bəsrî bu haqda deyir: Döyüş sona çatdıqdan sonra əsir alınmış kafirlər qətlə yetirilməyir, dini hakim ya onları kölə kimi saxlamalı, ya fidyə və ya məccani olaraq azad etməlidir.¹

Qeyd etdiklərimizdən belə qənaətə gəlmək olur ki, Səyf ayəsi istər bu ayədən əvvəl, istərsə də sonra nazil olmuş olsun ayənin nəsx olunmasına əsla dəlalət etmir. Çünki kafirlərin qətlinin vacib olduğunu bəyan edən Səyf ayəsinin məzmununun bu ayə ilə heç bir ziddiyyəti yoxdur. Hər iki ayənin məzmunu bəllidir və verdiyi hökm nəsx olunmadan qüvvədə qalmalıdır.

Lakin təəccüb doğuran, Şeyx Tusinin şiə alimlərini kafirlərin döyüş başa çatdıqdan sonra qətlə yetirilmələrinə dair hökm verməkdə ittiham etməsidir.

Şeyx Tusi bu haqda deyir: Səhabələrimizin nəql etdiyi rəvayətlərdə kafirlərin döyüş zamanı əsir alınarkən qətlə yetirildiyi göstərilir. Dini rəhbər onların qətlə yetirilmələrinə dair hökm verir. Lakin fidyə alaraq və ya məccani olaraq onları azad etməyə qadir deyildir. Və əgər döyüş başa çatdıqdan sonra əsir alınarlarsa, dini

¹ Fürtəbinin təfsiri 16-cı cild 227-228-ci səh

rəhbər ya onları kölə kimi saxlamalı, ya fidyə və ya məccani olaraq azad etməlidir.

Bu nəzəriyyəni Təbəri də öz kitabında «Məcmül-bəyanda» nəql etmişdir.¹

Lakin bu barədə bir rəvayətdə olsun nəql olunmamışdır. Maraqlı hallardan biri də budur ki, Şeyx Tusi özünün «Məbsut» adlı başqa bir kitabında bu nəzəriyyəni təsdiq edərək deyir: Döyüş başa çatdıqdan sonra dini rəhbər, əsir alınmış kafirləri qətlə yetirməməli, onları ya kölə kimi müsəlmanların ixtiyarına verməli, ya fidyə və ya məccani olaraq azad etməlidir.² Onun özü «Xilaf» adlı kitabının «qənimətlərin bölüşdürülməsi» fəslinin on yeddinci bölümündə alimlər icmasının bu haqda fikir irəli sürdüklərinə işarə etmişdir.

Bu səbəbdən də ehtimal vermək olar ki, Şeyx Tusinin «Tibyan» adlı kitabında əsirlərin boynunun vurulması haqda deyilənlər yazılışda buraxılan səhvəndən irəli gəlmişdir. Mərhum Təbəri də heç bir araşdırmalar aparmadan bunu öz kitabında qeyd etmişdir. Çünki bu nəzəriyyə həm alimlər icmasının çıxarıqları hökm, həm də Şeyx Tusinin digər kitablarında bu haqda verdiyi məlumatlarla tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

Bu nəzəriyyəni dəstəkləyən şəxslərdən biri də Əllamə olmuşdur. O, özünü «Muntəhi və Təzkirə» adlı kitablarında cihad fəslində bu barədə geniş söhbət açmışdır.

AYƏ HAQDA İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ DİGƏR NƏZƏRİYYƏLƏR

Şiə alimlərinin və əhli-sünnə alimlərinin bəzilərinin (Zəhhak, Əta və Həsən Bəsri) bu haqda nə fikirdə olduqları ilə tanış oldunuz. Lakin əhli-sünnə alimlərinin bir çoxu bu barədə tam fərqli fikir irəli sürmüşlər.

1. Onlardan bəziləri bu fikirdədirlər ki, ayə yalnız bütün kafirlər barədə deyil, yalnız müşriklər haqda nazil olmuşdur. Belə ki, əsirlər öldürülməməli, fidyə və ya məccani olaraq azad olunmalıdırlar. Cihad hökmünü verən Səyf ayəsi nazil olduqdan sonra isə hökm

¹ Təfsir Tibyan 9-cu cild 291-ci səh.

² Mərsud, Cihad fəslü, kafirlərin xüsusiyyətləri və onların necə rətlə yetirilmələri.

nəsx olunaraq öz qüvvəsini itirmişdir. Bu nəzəriyyənin Zəhhak, Sudəy, İbni Cərih, İbni Abbas və bir çox Kufə müfəssirləri tərəfindən irəli sürüldüyü göstərilir. Onlar deyirlər: Ayə nəsx olunduğu üçün əsir düşmüş müşriklər qətlə yetirilməlidir və onları fidyə ödəmək və ya məccani olaraq azad etməyi heç də düzgün hesab etmək olmaz.¹

Cavab:

Səyf ayəsi istər müşriklərə, istərsə də qeyri-müşriklərə islam və müsəlmanlarla düşmənçilik edən bütün şəxslərə şamil olunur. Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları isə ayənin yalnız müşriklərə aid olduğunu hesab edirlər. Ümumi xarakter daşıyan [mütləq] hər hansı bir qanun isə sadir olduğu zaman baxışından ümumi xarakter daşımayan qanundan istər əvvəl, istərsə də sonra verilmiş olsun, onun məhdudlaşdırılmağa və ya nəsx etməyə qadir deyildir.

Bu səbəbdən də ümumiyyət xarakteri daşıyan Səyf ayəsinin, haqqında söhbət açdığımız ayəni nəsx etməsi qeyri-mümkündür.

2. Bəzilərinin fikrincə ayə bütün kafirlər haqda nazil olmuş, lakin müşriklərə gəldikdə hökm əvəz olunaraq nəsx olunmuşdur. Bu nəzəriyyənin də Qətadə, Mücahid və Həkəm tərəfindən irəli sürüldüyü göstərilir. Əbu Hənifə məzhəbinin tərəfdarları da bu nəzəriyyəyə istinad etmişlər.

Cavab:

Bu nəzəriyyənin də əsassız olduğu göz qabağındadır. Çünki ayənin nəsx olduğunu sübuta yetirmək üçün ilk növbədə Səyf ayəsinin bu ayədən sonra nazil olduğunu sübuta yetirmək lazımdır. Nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarları isə əllərində əsaslı dəlil olmadığı üçün bunu sübuta yetirməyə qadir deyillər. İstinad etdikləri mənbə varsa, o da vahid xəbər halında nəql olmuş hədis və rəvayətlərdir. Və biz dəfələrlə qeyd etmişik ki, vahid xəbər halında nəql olmuş hədis və rəvayətlərlə Quran ayələrinin nəsx olunmasını sübuta yetirmək tamamilə əsassız və qeyri-mümkündür.

Ayənin nəsx olduğu vahid xəbərlə sübuta yetirilsə belə, onun Səyf ayəsi ilə nəsx olunmasına dəlalət edəcək heç bir əsaslı dəlil

¹ Furtəbinin təfsiri 16-cı cild 217-ci səh.

yoxdur. Sübuta yetiriləcək şey yalnız bundan ibarətdir ki, haqqında söhbət açdığımız ayə Səyf ayəsini məhdudlaşdıracaq xarakteri daşıyır. Çünki hər bir müsəlman ayənin istər müşriklərə, istərsə də qeyri-müşriklərə şamil olduğunu və ümumiyyət xarakteri daşdığını hesab edir. Bu səbəbdən də haqqında söhbət açdığımız ayə Səyf ayələrinin nəsx edici deyil, məhdudlaşdırıcı xarakter daşmasına səbəb olur. Çünki bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, ümumiyyət [mütləq] xarakteri daşıyan hökm məhdudiyyət [müqəyyəd] xarakteri daşıyan hökmləri nəsx etməyə qadir deyildir. Qeyd etdiklərimizi nəzərə almasaq belə, bir qənaətə gəlməli olacağıq ki, hər iki ayənin verdiyi hökm qüvvədə olaraq qalır və onların arasında heç bir ziddiyyətlik yoxdur. Fərq yalnız bundan ibarətdir ki, Səyf ayəsində əsir alınmış müşriklərin qətlinə, bu ayədə isə əsirlərin ya köləliyə vadar olunmasına, ya fidyə ödəmək və ya məccani olaraq azad olunmalarına dair hökm verilir. İki halda ziddiyyətsizlik hər iki ayənin məfhumuna dəlalət edir. Ziddiyyət meydana gəldikdə o ayənin hökmünə əməl olunur ki, başqa bir dəlillə onu sübuta yetirmək mümkün olsun.

3. Əhli-sünnə alimlərinin bir qismi ayənin Səyf ayəsi ilə nəsx olduğunu deyil, əksinə olaraq Səyf ayəsini nəsx etdiyinə istinad edirlər.

Cavab veririk:

Ayənin nəsx olduğunu sübuta yetirmək üçün ilk növbədə Səyf ayəsinin bu ayədən nazil olduğunu sübuta yetirmək lazımdır. Bunun üçün isə onların əlində heç bir əsaslı dəlil yoxdur.

Səyf ayəsinin bu ayədən əvvəl nazil olduğunu sübutu yetirsək belə, bunu ayənin nəsx olunmasına əsaslı dəlil hesab etmək olmaz. Belə ki, ayənin nəsx olunması daha əsaslı dəlillərlə sübuta yetirilməlidir.

4. İrəli sürülmüş sonuncu nəzəriyyədə deyilir: Dini rəhbər istər döyüş zamanı, istərsə də döyüş başa çatdıqdan sonra əsir alınanları ya kölə kimi saxlamalı, ya qətlə yetirməli, ya fidyə alaraq və ya məccani olaraq azad etməlidir.

Bu nəzəriyyə Əbu Təlhə və İbni Abbas tərəfindən nəql olunmuşdur. Əhli-sünnənin məşhur təfsir alimlərindən olan İbni

Ömər, Həsən Bəsri, Əta və Malik ibni Ənəs, Şafei, Suri, Əvzam, Əbu Ubəyd kimi məşhur fiqh alimləri bu nəzəriyyəyə dair öz müsbət rəylərini bildirmişlər.

Ayənin ümumi məfhumu irəli sürülmüş bu nəzəriyyə ilə ziddiyyət təşkil etmədiyi üçün hökmün nəsx olunmasına əsaslı dəlil hesab edə bilmərik. Nəhhas bu nəzəriyyəni öz kitabında qeyd edərək deyir: İstər əfv, istərsə də Səyf ayəsinin verdiyi hökm sabit olaraq qaldığı üçün bu nəzəriyyəni əsaslı hesab edə bilərik. Hökmün heç biri digərini nəsx etməyir və bu ən düzgün nəzəriyyədir. Çünki, nəsxin sübuta yetirilməsi üçün əsaslı dəlillərə istinad olunmalıdır. Əvvəla nəsx nəzəriyyəsi tərəfdarlarının istinad edəcək belə bir əsaslı dəlilləri yoxdur. Digər tərəfdən isə hər iki ayənin icra olunması mümkün olduğu təqdirdə hər-hansı bir ayənin nəsx olunması heç bir mənə və məfhum kəsb etməyir.

Nəhhas sonra deyir: Bu nəzəriyyəni mədinəlilər, Şafei və Əbu Ubəydə də nəql etmişlər.

Cavab:

Bu nəzəriyyəni ayənin məzmunu ilə ziddiyyət təşkil etdiyi üçün iki əsaslı səbəbə görə doğru və düzgün hesab edə bilmərik.

1. Ayədə istifadə olunan «mənnə və fidaən – fidyə ödəmək və ya məccani olaraq» ifadəsi müsəlmanların qələbəsi ilə başa çatan döyüşdən sonra bir-başə müşriklərin əsir alınmasına və fidyə ödəmək və ya məccani olaraq azad olunmalarına dəlalət edir. Bu səbəbdən də ayənin verdiyi hökmün döyüş zamanı əsirlərin azad olunması ilə heç bir uyğunluğu yoxdur.

2. «Zərburriqab – boyunlarını vurun». Bu ayədə müsəlmanların zəfər çalanadək ayənin məfhumuna əsasən, kafirlərin döyüş zamanı qətlə yetirilmələri məhdudlaşdırılır. Döyüş başa çatdıqdan sonra isə [əsir alınmış] kafirlərin qətlə yetirilməsi qəti olaraq qadağan olunur. Bu səbəbdən də qətiyyətlə deyə bilərik ki, müsəlmanların qələbəsi ilə başa çatan döyüşdən sonra əsirlərin qətlə yetirilməsinə dair irəli sürülmüş nəzəriyyəyə ayənin mənə və məfhumu ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

Onlar əsirlərin qətlə yetirilməsində Səyf ayəsinə istinad etsələr belə, düzgün nəticə əldə edə bilməyəcəklər. Çünki bir qədər əvvəl

qeyd etdiyimiz kimi Səyf ayəsi döyüş zamanı alınan əsirlərə dəlalət edir.

Və əgər bu barədə Peyğəmbərin (s) necə rəftar etdiyinə istinad edərlərsə, yenə də bunu onların dediklərinə əsaslı dəlil hesab etmək olmaz. Çünki, Peyğəmbərin (s) zamanında əsir alınmış şəxslər bir neçə hissəyə bölünür və onlara dair müxtəlif tədbirlər görülürdü. Belə ki, döyüş zamanı əsir alınanları qətlə yetirir, döyüş başa çatdıqdan sonra əsir alınanlar üçün isə müvafiq tədbirlər görürdü.

Sonrakı xəlifələrin, yəni Əbu Bəkr və Ömər in əsirlərlə necə rəftar etmələrinə istinad etsələr belə, yenə də qənaətbəxş nəticə əldə edə bilməyəcəklər. Çünki, əvvəla bu tarixi cərəyanın nə dərəcədə doğru olduğu haqda çox deyilib və çox danışılmışdır.

Digər tərəfdən də onun doğru və düzgün olduğunu fərz etsək belə, əsaslı olduğunu sübuta yetirəcək heç bir dəlil yoxdur. Quranın zahiri mənasını kənara qoyaraq onların hansı yolu tutduqlarına istinad etmək isə heç də düzgün olmazdı.

DİLƏNÇİLƏRİN HAQLARINI BƏYAN EDƏN AYƏNİN NƏSXİ

«Mallarında da dilənçinin və [abrına qısılib dilənməyən] yoxsulun haqqı [payı] var idi. Şəriətə müvafiq olaraq var-dövlətlərinin müəyyən hissəsini ehtiyacı olanlara paylayırdılar.» (51/19).

«O kəslər ki, onların mallarında müəyyən bir haqq [pay] vardır. Dilənən və [hər şeydən] məhrum olan [lakin abrına qısılib dilənməyən] kimsə üçün:» (10/24-25).

Ayənin nəsx olunub-olunmaması haqda təfsir alimləri tərəfindən müxtəlif fərziyyələr irəli sürülmüşdür.

Onlardan bəziləri «mallarında müəyyən bir haqq [pay] vardır» dedikdə ödənilməsi vacib olan zəkatın, bəziləri digər vacib ödənişin, bəziləri də müstəhəb olan digər ödənişlərin nəzərdə tutulduğunu qeyd etmişlər. Bu səbəbdən də birinci ehtimala əsasən deyə bilərik ki, ayə zəkat ayələrinə aiddir. Və nəsx olunmadan qüvvədə olaraq qalmaqdadır. Üçüncü ehtimala əsasən yenə də ayənin nəsx olunduğu heç bir məna və məfhum kəsb etmir. Çünki müstəhəb olan ödəniş [sədəqə, ehsan] daimi varlı təbəqəyə aid

olmuş və olacaqdır. Lakin ikinci ehtimala əsasən nəzərdə tutulmuş vacib ödəniş haqqı zəkətdən fərqli olan bir ödəniş haqqıdır. Və bu hər iki ayəni nəsx etmişdir. Çünki, zəkətin vacib olması ilə digər vacib sədəqələr nəsx olunaraq ödənilməsi təxirə düşmüş olur. Hal-hazırda islamda zəkətdən savayı başqa bir ödəniş haqqı mövcud deyildir.

Bütün bunları nəzərə alaraq alimlərin bir qismi «müəyyən haqq» deyildikdə zəkətdən başqa, digər vacib ödəniş haqqının nəzərdə tutulduğuna və buna əsasən ayənin nəsx olunduğuna istinad etmişlər.

Cavab:

Hər iki ayəni diqqətlə nəzərdən keçirdikdə, belə, qənaətə gəlmək olur ki, ayədə «müəyyən haqq» deyildikdə nə zəkət, nə də hər hansı bir vacib ödəniş haqqı nəzərdə tutulur. Sadəcə olaraq burada, cəmiyyətdə adət halını almış və ödənilməsi müstəhəb olan adi ödəniş haqqı nəzərdə tutulur.

Qeyd etdiklərimizi sübuta yetirəcək iki əsaslı dəlilə istinad edirik:

1. Şiə və sünnü mənbələrində nəql olunmuş hədis və rəvayətlərdə yalnız zəkətin vacib olduğu göstərilmişdir.

2. Əhli-beyt (ə) tərəfindən nəql olunmuş rəvayətlərdə ayədə müstəhəb ödəniş haqqının [sədəqənin] nəzərdə tutulduğu göstərilir.

Siqətul-islam Koleyni, Əbu Bəsirə istinad edərək deyir: İmam Sadiq (ə) ilə birlikdə idik. Dövlətlilərdən bir neçəsi də bizimlə idilər. Zəkət haqda söhbət açıldıqda imam Sadiq (ə) buyurdu: «Zəkət verməklə kimsə tərif edilməməlidir. Bu vacib vergini ödəməklə insan canını və malını qorumuş olur və müsəlman adlandırılır. [İmkan daxilində] zəkət haqqını ödəməyənlərdən isə namaz belə qəbul olunmaz. Lakin zəkətdən başqa da üzərinizə digər ödəniş haqları da düşür.»

Əbu Bəsir tərəddüd edərək dedi: Zəkətdən başqa bir vergi ödəməliyik?

İmam Sadiq (ə), Əbu Bəsirin bundan xəbəri olmadığını görüb təəccüblə dedi: «Məgər bu ayəni eşitməmişinizmi?»

«O kəslər ki, onların malında müəyyən haqq [pay] vardır».

Əbu Bəsir deyir: Müəyyən haqq deyildikdə nə nəzərdə tutulur?

İmam Sadiq (ə) buyurdu: «And olsun Allaha! Bu hər bir şəxsin günlük, həftəlik, aylıq və ya illik əlavə qazanclarının ehtiyacı olanlara ödəməli olduğu haqdır [sədəqədir].»

Koleyni başqa bir rəvayətdə İsmail ibni Cabirə istinad edərək imam Sadiq (ə)-dan nəql edərək deyir:

İmam Sadiq (ə)-dan zəkətdən başqa digər ödəniş haqqının olub-olmadığını soruşdum.

İmam Sadiq (ə) buyurdu: «Bəli vardır. Varlılar qazandıqları var-dövlətdən min, iki min və ya üç min dirhəm ehtiyacı olanlar üçün ayırırlar. Bu da həmin müəyyən ödəniş haqqıdır.»¹

Biyhəqi özünün «Şəbul iman» adlı kitabında Gəzvan ibni Əbu-hatimə istinad edərək nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Əbuzər, Osmanın evinin astanasında dayanıb evə daxil olmaq istəyirdi. Lakin kimsə ona icazə vermirdi. Qüreyş qəbiləsindən olan bir şəxs onu görcək soruşdu: Əbuzər nə üçün burada oturmusan?

Əbuzər dedi: Onlar mənə evə daxil olmağa icazə vermirlər.

O, Osmanın evinə daxil olub dedi: Əbuzərin günahı nədir ki, ona evə daxil olmağa icazə vermirsiniz? Osman, Əbuzərə evə daxil olmağa icazə verdi. O, da məclisə daxil olub onların kənarında əyləşdi.

Osman, Kəbul Əhbarı çağıraraq dedi: Ey Əba İshaq! Əgər bir şəxs malının zəkətini ödəyərsə yenə də günahı olarmı? Kəb qətiyyətlə dedi: Xeyr! Əbuzər təəccüblənərək əsəbi halda ayağa qalxıb əlindəki əsa ilə Kəbin kürəyinə vurub dedi: Ey yəhudi övladı! Elə güman edirsən ki, zəkət ödənildikdən sonra heç bir vergi haqqı ödənilməməlidir? Bir halda ki Allah-taala Qurani-kərimdə bu haqda buyurur: (59/9), (16/8), (1/74-75).

İbni Abbas bu rəvayətə istinad edərək deyir: Müəyyən haqq deyildikdə sədəqə deyil, hər bir şəxsin [imkan daxilində] ehtiyacı olan qohum-əqrəbasına etdiyi yardım və saxladığı qonaqların məxarici nəzərdə tutulur.²

¹ Vafi 6-cı cild 52-ci səh. «Müəyyən harr fəsli».

² Furtəbinin təfsiri 29-cu cild 50-ci səh.

Təfsir alimlərinin bir qismi İbni Abbasın dediklərinə istinad etmişlər.

Nəticə:

Demək «müəyyən haqq» deyildikdə vacib deyil, müstəhəb ödəniş haqqı nəzərdə tutulur. Və ayənin verdiyi hökm nəsx olunmadan qüvvədə qalmaqdadır.

NƏCVA AYƏSİNİN NƏSXI

«Ey iman gətirənlər! Peyğəmbərlə [hər-hansı bir iş barəsində] məxfi danışığa getməzdən əvvəl [ona hörmət əlaməti olaraq yoxsullara] sədəqə verin. Bu [əmə] sizin üçün [Allah yanında] daha xeyirli və daha pakdır. Əgər [sədəqə verməyə] bir şey tapmasanız [ürəyinizi sıxmayın]. Çünki, Allah bağışlayan və rəhm edəndir. (58/12)

«Məgər siz [Peyğəmbərlə] məxfi danışmazdan əvvəl sədəqə verməkdən qorxdunuzumu? Madam ki, siz [bunu] etmədiniz [sədəqə vermədiniz] və Allah da tövbənizi qəbul buyurdu, onda namaz qılıb, zəkat verin. Allah və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır!» (58/13).

Bir çox əhli-sünnə və şiə mənbələrində nəql olunmuş rəvayətlərdə deyilir: Ayə nazil olduqdan sonra Əli (ə)-dan savayı kimsə ona əməl etmədi. O, bir dinarı xırdalayaraq on dirhəm etdi. Peyğəmbərlə (s) görüşmək istərkən bir dirhəm sədəqə verdi. Görüşlərin və etdikləri söhbətlərin sayı ona çatdıqda «Nəcva» ayəsi nazil oldu. Misal olaraq bir neçə rəvayətə işarə edirik.

1. İbni Babəveyh, Məhkula istinad edərək nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Əmirəl-möminin Əli (ə) buyurur: «Peyğəmbərin (s) səhabələrindən və hədis hafizlərindən elə bir şəxs yoxdur ki, mən onunla şərik olmadan hər hansı bir fəzilətə malik olmuş olsun və mənim fəzilətim onların hamısından daha üstündür. Lakin malik olduğum yetmiş fəzilətdə səhabələrdən heç birinin payı yoxdur. Və bu fəzilətlər yalnız mənə məxsusdur.

Məhkul deyir: Dedim, ya Əmirəl-möminin! Bizi bu fəzilətlərdən əgah etməyinizi istərdik. Əli (ə) onların hamısını bir-bir sayıb 24-cüyə çatdıqda buyurdu: (İza nacəy tumur-rəsul – Peyğəmbər [hər

hansı bir işə] məxfi danışmağa getməzdən...) ayəsi nazil olduqdan sonra bir dinarı, on dirhəm xırdalayaraq Peyğəmbərlə (s) hər görüşə getməzdən əvvəl bir dirhəm sədəqə verdim. And olsun Allaha! «Əşfəqtum – məgər siz [Peyğəmbərlə] məxfi danışmazdan əvvəl...» ayəsi nazil olmazdan əvvəl və sonra səhabələrdən heç biri bu işi görməmişdir.¹

2. İbni Cərir Təbəri, Mücahidə istinad edərək nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Əmirəl-möminin Əli (ə) buyurur: Quranda elə bir ayə vardır ki, kimsə məndən əvvəl ona əməl etməmişdir və məndən sonra da əməl etməyəcəkdir. Bir dinar pulu on dirhəmə xırdalayaraq hər dəfə Peyğəmbərin (s) görüşünə gələrkən bir dirhəm Allah yolunda sədəqə verdim. Sonra «İza nacəy tumur-rəsul» ayəsi nazil oldu və həməən ayəni nəsx etdi və bu ayəyə kimsə məndən əvvəl əməl etməmişdir.

3. Şovkani deyir: Əbdürrəzzaq, Əbd ibni Həmid, İbni Munzər, İbni Əbi Hatəm və İbni Mədəviyyə, Əli (ə)-dan nəql edərək deyirlər: Ayə nəsx oluncaya qədər kimsə məndən başqa ona əməl etmədi [və onun müddəti cəmi bir saat oldu – yəni ayə nazil olduqdan bir saat sonra növbəti ayə ilə nəsx olundu.] Əli (ə) burada Nəzva ayəsini nəzərdə tutur.

4. Səid ibni Mənsur, İbni Rahəviyyə, İbni Əbi Şəybə, Əbd ibni Həmid, İbni Munzər, İbni Əli Hatəm və İbni Mədəviyyə, Əli (ə)-dan nəql edərək deyirlər: Quranda elə bir ayə vardır ki, kimsə nə məndən əvvəl ona əməl etmiş, nə də məndən sonra əməl edəcəkdir. Və bu «İza nacəy tumur-rəsul» ayəsidir.

Sonra buyurur: Ayə nazil olarkən bir dinar pulum var idi. Mən onu on dirhəm xırdalayıb Peyğəmbər (s) görüşünə getməzdən əvvəl bir dirhəmini sədəqə verərdim. «Əşfəqtum» ayəsi nazil olanadək kimsə bu ayəyə əməl etməmişdir.

Bu hədisi Hakim də öz kitabında nəql etmiş və səhih olduğuna işarə etmişdir.

¹ Təfsir Burhan 2-ci cild, 1099-cu səh.

PEYĞƏMBƏRLƏ (S) GÖRÜŞÜB SÖHBƏT APARMAĞA NƏ ÜÇÜN SƏDƏQƏ VERİLMƏLİDİR?

Bu ayə üç mühüm mətləbə dəlalət edir:

1. Peyğəmbərlə (s) görüşüb söhbət aparmazdan əvvəl, sədəqə qəlblərin mənən saflaşmasını və eyni zamanda Allaha iman gətirmiş hər bir müsəlmanın həm mənəvi, həm də maddi rifahının inkişafına səbəb olur.

2. Hökm yalnız maddi imkanı olan şəxslərə dəlalət edir. Yoxsul və imkansız təbəqəyə isə sədəqənin verilməsi heç də vacib deyildir. Çünki, Allah öz bəndələrinə qarşı mehriban və bağışlayandır.

Nəcva ayəsinin verdiyi hökm bundan ibarətdir. Hökmün mahiyyətinə diqqət yetirdikdə, onun nə qədər mənfəətli və müsbət xarakter daşdığına şahidi oluruq. Çünki bir tərəfdən yoxsul təbəqəyə maddi yardım olunur, digər tərəfdən də səhabənin Peyğəmbərə (s) qarşı olan səmimiyyətləri daha da artır. Və Peyğəmbərə (s) olan yersiz müraciətlərə məhdudiyət qoymuş olur. Çünki hökm sadir olmaqla günlərini Peyğəmbərlə (s) keçirmək istəyən və özlərinin yersiz sualları ilə onun vaxtını alan şəxslərin müraciətləri müəyyən qədər də olsun azalır. Və Peyğəmbərlə (s) dostluğu və ünsiyyətdə olmağı puldan, var-dövlətdən üstün tutan təqva sahiblərinə onunla daha çox görüşmək və mümkün qədər çox bəhrələnmək imkanını verir.

3. Bütün bunlarla yanaşı ayəni iman gətirmiş şəxslərin insani, əxlaqi və mənəvi dəyərlərini sınamaq üçün ən əlverişli bir vasitə hesab etmək olar. Çünki, Allah yolunda Peyğəmbərlə (s) ünsiyyətdə olmaq xatirinə yoxsullara sədəqə vermək, onların ruhi təkamülünə və imanlarının daha da güclənməsinə səbəb ola bilərdi.

Şübhəsiz ki, hökm müəyyən zamana deyil, bütün zamanlara dəlalət edir. Ayənin sınaq xarakteri daşması ikinci, yəni on üçüncü ayədə özünü daha da bəlli edir. Belə ki, ayə nazil olduqdan sonra Əli (ə)-dan savayı əshab pula, var-dövlətə olduqları sonsuz əlaqəyə görə Peyğəmbərlə (s) görüşmək üçün sədəqə verməkdən imtina etmişlər.

HÖKM NƏ ÜÇÜN NƏSX OLUNMUŞDUR?

Sədəqə mənfəət verməklə yanaşı başqa bir mənfəətin də qarşısını alırdı. Çünki müsəlmanların və səhabənin Peyğəmbərlə (s) ünsiyyətdə olmaları ümumi mənafeyə xələl gətirəcək bir çox şeylərə də səbəb olurdu. Bu səbəbdən ümumi mənafe, şəxsi mənafedən üstün tutaraq növbəti ayə nazil olmaqla sabiq hökmü nəsx olundu. Beləliklə belə bir sədəqənin vacibliyi namaz, zəkat və Peyğəmbərə (s) tabe olmaq hökmü ilə əvəz olundu. Artıq bizə məlum olur ki, hökmün nəsx olunması zərurət üzündən olmuş və həqiqətən birinci (on ikinci) ayə növbəti (on üçüncü) ayə ilə nəsx olunmuşdur. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, ayənin nəsx olunması birinci ayənin qüvvədə olma müddəti başa çatmasına dəlalət edir və bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, ayələrin bu qayda ilə nəsx olunmaları heç də qeyri-adi hal deyildir.

Ayənin nəsx olunması hökmün qüvvədə olma müddəti başa çatmaqla əlaqəli olsa da, bu heç də o demək deyildir ki, hökmün mənafe dövrə aid olmuşdur. Çünki bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, belə bir mənafe Peyğəmbərin (s) həyatının bütün dövrlərində mövcud olmuşdur. Lakin müsəlmanların pula, var-dövlətə olan meyl və əlaqələri hökmün daimi olaraq qüvvədə qalmasına mane oldu və bu da ayənin nəsx olunması ilə nəticələndi.

SUAL VƏ CAVAB

Elmi hər şeyi əhatə edən və hər şeyi əvvəlcədən bilən Allah təbii ki, hökmün davam gətirə bilməyəcəyini və nəticədə nəsx olunacağını da bilirdi. Belə bir halda sədəqənin vacibliyinə dair belə bir hökmün verilməsi məqsəd daşımışdır?

Cavab: Hökmün verilməsi və sonradan nəsx olunması bir neçə faydalı nəticələr vermişdir. Verdiyi ən faydalı nəticələrdən biri də müsəlmanlara olunan xəbərdarlıq və onların oyanması olmuşdur. Belə ki, ayə nəsx olunduqdan sonra hamıya məlum oldu ki, nə səhabə nə də Peyğəmbərin (s) digər tərəfdarları pulu və var-dövləti öz peyğəmbərlərindən üstün tutmuş və Əli (ə)-dan savayı kimsə bu ayəyə əməl etməmişdir. Peyğəmbərlə (s) ünsiyyətdə olmaqdan

çəkinmək günah olmasa da əshabın bir çoxu pulu və var-dövləti bundan üstün tutmuşlar.

Hökmün qüvvəyə minməsi və sonradan nəsx olunması bir çox həqiqətləri meydana çıxarır. Bunlardan ən başlıcası müsəlmanların Peyğəmbərə (s) olan diqqətsizliyini və Əli (ə)-in iman və şəxsiyyətinin ucalığını bəyan etməsidir.

Nəcva ayəsində sədəqə hökmünün verilməsi və sonra bu hökmün nəsx olunması həm Quranın zahiri mənasından həm də nəql olmuş bir çox hədis və rəvayətlərdən bəlli olur. Lakin əgər sədəqə İbrahim peyğəmbərin oğlu İsmaili qurban etməsi kimi, sınaq xarakterli bir hökm olsaydı, ayənin nəsxinin həqiqi və istilahi adlandırma bilməzdik. Çünki sınaq və imtahan xarakteri daşıyan bir çox hökmün nəsx olunması istilahi deyil, lüğəvi nəsxə aiddir. Fəxri Razi öz kitabında yazır: Əbu Müslüm hökmün sınaq xarakteri daşdığına qətiyyətlə istinad edir. Onun fikrincə hökmün verilməsindən əsasən məqsəd möminlərin, münafıqlərdən fərqlənməsi olmuşdur. Bu səbəbdən də ayə həqiqi mənada nəsx olunmamışdır. Fəxri Razi, Əbu Müslümün nəzəriyyəsini qeyd etdikdən sonra deyir: Bu nəzəriyyə tamamilə düzgün və əsaslıdır.¹ Şeyx Şərəfüddin deyir: Məhəmməd ibni Abbas öz təfsir kitabında əhli-sünnə və şia mənbələrindən bu məzmununda yetmiş hədis və rəvayət nəql etmişdir. Bütün bu rəvayətlər də Peyğəmbərlə (s) görüşməzdən əvvəl sədəqə verən yeganə şəxs Əli ibni Əbu Talib (ə) olduğu göstərilir. Sonra Şeyx Tusidən bu hədisi nəql edərək deyir: Termizi özünün «Sünən» adlı kitabında və Sələbi öz təfsirində Əlqəmə Ənmaridən – ravilərin bir neçəsinin adı ixtisara salınmış və o da Əli (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Allah-taala mənə xatir bu ümmətə güzəşt etdi. Çünki onlar Peyğəmbərlə (s) ünsiyyətdə olmaq üçün sədəqə verməklə sınağa çəkildilər. Lakin pul və var-dövlətə olan meyl və əlaqə buna imkan vermədi. Ayəyə əməl edən yeganə şəxs mən oldum. Cəmi bir dinar pulum olduğu halda mən onu on dirhəmə xırdalayıb Peyğəmbərlə (s) görüşə gəlməzdən əvvəl sədəqə verərdim. Bu səbəbdən də Allah-taala mənə xatir onları əfv edib,

¹ Fəxri Razinin təfsiri 8-ci cild 167-ci səh.

bağışladı. Əgər ayəyə əməl edən bir şəxs olmasaydı ilahi əmrə olmadıqları üçün bütün insanlar Allahın əzabına düçar olardı.¹

Müəllif:

Bu rəvayət Termizinin «Sünən» adlı kitabının nə köhnə, nə də yeni çapında nəql olunmamışdır. Kitablarının bir çoxunda bu rəvayəti nəql edən Sələbi də öz təfsirində buna heç bir işarə etməmişdir.

(Kitabı tərcümə edərkən Ayətullah üzma Nəcəfinin şəxsi kitabxasında [Qum şəhərində] 908 nömrəli Sələbinin qədim və nəfis xətlə yazılmış təfsirini tapdıq. Təfsirə müraciət etdikdən sonra bizə belə məlum oldu ki, Əlqəmə Ənmari yalnız əvvəl hissəsini Əli (ə)-dan nəql etmişdir. Hədisin digər hissələri isə Sələbinin nəql etdiyi digər rəvayətlərdən əldə olunmuşdur.

Sələbinin nəql etdiyi bir neçə rəvayətə işarə edirik:

1. Mücahid deyir: «Sədəqə vermədən» Peyğəmbərlə (s) görüşmək bizə qadağan olundu. Sədəqə verən yalnız Əli (ə) [Allah ondan razı olsun] oldu. O bir dinarı xırdalayıb sədəqə verdi və sonra növbəti ayə nazil olmaqla Peyğəmbərlə (s) görüşməyə bizlərə icazə verildi.

Əli ibni Əbu Talib [Allah ondan razı olsun] deyir: Allahın kitabında [Quranda] elə bir ayə vardır ki, nə məndən əvvəl, nə də məndən sonra kimsə ona əməl etməmişdir. O — **«Ey iman gətirənlər Peyğəmbərlə (s) [hər-hansı bir iş barəsində] məxfi danışığa getməzdən əvvəl [ona hörmət əlaməti olaraq yoxsullara] sədəqə verin»** — ayəsi idi. Belə ki, ayə əvvəl vacib sonra isə nəsx olundu.

Abdulla ibni Hamid, Əli ibni Əlqəmə Ənmari, Əli ibni Əbu Talib (ə)-dan nəql edərək deyir: Nəcəva ayəsi nazil olarkən Peyğəmbər (s) mənə dua edib sonra buyurdu:

Əli deyir. Allah-taala ümmətə [müsəlmanlara] güzəşt etdi və nə ayə nazil olmazdan əvvəl, nə də sonra kimsə bu hökmə əməl etmədi.

Bir sözlə hökm istər həqiqi olsun, istərsə də sınaq məqsədi ilə verildikdən çox az sonra nəsx olunaraq öz qüvvəsini itirməmişdir

¹ Biharul-ənvər 9-cu cild 12-ci səh.

və Əli ibni Əbu Talibdən savayı hökm qüvvədə olduğu müddət ərzində kimsə tərəfindən əməl olunmamışdır. Bu da Əli (ə)-in ən bariz fəzilətlərindən biri hesab olunur.

AÇIQ-AŞKAR TƏƏSSÜB VƏ QƏRƏZLİK

Fəxri Razi – hökmü icra etməyə fürsət olduğu bir halda – açıq-aşkar təəssüb hissi ilə səhabənin ayəyə əməl etməməkdə üzürlü hesab edərək deyir: Hökmün icrası yoxsulların qəm-qüssəsinə və varlıların kənara çəkilməsinə və Peyğəmbərdən (s) uzaqlaşmalarına səbəb olurdu. Çünki, yoxsul təbəqə maddi çatışmazlıqlar üzündən sədəqə verə bilmir və hökmü icra edə bilmədikləri üçün kədərlənir, varlılar da bəzilərini sədəqə verərək hökmü icra etdiklərinin və özlərinin buna əməl etmədiklərini görüb bilirdilər ki, hamının onlara olan münasibətləri soyuyacaq və onlara irad və nöqsanlar tutulacaqdır. Bu səbəbdən də onlar Peyğəmbərdən (s) uzaq düşür və aralarında olan münasibətlər soyumağa başlayırdı.

Demək, yoxsul təbəqənin qəm-qüssəsinə və varlıların dindən uzaqlaşmasına səbəb olan hər hansı bir hökmün icra olunmamasının bir o qədər də zərəri yoxdur. Çünki, sevgi və mehribançılığa səbəb olan hər hansı bir iş müsəlmanların din və Peyğəmbərdən (s) uzaq düşmələrindən daha müsbət nəticələr verə bilər.

Bütün bunlarla yanaşı Peyğəmbərlə (s) ünsiyyətdə olmaq nə vacib, nə də müstəhəbdir. Sadəcə olaraq şərtin qoyulmasından ən başlıca məqsəd Peyğəmbərin (s) evinə olan gediş-gəlişlərin nisbətən azalması olmuşdur və gediş-gəlişlər nə qədər az olsa, məqsədə daha tez nail olmaq olar. Sözsüz ki, bu kimi münasibətlərə son qoymaq daha məqsədə uyğun olardı və bunun üçün təqsiri münasibətləri kəsən şəxslərdə görmək lazım deyildir.

Müəllif:

Hörmətli oxucu! Fəxri Razinin səhabənin Quran ayələrinə əməl etməmələrinə dair gətirdiyi üzürxahlıqla tanış oldunuz. Lakin onun gətirdiyi dəlillər insanda yalnız şəkk və şübhə yaradır və bunu Quran ayələrindən azacıq məlumatı olan hər hansı bir şəxsdən eşitmək belə, insanda təəccüb doğurur.

Çünkü fərz edək ki, bu barədə heç bir rəvayət nəql olunmamış və səhabənin itaətsizliyi haqda heç bir söz açılmamışdır.

Bəs «əəşfəqtum» yəni növbəti on üçüncü ayə necə burada pul və var-dövləti Peyğəmbərlə (s) ünsiyyətdə olmaqdan və bunun nəticəsində ondan uzaqlaşanlara işarə olunaraq danlaq atəşinə tutulmayırlarmı? Lakin nə etmək olar, təəssüb hissi insanı həlak edən qorxunc bir xəstəlikdir! Daha təəccüb doğuran isə Fəxri Razinin «hökmün xeyirlərindən biri də dünyapərəst insanların, mənəvi cəhətdən pak və axirətə həqiqi mənada iman gətirmiş şəxslərdən fərqlənmələri oldu» və eyni zamanda «sədəqənin verilməsi yoxsul təbəqənin qəm-qüssəsinə, varlıların isə dindən və Peyğəmbərdən (s) uzaqlaşmalarına səbəb olduğu üçün daha yaxşı olardı ki, hökm icra olunmasın» deməsidir.

Əgər onun dedikləri doğru və düzgün olsaydı, bütün vacib ödənişlərə dair verilmiş hökmləri icra etməmək daha məqsədə uyğun olardı və bu kimi ilahi göstərişlər əql, adət-ənənə, varlı və yoxsul təbəqənin ümumi rifahı ilə müxalif olardı. Bütün bunları nəzərə alaraq Əli (ə)-in fəzilətlərini inkar etmək üçün Fəxri Razinin belə bir – hətta bundan da əsassız mənaya istinad etməsi heç də təəccüb doğurmamalıdır.

Burada Nizamuddin Nişapurinin, Fəxri Raziyə tutduğu irada işarə etmək yerinə düşərdi.

Nişapuri deyir:

«Quzi deyir ki, Peyğəmbərlə (s) şəxsi söhbətlərdən [görüşlərdən] əvvəl sədəqə verməyi Əli (ə)-in fəzilətlərindən və onun digər səhabələrindən üstün olduğunu hesab etmək olmaz. Çünki ola bilsin onların hökmü icra etmələrinə fürsət olmamışdır.

Bütün bunlarla yanaşı Fəxri Razi deyir: Hökmə icra olunmasına vaxtın olunduğunu fərz etsəkdə belə, bir hökmü icra etmək sədəqə verməyə qadir olmayan yoxsul təbəqənin kədərlənməsinə və varlıların dindən uzaqlaşmalarına səbəb olardı.

Demək, belə bir hökmün icra olunmamasının heç bir nöqsanı yoxdur. Çünki, ümumi həmrəyliyə səbəb olan hər hansı bir iş nifaq və ayrılığa gətirib çıxaran işlərdən daha çox müsbət nəticə verə bilər. Belə ki, Peyğəmbərlə (s) şəxsi görüşlər üçün sədəqənin

verilməsi nə vacib, nə də müstəhəbdir və belə bir hökmü icra etməmək, icra etməkdən daha yaxşı olardı. Çünki belə şəxsi görüşlər Peyğəmbərin (s) narahatçılığına səbəb olurdu.

Nişapuri, Fəxri Razinin dediklərini nəql etdikdən sonra deyir: Bütün bunların nə dərəcədə təəssüb hissi ilə deyildiyi göz qabağındadır. Axı nə üçün hər zaman Əli (ə)-in fəziləti haqda bir söz deyildiyi zaman şübhə ilə yanaşaraq hər hansı bir nöqsan axtarmalı və ya qətiyyətlə rədd etməliyik? Məgər o digər səhabələrin malik olmadıqları xüsusiyyətlərə yiyələnə bilməzdimi? Bir halda ki, Ömər'in oğlundan nəql olunduğu rəvayətdə deyilir: Əgər Əlinin fəzilətlərindən biri məndə olsaydı, bu mənim üçün qırmızı tükli dəvələrdən daha qiymətli olardı.

1. Peyğəmbərin (s) yeganə qızı Fatimə (ə) ilə evlənməsi;
2. Xeybər döyüşündə bayraqdar olması;
3. Nəcvə ayəsinə əməl etməsi.

Bütün bunlarla yanaşı hər bir insafli şəxs deyə bilərmə ki, Peyğəmbərlə (s) şəxsi görüş və söhbətlərin aparılması fəzilət deyil, nöqsandır? Kamal [kamillik] yox, eyibdir. Məgər ayədə hökmün icra olunması yasaq olunurmu?! Xeyr! Əksinə, buna əməl edənlərin iki fəzilətə nail olacaqları bildirilir.

Belə ki, həm ehtiyacı olanlara maddi yardım etmiş olur, həm də qəlbində Peyğəmbərə (s) olan məhəbbəti daha da gücləndirərək bir qədər də ona yaxınlaşır və öz çətinliklərini onun vasitəsilə aradan qaldırır və beləliklə onunla ünsiyyətdə olmağı var-dövlətdən əhəmiyyətli olduğunu sübuta yetirmiş olur.¹

«Allahın öz peyğəmbərinə [fəth olunmuş] məmləkətlərin əhalisindən [dinc yolla] verdiyi qənimət Allaha, Peyğəmbərə [Məhəmməd (s) yaxın olan] qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara və [pulu qurtarıb yolda qalan] müsafirlərə məxsusdur. Bu ona görədir ki, [həmin mal-dövlət] içərinizdəki zənginlər arasında əldən-ələ düşən bir sərvət olmasın [ondan yoxsullar da faydalansın]. Peyğəmbər sizə nə verirsə onu götürün, nəyi

¹ Nişapurun təfsiri, Təbərinin haşiyələrində 28-ci cild 24-cü səh.

qadağan edirsə, ondan əl çəkin. Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allahın cəzası çox şiddətlidir.» (59/7).

Qətadə ayənin nəsx olunduğunu belə izah edir. «fəy» və «qənimət» eyni mənə daşıyır. Bu səbəbdən də ayədə «fəy» kəlməsindən istifadə olunaraq qənimət hökmləri bəyan olunur. İslamın zühur etdiyi ilk illərdə qənimət məhz bu ayəyə əsasən bölünür və əldə olunan qənimətlərdən yalnız ayədə işarə olunan şəxslərə verilir. Lakin Ənfal surəsi nazil olduqdan sonra ayə nəsx olundu və artıq qənimət əvvəlki kimi deyil, onun beşdə biri ayədə işarə olunan şəxslərə və yerdə qalan dörd hissəsi də döyüşçü, əsgər və mücahidlər arasında müəyyənləşdirildi.

Ənfal surəsinin 41-ci ayəsində deyilir:

«Bilin ki, ələ keçirdiyiniz hər-hansı qənimətin beşdə biri Allahındır.»

Ayənin nəsx olunduğuna dair yalnız Qətadə fikir irəli sürmüşdür.

Lakin alim və tədqiqatçılar onun bu fikri ilə razılaşmayaraq demişlər: Müsəlmanların döyüş zamanı ələ keçirdikləri qənimət Allahın Peyğəmbərə aid etdiyi «fəy – qənimətdən» bir qədər ayrı sözdür. Çünki «fəy» adi halda kafirlərdən ələ keçirdikləri şeylərə deyilir, «qənimət» isə yalnız döyüş zamanı əldə olunan hər-hansı bir şeydir.

Bu səbəbdən də qətiyyətlə deyə bilərik ki, ayələr arasında heç bir ziddiyyət yoxdur və belə bir halda hökmün hər ikisi qüvvədə olaraq qalacaq və biri digərini nəsx etməyəcəkdir.

Müəllifin nəzəri:

Tədqiqatçıların bu barədə dedikləri tamamilə doğru və düzgündür. Onların söylədiklərini dəstəkləyərək demək istəyirəm ki, ayənin nəsx olunması Peyğəmbərin (s) sünnət və adət-ənənələri ilə əsla uyğun gəlmir. Çünki, tarixi mənbələrin heç birində Peyğəmbərin (s) əldə olunan qənimətin özünə və qohum-əqrəbasına aid etdiyi və döyüş iştirakçlarına bir şey vermədiyi göstərilməyir.

Ayənin nəsx olunduğuna dair irəli sürülmüş nəzəriyyənin batil olduğuna dəlalət edəcək başqa bir dəlil bəzilərinin Ənfal surəsinin Həşr surəsindən əvvəl nazil olduğunu hesab etmələridir. Bir halda

ki, bu heç də belə deyildir. Tarixə müraciət edərək deyə bilərik ki, Ənfal surəsi Həşr surəsindən sonra nazil olmuşdur.

Demək «qənimət» ayəsi olan Ənfal surəsi Həşr surəsindəki «fəy» ayəsindən əvvəl nazil olmuşdur. Bir halda ki, nəsx edən ayə nəsx olunan ayədən əvvəl deyil, sonra nazil olmalıdır. Bu səbəbdən də qətiyyətlə deyə bilərik ki, «qənimət» ayəsi zaman baxımından bir qədər sonra nazil olan haqqında söhbət açdığımız ayəni nəsx etməyə əsla qadir deyildir.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL
YARADILIŞDA BƏDA

- 1. Allahın iradə və təqdiri arasında olan rabitə;**
- 2. Bədanın həqiqi məna və məfhumu;**
- 3. Bədanı sübuta yetirəcək dəlillər;**
- 4. Bədanın (istifadə olunmadığı) halları;**
- 5. Bədaya olan əqidənin yaranması;**
- 6. Şiə nöqteyi-nəzərindən bədaya baxış.**

İLƏHİ İRADƏ VƏ TƏQDİR ARASINDA OLAN RABİTƏ NƏ ÜÇÜN BƏDA HAQDA SÖHBƏT AÇIRIQ?

Bir qədər əvvəl nəsx və nəsx ilə əlaqəli olan məsələlər haqda ətraflı söhbət açdıq. Söhbətimizi «bəda» ilə davam etdiririk. Çünki, nəsx və bəda eyni məna və məfhum kəsb edir. Fərq yalnız bundan ibarətdir ki, nəsx qanunvericilik, bəda isə yaradılış mövzusunə dəlalət edir.

Yəni yaradılışda baş verən nəsxə bəda deyilir. Qanunvericilik də isə bu [dəyişiklik] nəsx adlanır.

Bunların arasında olan sıx bağlılıq bizi yeni fəsil, yəni bəda haqda söhbət açmağa vadar edir.

Bu haqda söhbət açmağa səbəb olan başqa bir dəlil müsəlmanların bir qisminin şiə məzhəbinin bədayə olan etiqadları haqda olan yalnız təsəvvürü olmuşdur. Düzgün araşdırmalar aparmadıqları üçün nəticədə böyük səhvlərə yol verərək şiə məzhəbi haqda yalnız təsəvvürlər əldə etmişlər. Əgər onlar şiə məzhəbinin bədayə olan əqidə və etiqadlarını düzgün dərk etsəydilər, yol verdikləri səhvlərin şahidi olar və şiə məzhəbinə yaxdıqları yalan və iftiralara bir dəfəlik son qoyardılar. Kaş alimlər dəqiq tədqiqatlar apararaq həqiqətin nə olduğunu dərk edəydilər! Kaş başqaları haqda söylədiklərinin nə dərəcədə doğru və düzgün olduğunu dərk edib yersiz və heç bir əsası olmayan nəzəriyyələr irəli sürməkdən çəkinəydilər!

Bütün bunları nəzərə alaraq bəda haqda ətraflı söhbət açmaq və beləliklə şiə məzhəbi haqda yaranmış yalnız təsəvvürlərin aradan qaldırılmasını özümüzə zəruri hesab etdik.

MÜQƏDDİMƏ

Bu bir həqiqətdir ki, aləmdə mövcud olan bütün varlıqlar Allahın qüdrəti və Onun istək və iradəsi ilə yaradılmışdır. Belə ki, Onun istək və iradəsi olmadan nə bir varlıq yaranar, nə də müstəqil həyat tərzi keçirə bilər (yəni bir varlıq kimi davam gətirə bilməz).

Bu da hamıya məlumdur ki, yarandığı ilk gündən Allahın elmi bütün varlıqları əhatə etmiş və onların hər biri əvvəlcədən müəyyənləşdirilmişdir. Belə müəyyənləşdirilmə dini termin olaraq «təqdir» adlanır.

Allahın daimi elm və qüdrəti və təqdirin nə olduğu bizə məlum olduqdan sonra diqqət yetirməliyik onların arasında nə bir ziddiyyət, nə də bir ixtilaf vardır. Yəni varlıqların vücuda gəlməsi üçün hər şeyi əhatə edən Allahın əzəli elmi arasında heç bir maneə və ziddiyyət mövcud deyildir. Çünki aləmdə mövcud olan bütün varlıqlar Allahın istək və iradəsindən asılıdır və buna bəzən «ixtiyar» da deyilir. Demək, əgər Allahın istək və iradəsi olarsa varlıqlar vücuda gəlir, yox əgər olmazsa onların vücuda gəlməsi mahal və qeyri-mümkündür.

Buna da Allahın əzəli və daimi qüdrəti deyilir.

Lakin təqdir və əzəli ilahi elm deyildikdə, Allahın bütün varlıqlara və bütün zaman və şəraitdə, onların həqiqi mahiyyətini əhatə etmiş elmi nəzərdə tutulur.

Yəni, Allah varlıqlar yarandığı ilk gündən onların hansı mərhələləri keçəcəkləri və necə olacaqlarını bilir. Çünki bütün varlıqların həqiqi mahiyyəti Allahın istək və iradəsindən asılıdır. Belə ki, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Allahın istək və iradəsi olmadan onlar nə vücuda gəlir, nə də bir varlıq kimi mövcud ola bilər. Zaman və şəraitin dəyişilməsinə baxmayaraq, Allah bütün varlıqlarda baş verən dəyişikliklərdən agahdır və onun elmi hər şeyi əhatə edir.

BƏDANIN HƏQİQİ MƏNA VƏ MƏFHUMU

YƏHUDİLƏRİN ALLAHIN QÜDRƏTİNƏ OLAN BAXIŞI

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, ilahi elm deyildikdə qüdrət, istək və iradə nəzərdə tutulur. Lakin yəhudilər bunun tam əksinə olan bir əqidəyə əsaslanırlar. Onların əqidəsinə əsasən, varlıqların qəza və qədəri yarandıqları ilk gündən müəyyənləşdirilmiş və bunun dəyişdirilməsi mahal və qeyri-mümkündür. Yəhudilər bu barədə deyirlər: Hər bir varlıq müqəddəratı yarandığı ilk gündən

müəyyənləşdirildiği üçün Allahın əli bağlı, onlara nə bir şeyi verir, nə alır, nə verdiyi şeyləri çoxaldır, nə də onları azaldır. Qurani-kərimdə yəhudilərin bu yalnız əqidələrinə işarə olunaraq deyilir:

«Yəhudilər dedilər: Allahın əli bağlıdır».

Doğrudan da yəhudilərin Allahı aciz, heç bir qüdrət və ixtiyara malik olmadığını, lakin insanın öz əməllərində tam ixtiyar sahibi olduğunu hesab etmələri insanda təəccüb doğurur. Bir halda ki, hər ikisinin meyarı eynidir. Belə ki, əgər Allahın əzəli elmi varlıqların üzərindən qüdrət və ixtiyarın götürülməsinə səbəb olarsa, insanın gördüyü işlərdə də müəssər olacaqdır.

Yəni insan da qüdrət və ixtiyardan məhrum olacaqdır. Çünki Allahın əzəli elmi onun işlərini əhatə etdiyi kimi, insanın da gördüyü işləri əhatə edəcəkdir. Demək əgər bu əzəli elm Allahın istək və iradəsi ilə fərqli olarsa, insanın da gördüyü işlərlə fərqli olacaqdır.

ŞİƏ NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN BƏDAYA BAXIŞ

Şiə məzhəbi isə yəhudilərin tam əksinə olaraq, belə bir əqidədədirlər ki, Allah varlıqların yaradılmasında və onlarda hər növ dəyişikliklərin baş verməsində qadirdir və bu kimi dəyişiklikləri «bəda» adlandırırlar. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, varlıqlardakı dəyişikliklər – «bəda» yalnız o zaman baş verə bilər ki, onların aqibəti, qəza və qədəri qətiyyətlə müəyyənləşdirilməmiş olsun və şiə məzhəbinin əqidəsinə əsasən, qəza və qədər əvvəlcədən qəti olaraq müəyyənləşdirildikdə onlarda heç bir dəyişiklik baş verməyir. Və əgər bədanın nədən ibarət olduğunu və qəza-qədər nə məna daşdığını bilmək istəyirsinizsə, aşağıdakı mətləblərə diqqət yetirin.

BƏDA VƏ QƏZA-QƏDƏRİN NÖVLƏRİ

1. Xüsusi və ya gizli [siri] elm:

Qəza və qədər bəzilərinin Allahdan başqa kimsə nə olduğunu bilməyir. Belə ki, bu kimi elmlər yalnız Allaha məlumdur və Ondan başqa bir kimsə onlara agah deyildir.

Şübhəsiz ki, bu kimi qəza və qədərdə heç bir dəyişikliklər baş verməyir. Baş verən dəyişikliklər yalnız Allahın elmindən qaynaqlanaraq qəti qəza və qədər nümunələrində həyata keçir.

Şeyx Səduq özünün «Uyun» adlı kitabında Həsən ibni Məhəmməd Nofəldən nəql edərək deyir: İmam Rza (ə), Süleyman Mərziyə bu haqda verdiyi təlimlərin birində buyurur: Atam, atası imam Sadiq (ə)-dan nəql edərək deyirdi: Allahın elmi iki hissəyə bölünür:

1. Allahın özünə aid olan və kimsənin agah olmadığı gizli və sirli elmlər. Bəda da məhz bu kimi elmlərdən meydana gəlir.

2. Yalnız Peyğəmbər və mələkləri agah etdiyi elmlər. Əhli-beyt də bu kimi elmlərdən agah olmuşlar.¹

Məhəmməd ibni Həsən Səffar da özünün «Bəsairud-dərəcəat» adlı kitabında Əbu Bəsirdən və o da imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir. Allah-taala iki növ elmə malikdir. Biri yalnız Onun özünə məlum olan sirli elmlər, digəri də yalnız Peyğəmbərlərin və mələklərin agah olduqları elmlər. Biz Əhli-beyt də bu elmlərdən (yəni Peyğəmbərlərin və mələklərin agah olduqları elmlərdən) agahıq.²

QƏTİ QƏZA VƏ QƏDƏR

Qəza və qədər birinci növündə olduğu kimi Allah-taalanın Öz Peyğəmbər və mələklərini agah etdiyi şeylərin həyata keçməsi qəti və dəyişilməzdir. Fərq yalnız bundan ibarətdir ki, bəda qəza və qədər birinci növündən meydana gəlir, lakin ikinci növü ilə onun heç bir əlaqəsi yoxdur. Bir qədər əvvəl imam Rza (ə)-dan Süleyman Mərziyə nəql olunduğu rəvayətdə deyildiyi kimi: Əli (ə) buyurur: Allahın elmi iki hissəyə bölünür:

1. Peyğəmbər və mələkləri agah etdiyi elmlər. Bu kimi elmlərdə bəda və heç bir dəyişikliklər baş verməyir. Çünki, Allah-taala Peyğəmbər və mələkləri agah etdiyi şeyləri dəyişməklə heç vaxt

¹ Uyunul əxbar ər-Rza 13-cü fəsil. Biharul-əнвар «Bəda və nəsx» 2-ci cild 132-ci səh.

² Biharul-əнвар «Bəda və nəsx» 2-ci cild 136-cı səh.

onları kütlə qarşısında yalançı kimi tanıtırmaz. İkinci hissəyə aid olan elmlərdən isə, Allahın özündən başqa bir kimsə onlardan agah olmaz. Bu elmlər bir sirr olaraq yalnız Onun özünə bəlli olar və kimsəni onlardan agah etməz.

Məhz bu kimi elmlərdə Bədanın həyata keçdiyinin şahidi oluruq. Belə ki, Allah-taala istədiyi şeyi tezlaşdırir, istədiyini də təxirə salır və ya daha sabit edir.¹ (Əyyaşi, Fəzildən nəql edərək deyir: İmam Baqir (ə) buyurardı: Allahın nəzərdə tutduğu bəzi işlərin həyata keçməsi qəti və dəyişilməzdir. Onlarda bəda baş vermədən istər-istəməz həyata keçməlidir. Lakin bəzi işləri Allah-taala kimsəyə agah etməmişdir. Bu işlər Allahın istəyi ilə təxirə düşə də bilər, vaxtından əvvəl də həyata keçə bilər. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, peyğəmbərləri agah etdiyi şeylər hökmən baş verəcəkdir. Çünki, Allah öz Peyğəmbər və mələklərini heç vaxt təkzib etməz.²

QƏTİ OLMAYAN QƏZA VƏ QƏDƏR

Əgər Allah-taala hər hansı bir şeyin baş verməsini Öz Peyğəmbər və mələklərinə xəbər verərsə, lakin onun həyata keçməsinə öz istək və iradəsindən asılı edərsə, bu kimi qəza və qədərə qəti olmayan qəza və qədər deyilir. Və bu kimi işlərdə bəzən «bəda» (yəni dəyişikliklər) baş verir. Yəni bu kimi hallarda Allahın istək və iradəsi baş verəcək şeyin əksinə dəyişikliklərə yol verilir və buna da «bəda» deyilir.

Qurani-kərimdə bu haqda deyilir:

«Allah istədiyi şeyi məhv edər, istədiyini də sabit saxlayar. Kitabın əsli [ləvhi məhfuz] Onun əlindədir.»

BƏDANI SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLLƏR

Qeyd etdik ki, Allahın elm və təqdiri üç hissədən ibarətdir. Elm, qəza və qədərin bu növü «şərtli elmlər» və ya «təqdirat müəlləq» adlanır. Bəzən Allahın istək və iradəsi qəti olmayan bu növ qəza və

¹ Biharul-əнвар «Bəda və nəsx» 4-cü cild 133-cü səh.

² Uyunl əxbar ər-Rza 13-cü fəsil.

qədərini tam əksinə olur və belə olduqda Allahın istək və iradəsinə əsasən dəyişikliklər baş verir.

Şiə məzhəbi də məhz bu əqidəyə əsaslanır. Onlar bəda və qəti olmayan qəza və qədərdə Quran və bu məzmununda nəql olunmuş hədis və rəvayətlərə istinad edirlər. Bir qədər əvvəl bu ayələrdən ikisinə işarə etdik. Nəql olunmuş rəvayətlərə gəldikdə isə, onlardan bir neçəsinə işarə etməklə kifayətlənirik.

1. Əli ibni İbrahimin təfsirində Abdulla ibni Məskan, imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Qədr gecəsi mələklər və insanların əməllərini yazan katiblər göyün yerə ən yaxın təbəqəsinə enərlər. Onlar orada bir il ərzində baş vermiş hadisələri ölçüb biçər, sonradan yazarlar. Allah-taala istədiyi vaxt baş verəcək şeyləri dəyişər, tezləşdirər və ya təxirə salar. Dəyişiklikləri icra edən mələklərə yazdıqları şeyləri öz istədiyi kimi ixtisara salmağı orada dəyişikləri aparmağı və ya nəyisə oraya əlavə etməyə əmr edər.

İbni Məskan deyir: İmam Sadiq (ə)-dan soruşdum: Hər şey Allahın hüzurundakı kitabda yazılmışdır mı?

Buyurdu: Bəli.

Dedim: Bütün bunlardan sonra nə kimi işlər baş verə bilər?

Buyurdu: Allahın istədiyi hər bir şey.¹ 2. Yəni də Əli ibni İbrahimin təfsirində Abdulla ibni Məskan, imam Baqir (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq və imam Kazim (ə) «Fiha yufrəqu kulli əmrin həkmi» ayəsini belə izah etmişlər: Allah-taala bir il ərzində baş verəcək hadisələri həmmən ilin qədr gecəsində müəyyənləşdirir və onu [ləvhə məhfuzda] yazdırır. Lakin bütün bunlarla yanaşı hər şey Onun istək və iradəsindən asılıdır. Ömür, ruzi və xəstəlikləri azaldır və ya çoxaldır. Baş verəcək hadisələri öz istək və məsləhəti ilə təxirə salır, tezləşdirir və ya dəyişdirir. O, istədiyi hər bir şeyi azaldır, çoxaldır və istədiyi ölçü və miqdarda müəyyənləşdirir...²

3. Təbərinin «İhticac» adlı kitabında Əmirəl-möminin Əli (ə)-dan nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: «Əgər Quranda — Allah istədiyi

¹ Biharul-ənvār «Bəda və nəsx» 2-ci cild 133-cü səh.

² Biharul-ənvār «Bəda və nəsx» 2-ci cild 133-cü səh.

şeyi məhf edər, istədiyi şeyi sabit saxlayar» — ayəsi olmasaydı, bu vaxta qədər baş vermiş və bundan sonra da qiyamət gününədək baş verəcək şeylərdən agah edərdi.¹

Bu rəvayəti Şeyx Səduq (ə.r) da ƏsbəğİN vasitəsilə Əli (ə)-dan özünün «Əmali» və «Tohid» adlı kitablarında nəql etmişdir.

4. ƏyyaşİNİN təfsirində Zürrarənin imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyilir: «İmam Baqir, imam Səccad, imam Hüseyin, imam Həsən və imam Əli (ə) bu haqda buyurmuşlar: Əgər Quranda «məhv və sabitlik» (19-39) ayəsi olmasaydı, bu günədək və bundan belə qiyamətdə baş verəcək şeylərdən agah edərdim.

Bu məzmununda digər rəvayətlər də nəql olunmuşdur. Lakin bu dörd rəvayətlə kifayətlənib söhbətimizi tamamlayırıq.

BƏDANIN İSTİFADƏ OLUNMADIĞI HALLAR

Qeyd etdiklərimizdən bu nəticəyə gəlmək olur ki, bəzən «Lövhi məhfuz», «Ummul-kitab» və ya «Elmul-məxzun» adlanan qəti olmayan ilahi elm və təqdirlərdə (qəza və qədərdə) heç bir dəyişliklik (bədə) baş verməyir. Çünki ilk gündən etibarən Allah bütün məxluqatı, hətta kiçik zərrəcikləri belə tanımış və onların xüsusiyyətlərindən agah olmuşdur. Elm və agahlıq belə bir geniş dairəni əhatə etdiyi bir halda bədə və dəyişiklik mümkün olardı?! Xeyr! Allah hər şeyi lazımi zaman və məkanda yaratmış və baş verəcək hər bir hadisənin zamanını əvvəlcədən müəyyənləşdirmişdir.

Bu barədə bir çox hədis və rəvayətlər varid olmuşdur və biz onlardan bir neçəsinə işarə edirik:

1. Şeyx Səduq özünün «İkmaluddin» adlı kitabında Əbu Bəsir və Səmaədən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə) buyurur: «Allahın, baş verəcək şeylər haqda xəbərsiz olduğunu və dünən bilmədiyi şeylərdən bu gün bədə ilə agah olduğunu hesab edən şəxslərdən uzaq olun.»

2. Əyyaşi, İbni Sənnandan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə) buyurur: «Allah istədiyini tezləşdirər, istədiyini təxirə

¹ İhticac 137-ci səh.

salar, istədiyini də lövhi məhfuzundan silər və ya orada sabit saxlayar. Kitabın əsil nüsxəsi (lövhi məhfuz) onun yanındadır.»

Sonra sözlərinə əlavə edərək buyurur: Bu səbəbdən də istədiyi hər bir şey əvvəlcədən Ona məlumdur və Allahın xəbəri olmadan aləmdə heç bir dəyişiklik baş verməyir.¹

3. Əyyaşi, Əmmar ibni Musadan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə)-dan (Yəmhullah – Allah istədiyini məhv edir...)» ayəsi haqda soruşduqda buyurdu: Baş verəcək hadisə və bütün qəza və qədərələr iki kitaba yazılır. «Kitabun məhfuz» və ya «Ummul kitab» adlanan onlardan biri sabit və dəyişməz, digəri isə «Kitabun məhfuz» və isbatıdır. Yəni insanların qəza və qədəri orada yazılır. Lakin edilən dualar nəticəsində orada müəyyən dəyişikliklər olunur. Burada yazılanlar «Ummul kitabda» yazıldıqdan sonra isə artıq orada nə ixtisara yol verilir, nə də əlavəyə.²

3. Şeyx Tusi özünün «Qeybət» adlı kitabında Bəzəntidən, o da imam Rza (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «İmam Zeynəlabidin, imam Əli ibni Əbu Talib, imam Baqir və imam Sadiq (ə) buyurmuşlar: «Məhv və sabitlik» ayəsi olduğu bir halda biz gələcəkdən necə xəbər verə bilərik. (Yəni ilahi qəza və qədər dəyişkəndir. Bu səbəbdən də heç kimi gələcəkdən xəbər verməyə qadirdir deyildir.) Lakin Allah-taala həтта cüzi dəyişikliklərdən belə aqah və xəbərdardır.

Dəyişikliklərdən sonra Allahın baş vermiş şeylərdən xəbərdar olduğunu hesab edən şəxslər isə küfr edərək təkallahlıq dinindən çıxmış olarlar.³

Qəza və qədər, yaradılışdan əvvəl Allahın hər şeydən aqah olduğu və Onun elminin hər şeyi əhatə etdiyi haqda kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Şiə məzhəbinin bəda və ilahi qəza və qədərə dair yaranmış əqidəsi də məhz bu məzmununda nəql

¹ Biharul-ənvar «Bəda və nəsx» 2-ci cild 139-cu səh.

² Biharul-ənvar «Bəda və nəsx» 2-ci cild 139-cu səh.

³ Biharul-ənvar «Bəda və nəsx» 2-ci cild 139-cu səh.

olunmuş rəvayətlər və Peyğəmbərin (s) sünnəsi əsasında formalaşmışdır.

BƏDAYA OLAN ƏQİDƏNİN YARANMASI

Qeyd etdik ki, «bəda» yalnız «məhv və sabitlik lövhü» adlanan şərti elm, qəza və qədərdə baş verir və bu kimi hallarda «bəda»ya olan əqidə heç də cəhlin (xəbərsizliyin) Allaha aid olunmasına səbəb olmayır. Çünki, «bəda» Allahın tükənməz və əzəli elmində mövcuddur və Onun istək və iradəsi ilə icra olunur. Demək, «bəda» nəinki cəhlin Allaha aid olunmasına və Onun əzəmətinə xələl gətirməsinə səbəb olmayır, əksinə bir neçə müsbət nəticələr də verir.

1. «Bəda» – insanı varlıqların Allahın elm və qüdrəti ilə yarandığına baş verən bütün hadisə və dəyişikliklərin Allahın istək və iradəsi ilə həyata keçdiyinə və hər şeyin Allahın qüdrət və əzəmətindən asılı olduğuna diqqət yetirməsinə səbəb olur. İnsan artıq dərk edir ki, aləmdə vücuda gəlmiş hər bir varlıq və baş verən hər bir dəyişiklik, hadisə və cərəyan məhz Allahın qüdrət, istək və iradəsi ilə həyata keçir.

2. Bədanın mahiyyəti bəlli olmaqla Xaliqlə (Allahın), məxluqun elmi arasında olan fərq özünü büruzə verir. Hətta Peyğəmbər (s) və İmamların elmi Allahın elminin əhatə etdiyi şeyləri əhatə edə bilməz. Çünki, Allah bəda və baş verəcək dəyişikliklərdən də agahdır və hər şey Onun istək və iradəsi ilə idarə olunur. Lakin məxluqatın elmi yalnız qəza və qədərin zahirini əhatə edir və baş verəcək dəyişikliklərdən heç bir məlumatı olmayır.

Başqa sözlə desək, ilahi təlim almış bəzi şəxslərin yaradılışa olan elm və məlumatı nə qədər geniş olsa da, yenə də Allahın elmindən az və naqis olacaqdır. Çünki, belə şəxslər Allah-taalanın baş verəcəyi qəti olan və dəyişilməyəcəyindən agah etdiyindən savayı Ona aid olan elmə nail ola bilmirlər. Əks təqdirdə hər bir peyğəmbər və imam bütün hallarda bəda (dəyişilmə) ehtimalını verəcək və bu da onların elmi səviyyələrin elmi hər şeyi əhatə edən, hətta bədanın baş verib-verməyəcəyindən tam agahlıq olan ilahi

elmdən fərqləndirib ondan olduqca aşağı səviyyədə olduğunu bürüzə verəcəkdir.

3. «Bəda»ya olan baxış və belə bir əqidəyə əsaslanmaq insanda Allaha daha çox diqqət yetirməsinə səbəb olur. Bundan belə hər zaman Allah dərgahına üz tutur, bütün istək və hacətlərini və qarşılaşdığı çətinliklərin aradan qaldırılmasını məhz Ondan diləyir.

Xeyirli işlər görməkdə, layiqincə ibadət etməkdə, xoşbəxtliyə və səadətə nail olmaqda Allahdan kömək diləyir və bədbəxtçiliyə səbəb olan bütün işlərdə Allaha pənah aparır. İbadət və bəndəliyin bu mərhələsi bədayə olan əqidədən əldə olunur. Çünki bədanı nəzərə almaqla Allah-taala edilən dualar nəticəsində tale, qəza və qədərdə dəyişikliklər edir. Yəni insan talehində nəzərdə tutulan bəzi şeylər təxirə salınır, bəziləri də sabit olaraq qalır.

Yox əgər bədanı qəbul etməriksə, onda ilahi təqdir, qəza və qədərdə nəzərdə tutulan hər bir şey həyata keçəcək və heç bir dəyişiklikliyə yol verilməyəcəkdir. Belə bir əqidəyə əsasən Allah dərgahına edilən dua və istəklər məna və məfhum kəsb etmədiyi üçün heç bir nəticə verməyəcəkdir. Çünki, əgər insan Allahdan bir şey dilədikdə güc və icbar hər şeyi həll edərsə, istər-istəməz həyata keçməli və heç bir dəyişiklikliyə yol verilməyəcəkdir. Demək belə bir halda edilən dualar da nəticəsiz qalacaqdır. Belə bir tərzi-təfəkkürün nəticəsində insanda etdiyi duaların qəbul olunmasına qarşı ümitsizlik yaranır. Allaha olan qorxu hissini aradan getməsi, məsuliyyətsizlik və diqqətsizlik hissini güclənməsi insanda tək duaya qarşı deyil, ibadətə, sədəqəyə və s. xeyirxah işlərə qarşı soyuq münasibət bəsləməyə və tədriclə bütün bunlardan uzaqlaşmağına gətirib çıxarır.

Hər şeydən əvvəl bu məsələyə daha çox diqqət yetirmək lazımdır ki, bədayə olan inam, insanın iman və əqidəsinin güclənməsinə daha böyük təsir göstərir. Belə ki, nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdə nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğuna təkid edilərək onun ibadətlərin ən şərəflisi olduğuna işarə olunur. Şeyx Səduqun özünün «Tohid» adlı kitabında imam Sadiq (ə)-dan bu məzmununda nəql etdiyi rəvayətlərdən birində deyilir: «Allaha edilən ibadətlərin ən şərəflisi bədayə olan inam və əqidədir.»

Şeyx Səduq, Hişam ibni Salimdən, o da imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Allaha edilən ən böyük təzim və pərəstiş (ibadət) varsa, o da bədaya olan inam və etiqaddır.»¹

Məhəmməd ibni Müslümdən nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə deyir: «Allah-taala heç bir peyğəmbəri onlarda üç şey haqda əhd-peyman bağlamadan bu ilahi vəzifəyə (peyğəmbərliyə) təyin etməmişdir.

1. Allah qarşısında təslim olduğunu etiarf etməsi;
2. Şirkdən (Allaha şəriq qoşmaqdan) uzaq olması;
3. Bədaya iman və etiqadının olması, Allahın nəzərdə tutduğu şeyləri (qəza və qədəri) tezləşdirib və ya təxirə salmasını qəbul etmələri;²

Əhli-beytin bədaya bu dərəcədə çox əhəmiyyət vermələrinin və öz davamçılarına bunu təkid etmələrinin əsas səbəbi bədanın inkar olunması Allahın qüdrətini inkar etməklə eyni olmasıdır. Yəni Allah heç bir qüdrətə malik deyil, qəza və qədərin təxirə düşməsində, tezləşdirilməsində və ya dəyişdirilməsində heç bir rol oynamayır.

«Allah onların təsəvvür etdiklərindən daha uca və daha böyükdür».

Hər iki əqidə, yəni bədanın və qəza-qədərin dəyişilməsində ilahi qüdrətin inkar olunması batil və əsassız tərzi-təfəkkür olmaqla yanaşı, insanı dualarının qəbul olunmasında məyus və ümitsiz olmağa və ehtiyac duyduqları zaman, Allahdan uzaq düşərək Onun rəhmətindən məhrum olmağa səbəb olur.

ŞİƏ MƏZHƏBİNİN BƏDAYA BAXIŞI

Bəda dedikdə şiə məzhəbinin davamçıları nəinsə zahir olmasını və aşkara çıxmasını nəzərdə tuturlar. Yəni bəşəriyyətə məlum olmayan şeyləri Allah-taala aşkara çıxararaq, onları bilmədiklərindən agah edir.

¹ Tohid – Şeyx Sədur Bəda fəsli 212-ci səh.

² Tohid – Şeyx Sədur Bəda fəsli 212-ci səh.

Bədanın yaratmaq və xəlq etmək mənalarında işlənməsi də hər iki ayə ilə əlaqəsi vardır. Çünki bir şeyi yaratmaq, sözün əsl mənasında həmən şeyi zahir etmək və aşkara çıxarmaq deməkdir.

Əhli-sünnə mənbələrində nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdə bəda məhz bu mənada işlənmişdir. Necə ki, Buxari, Əbu Əmirdən, o da Əbu Hüreyrədən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s) buyurur: Bəni-israildən üç nəfər şəxsin biri kor, digəri keçəl, başqa birisi isə qotur xəstəliyinə düçar olmuşdu. Bəda baş verdi və onlar ilahi imtahanla sınınmalı oldular. Beləliklə Allah tərəfindən onlara mələklər göndərildi...

Bədanın belə bir mənə daşdığına Quranın bir çox ayələrində də şahidi oluruq.

«[Ey möminlər!] İndi Allah yükünüzü yüngülləşdirdi [aşkar etdi]. Çünki O, sizdə zəiflik olduğunu bilirdi.» (8/66).

«İki tayfadan [möminlərdən və kafirlərdən] hansının onların [mağarada] qaldıqları müddəti daha düzgün hesabladıklarını bilmək üçün...» (18/12).

«Biz yer üzündə onları onun [sakinləri] üçün bər-bəzək yaratdıq ki, onlardan daha gözəl əməl sahibi olduğunu yoxlayıb ayırd edək.» (18/1).

Əhli-sünnə mənbələrində nəql olunmuş rəvayətlərdə də göstərilir ki, dua edib sədəqə vermək (yoxsullara maddi yardım etmək) insan talehində dəyişiklikliyə səbəb olur. Əgər insanlardan biri Allahın istək və iradəsi ilə əlaqələndirmədən gələcəkdə baş verəcək hadisələrdən qəti xəbər versəydilər, bunu qəti qəza və qədər adlandırılmalı olacaqdıq. Bu da bir qədər əvvəl haqqında söhbət açdığımız üç hissədən ibarət olan qəza və qədər in ikinci hissəsini təşkil edir.

Gələcəkdə baş verəcəyinə dair verilmiş bu kimi xəbərlər bəda və dəyişiklik baş vermədən həyata keçəcəkdir. Çünki Allah insanları baş verəcək hadisələrdən agah etdikdən sonra dəyişikliklərə yol verməklə öz peyğəmbər və əməli-saleh bəndələrini etibar baxımından onların nəzərindən salmır.

Əgər bir şeyin baş verəcəyindən xəbər versələr, amma onun Allahın istək və iradəsindən asılı olaraq müəyyən şərtlər əsasında

həyata keçəcəyini desələr, bu şərtlərin özü də o xəbərdə göstərilən əlamətlər olsa və burada digər xarici əlamətlər də istifadə edilsə, onda burada bəda və dəyişikliklərə də ehtimal vermək olar. Yox əgər Allahın istək və iradəsi bu kimi xəbərlərin əksinə olaraq həyata keçməzsə, yenə də bunu yalan hesab etmək olmaz. Bunu Allahın istək və iradəsindən xaric olan gələcək haqda verilən xəbər də adlandırı bilərik. Çünki qeyd etdiyimiz kimi, baş verəcək hadisələrin əsas şərti bundan ibarətdir ki, Allahın istək və iradəsi ilə ziddiyyət təşkil etməmiş olsun.

Əyyaş bu haqda Əmr ibni Həməldən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Əli (ə) aldığı qılınc yarasından ölüm ayağında olduğu zaman məni yanına çağırıb buyurdu: «Əmr! Tezliklə dünyamı dəyişib sizləri tərk edəcəyəm. Ağah olun ki, hicrətin yetmişinci ilində böyük çətinliklərlə qarşılaşacaqsınız.»

Əmr deyir: Əli (ə)-dan soruşdum. Bundan sonra çətinliklər aradan qalxacaqmı?

Buyurdu: «Bəli, aradan qalxacaqdır.»

Sonra bu ayəni tilavət etdi.

«Allah istədiyi şeyi məhv edər, istədiyini də sabit saxlayar».
(13/39).

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

QURANIN TƏFSİRİNƏ DAİR ÜMUMİ QANUNLAR

1. Təfsirin mənası;
2. Quranın təfsiri üçün mötəbər olan sənədlər;
3. Quranın vahid xəbərlə təfsiri;
4. Quranın vahid xəbərlə müəyyən və xüsusi hal tapması;
5. Sual və cavablar.

TƏFSİRİN MƏNASI

Ayələrin məna və məfhumunun və Allahın nazil etdiyi ayələrdə nəyin nəzərdə tutduğunun açıqlanmasına təfsir deyilir. Bu səbəbdən də ayələri təfsir edərkən əql və şəriət baxımından etibar kəsb edən əsaslı dəlillərə istinad etmək lazımdır. Çünki, əvvəla qeyri-mötəbər sənəd və mənbəyə istinad etmək şəri nöqtəyi-nəzərdən haram, digər tərəfdən də Allahın izni olmadan hər hansı bir mətləbi Ona aid etmək haram və bağışlanmaz bir günahdır. Qurani-kərimdə bu haqda deyilir:

«De ki: [Bunu deməyə] Allah özü sizə izn verdi, yoxsa Allaha iftira yaxırsınız?».

«[Ey insan!] Bilmədiyin bir şeyin ardınca getmə [bacarmadığın bir işi görmə, bilmədiyin bir sözü də demə.] (17/36).

Quranın əsaslı dəlillərlə təfsir olunmasına dair kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı nəql olunmuş rəvayətlərdə Quranın şəxsi rəy və nəzərlə təfsir olunmasının qətiyyətlə qadağan olunduğu da göstərilir.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, Quranın təfsir olunmasında şəxsi rəy və nəzərlərə istinad etməklə yetkin nəticəyə gəlmək olmur. Belə bir təfsir üsulunda əldə olunan şey varsa həqiqət və gerçəklik deyil, zənn və gümandır.

«Zənn isə əsla həqiqət deyildir».

QURANIN TƏFSİRİ ÜÇÜN MÖTƏBƏR SAYILAN SƏNƏDLƏR

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Quran zənn və gümanla deyil, əql və şəriət nöqtəyi-nəzərindən etibar kəsb edən əsaslı dəlillərə istinad olunaraq təfsir olunmalıdır. Müfəssir Quranı təfsir edərkən yalnız əqli, elmi və şəri dəlillərə istinad etməli və ilk növbədə aşağıda qeyd olunanları nəzərə almalıdır.

1. Quranda işlənən kəlmələrin zahiri mənasını təfsir üçün mötəbər sənədlərdən biri hesab olunur;

2. Sağlam və fitri əql şəxsi zövq və təfəkkürdən təsirlənərək ondan ayələrin təfsirində mötəbər mənbə kimi istifadə etmək olar. Çünki

Peyğəmbər (s) xarici hidayətçi olduğu kimi, əql də mötəbər daxili və batini hidayətçidir.

3. Məsum imamların buyuruqları və onlardan bu məzmununda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər Quranın təfsirində tam mötəbər hesab olunur. Çünki onlar dini məsələlərdə ən etibarlı mənbə hesab olunurlar. Dini məsələlərdə onlara istinad etmək haqqında və bunun zəruriliyi barədə Peyğəmbərdən (s) onlarla hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Bu rəvayətlərin birində deyilir: «Mən sizin aranızda iki ağır əmanət qoyuram. Əgər onlardan möhkəm yapışsanız heç vaxt haqq yoldan azmayacaqsınız.»

4. Quran təfsirində mötəbər zənn doğuran rəvayətlər də etibarlı hesab olunur.

İzah:

Məsum imamlardan nəql olunmuş mötəbər rəvayətlər şübhəsiz ki, Quranın təfsirində etibarlı hesab olunur və əsaslı olaraq onlara istinad edilir. O ki, qaldı zəif rəvayətlərə, təbii ki, onlara istinad olunmur. Görəsən Quranın təfsirində qəti olmayan, lakin mötəbər hesab olunan rəvayətlərə, yəni vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərə istinad etmək olarmı? Təfsir və hədis alimləri arasında bu barədə fikir ayrılığı vardır. Lakin biz belə bir fikirdəyik ki, bu kimi rəvayətlər etibar kəsb etdikləri üçün təfsir alimləri Quran ayələrini təfsir edərkən onlara istinad edə bilər.

QURANIN VAHİD XƏBƏRLƏ TƏFSİRİ

Qeyd etdik ki, vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərə – mötəbər olduğu üçün – Quran ayələrinin təfsirində istinad etmək olar. Lakin alimlərin bəziləri bu məsələyə irad tutaraq deyirlər: Vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlər və zənn doğuran dəlillərin mötəbər hesab olunması bundan irəli gəlir ki, insan həqiqətdən agah olmadığı təqdirdə həqiqəti qəbul etdiyi kimi, vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərə və ya zənn doğuran dəlillərə istinad etməlidir. Zənn doğuran rəvayətləri yalnız o zaman etibarlı hesab etmək olar ki, onun məna və məfhumu hər hansı bir şəriət hökmünə dəlalət etmiş olsun. Çünki, insan şəriət hökmlərini bilmədikdə bir təqlidçi kimi üzərinə şəri vəzifə düşür və yəqinlik

gətirən dəlil tapa bilmədiyi təqdirdə zənn doğuran dəlillərə istinad etməlidir!

Rəvayətin məna və məfhumunun etibar qazanmağının əsas şərt və mənası bundan ibarətdir. Lakin bu kimi şərtlər məsum imamlardan ayənin təfsiri haqda nəql olunmuş rəvayətlərdə mövcud olmur. Çünki təfsir xarakterli rəvayətlər adətən şəri hökmlərə aid olmur (yəni bu rəvayətlərdə şəriət hökmləri açıqlanmır). Qisas və keçmiş ümmətlər haqda nazil olmuş ayələri buna misal çəkmək olar. Demək, vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətləri təfsir xarakteri daşıyan bütün hədis və rəvayətlərə şamil etmək olmaz və eyni zamanda onların hamısının mötəbər olduğunu sübut etməyə də qadir olmayacaqdır.

Lakin bu kimi iradlar tamamilə zəif və əsassızdır. Çünki üsul elmində sübuta yetirilib ki, gerçəkliyi zənni və ehtimali olaraq bizə mötəbər göstərən dəlillər şəri nöqtəyi-nəzərdən və şəriət sahibinin nəzərinə uyğun olaraq elmi və qəti dəlillərin yerində işlədilir.

Demək, elmi dəlillərdən istifadə olunan bütün hallarda şəri nöqtəyi-nəzərdən mötəbər hesab olunan bu kimi zənni dəlil və əlamətlərə istinad etmək olar. Mötəbər hesab olunan vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlər də mötəbər zənni dəlillərdən biridir. Və bütün hallarda yalnız bir elmi dəlilin yerinə ondan istifadə etmək olar. Alimlərin hal-hazırkı və daimi istifadə etdikləri üsul, dediklərimizə əsaslı dəlil ola bilər. Çünki alimlər mötəbər elmi dəlillərdən istifadə edib onlara tabe olduqları kimi, «əmarat» adlanan mötəbər zənni əlamətlərdən də istifadə edib onlara tabe olurlar. Müqayisə etdikdə də elmi və zənni dəlillər arasında elə bir böyük fərqin olmadığına əsaslanırlar.

Məsələn, bir şəxsin nəyəsə malik olmasına dini terminologiyada «yəd» deyilir. Bu da şəxsin malikiyyət əlamətlərindən biri hesab olunur. Və camaat həməən əlamətlər əsasında hər hansı bir şəxsi malik olduğu şeyin həqiqi sahibi hesab edir. O ki, qaldı şəriət sahibinə, adət halını almış belə bir qayda-qanunu onlara yasaq edərək mənfi xüsusiyyət kimi qələmə verməmişdir.

Bəli, vahid xəbər və digər zənni yollarla nəql olunmuş rəvayətlər barədə başlıca şərt bundan ibarətdir ki, tək bu rəvayətlərə istinad

olunmamalı və əldə olan sənədin mötəbərliyinə dəlalət edəcək bütün xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. Və bu xüsusiyyətlərdən biri də sənəddə (rəvayətdə) yalana yol verilməməsidir. Yalan verilən rəvayəti isə vahid xəbər kimi qəbul edə bilmərik.

Bu səbəbdən də icma, sünnə, Peyğəmbərdən (s) nəql olmuş mötəbər hədis, Quran və ya mötəbər əqli hökmlə müxalif olan hər hansı bir hədis və rəvayət etibarlılığına dəlalət edəcək digər xüsusiyyətlərə malik olsa da, heç bir etibar kəsb etməyəcəkdir. Və belə olduqda həmən zənni dəlilin istər şəriət hökmlərinə, istərsə də digər məsələlərə aid olması arasında heç bir fərq olmur.

Vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərin bu xüsusiyyətlərə malik olmasının zəruriliyinin əsas səbəbi bunun üçündür ki, rəvayəti nəql edən şəxs hər-hansı bir baxımdan etibara malik olsa da, nəql etdiyi rəvayətdə ziddiyyətliyə ehtimal verilmiş olsun. Çünki heç olmasa hədisin səhv olmasına ehtimal belə vermək olar. Belə bir ehtimalın verildiyi bir halda mötəbərliyini sübuta yetirəcək dəlillər əldə etməyəndək vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərə istinad etməməliyik. Belə bir dəlillərə [etibarlılığına dəlalət edəcək xüsusiyyətlərə] malik olmaqla vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərdə ehtimal verilən səhvlərə bir o qədər də ciddi yanaşmaya bilərik. Bu isə yalnız o zaman ola bilər ki, vahid xəbər halında nəql olunmuş hədis və rəvayətlərdə yalana yol verilməmiş olsun. Yox əgər nəql olunmuş rəvayətin mətnində yalana yol verildiyini müşahidə edərixsə, əsaslı dəlilləri kənara qoyaraq vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərə istinad edə bilmərik.

Vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərin yalan və əsassız olduğu sübuta yetiriləkdə də zənni dəlillər heç bir müsbət nəticə vermir. Ümumiyyətlə bu kimi dəlillər yalnız elə bir hallarda etibar kəsb edir ki, rəvayətin nəql olunmasında əsla yalana yol verilməmiş olsun.

Bununla bir çox həqiqətləri sübuta yetirmək və bir çox suallara cavab tapmaq olar. Bunun üçün də oxucu bütün deyilənləri heç vaxt nəzərdən qaçırmamalıdır.

QURAN AYƏLƏRİNİN VAHİD XƏBƏRLƏ MÜƏYYƏN VƏ XÜSUSİ HAL TAPMASI

Quranın verdiyi ümumi hökmlər vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə müəyyən və xüsusi hal tapa bilərmə? Yəni Quranın hər-hansı ayəsində ümumi hökm verildikdən sonra həmən hökm vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlə müəyyənləşə bilərmə? Məsələn, həcc mərasiminin vacibliyi haqda ümumi hökm verilir, lakin növbəti ayədə həccin imkan daxilində yerinə yetirilməsi qeyd olunur. Daha dəqiq desək, bəzi istisnalar edilməklə hökm ümumi haldan xaric olub, müəyyən hal daşımağa başlayır.

Alimlərin bir çoxu bu suala müsbət cavab vermişlər. Onların fikrincə Quran ayələrinin (hökmlərinin) vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə müəyyən və xüsusi hal tapması tamamilə düzgün və adi bir haldır. Lakin əhli-sünnə alimlərinin bəziləri bu barədə müxalif mövqe tutmuşlar. Onlardan bəziləri vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə Quranın müəyyən və xüsusi hal tapmasını qətiyyətlə rədd edirlər. İsa ibni Əbban isə bu barədə deyir: Əgər ümumi hal daşıyan hər hansı bir ayə əvvəllər başqa bir qəti dəlil ilə müəyyənləşərsə, onu vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərdə müəyyənləşdirərək ayrıca xüsusi bir hökm kim bəyan etmək olar. Əks təqdirdə, ayənin müəyyən hal tapması heç bir etibar kəsb etməyəcəkdir. Mərhum Kərəki deyir: Əgər Quranın ümumi xarakter daşıyan hər hansı bir hökmü əvvəllər ayrı bir qeyri-Qurani hökmə müəyyən və xüsusi hal taparsa, vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərdə onu müəyyən və xüsusi hökm olaraq qəbul etmək olar. Qazi Əbu Bəkr isə bu barədə heç bir fikir irəli sürməmişdir.

MÜƏLLİFİN NƏZƏRİ

Vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlər öz etibarını sübuta yetirəcək dəlillərə malik olduğu üçün Quranın verdiyi ümumi hökmləri də müəyyənləşdirə bilər. (Yəni vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərə istinad edərək deyə bilərik ki, ümumi hökm

verildikdən sonra həmən hökmün xırdalıqları bəyan olunmuş və ya müəyyən istisnalar edilmişdir.)

Çünki hər hansı bir mətləb (dəlil) kifayət qədər mötəbər və əsaslı olarsa, maneə olmadığı təqdirdə istinad olunmalı və əməli olaraq həyata keçirilməlidir.

SUAL VƏ CAVABLAR

Qeyd etdik ki, vahid xəbər halında nəql olunmuş mötəbər rəvayətlərlə Quranın ümumi xarakter daşıyan ayələrinə əlavə olaraq müəyyən izahlar verilmişdir. Lakin alimlərin bəziləri bu nəzəriyyə ilə müxalif olaraq bunun mümkün olmadığına dair bir neçə dəlilə istinad etmişlər. Lakin bu dəlillər olduqca zəif və əsassızdır.

1. **Deyirlər:** Bu bir həqiqətdir ki, Quran Allah kəlamıdır və onun ayələri bütünlüklə Allah tərəfindən nazil olmuşdur. Lakin vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərin qəti olaraq nə məzmunun həqiqətlə uyğun olması və nə də onun məsum imamlar tərəfindən nəql olunduğu bəllidir. Çünki həm rəvayəti nəql edən şəxsin səhvə yol verdiyinə ehtimal vermək olar, həm də bir qədər dərinə düşündükdə belə bir qənaətə gəlmək olur ki, səhvə yol verilməsinə ehtimal verilən və ya hər hansı bir zənn doğuran dəlilə istinad edərək əsaslı və daha yaxın olan sənədi kənara qoymamalıyıq.

Cavab:

Quranın Allah tərəfindən nazil olması kimsədə şəkk-şübhə doğurmaz. Lakin Quranın ümumi xarakter daşıyan bəzi ayələrinin ümumi məfhumu bir o qədər də bəlli olmur. Quranın ümumi hökmlərinə əməl etmək isə vacib və zəruridir. Bunun üçün də ümumi xarakter daşıyan bəzi ayələrin zahiri mənasından istifadə olunur. Ayələrin zahiri mənalara etibar kəsb etdiyi üçün də bu, alimlərin və ümumi kütlənin istifadə etdiyi üsullardan biri olmuşdur. O ki, qaldı Peyğəmbər (s) və ondan sonrakı məsum imamlara, bunu onlara qadağan etməmişdir. Başqa sözlə desək, Quranın Allah tərəfindən nazil olduğu qəti olsa da, onun bəzi mətləblərə dəlalət etməsi zənnidir. Bunun da əqli baxımdan mötəbərliyi sabit olan zənn doğuran başqa bir əsaslı dəlil və

məfhuma görə hər hansı bir zənn doğuran dəlil və məfhumdan əl çəkməyə heç bir maneçiliyi yoxdur.

2. Deyirlər: Məsum imamlardan nəql olunmuş mötəbər rəvayətlərə əsasən nəql olunmuş bütün rəvayətlər Quranla müqayisə olunmalı və onların doğru olub-olmadıqları aşkara çıxarılmalıdır. Quranla müxalif olan rəvayətlər kənara qoyularaq onlara istinad olunmamalıdır. Çünki, məsum imamlardan Quran ayələri ilə ziddiyyət təşkil edən və müxalif olan bir hədis və rəvayət də olsun nəql olunmamışdır.

Cavab:

Düzdür, Quranla müxalif olan bütün hədis və rəvayətlər kənara qoyulmalıdır. Lakin hər şeydən əvvəl müxalif deyildikdə nəyin nəzərdə tutulduğu və müxalifətin məna və məfhumunun nədən ibarət olduğunu dərk etmək lazımdır. Əgər hər hansı bir məsələdə ürfi (adət-ənənə) əlamətlər Quranın bəzi ayələrinin zahiri mənası ilə müxalif olarsa, mətləbin bu yolla bəyan olunması ürfi və əqli nöqtəyi-nəzərdən müxalifət və ziddiyyət kimi qəbul olunmur. Bu səbəbdən də əgər vahid xəbər halında nəql olunmuş hər hansı bir mötəbər rəvayət Quranın ümumi zahiri mənası ilə müxalif olarsa, bu kimi rəvayətlər əksinə olaraq ayələrin təfsir və anlamını verməklə yanaşı, zahiri mənanın nəzərdə tutulmadığını da bildirir.

Demək, rəvayət və ayələrin zahiri mənası arasında mövcud olan belə bir fərqi ziddiyyət adlandırmamalıyıq. Ziddiyyət yalnız o zaman ola bilər ki, onların hər ikisi, yəni həm nəql olunmuş ayələr eyni şəxs tərəfindən sadir olunsun və həm də xitab olunan şəxslər çətinlik çəkmiş olsunlar. Lakin vahid xəbər halında nəql olmuş rəvayətin «xüsusi» və ayənin «ümumi» məfhumu arasında ziddiyyət deyil, birinin digərini açıqlaması müşahidə olunur.

Digər tərəfdən də məsum imamlardan Quranın ümumi ayələrini xüsusiləşdirəcək bir çox hədis və rəvayət nəql olunmuşdur.

Demək, əgər Quran vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə müəyyən və xüsusi hal taparsa, imamlardan nəql olunmuş «Deyilən hər bir söz Quranla müxalif olarsa bilin ki, bizim tərəfimizdən deyilməmişdir» rəvayəti ilə ziddiyyət təşkil edəcəkdir.

Bir halda ki, Əhli-beytdən (ə) bu məzmununda bir çox rəvayətlər nəql olunmuşdur və bu rəvayətlərin Quranla heç bir ziddiyyət yoxdur.

İstinad edəcəyimiz başqa bir dəlil bundan ibarətdir ki, İmamlar, bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən iki rəvayətdən birinin Quranla müvafiq olduğunu və bu rəvayətlərdən üstün tutulmasına dair öz müsbət rəylərini bildirmişlər. Bu da bir daha bunu sübuta yetirir ki, ayənin ümumi zahiri mənası ilə ziddiyyət təşkil edən rəvayət özü-özlüyündə mötəbər və əsaslı olmuşdur. Lakin Quranla müvafiq olan başqa bir daha əsaslı və ziddiyyətli rəvayət olduğu üçün zahirdə müxalif olan rəvayət kənara qoyulmuşdur. Və əgər heç bir etibara malik olmasaydı, artıq burada ziddiyyət və birinin digərinə üstün tutulmasına fürsət olmazdı.

3 Sonuncu dəlil:

Quranın vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə müəyyənləşməsi və xüsusi hal tapmasını təkzib edən şəxslər gətirdikləri sonuncu dəlildə bu nöqtəyə işarə edirlər. «Əgər Quranın vahid xəbərlə müəyyənləşərək xüsusi hal tapması doğru olarsa, ayələrin vahid xəbərlə nəsx olunmasını doğru və əsaslı hesab etməliyik. Bir halda ki, Quranın vahid xəbərlə nəsx olunması heç bir etibar kəsb etmir. Demək, ayələrin vahid xəbərlə müəyyənləşərək xüsusi hal tapması da heç bir etibar kəsb etməyəcəkdir. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, nəsx deyildikdə yenə də ayələrin müəyyənləşib xüsusi hal tapması nəzərdə tutulur. Belə ki, nəsx hər hansı bir hökmün müəyyən dövrdə qüvvədə olmasına və qüvvədə olacağı müddət başa çatdıqdan sonra yeni [daha mükəmməl] hökm verilməklə birinci hökm nəsx olunaraq öz qüvvəsini itirməsinə deyilir. Başqa sözlə desək, hökmün qüvvədə olacağı vaxtın başa çatması, daha dəqiq desək hökmə zaman baxımından müəyyən əlavələrin olunması deməkdir. Demək nəsx, qüvvədə olan hökmə, zaman baxımından əlavə olduğu kimi, ayənin müəyyən və xüsusi hal tapması da hökmən cəmiyyət baxımından olunan əlavə rolunu ifadə edir. Bir sözlə həm ayənin nəsx, həm də müəyyən və xüsusi hal tapması istisna halı daşıyır. Belə bir halda vahid xəbərlə nəsx etibar kəsb etdiyi kimi, ayənin müəyyən və xüsusi hal tapması da əsaslı və mötəbər hesab olunacaq.

Lakin kimsə bunun əsaslı hesab etmir.

Cavab:

Bunların hər ikisi eyni xüsusiyyətə malik olsa da, zaman və misdaq baxımından aralarında olan fərq onları bir-birindən ayırmağa kömək edir. İcma Quranın, vahid xəbərlə nəsx olunmasını rədd edir. Lakin ayələrin vahid xəbərlə müəyyən və xüsusi hal tapmasına gəldikdə, icma tərəfindən heç bir qəti hökm verilməmişdir və əgər ayələrin vahid xəbərlə nəsx olunmasına dair icma öz rəyini bildirməsəydi, bu da ayələrin müəyyən və xüsusi hal tapması kimi tamamilə əsaslı və məntiqi olardı. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Quran sənəd baxımından olsa da, məfhum və dəlalət baxımından qəti deyildir (yəni Quranın Allah tərəfindən nazil olduğu heç bir şəkk və şübhə doğurmuyur, lakin bəzi ayələrin məna və məfhumu açıqlanmadan oxucuyua nəyin nəzərdə tutulduğu bir qədər bəlli olmayır. Bu səbəbdən də mötəbərliyi əsaslı dəlillərlə sübuta yetirilən vahid xəbər halında nəql olmuş rəvayətlərlə, zənn doğuran məna və məfhumun kənara qoyulmasının heç bir nöqsanı yoxdur. Demək, istər nəsx, istərsə də ayənin xüsusi hal tapması ilə cümlənin zahiri mənasının kənara qoyulmasında elə bir əsaslı fərq yoxdur.

Nəzərə çarpan yeganə fərq bundan ibarətdir ki, Quranın vahid xəbərlə nəsx olunmasına icazə verilmədikdə, icma öz qüvvəsində qalır və bu kimi hallarda etibarlı sübuta yetirilməyinə baxmayaraq, ayənin vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlərlə nəsx olunmasının qarşısını alır. Bunu da nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, icmanın əsasını əqli dəlillər təşkil edir. Çünki, bəzi məsələlər elə bir şəraitdə və həyata keçir ki, xaricdə baş vermiş olarsa, mütəvatir olaraq və bir çoxlarının nəql etməsi ilə camaat arasında yayılıb hamının bundan agah olmasına səbəb olur. Yox əgər belə bir əhəmiyyət kəsb edən məsələni müəyyən şəxslər nəql edərsə, yalan və səhv olduğuna dəlalət edəcəkdir. Vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlər isə nəql olunan bu kimi xəbər və rəvayətlərə şamil olub, onların mötəbərliyini sübuta yetirmir (yəni az saylı müəyyən şəxslər tərəfindən nəql olunmuş rəvayətlər – vahid xəbər halında nəql olunmuş rəvayətlər kimi bir o qədər də mötəbər hesab

olunmayı və vahid xəbər deyildikdə biz bu rəvayətləri nəzərdə tutu bilmərik). Bütün bunları nəzər alaraq əvvəllər dəfələrlə bu mətləb işarə etdik ki, Quran və onun nəsx olunması vahid xəbər halında nəql olmuş rəvayətlərlə deyil, mütəvatir olaraq sübuta yetirilmişdir. Çünki, əgər Quranın hər hansı bir ayəsi həqiqətən nəsx olunmuş olsaydı, müəyyən şəxslər tərəfindən vahid xəbər halında deyil, müsəlmanların bir çoxu nəql edərək bizlərə mütəvatir olaraq gəlib çatar və beləliklə şübhə birdəfəlik aradan qaldırılmış olardı.

Beləliklə «nəsx» və «ayələrin müəyyən və xüsusi hal tapması» arasında mövcud olan fərq bəlli olur. Quran ayələrinin vahid xəbərlə müəyyən və xüsusi hal tapması bir daha sübuta yetirilir.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

QURANIN QƏDİM VƏ YA HADİS OLMASI

1. Quranın qədimliyinə və «nəfsi [mənəvi] kəlama» əsaslanan əqidənin yaranması;
2. Nəfsi kəlamda aparılan araşdırmalar;
3. Əşairənin nəfsi kəlama dair gətirdikləri dəlillərin araşdırılması.

QURANIN QƏDİMLİYİNƏ VƏ NƏFSİ [MƏNƏVİ] KƏLAMA ƏSASLANAN ƏQİDƏNİN YARANMASI

Quranın Allah tərəfindən həzrət Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyinin həqqaniyyətini sübuta yetirmək və bəşəriyyətin hidayəti üçün nazil olması, heç bir müsəlmanda şəkk-şübhə doğurmur. Allahın danışması və bunun Onun sübutiyyə sifətlərindən olması da kimsədə şübhə doğurmur.

Qurani-kərimdə bu haqda deyilir:

«Allah Musa ilə sözlə [arada heç bir vasitə olmadan] danışdı».
(4/164).

Bəli, Yunan fəlsəfəsi müsəlmanlar arasında yayılmayanadək, hər iki məsələ (yəni həm Quranın haqq olaraq Allah tərəfindən nazil olduğu və həm də Allahın danışması) hər bir müsəlman tərəfindən qəbul olunur və heç bir ixtilafa səbəb olmayırdı. Yunan fəlsəfəsi islam dünyasına nüfuz etdikdən sonra müsəlmanlar arasında müxtəlif məzhəb və firqələr yaranmağa başladı. Belə ki, biri digərini küfr və dindən çıxmaqda ittiham edir və bir çox hallarda yaranmış ixtilaflar daha da ciddiləşir, qarşıdurma hətta böyüklü-küçüklü müharibələrlə nəticələnirdi. Ən acınacaqlısı bu idi ki, öldürən də, ölən də Allahın birliyində, həzrət Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyində, axirət gününə iman gətirmiş müsəlmanlar idi. Onlar amansızcasına bir-birinin qanunu tökür, namusuna toxunur, elini-obasını qarət edir və nəyin bahasına olursa-olsun öz əqidələrini yaymağa çalışırdılar.

Məgər onların haqq olaraq Peyğəmbər hesab etdikləri həzrət Məhəmməd (s) və ondan sonra müsəlmanlara rəhbərlik edən şəxslər yuxarıda qeyd olunanlara iman gətirənləri müsəlman ümmətindən hesab etmirdilərmidi? Bu əqidəli şəxslərin canı, malı, namusu amanda deyildimi?! Elə bir tarixçi və ya mühəddis (hədis nəql edən şəxs) varmı ki, öz kitabında Peyğəmbərin (s) və onun canişinlərinin müsəlmanlarla gələcəkdə ixtilafa səbəb olacaq Quranın qədim və yeniliyini (və bu kimi məsələlər haqda) bir söz dediklərini qeyd etmiş olsun? Məgər onlar Quranın qədim və ya yeni olduğunu qəbul edib-etməyənlər arasında fərq qoyur, qəbul etmədikləri təqdirdə həqiqətən onları dindən çıxmış hesab

edirdilər? Bu ixtilafıara səbəb olan şəxslər qiyamət günü Allah dərgahında sorğu-sual olunarkən bütün bunların qarşısında cavab verəcəklər?

Bəli, Quranın qədim və hadis olması haqda aparılan müzakirələr müsəlmanlar iki böyük firqəyə – «Əşəri» və «Qeyri-Əşəri»yə bölündükdən sonra meydana gəldi.

Əşərilər Quranın qədim olduğunu hesab edir və kəlamı iki hissəyə «ləfzi nəfsi» [mənəvi] və bunu Allahın zati sifət və xüsusiyyətlərindən hesab edirdilər. Quran da ilahi kəlam olduğu üçün onun zati sifəti kimi qədim olmalıdır.

Əşərilərdən fərqli olaraq «Mötəzilə» və «Ədliyyə» isə belə bir əqidəyə əsaslanırdı ki, Quran hadis və yeni, kəlam isə ləfzidir. Allahın danışmasını isə Onun zati sifətlərindən deyil, feli sifətlərindən hesab edirdilər.

ALLAHIN ZATI VƏ FELİ SİFƏTLƏRİ ZATI VƏ FELİ SİFƏTLƏR ARASINDAKI FƏRQ

«**Zati sifətlər**» – O sifətlərə deyilir ki, Allahın müqəddəs zati daim onlarla vəsf edilmiş olsun. Bu sifətlər Allahın müqəddəs zatından bir an olsun belə, əksilməmiş və onların əksinə olaraq vəsf olunmamışdır. Allahın elmini, qüdrətini, hər zaman mövcud olmasını buna misal çəkmək olar. Çünki, Allah daim mütləq elmə, qüdrətə malik olmuş, hal-hazırda malikdir və gələcəkdə də qadir olacaqdır. Allahın bu sifətlərə malik olması və ya bütün bunların əksinə olaraq, yəni Allahı cəhl, acizlik və bu kimi sifət və xüsusiyyətlərlə vəsf etmək isə mahal və qeyri-mümkündür.

«**Feli sifətlər**» – O sifətlərə deyilir ki, Allah-taala bəzən bu sifətlərə malik, bəzən də tam əksinə malik olmuşdur. Yaratmaq və ruzi verməyi buna misal çəkmək olar. Deyə bilərik ki, Allah-taala filan varlığı yaratmış, filan varlığı isə yox, kiməsə övlad nəsib etmiş, kiməsə də var-dövlət.

Buradan belə məlum olur ki, danışmaq da Allahın zati yox, feli sifətlərindən olmuşdur. Çünki, Allah-taala Musa peyğəmbərlə

danışmış, Fironla isə yox və ya Allah Musa peyğəmbərlə Tur dağında danışmış, Nil çayında isə yox.

NƏFSİ [MƏNƏVİ] KƏLAM NƏDİR?

Əşərilər bu fikirdədirlər ki, adi ləfzi kəlamdan fərqli olaraq «nəfsi kəlam» adlanan başqa bir kəlam da vardır. Sonra onların arasında belə bir fikir ayrılığı yaranmışdır ki, görəsən «nəfsi kəlam» deyildikdə həmən «ləfzi kəlam» nəzərdə tutulur, ya qeyrisi və onların arasında bağlılıq varmı? İkinci nəzəriyyənin tərəfdarları deyirlər: «Ləfzi kəlam» «nəfsi kəlama» dəlalət etdiyi kimi deyil, bizim ixtiyari hərəkətlərimizdən elmə, həyata olan dəlalətdir. Buna da ləfzi birbaşa mənaya etdiyi dəlalət deyil, əqli dəlalət deyilir.

Quranı «nəfsi kəlam», Allahın danışmasında Onun zati sifətlərindən hesab edən Əşairə zati sifətlərindən hesab edən Əşairə (icbari) olaraq Onun Allahın zati sifətlərinin özü kimi qədim olduğu üçün Quranın qədim olduğunu hesab edirlər. Onların fikrincə Quranın qədim olması yalnız orada istifadə olunan kəlmə və ifadələrə aiddir. Lakin Fazil Quşçi hətta Quranın üst qabığının da qədim hesab edir.¹

Digər firqələrə aid olan müsəlmanlar Quranı «ləfzi kəlam», Allahın danışmasını isə «Fəli sifət» hesab edirlər. Bu səbəbdən də Quranın hadis və yeniliyinə əsaslanaraq deyirlər: Quran Allahın ləfzi kəlamıdır. Aləmdə mövcud olan varlıqlar Allahın əlamətləri olduğu kimi, Qurandakı kəlmə və cümlələr də Onun nişanələrindən hesab olunur. Bu səbəbdən də Qurandakı hər bir cümlə ayə adlanır.

Bu barədə söhbəti nə qədər genişləndirsək də elə bir faydalı mətləb əldə edə bilməyəcəyik. Çünki nə üsulidinə (dinin əsasları), nə də fūruidinə (dinin şaxələri), nə Allah tanımağa və nə də dini təlimlərə aiddir. Lakin necə olursa-olsun söhbətimizi davam edirik. Bəlkə də müsəlmanların əksəriyyətini təşkil edən Əşairə məzhəbinin davamçılarna bəlli olsun ki, onların dinin mühüm məsələlərindən hesab etdikləri belə bir təfəkkür-tərzi heç bir əqli

¹ Şərh təcrid 354-cü səh.

əsası olmayan, şəriət və məzhəb ilə heç bir əlaqəsi olmayan xəyal və cəfəngiyatdan savayı bir şey deyildir.

NƏFSİ KƏLAMDA APARILAN ARAŞDIRMALAR

Bir qədər əvvəl «nəfsi kəlamın» mənası, yaranması və Quranın qədimliyi ilə əlaqəli olduğu haqda söhbət açdıq.

Bu fəsildə də söhbətimizi davam etdiririk.

Məlum olduğu kimi hər kəlmə əlifba (heca) hərflərindən yaranır və yaranmış kəlmə yeni məna və məfhumdan başqa bir şey deyildir. Allahın belə bir yeni məfhumla əzəli və zati olaraq vəsf olunması isə qeyri-mümkündür. Lakin ixtilafa səbəb olan və haqqında söhbət açdığımız kəlam [adi] ləfzdən ibarət olmayan mənəvi vücuddan ibarətdir. Belə ki, onun tərkib hissəsi ani olaraq aləmdə vücuda gəlir.

Əşairə belə bir kəlamın mövcud olduğunu sübuta yetirir və onu «nəfsi kəlam» adlandırır. Onların fikrincə belə bir kəlam Allahın zati sifətlərindəndir və başqaları da belə bir kəlamla vəsf olunmuşlar. Lakin digər firqələrin də varlıqları Əşairənin əksinə olaraq belə bir kəlamın mövcud olduğunu rədd edir və kəlamın yalnız «ləfzi kəlamdan» ibarət olduğuna əsaslanırlar. Onların irəli sürdükləri nəzəriyyədə deyilir: Hər bir iş failindən asılı olduğu kimi, kəlamın da yaranması da onu ifadə şəxsdən asılıdır. Kəlam isə tədrici ifadələrdən və danışıqdan yaranır.

Bizim fikrimizcə bu barədə irəli sürülən ən doğru və düzgün nəzəriyyə ikinci – yəni «ləfzi kəlamdan» savayı «nəfsi kəlam» adında başqa bir kəlam yoxdur – nəzəriyyəsidir.

Dəlil:

Gündəlik danışıqlarımızda istifadə etdiyimiz cümlələr iki hissədən ibarətdir:

1. Xəbər cümləsi;
2. İnşa cümləsi.

Xəbər cümləsi: Əgər xəbər cümlələrini ətraflı araşdırsaq görəcəyik ki, hər bir xəbər cümləsi doqquz hissədən ibarətdir.

1. Kəlmələr, kəlmə və cümlələrin tərkib hissəsi;
2. Hər birinin məna və dəlalət etdiyi mətləb;

3. Cümlənin ümumi tərkibi;
4. Cümlənin ümumi tərkibinin dəlalət etdiyi mətləb;
5. İfadəçinin cümlədən əldə etdiyi zehni təsəvvür;
6. İfadəçinin cümlənin məna məfhumundan əldə etdiyi zehni təsəvvür;
7. Məfhumun həqiqətlə mütabiq olub-olmaması;
8. İfadəçinin belə bir mütabiqətdən əldə etdiyi məlumat və ya şəkk və tərəddüdlə yanaşması;
9. İfadəçinin danışmağa və ya nəyi isə ifadə etməyə istək və iradəsi.

Xəbər cümləsinin yaranmasına lazım olan şərait bunlardan ibarətdir və Əşairənin özlərinin etiraf etdiklərinə görə onların heç biri «nəfsi kəlam» deyildir. Bu səbəbdən də xəbər cümləsində «nəfsi kəlam» üçün heç bir misdaq və məfhum görmək mümkün deyildir.

Xəbər cümləsinin məna və məfhumu da «nəfsi kəlam» ola bilməz. Çünki, alimlərin bir çoxunun fikrincə xəbər cümləsinin məna və məfhumu «xəbər verilən şeyin baş verib-verməməsindən» ibarətdir. Bizim fikrimizcə isə xəbər cümləsinin məna və məfhumu xəbər verilən şeyin baş verib-verməməsindən deyil, baş verəcək və ya verməyəcək şey haqda xəbər verilməsini istəməsindən ibarətdir.

Çünki bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, xəbər cümləsinin istifadə olunduğu yer baxımından özünəməxsus əlamətlərdən biri də bundan ibarətdir ki, şəxs bir şeyin baş verib-verməməsi haqda xəbər verməyi istəmiş olsun. Bu səbəbdən də xəbər cümləsi də digər cümlələr kimi, nəyəsə dəlalət etmək və əlamət məqsədi ilə qurulur. Bunu da qeyd etdik ki, şəxs xüsusi ifadələrdən (kəlmələrdən) istifadə etməklə nəzərdə tutduğu hər hansı bir mətləbi dinləyiciyə çatdırır və beləliklə öz fikrini çatdırmış olur.

Nəticə:

Xəbər cümləsinin məna və məfhumu bir qədər əvvəl qeyd olunanlardan fərqli deyildir. Biz onu «nəfsi kəlam» da adlandıra bilmərik. Çünki, «nəfsi kəlam» tərəfdarları bunu kəlamın bir hissəsini təşkil edən lakin xəbər cümləsinin mövzusunun həyata keçib-keçməməsindən fərqli olan nəfsani [mənəvi] və zati həqiqət hesab edirlər.

Bir sözlə «nəfsi kəlamı» xəbər cümləsinin məna və məfhumu ilə heç cür tətbiq edə bilmərik.

İnşa cümləsi: Xəbər cümləsi kimi, inşa cümləsi də «nəfsi kəlamın» misdaqına çevrilə bilməz. Çünki məna və məfhumdan başqa xəbər və inşa cümlələri arasında heç bir fərq yoxdur. Belə ki, xəbər cümlələri bəzən baş verən cərəyanlarla mütabiq olur, bəzən də yox. İnşa cümləsi isə belə bir xüsusiyyətlərə malik deyildir. Çünki inşa cümləsi baş verən cərəyanlarla mütabiq olub-olmayacaq xarici həqiqət mövcud olmayır.

Demək, yeddi və səkkizinci hissələr istisna olmaqla inşa və xəbər cümlələrinin tərkib hissələri tamamilə eynidir. Soruşa bilərsiniz ki, inşa cümlələrinin məna və məfhumu nədən ibarətdir? Və ya onların məna və məfhumu «nəfsi kəlamın» misdaqına çevrilə bilməzmi?

Cavabında deyirik: Alimlərin bir çoxlarının fikrincə inşa cümləsindən mənanın dinləyicə çatdırmaq üçün istifadə olunur. Demək, özünə gəldikdə müstəqil vücut, məna və məfhum etibarı ilə isə məcazi hal daşıyır. Məhz belə bir bağlılığın nəticəsində gözəllik və çirkin kimi ifadələr kəlmənin özünə də təsir qoyur. Bu səbəbdən də deyilir ki, məna kəlmənin vasitəsilə vücuda gəlir. Lakin belə bir mövcudluq həqiqi deyil, ləfzi və zahiridir. Çünki həqiqi vücut kəlməyə aid deyildir. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, mənanın kəlmədən bu yolla yaranması inşa cümlələrinə aid deyildir. Bunu xəbər cümlələrində və ayrı-ayrı ifadələrdə də görmək olar.

Lakin kəlmə mövcud olmadan mənanın mövcud olması yalnız iki halda ola bilər. Və bu iki haldan heç birində kəlmə mənanın yaranmasında heç bir təsir qoymayır.

1. Həqiqi vücut:

Bu kimi varlıqlar aləmdə varlığın həqiqi mahiyyətini təşkil edən cövhər və ərəz halında zahir olur. Belə bir varlığın meydana gəlməsi onun təbii amillərinin formalaşmasından asılıdır. Təbii ki, belə bir məna daşıyan kəlmələr onun təbii amillərindən hesab olunmayırlar və onun formalaşmasında əsla dəxalət etməyir.

2. Etibari vücut:

Bu da varlığın bir növünü təşkil edir. Lakin xaricdə deyil, təsəvvür və fərz aləmində mövcud olur. Belə bir varlığın vücuda gəlməsi fərziyyəçini etdiyi fərziyyədən asılıdır.

Bir sözlə nə həqiqi, nə də etibari vücut ona dəlalət edən kəlmə üçün əsas şərt deyildir. Lakin qanunverci [Peyğəmbər (s)] və nəzər sahibləri bağlanmış əhd-peymanlarda inşa cümləsində etibari vücutun olmasını əsas şərtlərdən biri hesab edir. Lakin belə bir şərt və bağlılıq bundan irəli gəlir ki, kəlmə özünün həqiqi mənasında işlənmiş və onun vücutuna dəlalət etmiş olsun.

Çünki, mənanın zahiri və ləfzi vücutu tək inşa cümləsinə deyil, istər xəbər, istərsə də inşa cümlələrinin mənalara da şamil olur.

Bu barədə irəli sürülmüş ən doğru və ən düzgün nəzəriyyə bundan ibarətdir ki, inşa cümlələrinin quruluşu hər hansı bir nəfsani mətləbin çatdırılması üçündür. Və bu da həmişə fərz olunan mətləbdir. Əmr və qadağa, əhd-peymanlar və bəzən də sifət və xüsusi hallar, ümid və arzu xarakterli cümlələr kimi dəlalət edir.

Demək, cümlə quruluşlarının hər biri nəfsani işlərin nişan və əlamətlərini təşkil edir. Bu da xəbər cümlələrindəki «bir şeyin baş verib-verməməsini bəyan etmək» və inşa cümlələrindəki «işin etibarı fərz və ya özünəməxsus sifət və hallardan ibarətdir» deməkdir.

NƏFSİ KƏLAM NƏYİ TƏLƏB EDİR

«Tələb» kəlməsindən əldə etdiyimiz məna «nəyinsə əldə olunması üçün çalışmaq və səy etməkdən» ibarətdir.

Bu səbəbdən bir şəxs çalışmadan deyə bilmərik ki, filan şəxs «itirdiyini və ya axirət gününün səadətini tələb edir».

«Tələb, şəxsin bir şeyi toplaması və əldə etməsi üçün göstərilən səy və çalışmalara deyilir».

Bu səbəbdən də əmr edən şəxsə «talib» deyilir. Çünki, o əmr etməklə istədiyi şeyi əldə etmək istəyir.

Demək, əmr deyildikdə tələb nəzərdə tutulur. Yəni əmr müstəqil kəlmə deyildir və tələb onun mənasını ifadə edir. Buradan belə məlum olur ki, əmr tələb üçün istifadə olunur. Tələb – «nəfsi

kəlam»dır, əmr isə «ləfzi kəlam» olaraq ona dəlalət edir — demələrinin isə heç bir əsası yoxdur.

Əşairənin, «tələbi» iradədən fərqli hesab etmələri də tamamilə əsaslıdır. Lakin «tələbi» nəfsi sifət və onu «nəfsi kəlam»ın mənası hesab etmələrində isə böyük səhvə yol vermişlər.

Nəticə:

Deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olur ki, nə xəbər, nə də inşa cümlələrində «nəfsi kəlam» adında müstəqil bir məfhum yoxdur.

Bir sözlə şəxs nəyisə ifadə etməzdən əvvəl ilk növbəddə ifadə edəcəyi şeyi zehmində canlandırmalıdır. Belə bir zehni təsəvvürə də «zehni vücud» deyilir. Əgər «nəfsi kəlam» tərəfdarları həmən mənanı nəzərdə tutarlarsa və zehni vücudu «nəfsi kəlam» adlandıralarsa, düzgün nəticə əldə etmiş olarlar. Lakin bildiyiniz kimi, «zehni vücud» yalnız kəlama deyil, insanın bütün ixtiyari işlərinə şamil olur və insanın bütün işləri də «zehni vücuddan» ibarətdir. Və əgər danışmaq zamanı «zehni vücud» və əvvəlki təsəvvür lazım olarsa, bundan irəli gəlir ki, kəlam danışan şəxs üçün bir növ ixtiyari əməl olunmuş olsun.

«Nəfsi kəlam» barədə deyilməsi mümkün olan şeylərin xülasəsi bundan ibarətdir. Lakin bunlarla yanaşı Əşairə belə bir kəlamın mövcud olduğuna və nəticədə Quranın qədimliyinə istinad etmişlər.

Növbəti fəsildə bu haqda ətraflı söhbət açacağıq.

ƏŞAİRƏNİN NƏFSİ KƏLAMA DAİR GƏTİRDİKLƏRİ DƏLİLLƏRİN ARAŞDIRILMASI

Əşairə öz əqidələrini sübuta yetirmək üçün bir neçə dəlilə istinad etmişlər.

1. Şəxs bir söz demədən əvvəl nəzərdə tutduğu şeyi özü-özlüyündə nəzmə salır və yalnız bundan sonra fikrini ifadə edir. Belə bir ləfzi və xarici kəlam vücudundakı ««nəfsi kəlam»dan irəli gəlir. Bu bir həqiqətdir ki, hər bir şəxs öz vücudunda onu hiss edir və yaşadır.

Görkəmli ərəb şairi Əxtəl şerlərinin birində bu həqiqətə işarə etmişdir.

Şerin məzmunu:

«Həqiqətən hər bir şəxsin deyəcəyi söz onun qəlbindədir. Onu bəyan edən şey varsa, o da onun dilidir.»

Cavab:

Bir qədər əvvəl verilən cavablarda qeyd olundu ki, kəlamın qəlbdəki təsviri, zehni vücut adlanan şəxsi zehmində yaranan həmən zehni təsəvvürdür. Bu da tək kəlama deyil, insanın gördüyü bütün ixtiyarı işlərə şamil olur. Çünki, hər bir yazıçı və ya rəssam yazacağı və ya çəkəcəyi şey haqda ilk növbədə zehni təsəvvürə malik olmalı və yalnız bundan sonra nəzərdə tutduğu şeyi yazmalı və ya kağız üzərinə köçürməlidir.

Demək, onun deyilənlərə dəlil olsun deyə «nəfsi kəlam»la heç bir əlaqəsi yoxdur.

2. İnsanın zehmindəki hər hansı bir mətləbi, kəlam adlandırma bilərik. Belə bir ünvanı hər hansı bir dəlilə istinad etmədən tamamilə düzgün hesab etmək olar. Belə ki, insan bəzən deyir: Qəlbində elə şeylər var ki, onları bildirmək istəmirəm. Mülk surəsinin on üçüncü ayəsində deyilir:

«[Ey insanlar!]. İstər sözlünüzü gizli saxlayın, istərsə də açıq deyin, heç bir fərqi yoxdur. Allah ürəklərdə olanları biləndir.»

Cavab: Zehni vücut mərhələsində də nəzərdə tutulan hər bir ibarətə kəlam deyilir. Və həmən qayda üzrə xarici və ləfzi vücut mərhələsində də kəlam deyilir. Çünki, hər bir şey iki növdən ibarətdir: Xarici və zehni vücut və onların hər biri yalnız bir şeyin vücutunu təşkil edir. Bu səbəbdən də dəlil və əlamətə ehtiyac olmadan onların hər ikisini eyni adla adlandırırıq. Məsələn, hər ikisinə kəlam deyirik. Lakin söz burasındadır ki, hər iki mövzu özünəməxsus vüsət və əhatə dairəsinə malikdir. Və bu yalnız kəlama aid deyildir. Belə ki, hətta mühəndis belə deyə bilər ki, «Zehnimdə kağız üzərinə köçürəcəyim binanın layihəsi vardır» və hər iman sahibi deyə bilər ki, nəzərdə tutmuşam ki, sabah oruc tutum.

3. «Danışan» – «deyən» mənasını daşıyan «mütəkəllim» – kəlməsinin Allaha aid olması tamamilə düzgündür və bu barədə heç bir şəkk-şübhə nəzərə çarpmır, lakin cümlə quruluşu

baxımından fail mənasını daşdığı üçün kəlmənin əsl olan kəlam ifadəsinin mövcud olması ilə olduğu kimi qalmış və sifət rolunu oynamışdır. Necə ki, fail mənasını daşıyan «hərəkətverici – mütəhhərək» və «sakin» kəlmələri hərəkətə sükunətə və alimi elm əldə etməyə səbəb olan şəxslərə deyil, bu xüsusiyyətlərə malik olan şəxslərə deyilir.

Belə bir izaha əsasən, Allahı yalnız o zaman mütəkəllim adlandırma bilərik ki, bu xüsusiyyətə malik olmuş olsun. Bir halda ki, Allah-taala ləfzi kəlama malik deyildir, çünki ləfzi kəlam sonradan yaranmış bir məfhumdur. Belə olduqda qədim olan Allahı yeni sifət və məfhumla aid edə bilmərik. Demək, istər-istəməz mütəkəllim kəlməsinin həmən qeyri-ləfzi, qədim adlandırma etibarını ilə Allaha aid olduğunun əsaslı olması üçün qədim qeyri-ləfzi kəlamın olmasını qəbul etməliyik.

Cavab veririk:

Mütəkəllim kəlməsinin əsl məfhumu kəlam deyildir, çünki kəlam ifadəçidən asılı deyildir, yəni kəlam insanın vücudunda bir növ qeyri-maddi hal daşıyır. İnsanın vasitəsilə havada dalğa şəklində düşür. Bu səbəbdən də hava ifadəçidən [mütəkəllimdən] deyil, havadan yaranır. Bütün bunları nəzərə alaraq deməliyik ki, mütəkəllim kəlməsinin əsl danışmaq mənasını daşıyan təkəllüm təşkil edir və bu kəlmə Allah və Allahdan qeyrisi üçün də istifadə olunur.

Fel və failin xüsusiyyətləri ismi faildən əldə olunmayıb və buna dəlalət edəcək elə bir ümumi qanun tapmaq mümkün deyildir. Çünki, fel və failin xüsusiyyətləri istifadə olunduqları yer baxımından bir-birləri ilə fərqlidir.

Məsələn, «elm» və «qüdrət» deyildikdə biz elm və qüdrətə səbəb olan şəxsi deyil, məhz bu xüsusiyyətlərə malik olan şəxsi nəzərdə tutmalıyıq, lakin «basit», «qabiz», «nafi» və «zarr» kimi kəlmələr bu xüsusiyyətlərə malik olan şəxslərə deyil, bunlara səbəb olan şəxsə deyilir.

Xülasə:

Nəfsi kəlam təxəyyülü bir məfhumdur və belə bir kəlamın mövcud olmasını sübuta yetirəcək elə bir əsaslı əqli dəlil yoxdur.

Söhbətimizi nəfsi kəlamın əsassız olduğuna dair imam Sadiq (ə)-dan nəql olunmuş rəvayətlə bitirmək istəyirik. Şeyx Koleyni, Əbu Bəsirə istinad edərək imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Allah-taala əzəldən mövcud olmuş və Onun elmi də zati kimi əzəldən hər şeyi əhatə etmişdir. Varlıqlar xəlq olunmamışdan əvvəl onlardan əgah olmuşdur. Allahın eşitməsi, görməsi və qüdrəti də zati kimi əzəli olmuşdur. Eşidiləsi, görülməsi və güc tətbiq olması bir şey olmazdan əvvəl O, hər şeyi görmüş, eşitmiş və hər şeyə qadir olmuşdur. Varlıqları yaratdıqdan [xəlq etdikdən] və bilməli şeyləri vücuda gətirdikdən sonra elmi bilinəsi, eşitməsi, eşidiləsi, görməsi, görülməsi və qüdrəti – qüdrətə malik olan bütün şeylərə şamil oldu.»

Əbu Bəsir deyir: İmamdan (ə) soruşdum. Allahın hər şeyi hərəkətə gətirməsidə əzəli olmuşdurmu?

İmam (ə) buyurdu: «Allah-taala bundan da uca və üstündür. Çünki, hərəkət sonradan vücuda gələn bir şeydir. Və Allah-taala xitab olunması bir varlıq olmazdan əvvəl əzəli olaraq bu xüsusiyyətə malik olmuşdur.¹

¹ Üsuli-kafi, «Zati sifətlər» fəslə 51-ci səh.

ON ALTINCI FƏSİL

HƏMD SURƏSİNİN TƏFSİRİ

1. Həmd surəsi haqda ümumi məlumatlar;
2. Bismillah ayəsinin təfsiri;
3. Bismillah ayəsindəki mətləblər;
4. Həmd surəsinin 1-ci hissəsinin təfsiri;
5. Həmd surəsinin 2-ci hissəsinin təfsiri;
6. İbadət və itaət;
7. Şəfaət və kömək diləmək;
8. Həmd surəsinin sonuncu hissəsinin təfsiri;
9. Hidayət.

«Bismillahir-rəhmanir-rəhim – Rəhimli və mərhəmətli Allahın adı ilə.»

«Əlhəmdü lillahi Rəbbil aləmin – Həmd [şükr və tərif] olsun Allaha, aləmlərin Rəbbinə.»

«Ərrəhmanir-rəhim – [Bu dünyada hamıya] rəhimli, [axirətdə isə ancaq möminlərə] mərhəmətli olana.»

«Maliki yəvmiddin – Haqq-hesab [qiyamət gününün sahibinə!]

«İyyakə nəbudu və iyyakə nəstəin – Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik.»

«İhdinəssiratəl mustəqim – Bizi doğru yola yönəlt.»

«Siratəlləzinə ən əmtə ələyhim ğəyri məğzubi ələyhim vələzzallin – Nemət verdiyin kəslərin yoluna! Qəzəbə düçar olanların və [haqdan] azanların yoluna yox!»

HƏMD SURƏSİ HAQDA ÜMUMİ MƏLUMATLAR

Nazil olduğu yer:

Bir çox müfəssirlərin fikrincə Həmd surəsi Məkkədə nazil olmuşdur. Lakin bəziləri onun Mədinədə nazil olduğunu qeyd etmişlər. Surənin Məkkədə nazil olduğu daha həqiqətə uyğundur və bunu sübuta yetirəcək iki əsaslı dəlilə istinad etmək olar.

1) Həmd surəsinin digər adlarından biri də Səbül məsani (yeddi ayə)-dir. Hicr surəsinin 87-ci ayəsində bu haqda deyilir:

(Və ləqəd atəynakə səbə minəl məsani vəl Quranil əzim – [Ya Məhəmməd!] Biz sənə [hər namazda oxunub] təkrarlanan yeddi ayəni [Fatihə surəsini] və böyük əzəmətli Quranı verdik.)

«Həmd» surəsi haqda məlumat verən bu ayə Məkkədə nazil olmuşdur və buna əsasən deyə bilərik ki, «Həmd» surəsi də Məkkədə nazil olmuş surələrdəndir.

2) «Həmd» surəsinin Məkkədə nazil olduğuna dəlalət edəcək ikinci əsaslı dəlil **Namaz** hökmünün Məkkədə verilməsidir. Belə ki, məzhəbindən asılı olmayaraq hər bir müsəlman namaz qılarkən «Həmd» surəsinin oxunmasını zəruri hesab edir. Peyğəmbərdən (s) bu barədə nəql olunmuş rəvayətdə deyilir:

(La səlatə illa bifatihətil kitab – **Fatihəsiz namaz, namaz deyildir.**)

Bu hədis sünnü və şiə mənbələrində mütəvatir olaraq nəql olmuşdur. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, «Həmd» surəsi Məkkədə nazil olmuş və müsəlmanlar elə ilk gündən namazlarında «Həmd» surəsini oxumuşlar.

Bəzi müfəssirlər isə bu barədə üçüncü nəzəri irəli sürmüşlər. Onların fikrincə «Həmd» surəsi böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün iki dəfə, yəni bir dəfə Məkkədə və bir dəfə Mədinədə nazil olmuşdur. Lakin bu nəzəriyyəni sübuta yetirəcək elə bir tutarlı dəlil yoxdur. Bəlkə də surənin «Səbə məsani» adlandırılmasına səbəb müfəssirlərin dedikləri kimi onun iki dəfə nazil olması olmuşdur. Lakin bunun başqa bir səbəbi də ola bilər. O da «Həmd» surəsinin namazın birinci və ikinci rəkətlərində oxunmasıdır.

HƏMD SURƏSİNİN FƏZİLƏTİ

«Həmd» surəsinin fəziləti barədə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, Allah-taala Hicr surəsinin 87-ci ayəsində bu surəni Quranla müqayisə edərək onların eyni əhəmiyyətə malik olduğunu bəyan edir. «Həmd» surəsinin ikinci böyük əhəmiyyət kəsb edən və onu Quranın digər surələrindən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri də onun gündəlik namazlarda oxunmasıdır. «Həmd» surəsinin digər üstün xüsusiyyətlərindən biri də onun gündəlik [və sair] namazlarda digər surələrlə əvəz olunmamasıdır. Belə ki, dinin sütunu olan namaz müsəlmanları, qeyri-müsəlmanlardan fərqləndirir və bu [yəni namaz] müsəlmanlar üçün ən gözəl üstün xüsusiyyət hesab olunur. Bu surədə bir çox mühüm elmi mətləblərə toxunulmuşdur və biz növbəti fəsillərdə onların hər biri haqda ətraflı söhbət açacağıq.

Bütün bunlarla yanaşı «Həmd» surəsinin fəziləti barədə bir çox hədis və rəvayətlər də nəql olunmuşdur.

Şeyx Səduq, İmam Həsən Əsgəri (ə)-dan, o da atasından və o da cəddi Əli (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyilir:

«Bismillahir-rəhmanir-rəhim» – «Həmd» surəsinin ayələrindən biridir. Bu ayə ilə birlikdə «Həmd» surəsi yeddi ayədən ibarət olur. Əli (ə) əlavə edərək buyurur: Allah-taala «Və ləqəd atəynakə səbə minəl məsani vəl Quranil əzim» ayəsini mənə nazil etdi və «Həmd» surəsinin Quranla müqayisədə eyni əhəmiyyət kəsb etdiyini mənə əyan etdi. Bəli! «Həmd» surəsi Quranın ən dəyərlili surələrindən və İlahi Ərşin qiymətsiz xəzinələrindən biridir.¹

Buxari, Əbi Səid ibni Mələdan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Namaz qılarkən Peyğəmbər (s) mənə səslədi, lakin namaz qıldığım üçün ona cavab vermədim. Namazı qılıb qurtardıqdan sonra Peyğəmbərə (s) yaxınlaşıb dedim: Ya Rəsulullah! Namaz qıldığım üçün sizə cavab vermədim. Buyurdu: Məgər Allah-taala bunu sizlərə əmr etmədimi (İstəcibu lillahi və lirəsuli iza dəakum – **Allahın və Onun Peyğəmbərinin dəvətini qəbul edin.**)² Sonra sözlərinə əlavə edərək

¹ Təfsir Burhan 1-ci cild 26-cı səh.

² Ənfal /24

buyurdu: Məsciddən çıxmazdan əvvəl sənə ən böyük surəni öyrətməyimi istərsənmi? Məsciddən çıxarkən dedim ya Rəsulullah! Ən böyük surəni öyrədəcəyinizi buyurdunuz. Peyğəmbər (s) «Həmd» surəsini tilavət edib buyurdu: Bu mənə nazil olmuş həmə «Səbə məsani» və əzəmətli Qurandır.¹

HƏMD SURƏSİNİN AYƏLƏRİNİN SAYI

Bir çox müfəssirlərin fikrincə «Həmd» surəsi yeddi ayədən ibarətdir. Lakin bu barədə bir neçə müxtəlif nəzəriyyələr də irəli sürülmüşdür. Belə ki, Hüseyin Cəfəri «Həmd» surəsinin altı, Əmr ibni Ubeyd isə səggiz ayədən ibarət olduğunu hesab etmişlər. Lakin bu nəzəriyyəni bir neçə səbəbdən əsassız hesab etmək olar.

1. İslam alimlərinin əksəriyyəti «Həmd» surəsinin yeddi ayədən ibarət olduğunu hesab edir.

2. İstər sünnü, istərsə də şiə mənbələrində nəql olunmuş rəvayətlərdə «Həmd» surəsinin yeddi ayədən ibarət olduğu göstərilir.

3. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, «Səbə məsani – yeddi ayə» deyildikdə «Həmd» surəsi nəzərdə tutulur. Və bu da «Həmd» surəsinin yeddi ayədən ibarət olduğunu bir daha sübuta yetirir.

Bu nəzəriyyəyə əsasən «Bismillah» ayəsini müstəqil ayə və «Həmd» surəsinin bir hissəsini təşkil etdiyini hesab edənlər «Siratəlləzində» ayəsini surənin sonunadək bir ayə hesab edir, lakin «Bismillah» ayəsini «Həmd» surəsinin müstəqil ayəsi hesab etməyənlər «ğəyri məğzubi» ayəsini müstəqil hesab edir. Beləliklə hər iki nəzəriyyəyə əsasən, «Həmd» surəsinin yeddi ayədən ibarət olduğu sübuta yetirilir.

HƏMD SURƏSİNİN HƏDƏFİ

«Həmd» surəsində iki mühüm məsələyə işarə olunur.

1. Tohid [təkallahlıq] – İnsan Allahın birliyinə iman gətirməli, Ondən başqa heç bir varlığı ibadətə layiq görməməli və yalnız Ona ibadət etməlidir.

¹ Səhihi Buxari 6-cı cild 103-cü səh.

2. Məada [axirət dünyasına] iman gətirmək.

Bəşəriyyəti təkallahlığa dəvət edən müqəddəs islam dininin təlimləri məhz bu iki amilin üzərində formalaşmışdır. Ali-İmran surəsinin 64-cü ayəsində deyilir:

(Qul ya əhləl kitabı təalu ilə kəlimətin səvain bəynəna və bəynəkum əlla nəbudə illəllahə və la nuşrikə bihi şəyən və la yəttəxizə bəzuna bəzən ərbabən min dunillah – **[Ya Məhəmməd!] Söylə ki: «Ey kitab əhli, sizinlə bizim aramızda eyni olan [fərqi olmayan] bir kəlməyə tərəf gəlin! [O kəlmə budur ki:] Allahdan başqasına ibadət etməyək. Ona şərik qoşmayaq və Allahı qoyub bir-birimizi [özümüzə] Rəbb qəbul etməyək!»**)

Demək, peyğəmbərlərin göndərilməsindən və səmavi kitabların nazil olmasından əsas məqsəd bəşəriyyəti haqq yola hidayət etmək və təkallahlığa dəvət etmək olmuşdur. Və haqqında söhbət açdığımız surədə bu mətləbə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

İzah:

Şüurlu insan, başqa birisinin qarşısında özünü kiçik hesab edərək ona tabe olur və onda, özündə görmədiyi üstün xüsusiyyətləri müşahidə etdiyi üçün ona möhtac olduğunu hiss edir. Bu hiss onda ya mənəvi zəiflikdən, ya maddi asılılıqdan, ya ehtimal verdiyi zərər və təhlükəni özündən uzaqlaşdırmaqdan, ya onun diqqətini cəlb etməkdən və yaxud da onda mənfiyyət duyduğundan irəli gəlir. Tabe olunan və özünü başqalarından üstün görən şəxs isə başqasının ona tabe olduğunu görməklə yanaşı, ona tabe olan şəxsin bir gün ona qarşı çıxacağından da bərk nigarançılıq keçirir.

Bütün bunlar insanın başqa birisinin qarşısında təzim və tabe olmasına səbəb olan ən başlıca amillərdir. Lakin bir şüurlu insan əgər diqqət yetirərsə, bu həqiqətin şahidi olacaq ki, bu xüsusiyyətlərin hamısı hər şeyə qadir olan və ibadətə layiq yeganə varlıq aləmlərin Rəbbinin müqəddəs zatında təcəlli olmuşdur. O Allah ki, hər şeyi yoxdan yaratmış varlıqları fitri və şəriət yoluna hidayət etmiş, ruzi verərək kamala doğru yönəlmişdir. Bəli, Odur ibadətə layiq olan yeganə varlıq. Odur yaratdıqlarına ruzi verən və onları kamala çatdıran.

Bütün bunları nəzərə alaraq şüurlu insan Allahdan başqa ayrı bir varlığa pənah apararaq ona arxalana bilərmi?! Bir halda ki Allahdan başqa bütün yaranmış varlıqlar, məxluq və mümkün – vücutdur. Və belə bir varlıq özünün mövcud olmasında başqa birisindən möhtac və tam mənada asılı olur. Heç bir varlığa ehtiyacı olmayan və bütün eyb və nöqsanlardan uzaq olan yeganə varlıq isə Allahın müqəddəs zatıdır. O hamıdan ehtiyacsız, hamı isə Ona möhtacdır!!!

«Ey insanlar! Siz Allaha möhtacsınız Allah isə [heç nəyə, o cümlədən sizin ibadətinizə] möhtac deyildir və hər cür şükrə, tərifə layiqdir!» (35/15).

Allah-taala bu surədə şükr və sənənin məhz Onun özünə aid olduğunu bəyan etdikdən sonra insanlara qəlblərinin dərinliklərindən – «İyyakə nəbudu və iyyəkə nəstəin – **Yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək gözləyirik**» – itaət şüarını dilə gətirməyi xatırladır.

Sonra insanlara ümumilikdə işarə olunaraq buyurulur:

Peyğəmbərlər və səmavi kitablar göndərilə də, onlar üç əsas dəstəyə bölündü:

a) Tükənməz ilahi nemətlərdən bəhrələnərək haqq yola hidayət olan və kamala nail olan kəslər;

b) Haqq yoldan azan, lakin haqqın qarşısında inadkarlıq etməyən kəslər; Onlar böyük səhvə yol verərək haqq yoldan uzaq düşmüş və bu yolun nakam yolçularına çevrilmişlər. Əgər həqiqəti dərk edərlərsə, onun müqabilində inadkarlıq etməz və tutduqları səhv yolu davam etdirməzlər.

v) Var-dövlət, vəzifə və müxtəlif dünyəvi əyləncələrə qurşanan, haqqın müqabilində inadkarlıq və düşmənçilik edən kəslər; Onlardan bəziləri əvvəllər haqqı dərk etməmiş, bəziləri isə dərk edərək ona göz yummuş, hətta inkar da etmişlər. Sözün əsl mənasında onlar şəxsi meyl və istəklərinin əsiri olmuş və onun itaətkar bəndələrinə çevrilmişlər.

Allah-taala başqa bir surədə buyurur:

«Ya Peyğəmbər!] Nəfsini özünə tanrı edən və Allahın bilərəkdən [onu hələ yaratmamış gələcəkdə kafir olacağını bildiyi üçün]

yoldan çıxardığı, qulağını və qəlbini möhürlədiyi, gözünə də pərdə çəkdiyi kimsəni gördünmü?» (45/23).

Onlar haqqın qarşısında inadkarlıq edərək küfrə düşər olar və bu səbəbdən də haqq yoldan uzaq düşmüş ikinci dəstəyə aid olan şəxslərdən daha ağır əzaba düşər olurlar. Bəşər təbiəti var-dövlətə, sərvətə, ad-sana meyl edən bir varlıqdır. Bu səbəbdən də əgər ilahi hidayət nemətindən bəhrələnməzsə öz batini meyl və istəklərinə tabe olaraq gec-tez haqq yoldan uzaq düşəcəkdir.

«Əgər Allahın sizə neməti və mərhəməti olmasaydı, [günah] sizdən heç vaxt pak olmazdı. Lakin Allah dilədiyini [günahdan] pak edər. Allah [hər şeyi] eşidən və biləndir». (24/21).

Allahın mərhəməti olmadan insan batini istəklərinə tabe olduğu üçün hər an Onun qarşısında məğlub olmaq ehtimalı vardır. Bu səbəbdən də Allah-taala insanlara hidayət olmalarını diləmələri xatırlardır. «İhdinəsiratəl mustəqim – [İlahi] Sən bizi doğru yola yönəlt!» «Nemət verdiyin kəslərin yoluna! Qəzəbə düşər olanların və [haqdan] azanların yoluna yox!»

Namaz qılan hər bir şəxs gündəlik namazlarında bu ayəni dəfələrlə təkrar edir və Allahdan onu nemət vermiş və haqq yola hidayət etdiyi kəslərdən qərar verməsini diləyir.

«Bunlar Adəmin və Nuhla gəmiyə mindirdiyimiz adamların nəslindən, İbrahimin, İsrailin [Yəqubun] nəslindən seçib haqq yola yönəltdiyimiz və Allahın nemət bəxş etdiyi peyğəmbərlərdəndir. Onlar Rəhmanın [Allahın] ayələri özlərinə oxunduğu zaman ağlayaraq səcdəyə qapanırdılar». (19/58).

Xülasə:

«Həmd» surəsinin ümumi məfhumu bundan ibarətdir ki, Allah-taala ilk növbədə özünü, öz kamal sifətləri ilə vəsf edir. Burada bir daha xatırladılır ki, Allah axirət gününün sahibi və Onun rəhmət və tərbiyəsi bu dünyada hamıya şamil olunur. Sonra belə bir nəticə əldə olunur ki, ibadət layiq olan yeganə varlıq Allahın müqəddəs zatıdır. Və insan Ondən başqa heç bir varlıqdan kömək diləməməlidir.

Daha sonra necə ibadət etməyi və öz ibadətlərində Ondən əbədiyyətə və tükənməz nemətləri olan haqq yola yönəltmələrini

istəmələrini xatırladır. Son mərhələdə haqq yola hidayət olmuş və ilahi nemətlərdən bəhrələnən mömin və əməli-salehlər, Allahın qəzəbinə gəlmiş və haqq yoldan sapınmış şəxslər arasında olan fərq bəyan olunur. Demək, «Həmd» surəsi dörd mühüm hissədən ibarətdir və onlardan hər biri böyük əhəmiyyət kəsb edən mətləbə toxunur.

1. Allahın kamal sifətləri vəsf olunur;
2. İbadətə layiq olan yeganə varlıq Allahın müqəddəs zatıdır. İnsan yalnız Allaha ibadət etməli və yalnız Ondan kömək diləməlidir;
3. Haqq yolu tanımağı və bu yola hidayət olmağa Allahdan diləmək lazımdır;
4. Əməli-saleh insanların hidayət yolu, qəzəbə gəlmişlərin (məğzubin) və haqdan uzaq düşənlərin (zallin) yolundan ayrı və fərqlidir.

BİSMİLLAH AYƏSİNİN TƏFSİRİ

«Həmd» surəsinin ilk ayəsi «**Bismillahir-rəhmanir-rəhim**» ayəsidir. Bu ayəni «Bəsmələ» də adlandırırlar. Və bu ayə beş kəlmədən ibarətdir:

İzah:

«Bə» – qarammatikada bu hərfə «ğərrə hərfi» deyirlər. Kəlmənin əvvəlində işlənir və nəinsə başlanmasına dəlalət edir. Belə ki, hər şey Allahın adı ilə başlanmalıdır. Əks təqdirdə həmin iş olduqca dəyərsiz və naqis olacaqdır. Bir qədər sonra bu barədə ətraflı məlumat verəcəyik.

«**İsm**» – İsm kəlməsi lüğətdə nişan və əlamət mənasını daşıyır. Əvvəldəki həmzə kəlməyə əlavə olunmuşdur, onun əsl hissəsini təşkil etmir və bu səbəbdən də başqa bir kəlmə ilə birləşdikdə tələffüz olunmayı. Bismillah cümləsində isə yazılışda ixtisara düşmüşdür.

İsm kəlməsinin müxtəlif yazılış və tələffüz üsulları vardır. Lakin əksər hallarda ya kəsre ilə «ism – sim» və ya zəmmə ilə «usm – sum» oxunur.

İsm kəlməsi ucalıq mənasını daşıyan «sumuvv» kəlməsindən götürülmüşdür. İsm kəlməsinin belə bir məna daşmasına səbəb bəlli olmayan bir şeyi aşkara çıxarmaq və ya heç bir məna daşmayan bir kəlməni adlandıraraq onu heç bir məna və məfhum daşmayan kəlmələrdən fərqləndirmək olmuşdur.

Alimlərin bəzilərinin fikrincə, ism kəlməsi «əlamət» mənası daşıyan «səmət» kəlməsindən götürülmüşdür. Lakin bu nəzəriyyə tamamilə səhv və əsassızdır. Çünki, bildiyimiz kimi ism kəlməsinin cəm halı «əsma» kiçiltmə mənasında, «suməyy» əsirlik halında, «səmməyət» və «əsməytu» halında istifadə olunur. Və əgər «səmət» götürülsəydi cəm halda «əvsam» (təşgir – kiçiltmə) halında «vusəym», nisbət verildikdə «vəsmiyy», (təsirlik) etdikdə isə «vəssəmtu» və ya «əvsəmtu» halında istifadə olunardı.

«**Allah**» – Allahın müqəddəs zatına xas olan adlardandır. Ərəblər hətta cahiliyyə dövründə də bu addan öz şerlərində istifadə edərtilər.

Allah-taala Loğman surəsinin 25-ci ayəsində bu barədə buyurur:

«[Ya Məhəmməd!] Həqiqətən əgər sən müşriklərdən «göyləri və yeri kim yaratmışdır?» deyə soruşsan, onlar mütləq «Allah!» deyə cavab verəcəklər».

«Allah» kəlməsinin xüsusi ad kimi deyil, ümumi ünvan daşdığını iddia edənlər böyük səhvə yol vermiş olurlar. Və biz bunu sübuta yetirəcək bir neçə dəlilə işarə edə bilərik.

1) «**Allah**» kəlməsi «Ləfzi cəlalə» də adlanır. Belə ki, bu kəlməni eşitməklə heç bir dəlil və sübuta ehtiyac duyulmadan onun ilk növbədə insanın zehmində Allahın müqəddəs vücudu canlanır.

2) Başqa bir kəlmə ilə vəsf olunmayı. Məsələn, «Əl alimillah – **Allaha elm verən**» və ya «Əlxaliqullah – **Allahı yaradan**» kimi ifadələrdən istifadə edərək «Allah» kəlməsinə vəsf edə bilmərik. Demək Allah kəlməsi başqa bir kəlmədən götürülməmişdir və Ona xas olan adlardandır.

3) Əgər Ləfzi cəlalə Allaha xas olan ad olmasaydı «La ilahə illəllah – **Allahdan başqa Allah yoxdur**» təkallahlıq şüarı nə tohid kəlməsi adlanar, nə də Allahın birliyinə dəlalət edə bilərdi. Belə ki, (La ilahə illərrəza – **Ruzi verəndən başqa bir Allah yoxdur**), (La ilahə illəl

xaliq – **Yaradandan başqa Allah yoxdur**) və bu kimi ifadələr Allahın birliyinə dəlalət etməyir. Və əgər bir şəxs bu ifadələri (La ilahə illəllah) kəlməsinin yerinə istifadə edərsə, onu Allaha iman gətirmiş bir müsəlman kimi qəbul etmək olmaz.

4) Hər bir varlığın özünəməxsus müəyyən adı olduğu kimi aləmlərin Rəbbinin də özünə xas adı olmalıdır. Və bunu da bilirik ki, ərəb dilində bu müqəddəs zata «Allah»dan başqa heç bir ad verilməmişdir. Demək, «Allah» aləmlərin Rəbbinə xas olan bir addır.

İradlar:

1. Əgər bir şəxs hər hansı bir varlığa müəyyən bir ad qoyursa, demək ilk növbədə onu zehmində canlandırmış və özündə yarandığı təsəvvürə müvafiq olaraq ona nəzərdə tutduğu adı verir. Lakin Allaha gəldikdə isə, bu iş qeyri-mümkündür. Çünki, Allah təsəvvür olunması bir varlıq deyildir. Və insan kimi naqis və məhdud bir varlığın, elm və qüdrəti hər şeyi əhatə edən mütləq bir varlığı nə təsəvvür etməsi mümkündür və nə də adlandırması.

Və əgər «Allah» kəlməsinin «müqəddəs zata» verilən ad olduğuna ehtimal verilərsə, bunu da əsaslı hesab etmək olmaz. Çünki, əvvəla bilirik ki, «Allah» adını qoyan Allahın özü deyildir. Digər tərəfdən isə adın qoyulması ilə yanaşı onu dilə gətirdikdə də insan onu zehmində canlandırma bilməlidir. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, bəşərin bu müqəddəs zata təsəvvür etməsi qeyri-mümkündür və belə bir halda «Allah» adını da [təsəvvür edə bilmədiyi] bir varlığa qoyması imkan daxilindən xaricdir. Demək, bəşərin müqəddəs zat üçün ad təyin edib və onu bu adla adlandırma bilməsi qeyri-mümkün olduğu üçün deyə bilərik ki, «Allah» kəlməsi tanrıya xas olan ad deyildir.

Cavab:

Hər hansı bir varlığa ad qoymaq üçün bu kifayət edər ki, insanın zehmində həmən varlıq barədə cüzi və təqribi olsa belə, təsəvvür yaranmış olsun. Və belə bir icmali təsəvvürün istər Allah kimi mütləq bir varlıq, istərsə də digər məhdud varlıqlar haqda olunması tamamilə mümkündür. Təsəvvürü mümkün olmayan isə Allahın müqəddəs zata və Onun kamal sifətləridir. Bir halda ki, belə bir dəqiq təsəvvür nə adın təyin olunmasında, nə də istifadə

olunmasında lazımdır. Və əgər belə bir təsəvvür zəruri olsaydı, varlıqları adlandırmaq tək Allaha dair deyil, həqiqət və mahiyyəti bəşəriyyətə tamamilə bəlli olmayan mələk, cin, ruh kimi varlıqların adlandırılmasında da böyük nöqsanlar doğurardı.

Digər tərəfdən də kimsə işarə və şəxs əvəzliyini Tanrının müqəddəs zətə üçün istifadə olunmasının doğruluğunda şəkk və tərəddüd edə bilməz. Demək insan işarə və şəxs əvəzliliklərini tələffüz etməklə bununla Allahı nəzərdə tuta bilər. Belə isə hər hansı bir kəlməni tələffüz etməklə bununla Allahı nəzərdə tutmağımızın nə kimi nöqsanı ola bilər. Və bu kəlməni Ona xas olan ad hesab edərkən. Və Tanrının müqəddəs zətə bu kamal sifətlərinə malik olduğu üçün adlandırmaq mərhələsinə gəldikdə bütün o kamal sifətləri nəzərdə tutulur. Bütün bunları nəzərə alaraq deməliyik ki, «Allah» kəlməsi bütün kamal sifət və xüsusiyyətlərə malik olan mütləq varlığa xas olan bir addır.

2. Əgər «Allah» kəlməsi xüsusi ad olarsa, Ənam surəsinin 3-cü ayəsinin verdiyi məna bir o qədər doğru və düzgün olmayacaqdır. Ayədə deyilir:

«Göylərdə də, yerdə də [ibadətə layiq olan] yalnız O Allahdır».

Çünki, əgər «Allah» kəlməsi Tanrının xas adı olarsa, belə olduqda ayədən belə bir qənaətə gəlməli olacağıq ki, Allahın müəyyən yeri və məkanı vardır. Halbuki, Allahın nə yeri var, nə də məkanı vardır. Bu səbəbdən də deməliyik ki, «Allah» kəlməsi Tanrının xas adı deyil, «məbud» mənasını daşıyacaqdır. Və belə olduqda ayənin mənası belə olacaqdır. (Odur göylərin və yerin məbudu).

Cavab:

Demək, ayədən əldə etdiyimiz mənaya əsasən Allah üçün yer və məkan heç bir məna kəsb etməyir. O, göylərdə və yerdə hər nə varsa əhatə edir və heç nə ondan gizli və pünhan deyildir. Ayənin ardı bu mətləbə dəlalət edir.

«Sizin gizləndə də, aşkarda nəyiniz varsa, onu tutduğunuz [bütün] əməlləri O bilir!»

Əbu Cəfər – Şeyx Səduqun fikrincə Məhəmməd ibni Nəman həməən şəxs olmuşdur – nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq

(ə)-dan (Və huvəllahu fissəməvati və fil ərzi – göylərdə də, yerdə də yalnız O Allahdır) təfsirini soruşdum.

İmam (ə) buyurdu: Bəli, O hər yerdədir.

Dedim: O, öz vücud və zəti ilə hər yerdə olurmu?

Buyurdu: Söylədiklərinə diqqət yetir! Yer və məkanlar məhduddur. Əgər, Allah öz zəti ilə filan yerdədir desən, deməli Onun digər varlıqlar kimi müəyyən və məhdud bir yerdə olduğunu təsəvvür etmiş olursan. Lakin bu heç də belə deyildir. O nə məhduddur, nə də məhdud bir yerə sığır. O yaradılmışlardan ayrı və onların malik olduqları sifət və xüsusiyyətlərdən də uzaqdır. Lakin eyni zamanda elm və qüdrəti hər şeyi əhatə edir.

«Allah» kəlməsi böyük və olduqca əhəmiyyətli mənə kəsb etdiyi üçün «Ləfzi cəlalə» adlandırılmışdır. Bu kəlmənin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, kəlmənin əvvəlindəki «Əlif və lam» xüsusi isim olduğundan kəlmənin əsas tərkib hissəsini təşkil etsə də, eyni zamanda həməzə digər kəlmələrdə olduğu kimi — nida cümləsi istisna olmaqla – Ya Allah – başqa bir kəlmə ilə birləşdikdə ixtisara düşərək tələffüz olunmayıb. Bu yalnız «Ləfzi cəlalə»yə xas olan xüsusiyyətdir. Və bir digər kəlmələrdə bu kimi xüsusiyyətlərlə qarşılaşmırıq.

Lakin bunu da qeyd etməliyik ki, Ləfzi cəlalə «Lahə» kəlməsindən götürülmüşdür və bu da gizli qalmaq bəzən də ucalıq mənasını daşıyır. Demək, «Allah» kəlməsi tərkib baxımından məsdər, mənə baxımından fail, istifadəyə gəldikdə isə Tanrıya xas olan ad kimi işlənir. Belə ki, onun mənalarında bir neçə mətləbə toxunulmuşdur: «Allah» – yəni bütün eyb və nöqsanlardan uzaq, hər şeydən uca və hər şeyə sahib və hakim olan mütləq bir varlıq. Elə bir varlıq ki, nişan və əlamətləri hamıya bəlli və gün kimi aşkardır. Eyni zamanda insanlar Onu görməz, əql və düşüncələri ilə zətinin nədən ibarət olduğunu dərk etməzlər.

«Ey aləmi heyrətə gətirən varlıq. Ağıl və düşüncələr səni dərk etməyə aciz qalmışlar. Sənsən ağıl və şüur sahiblərini heyrətə gətirən. Sənsən onları özünə valeh və heyran edən! Hər zaman səni dərk etmək üçün bir qarış irəliləyirəmsə fasilələr geri çəkilir.

Zülmət və qaranlıqda sərgərdan sənə doğru irəliləyirəm. Və heç bir yol məni sənə doğru gətirməyir».

4. Rəhman.

Bəsmələ cümləsinin dördüncü kəlməsi «Rəhman kəlməsidir. Mərhəmət, bağışlamaq və rəhm etmək mənasını daşıyan bu kəlmə «Rəhmət» kəlməsindən götürülmüşdür.

Allah-taala Qurani-kərimdə buyurur:

«[Möminlər] kafirlərə qarşı sərt, bir-birinə [öz aralarında] isə mərhəmətlidirlər.» (48/29).

«Bilin ki, Allahın əzabı şiddətlidir və Allah bağışlayan, rəhm edəndir!» (5/98).

Rəhmət dedikdə, biz həm bu kəlmənin həqiqi mənasını yəni bağışlamaq, mərhəmətli olmaq və rəhm etməyi, həm də «ürəyi yumşaq» kimi məcazi mənada nəzərdə tuta bilərik. Lakin biz bu kəlmənin yalnız həqiqi mənasını Allaha nisbət verə bilərik. Çünki, «rəhmət», «ruzi vermək», «yaratmaq» kimi Allaha xas olan xüsusiyyətlərdəndir. «Ürəyi yumşaq» isə bu kəlmənin məcazi bir mənası kimi insana aid olan xüsusiyyətdir. Allah-taala Qurani-kərimdə bu barədə buyurur:

«Rəbbiniz sizi daha yaxşı tanıyır [kimin mömin, kimin kafir olduğunu çox gözəl bilir]. İstəsə sizə rəhm edər, istəsə əzab verər». (17/54).

«Allah istədiyinə əzab verər, istədiyini bağışlayar». (29/21).

Quranın bir çox ayələrində insanlara Ondan bağışlanmalarını istəmələrini xatırladır.

«[Ya Məhəmməd!] De ki: «Pərvərdigara! [Bizi] bağışla və rəhm et! Sən rəhm edənlərin ən yaxşısısan». (23/118).

Bir çox müfəssirlərin və lüğət alimlərinin fikrincə, rəhman kəlməsi rəhmət kəlməsinin mübaliğə və çoxaltma formasıdır. Və bunu rəhman kəlməsinə də – bütün tərkib hissəsi istər istifadə olunsun, istərsə də olunmasın – aid etmək olar. Belə bir istifadə ümumiyyət xarakteri daşıyır. Və onun ümumi məfhumu rəhmətin bütün yaradılmışlara şamil olduğuna dəlalət edir. Belə ki, biz Quranın heç bir ayələrində belə bir ifadə ilə qarşılaşmırıq:

«Həqiqətən Allah insanları və ya möminləri bağışlayan və rəhm edəndir».

Yəni Qurani-kərimin heç bir ayəsində rəhman kəlməsi insanlar və ya möminlər birlikdə işlənmişdir. Lakin rəhim kəlməsinin bu kimi hallarda Quranın bir çox ayələrində istifadə olunduğunun şahidi oluruq.

Rəhman – sanki Allaha verilən bir ləğəbdir və bu ləqəb Ondan başqa birisi üçün istifadə olunmayı. Bu səbəbdən də bəzi ayələrdə başqa bir kəlmədən istifadə olunmadan Allahın müqəddəs zatına aid olduğu göstərilir.

«Siz də bizim kimi ancaq adi bir insansınız. Rəhman [sizə] heç bir [kitab, möcüzə] nazil etməmişdir». (36/15).

«Əgər Rəhman mənə bir zərər yetirmək istəsə, onların şafaəti mənə heç bir fayda verməz və onlar mənə [Allahın əzabından] xilas edə bilməzlər». (36/23).

«Bu, Rəhmanın məxluqata buyurduğu vəddir. [Qiyamət günüdür] peyğəmbərlər doğru deyirmiş!». (36/52).

«Sən Rəhmanın yaratdığında heç bir uyğunsuzluq görməzsən». (67/3).

Məryəm surəsinin 65-ci ayəsinə də işarə etmək olar.

«O, göylərin və yerin, onların arasında olan hər şeyin Rəbbidir! Yalnız Ona ibadət et və Onun ibadətinə səbrli ol!»

Göründüyü kimi «Rəhman» kəlməsinə bu ayədə xüsusi diqqət yetirilir. Və bu kəlmə Məryəm surəsində 16 dəfə işlənmişdir. Belə bir qənaətə gəlmək olur ki, Allahla eyni ada malik olan ikinci bir varlıq yoxdur. Bu ad yalnız Allaha xasdır və Ondan başqa heç bir varlığa aid olunmayı.

5. **«Rəhim»** – Kəlməsi bəsmələ cümləsinin sonuncu kəlməsinə təşkil edir. Və burada ya mübaligə, ya da fəli sifət rolunu oynayır. «Fəil» vəzninin cümlədə ifa etdiyi rollardan biri də hər hansı bir xüsusiyyəti daimi olaraq nəyə və ya kiməsə aid etməsidir. (Qadir, alim, səxavətli, şərəfətli, uca, alçaq, düşgün,) və bu kimi xüsusiyyətlər. Demək, «Rəhman» ilə «Rəhim» arasında olan fərq bundan ibarətdir ki, «Rəhim» Allahdan ayrılmaz və daimi

xüsusiyyətlərə deyilir. «Rəhman» isə yalnız Tanrının bağışlayan və mərhəmətli olmasına dəlalət edir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, «Rəhim» kəlməsi Qurani-kərimdə daim «bi» təsirlik şəkilçisi ilə işlənmişdir.

«Allah insanlara qarşı, əlbəttə mehriban və mərhəmətlidir». (2/143).

«...Allah möminlərə rəhm edəndir». (33/43).

Bizə elə gəlir ki, bu yerlərdə ona aid olan sözlərlə işlənən həmin kəlmə təsirli formadan çıxaraq təsirsiz hala salınmış və müstəqil şəkildə işlədilmişdir. Əgər o təsirsiz halda olsaydı, «bi» hərfi ilə təsirli hala salınmazdı. Bu kəlmənin təsirsiz fərz olunması onun məfhumunun zati olmasını sübuta yetirir.

Alusi bu kəlmə barəsində belə bir nəzər irəli sürmüşdür ki, onlar feli sifətlər deyillər, çünki hər iki kəlmə «Rəhmanəd-dünya və axirəti və rəhiməhuma» cümləsində öz tamamlığı ilə izafət təşkil etmişdir. Halbuki feli sifətlər təsirli deyil, təsirsiz fellərdən düzəlir. Başqa sözlə desək, feli sifətlərin heç vaxt tamamlığı olmur ki, onunla da izafət təşkil etsin.

Alusin bu sözləri çox təəccüblüdür, çünki qeyd olunan cümlədə bu iki sözün izafət təşkil etməsi sözün öz tamamlığı ilə izafəti növündən deyil, məkan və ya zamanla izafət növündəndir. Bu növ izafətdə də təsirli və təsirsiz fellər arasında fərq yoxdur.

Nəql olunmuş bəzi rəvayətlərdə «Rəhim» kəlməsinin xüsusi isim və ümumi məna daşdığı göstərilmişdir. Çünki, hər ikisi axirət və ya möminlərə aid olunur. Lakin bu rəvayət ya kənara qoyulmalı, ya da izah olunmalıdır. Çünki, rəvayətlərin zahiri mənası Quran ayələri ilə ziddiyyət təşkil edir. Çünki, «Rəhim» kəlməsi Qurani-kərimdə «möminlərə» və ya «axirətə» aid olmadan bir çox yerdə işlənmişdir.

«İndi kim ardınca gəlsə, o şübhəsiz ki, məndəndir. Kim mənə qarşı çıxsın, [bilin ki, tövbə edəcəyi təqdirdə] Sən [günahları] bağışlayan və bəndələrinə rəhm edənsən». (14/36).

«[Ya Məhəmməd!] Bəndələrimə xəbər ver ki, [tövbə edəcəkləri təqdirdə] Mən, həqiqətən bağışlayan və rəhm edənəm». (15/49).

«Həqiqətən, Allah insanlara şəfqətli və mərhəmətlidir». (22/65).

«Sizin üçün [bol] nemətlərdən özünü züzi diləmək [qazanmaq] məqsədlə dənizdə gəmiləri hərəkətə gətirən məhz Rəbbinizdir. Həqiqətən, Rəbbiniz sizə qarşı rəhimlidir». (17/66).

«Allah [bununla] doğruları doğruluqlarına görə mükafatlandırın, münafıqlərə də istəsə əzab versin, yaxud onların tövbələrini qəbul buyursun. Həqiqətən, Allah [bəndələrini] bağışlayan və rəhm edəndir». (33/24).

Göründüyü kimi «Rəhim» kəlməsi bu ayələrdə ümumi mənada işlənmişdir. Yəni Allah hər iki dünyada istər mömin, istərsə də münafıqlərə qarşı mehriban və bağışlayandır.

Bu ifadələrə bəzi dualarda da rast gəlmək olur.

Ya Rəhmanəd-dunya və axirəti və Rəhiməhuma – **Ey dünya və axirətdə bağışlayan.**

ƏDƏBİ İZAH

Təfsir alimlərindən bəzilərinin fikrincə, «Bismillah» kəlməsinin «car və məcrur», yəni yiyəlik halında olması «əqulu» ya «qul» ya «əqrəu» və ya «iqra» əmr felinə aiddir. Bəzilərinin fikrincə isə, «Bismillah» kəlməsinin «car və məcrur» olması «əstinu» və ya «istəin» əmr felinə aid olub onunla əlaqəlidir. Bu barədə başqa fikir irəli sürən digər təfsir alimləri isə «Bismillah» kəlməsinin «ibtədi» əmr felindən asılı olduğunu qeyd etmişlər. Lakin bizim fikrimizcə ilk iki nəzəriyyəni bu səbəbdən əsassız hesab etmək olar ki, «qiraət» və «qovul» fellərinə aid olan tamamlıq mənə daşıyan bir cümlə olmalıdır. Belə bir halda bu kəlmələrin özləri ilə yanaşı «qiraət» və «qovul» fellərinin tamamlığı olacaq başqa bir cümlə də nəzərdə tutmalıyıq. Burada da «Rəhman» və «Rəhim» kəlmələri özünün ümumi mənasında işlənmişdir. Demək, mənə baxımından onların arasında heç bir fərq yoxdur.

Bəlkə də «Rəhim» kəlməsinin xüsusi mənə daşdığına işarə edən rəvayətlərdən məqsəd, onun yalnız axirət dünyasına aid olmasıdır. Belə bir halda əgər ilahi rəhmət bu dünyada sona çataraq axirətdə davam etməzsə, onun olub-olmaması arasında heç bir fərq qoymaq olmaz. Çünki, belə bir rəhmətdən sonra əzab və bədbəxtçiliyin insana nə bir xeyiri ola bilər, nə də bəhrəsi. Belə bir qənaətə gəlmək

olar ki, rəhmət (bağışlanma) deyildikdə, onun həqiqi mənada yalnız və yalnız möminlərə şamil olunduğunu nəzərdə tutmalıyıq, lakin bu heç də o demək deyildir ki, başqaları Allahın rəhmət və mərhəmətindən məhrum olacaqlar.

İkinci nəzəriyyənin əsassız olduğuna gəldikdə isə, bunu deyə bilərik ki, Allahın özünün kömək və yardım istəməsi mahal və qeyri-mümkün bir işdir. Çünki, O hətta özünün uca adlarından kömək istəməkdə belə ehtiyacsızdır. İnsanlara gəldikdə isə, onlar da Allahın adlarından deyil, Onun özündən kömək diləməlidirlər.

«İyyakə nəbudu və iyyakə nəstəin» ayəsi dediklərimizi bir daha sübuta yetirə bilər.

Demək, bu barədə irəli sürülmüş düzgün nəzəriyyə «Bismillah» kəlməsinin «ibtədi» əmr felinin nəzərdə tutulması ilə mümkündür. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, «ism» kəlməsinin «Allah» kəlməsinə birləşməsi «Allah» və «Ərrəhmanir-rəhim» kəlmələrinin məfhumunu ayrı-ayrılıqda bəyan etmək deyildir. Çünki, əvvəla belə bir ehtimalın verilməsi olduqca zəifdir, digər tərəfdən isə əgər «ism» deyildikdə bu üç kəlmə (Allah, Rəhman və Rəhim) nəzərdə tutulsaydı – birlikdə Allahın adını təşkil etməz – və əgər onlardan biri nəzərdə tutulsaydı, onların arasında «və» bağlayıcısı qoyulardı. Belə olduqda ayəni «Bismillahi vərrəhmani vərrəhim» oxumalıyıq. Demək, «ism»in «Allah» kəlməsinə birləşməsi mənə xarakteri daşıyır və «Allah» burada ayrıca kəlmə kimi deyil, eyni məfhum daşdığına dəlalət edir.

SURƏLƏRİN BİSMİLLAH AYƏSİ İLƏ BAŞLANMASI

Quran, insanları cahiliyyətin zülmət və qaranlıqlarından çıxararaq onları xoşbəxt həyata və səadətə qovuşduracaq bir kitab olduğu üçün onun Allahın adı ilə başlanması daha məqsəddə uyğun olardı. Çünki, Onun adı müqəddəs zatından xəbər verir və bəşəriyyətin kamala çatması üçün Allahın müqəddəs zatını onlara tanıtdırmaq Quranın nazil olmasına səbəb olan başqa dəlil olmuşdur. «Tövbə» surəsi istisna olmaqla Quranın bütün surələri «Bismillah» ayəsi ilə başlanır və həmin surənin Bismillah ayəsi ilə başlanmamasına səbəb

bu surənin müşriklərin bəraət olunmaması və Allahın onlara qəzəb etməsi ilə başlanmasıdır.

Xülasə:

Allah-taala məxluqatın mənəvi yaradılışını [özünün ən kamil adlarından biri olan] Peyğəmbərin (s) nuru ilə başladığı kimi, nazil etdiyi sonuncu səmavi kitabı da öz müqəddəs adı ilə başlamışdır.

Ad deyildikdə bir şeyin həqiqi mahiyyəti və onun zati nəzərdə tutulur.

Belə bir mənəni əsas tutaraq deyə bilərik ki, Allahın adları ya Onun müqəddəs zatına və kamal sifətlərinə dəlalət edəcək sözlərdən, yaxud da xaricdə mövcud olan yaratdığı varlıqlardan ibarətdir. Belə ki, bu varlıqlar Allahın əzəmət və birliyinə şəhadət verir və Onun şəninə şükr və sənə edirlər. Qurani-kərimdə bu haqda deyilir:

«Yoxsa onlar heç bir şeydən [xaliqsiz] yarandıılar? Yaxud onlar öz-özlərini yaradanlardır?!». (52/35).

«Əgər yerdə və göydə Allahdan başqa tanrılar olsa idi onların ikisi də [müvazinətdən çıxıb] pozulardı». (21/22).

Yuxarıda qeyd olunan ayələrdən belə qənaətə gəlmək olur ki, mövcud varlıqlar sözün həqiqi mənasında Allahın xaliqiyyət adlarının xaricdəki təcəllisidir. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, Allahın bəzi adları Onun zatına, bəziləri isə Onun müəyyən kamal sifətlərinə dəlalət edir. Və hər bir ad özünün məfhum əhatəsi ilə Allahın kamal və əzəmətini çatdırır. Allahın xaliqiyyət adları da Onun birliyi, elm və qüdrəti və s. kamal sifətləri ilə müştərək olsa da, Allahın kamal və əzəmətinə fərqli olaraq dəlalət edir. Belə ki, onların ən kamili Peyğəmbərin (s) və İmamların vücudunda təcəlli etmişdir və məxluqat onların nurunun yaradılması ilə yaranmağa başlamışdır.

Yaradılmış varlıq nə qədər kamil və yüksək xüsusiyyətlərə malik olarsa, Allahın vücud və əzəmətinə bir o qədər çox dəlalət etmiş olar. Bu səbəbdən də İmamlara «Əsma hüsna» – ən gözəl adlar ləqəbi verilmişdir.

Demək, Allah nazil etdiyi sonuncu və ən kamil kitabı [Qurani] ən gözəl və Ona ən yaxın olan adlarla başlamışdır.

Allah, Quranı yaradılmışın təməlini təşkil edən belə bir gözəl ifadələrlə başlamaqla, insanlara bir daha xatırlatmaq istəmişdir ki, özü hikmətlə dolu olan Quranı ən gözəl adlarla başladığı kimi, onlar görmək istədikləri bütün işlərini Onun adı ilə başlasınlar.

Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətdə deyilir:

«Əhəmiyyət kəsb edən hər bir iş Allahın adı ilə başlanmazsa, sonsuz və nəticəsiz qalacaqdır.»¹

Əli (ə) Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi rəvayətdə buyurur: **«Əhəmiyyət kəsb edən hər bir iş Allahın adı ilə başlanmasa, sonsuz və nəticəsiz qalacaqdır.»²**

«Bəsmələ» ayəsinin müxtəsər təfsiri ilə tanış oldunuz. Bu haqda gələcək fəsillərdə ətraflı məlumat verəcəyik.

BƏSMƏLƏ AYƏSİ HAQDA MÜXTƏLİF MƏSƏLƏLƏR

QURAN, RƏHMƏT VƏ BAĞIŞLANMA KİTABIDIR

Hər şeydən uca və hər şeyə qadir olan Allah «**Rəhman**» və «**Rəhim**» [bağışlayan və mərhəmətli] sifətlərini seçərək nazil etdiyi hikmət, öyüd-nəsihətlə dolu olan sonuncu səmavi kitabı məhz onlarla başlayır.

Məhz bunu nəticəsində Allah [bəşəriyyətin haqqa hidayət olması üçün] yüzlərlə peyğəmbər göndərmiş və onlara səmavi kitablar nazil etmişdir.

Bəli, Quran rəhmət kitabı və Onu gətirən də [Həzrət Məhəmməd (s)] rəhmət peyğəmbəri olmuşdur. Qurani-kərimdə bu mətləbə işarə olunan bir çox ayələrə rast gəlmək olur.

«Bu [Quran] Rəbbiniz tərəfindən [göndərilmiş] aşkar dəlillərdir, həm də iman gətirən tayfa üçün hidayət və mərhəmətdir». (7/203).

«[Ey insanlar!] Sizə Rəbbinizdən bir öyüd-nəsihət, ürəklərdə olana [cəhalətə, şək-şübhəyə, nifaqa] bir şəfa, möminlərə hidayət və mərhəmət [Quran] gəlmişdir». (10/57).

¹ Əhməd ibni Hənbəl Musnəd 2-ci cild 359-cu səh.

² Biharul-ənvar 16, 19-cu cild 58, 60-cı fəsil.

«Biz Qurani sənə hər şeyi izah etmək üçün müsəlmanlara [və ya Allahın vəhdaniyyətini qəbul edən bütün insanlara] da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik». (16/89).

«Biz Qurandan möminlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil etdik». (17/82).

«Səni də [Ya Məhəmməd!] aləmlərə [bütün insanlara və cinlərə] ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik». (21/107).

«Və, şübhəsiz ki, o, möminlərə bir hidayət [doğru yolu göstərən rəhbər] və mərhəmətdir». (27/77).

RƏHİM KƏLMƏSİNİN RƏHMANDAN SONRA GƏLMƏSİNİN SƏBƏBİ

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, «fəil» vəznində işlənən hər bir kəlmə hər hansı bir sifətin kimə [və ya nəyəyə] daimi olaraq aid olduğuna dəlalət edir. Belə bir izahla «fəil» vəznində işlənən «**Rəhim**» kəlməsinin «**Rəhman**» kəlməsindən sonra gəlməsi bəlli olur. Çünki, «**Rəhman**» sifəti ümumi xarakter daşısa da, bu sifətin zati olmasına dəlalət etmir. Belə ki, bir çox kəlmələr qısa olmaqla yanaşı, böyük məna və məfhum daşıyır və ya əksinə, həcmi böyük olan bir çox kəlmələr qısa və məhdud mənalar daşıyır.

Məsələn «fəil» vəznində olan «həzir» kəlməsi mübaliğə halında işlənərək çox qorxaq şəxsə deyilir. Lakin [bir hərf çox olan] həmən bu kəlmə «fail» vəznində «hazir» mənasını daşıyır.

Ziyan etmək mənasını daşıyan «zərrə və əzərrə» kəlməsini də dediklərimizə misal çəkmək olar.

«**Rəhim**» kəlməsinin «**Rəhman**»dan sonra gəlməsi haqda dediklərimiz yalnız o zaman ola bilər ki, «**Rəhman**» sözü öz lüğəvi mənasında işlənmiş olsun. Lakin Allaha xas olan müqəddəs ləqəb mənasında işlənərsə, dediklərimizi bir qədər əvəz etməli olacağıq. «**Rəhim**» kəlməsinin «**Rəhman**»dan sonra gəlməsinin əsas səbəbi bundan ibarətdir ki, «**Rəhman**» deyildikdə Allaha xas olan müqəddəs ləqəb özünün lüğəvi mənasında bəlli olmalıdır. Və bu da hamıya şamil olan sonsuz rəhmət və mərhəmət [bağışlanmaq] mənasını daşıyır.

BİSMİLLAH AYƏSİ QURANIN BİR HİSSƏSİNİ TƏŞKİL EDİRMİ?

Şiələr belə bir əqidədədirlər ki, «**Bismillah**» ayəsi hər bir surənin [Tövbə surəsi istisna olmaqla] bir hissəsini təşkil edir və bu surələr nazil olarkən onlarla birlikdə nazil olmuşdur.

İbni Abbas və İbni Mübarək, Məkkədən İbni Kəsir, Kufədən [Həmzə istisna olmaqla] Asim, Kəsai və başqaları bu fikirdə olmuşlar.

Şafei məzhəbinin bir çox tərəfdarları da məhz bu əqidə də olmuşlar.¹

Məkkə və Kufə qariləri də «**Bismillah**» ayəsini hər bir surənin ayrılmaz hissəsi hesab etmişlər.²

Bu nəzəriyyə Abdullah ibni Əmr ibni Zubeyr, Əbu Hüreyrə, Əta, Tavus, Səid ibni Cubur, Məhku, Zəhra, Əhməd ibni Hənbəl – İshaq ibni Rahəviyyə və Əbu Ubəyd Qasim ibni Səlama istinad edərək nəql etmişlər.³

Biyhəqi isə bu nəzəriyyəni, Suri və Məhəmməd ibni Kəbdən nəql etmişdir.⁴

Bu nəzəriyyəni Fəxri Razi də öz təfsir kitabında qeyd etmişdir və o, bu nəzəriyyəni Kufə və Məkkə qarilərində və Mübarək Səuri kimi Hicaz alimlərinə aid etmişdir. Cəlaləddin Süyuti də bu nəzəriyyəyə işarə etmiş və bu məzmununda nəql olunmuş rəvayətlərin mütəvatir olduğunu əlavə etmişdir.⁵

Lakin Həmzə və Şafei məzhəbinin bəzi alimləri «**Bismillah**» ayəsini yalnız «Həmd» surəsinin bir hissəsi olduğunu hesab etmişlər.

Bu nəzəriyyə Əhməd ibni Hənbəl tərəfindən də irəli sürüldüyünə işarə olunmuşdur.

¹ Təfsir Alusi 1-ci cild 39-cu səh.

² Təfsir Şəukani 1-ci cild 1-ci səh.

³ İbni Kəsirin təfsiri 1-ci cild 16-cı səh.

⁴ Xazinin təfsiri 1-ci cild 13-cü səh.

⁵ İtran 1-ci cild 135-ci səh.

Bu barədə üçüncü başqa bir nəzəriyyə də irəli sürülmüşdür. Məsələn, Malik, Əbu Əmr və Yəqub belə bir fikirdə olmuşlar ki, «**Bismillah**» ayəsi, müstəqil bir ayə kimi Quran surələrinin, hətta «Həmd» surəsinin bir hissəsini təşkil etmir.

Bu ayə hər bir surənin əvvəlinə qoyulmaqla həm onu zinətləndirir, həm də surələr arasında fasilə yaradır. Və bu ayə hər hansı bir surəyə aid olmadan ayrıca nazil olmuşdur.

Bu nəzəriyyə Hənəfi məzhəbinin tərəfdarları arasında rəğbətlə qarşılanmışdır. Lakin onların bir çoxu namaz qılarkən «Həmd» surəsini «**Bismillah**» ayəsi ilə başlamağı vacib hesab edirlər. Belə ki, Zahidi Muqtəbadan nəql edərək deyir: «Nəql olunmuş mötəbər rəvayətə əsasən, Əbu Hənifə «**Bismillah**» ayəsinin namazın bütün rəkətlərində oxumağı vacib hesab etmişdir.

Malikin fikrincə «**Bismillah**» ayəsinin namazda oxunması özü-özlüyündə bəyənilməyən və məkruh işlərdəndir. Lakin müsəlmanlar arasında birliyin bərqərar olması və fikir ayrılığına səbəb olmasın deyə, bu ayənin oxunması daha yaxşı olar.

DÜZGÜN NƏZƏRİYYƏ VƏ BUNU SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLLƏR

Bu barədə heç bir əsası olmayan digər nəzəriyyələr də irəli sürülmüşdür. Və biz onların hər biri haqda söhbət açmağa heç bir ehtiyac duymuruq. Ən düzgün nəzəriyyə isə «**Bismillah**» ayəsinin Quran ayələrinin hər birinin [Tövbə surəsi istisna olmaqla] ayrılmaz hissəsi olduğuna dair irəli sürülmüş nəzəriyyədir.

Şiə alimləri tərəfindən yekdilliklə qəbul olunan bu nəzəriyyəni isbat edən kifayət qədər dəlil və sübutlar vardır. Və biz onlardan bir neçəsinə işarə edirik.

ƏHLİ-BEYT RƏVAYƏTLƏRİ

«**Bismillah**» ayəsinin Quran ayələrinin ayrılmaz hissəsi olduğuna dair Əhli-beyt tərəfindən kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Əhli-beytin (ə) cəmiyyətdə tutduğu mövqe və Peyğəmbərin (s) müsəlmanlara bütün dini məsələlərdə onlara müraciət etmələri haqda etdiyi tövsiyələr bizə nəql olunmuş bu

rəvayətlərlə kifayətlənmək və əsaslı mənbə kimi onlara istinad etmək imkanını verir.

1. Müaviyə ibni Əmmardan nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: İmam Sadiq (ə)-dan soruşdum: Namazda Həmd surəsini tilavət etdiyimiz zaman «**Bismillah**» ayəsini də oxuyaqmı?

Buyurdu: Bəli.

Yenidən soruşdum: Həmd surəsindən sonra oxunan surələrdə də «**Bismillah**» ayəsini oxuyaq?

Buyurdu: Bəli.¹

2. Yəhya ibni Əmran Həmdani deyir: İmam Baqirə (ə) yazdığım məktubda ondan məni maraqlandıran suallara cavab verməsini xahiş etdim. Suallardan biri budur:

Namazda Həmd surəsinin «**Bismillah**», sonrakı surəsinin isə «**Bismillah**»süz olması barədə nə deyə bilərsiniz? Bunu da deyim ki, Abbasi bunun heç bir nöqsanı olmadığını deyir.

İmam (ə) yazdığı cavab məktubunda «Yenidən qılınmalıdır» deyərək buyurur. İmam (ə) Abbasinin söylədiklərini nəzərə alaraq bu kəlməni iki dəfə yazmışdır.

3. İbni Əzinə özünün Səhihə adlı kitabında yazır: Peyğəmbər (s) təkbir (Allahu əkbər) deyib namaza başlarkən vəhy nazil oldu: Ya Məhəmməd! Məni adımla yad et! Bundan sonra «**Bismillah**» ayəsi hər bir surənin əvvəlində oxunmağa başladı. Sonra Allah-taala Peyğəmbərin (s) ona şükr etməsini əmr etdi. Peyğəmbər (s) «Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin – **Həmd olsun aləmlərin Rəbbinə** – ayəsini təkrar etdikdən sonra qəlbən bir daha Allaha şükr etdi. Yenidən belə bir vəhy nazil oldu. İndiki mənim şükrümü yerinə yetirdin – bir daha Məni öz adımla yad et! Bu səbəbdən də Həmd surəsində «Ərrəhmanir-rəhim – **Bağışlayan və mərhəmətlidir**» Həmd ayəsi iki dəfə oxunur. Surənin sonuna çatdıqda Allaha şükr edərək dedi: «Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin» – Şükr olsun aləmlərin Rəbbinə – vəhyi nazil oldu: Adımı çəkərkən onu tam demədin, bir daha Mənim adımla yad et! Peyğəmbər (s) yenidən «**Bismillah**» ayəsini təkrar etdi. Bu səbəbdən də Həmd surəsindən əvvəl

¹ Üsuli-kafi 3-cü cild 312-ci səh.

«Bismillah» ayəsi oxunur. Sonra Allah-taala, Peyğəmbərə (s) İxlas surəsini nazil etdi.

«[Ya Peyğəmbər!] Allahın zati və sifətləri haqqında səndən soruşduqda müşriklərə de ki, [mənim Rəbbim olan] o Allah birdir. [Heç bir şəriki yoxdur – Allah [heç kəsə, heç nəyə] möhtac deyildir. [Hamı ona möhtacdır: O əzəli və əbədidir – O, nə doğmuş, nə də doğulmuşdur! [Allah özünə heç bir övlad götürməmişdir!] Onun heç bir tayı-bərabəri, bənzəri də yoxdur».

ƏHLİ SÜNNƏ RƏVAYƏTLƏRİ

«Bismillah» ayəsinin Quran surələrinin ayrılmaz hissəsi olduğuna dair əhli sünnə mənbələrində də kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur.

1. Ənəs ibni Malik nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbərlə (s) birlikdə oturmuşduq. Bir qədər mürgü vurduqdan sonra gülümsəyərək üzünü bizə tutdu. Ondən gülümsədiyini soruşduqda buyurdu: Elə bu an bu surə mənə nazil oldu:

«İnna ətəynakəl kovsər...»

2. Dar Qutni mötəbər mənbələrin birində nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Əli (ə)-dən «Səbə Məsani» barədə soruşduqda buyurdu: Səbə məsani Həmd surəsidir. Deyirlər Həmd surəsi altı ayədən ibarətdir. Buyurdu: «Bismillah» ayəsi də onun bir hissəsini təşkil edir.

3. Dar Qutni Əbu Hüreyrədən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s) buyurur: Həmd surəsini oxuduğunuz zaman «Bismillah» ayəsini də oxuyun. Çünki bu surə Səbə məsani və «Ümmul kitabdır – Quranın anasıdır.» «Bismillah» ayəsi «Həmd» surəsinin ayələrindən birini təşkil edir.¹

4) İbni Xəzimə və Biyhəqi mötəbər mənbəyə istinad edərək İbni Abbasdan nəql etdikləri rəvayətdə deyir: Səbə məsani «Həmd» surəsidir. Bəs yeddinci ayə hansıdır soruşduqda dedi: «Bismillah» ayəsi.²

¹ Mustədrak 1-ci cild 551-ci səh.

² İtran 1-ci cild 136-cı səh.

5) Yenə də İbni Xəzimə və Biyhəqi «Əlmərifət» adlı kitabda mötəbər mənbəyə istinad edərək Səid ibni Cubeyrədən və o da İbni Abbasdan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Şeytanın insanlardan oğurladığı ən böyük ayə «Bismillah» ayəsidir.

6) Səid ibni Cubeyr, İbni Abbasdan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Müsəlmanlar «Bismillah» ayəsi nazil olanadək surənin harada sona çatdığını bilməyirdilər. Bu ayə nazil olduqdan sonra onlar asanlıqla surənin harada sona çatdığını müəyyən edə bilirdilər.

7) Səid ibni Cubeyr, İbni Abbasdan nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə deyir: Cəbrail nazil etdiyi vəhyi «Bismillah» ayəsi ilə başlarkən Peyğəmbər (s) başa düşürdü ki, ona nazil olan təzə surədir.

8) İbni Cərir deyir: Atam, Səid ibni Cubeyrdən nəql etdiyi rəvayətdə deyir:

«[Ya Məhəmməd!] Biz sənə hər namazda oxunub təkrarlanan yeddi ayəni və böyük əzmətli Quranı verdik» ayəsindəki Səbə məsəni deyildikdə «Həmd» surəsi nəzərdə tutulur. Və bu surəyə Ümmül Quran da deyilir.

İbni Cərir deyir: Atam deyərdi: Səid ibni Cubeyr «Bismillah» ayəsini mənim üçün «Həmd» surəsinin yeddinci ayəsi olaraq tilavət etdi və sonra dedi: «Bismillah» ayəsini mən sənə üçün «Həmd» surəsinin yeddinci ayəsi olaraq tilavət etdiyim kimi, İbni Abbas da onu mənim üçün tilavət edər və deyərdi: Allah-taala siz müsəlmanlara nazil etdiyi bu surəni sizdən əvvəlki ümmətlərin heç biri üçün nazil etməmişdir.¹

ZİDDİYYƏTLİ RƏVAYƏTLƏR

«Bismillah» ayəsini Quran surələrinin bir hissəsi olduğuna dair nəql olunmuş rəvayətlərin müqabilində bu nəzəriyyəni rədd edən – yalnız iki rəvayət nəql olunmuşdur.

1. Qətadə Ənəs İbni Malikdən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s), Əbu Bəkr, Ömər və Osmanla birlikdə namaz qıldım. Lakin onların heç birindən «Bismillah» ayəsini oxuduqlarını eşitməzdim.

¹ Mustədrak Hakim 1-ci cild Quranın fəzilətlər fəslə 550-ci səh.

2. Yəzid ibni Abdulla İbni Məğfəl nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Namazı «Bismillah» ayəsi ilə oxuyardım. Lakin günlərin bir günündə atam mənə dedi: Oğlum namazı «Bismillah» ayəsin oxumadan başla. Əshabın bundan böyük bidətə yol verdiklərini görmədim. Peyğəmbər (s), Əbu Bəkr, Ömər və Osmanla birlikdə namaz qılardıq, lakin onların heç biri «Bismillah» ayəsini tilavət etməzdi. Sən də namazı (Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin – Şükr olsun ələmlərin Rəbbinə) ayəsi ilə başla.

BİRİNCİ RƏVAYƏTƏ VERİLƏN CAVAB

Bu rəvayət Əhli-beyt tərəfindən bu məzmununda nəql olunmuş rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil etdiyi kimi, bir neçə səbəbdən də tamamilə əsassızdır.

1. Bu rəvayət əhli sünənə mənbələrində nəql olunmuş bir çox mütəvatir, xüsusilə İbni Abbas, Əbu Hüreyrə, Ümmi Sələmənin, Peyğəmbərin (s) namazda «Bismillah» ayəsini oxuduğuna və onu Quran surələrinin bir hissəsi olduğunu hesab etməsinə dair nəql etdikləri rəvayətlərlə tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

İbni Ömər deyir: Əgər «Bismillah» ayəsi oxunmalı olmasaydı, onu Quran nüsxələrində yazmağın mənası nə olardı? Həzrət Əli (ə) dəfələrlə bu mətləbə toxunar və buyurardı: «**«Bismillah» ayəsini oxumayan kəs Quran ayələrini ixtisara salmış olur.**» Bu ayə «Səbə məsani» (Həmd) surəsini təkmil edəcək bir ayədir.

Peyğəmbər (s) və digər böyük səhabələrin buyuruqlarını kənara qoyaraq kimlər tərəfindənsə nəql olunmuş bu rəvayətə istinad etmək olarmı?

2. Bu rəvayət müsəlmanlar arasında adi hal almış [və eyni zamanda zərurətə çevrilmiş] şəri əməl ilə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, «Bismillah» ayəsini müsəlmanlar elə ilk gündən oxumuş və bir dəfə olsun namazlarını bu ayəni oxumadan başlamamışlar. Hətta Müaviyə camaat namazında «Bismillah» ayəsini oxumadıqda müsəlmanlar ona öz etirazlarını bildirərmişlər. Bismillahi oğurladın, ya deməyi unuttun?

Bütün bu dəlilləri nəzərə alaraq Peyğəmbərin (s) və ondan sonrakı xəlifələrin namazda «Bismillah» ayəsini oxumadıqlarına necə inanmaq olar.

3. Bu rəvayət Ənəs ibni Malikin özündən nəql olmuş başqa bir rəvayətlə ziddiyyət təşkil edir.

Belə bir qənaətə gəlmək olur ki, son iki rəvayət heç bir əsası olmayan yalan və uydurmadan savayı bir şey deyildir.

İKİNCİ RƏVAYƏTƏ VERİLƏN CAVAB

Birinci rəvayətin zəif və əsassız olduğuna dair dediklərimiz nəql olunmuş ikinci rəvayətə də şamildir. Və bunun üçün də bütün bunları bir daha təkrar etməyə ehtiyac duymuruq.

Lakin bunu qeyd etmək lazımdır ki, bu rəvayət islam və müsəlmanların ilk gündən zəruri hesab etdikləri bir məsələ ilə ziddiyyət təşkil edir.

«Bismillah» ayəsinin Həmd və digər surələrdən əvvəl tilavəti daha da canlandırmaq məqsədilə oxunması və bunun müstəhəb olduğu bir halda Yəzid ibni Məğfəlin bunu bidət adlandırması insanda təəccüb doğurur. Məgər hər hansı bir işi Allahın adı ilə başlamaq bu qədər xoşagəlməz bir iş və dində bidət hesab etmək olarmı?

MÜSƏLMANLAR

Elə ilk gündən müsəlmanlar «Bəraət» surəsi istisna olmaqla Quranın bütün surələrini «Bismillah» ayəsi ilə oxumuşlar. Və nəql olunmuş bir çox mütəvatir hədislərdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, Peyğəmbərin (s) özü bütün surələrin əvvəlində «Bismillah» ayəsini tilvət etmişdir. Əgər bu ayənin oxunması zəruri olmasaydı bir peyğəmbər kimi bunu hamıya çatdırmalı və düzgün oxunuş tərzini müsəlmanlara təlim etməli idi. Və əgər O həzrət bəyan etdiklərinin hansının Quran ayəsi, hansının da adi kəlam olduğunu bəyan etməsəydi, öhdəsinə düşən peyğəmbərlik vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməmiş olardı. Bu isə Peyğəmbərə (s) – xüsusilə vəhy məsələsində – xas olmayan bir xüsusiyyətdir. O, digər insanlarda müşahidə olunan bütün eyb və nöqsanlardan uzaq və pakdır.

Demək, «Bismillah» ayəsinin oxunması zəruri olmasaydı, Peyğəmbər (s) bunu bəyan edər və o da mütəvatir olaraq bizlərə gəlib çatardı. Bir halda ki, bu kimi rəvayətlər vahid xəbər halında da nəql olmamışdır.

BİSMİLLAH AYƏSİ BÜTÜN NÜSXƏLƏRDƏ YAZILMIŞDIR

Şübhə doğurmayan məsələlərdən biri də budur ki, Osmanın yığdığı Quran nüsxəsindən əvvəl, səhabə və tabeinlərin əlində olan Quran nüsxələrində «Bismillah» ayəsi Bəraət surəsi istisna olmaqla, qalan surələrin birinci ayəsi olaraq yazılır və müsəlmanlar Quran surələrini bu ayə ilə oxumağa başlayırdılar. Əgər «Bismillah», Quran surələrinin bir hissəsini təşkil etməsəydi, səhabə və tabeinlər onu öz nüsxələrində yazmazdılar. Çünki, onlar Quranın yazılışına xüsusi diqqət yetirər və hər bir məsələyə böyük əhəmiyyət verərdilər. Belə ki, onlardan bəziləri hətta hərflərin üzərinə nöqtə və müxtəlif əlamətlər qoymaqdan qətiyyətlə imtina edərdilər.

Demək, «Bismillah» ayəsi hətta səhabə və onların davamçılarının, yəni tabeinlərin nüsxələrində yazılmış və Quran surələrinin ayrılmaz bir hissəsi hesab olunmuşdur.

Buradan belə məlum olur ki, «Bismillah» ayəsi surələr arasında fasilə məqsədilə deyil, onların bir hissəsi kimi yazılmışdır.

Bu nəzəriyyənin batil və əsassız olduğuna dair gətirilən başqa bir dəlildə deyilir: Əgər «Bismillah» ayəsi surələrin əvvəlində yalnız fasilə məqsədilə yazılısaydı, bu ayə Həmd surəsinin əvvəlində deyil, əksinə Bəraət surəsinin əvvəlində yazılmalıydı. Çünki, Həmd Quranın ilk, Bəraət surəsi isə doqquzuncu surəsidir. Demək, «Bismillah» ayəsinin yazılmasında ən başlıca şərt heç də surələri bir-birindən ayırmaq deyildir. Çünki, özündən əvvəl heç bir surə olmayan Həmd surəsi «Bismillah» ayəsi ilə, özündən əvvəl və sonra surələr olan Bəraət surəsi isə «Bismillah»sız başlanır.

MÜXTƏLİF DƏLİLLƏR

«Bismillah» ayəsinin Quran surələrinin bir hissəsi olmadığını hesab edənlər bir neçə başqa dəlilə istinad edirlər.

1) Deyirlər:

Quranın sabit oxunmasının yeganə yolu onun mütəvatir olmasıdır. İxtilafa səbəb olan hər hansı bir şeyi isə Quran hesab etmək olmaz. «Bismillah» ayəsinin Quran ayəsi olub-olmadığı haqda da müxtəlif və bir-biri ilə ziddiyyətli hədis və rəvayətlər nəql olunmuşdur. Bu səbəbdən də biz onu Quran ayələrindən hesab edə bilmərik.

Cavab:

1. «Bismillah» ayəsinin Quran surələrinin bir hissəsi olduğuna dair Əhli-beyt tərəfindən kifayət qədər mütəvatir hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Və bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Əhli-beyt tərəfindən nəql olunmuş hədis və rəvayətlər özünün etibar baxımından Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətlərlə eyni səviyyədədir.

2. Səhabənin «Bismillah» ayəsinin Quran surələrinin bir hissəsi olduğuna dair verdiklərini şəhadət və onlar tərəfindən bu məzmununda nəql olunmuş onlarla mütəvatir hədis və rəvayət bu həqiqəti bir daha sübuta yetirə bilər. Və kimlərsə müxalif nəzər irəli sürməsi bu rəvayətlərin mütəvatir olmasına heç bir xələl gətirə bilməz.

3. Mütəvatir olaraq nəql olunmuşdur ki, Peyğəmbər (s) Quran surələrini «Bismillah» ayəsi ilə başlamış və bir dəfə də olsun səhabələrə Quran ayələrini təlim edərkən «oxuduğumuz bu ayə [yəni «Bismillah» ayəsi] surənin bir hissəsini təşkil etmir» söyləməmişdir. Tək bu dəlilə istinad edərək qətiyyətlə deyə bilərik ki, «Bismillah» ayəsi Quran surələrinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir.

Bunu demək kifayətdir ki, Peyğəmbərin (s) «Bismillah» ayəsini surələrin əvvəlində oxuması onun cüzi bir şey olması deyil, Quran olmasını sübuta yetirə bilər. Cüzi məsələlərin sübutunda isə sünni

və şia mənbələrində nəql olunmuş bir çox rəvayətlərlə yanaşı bir qədər əvvəl işarə olunan rəvayətə istinad etmək və «Bismillah» ayəsinin cüzi olmamasını sübuta yetirmək olar. Çünki, hər hansı bir cümlənin Quran ayəsi olduğunu sübuta yetirmək üçün mütəvatir və inandırıcı sənədlərin olması lazımdır. Lakin hər hansı bir surənin bir hissəsini Quran ayəsi olduğunu sübuta yetirmək üçün mütəvatir olması bir o qədər də zəruri deyildir və bunun üçün vahid xəbərlə də kifayətlənmək olar.

2) Deyirlər:

Müslim, Əbu Hüreyrənin Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisi öz kitabında belə nəql edir: Allah-taala buyurur: Mən namazı özümlə bəndələrim arasında iki hissəyə böldüm. Hər nə istərlərsə onlara əta edəcəyəm. Bunun üçün də insan namaz qılarkən «Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin» –dediyi zaman Allah-taala buyurur: Bəndəm Mənə şükr etdi «Ərrəhmanir-rəhim» –dediyi zaman Allah-taala buyurur: Bəndəm şənimə sənə etdi [şənimə təriflər dedi]. «Maliki yəvmiddin – dedikdə Allah-taala buyurur: Bəndəm Məni mədh edib şənimə təriflər dedi. «İyyakə nəbudu və iyyakə nəstəin» – dediyi zaman Allah-taala buyurur: Bu Mənimlə, bəndəm arasında qalacaqdır. Hər nə istərsə ona əta edəcəyəm. «İhdinəs-siratəl mustəqim» – dediyi zaman Allah-taala buyurur: Bəndəm hidayət olacaqdır və Mən ona istədiyini bəxş edəcəyəm.¹

Hədisin zahiri mənasından belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Həmd surəsi iki hissəyə bölünmüşdür. Dördüncü ayənin yarısına qədər Allaha, yarısından sonunadək isə namaz qılan şəxsə aiddir. Bu iki hissədə həm ayələrin sayı eyni, həm də «tənsif» rəvayəti təsdiq olunur. Lakin əgər «Bismillah» ayəsinin Həmd surəsinin bir hissəsini təşkil etdiyini hesab edərixsə, hədisdən əldə etdiyimiz məna bir o qədər də düzgün olmayacaqdır. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Həmd surəsi belə olduqda yeddi ayədən ibarət olacaqdır. Və əgər «Bismillah» ayəsi Həmd surəsinin bir hissəsini təşkil edərsə, «Siratəlləzinə» kəlməsindən surənin sonunadək olanı bir ayə hesab edək.

¹ Səhihi Müslüm 2-ci cild 6-cı səh.

Nəticədə birinci hissə dörd, ikinci hissə isə iki və yarım ayədən ibarət olacaqdır. Beləliklə hədisdə surənin iki bərabər hissəyə bölündüyü düzgün olmayacaqdır.

Cavab:

1. Bu rəvayət «Əla» tərəfindən nəql olunmuşdur. Və rical alimləri onun mötəbər şəxs olub-olmadığı haqda müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Belə olduğu bir halda onun nəql etdiyi rəvayətlərə də istinad etmək bir o qədər də düzgün olmazdı.

2. Bu rəvayət heç də istifadə olunan kəlmələr baxımından iki bərabər hissədən ibarət olmasına dəlalət etməyir. Əksinə, əldə etdiyimiz zahiri mənaya əsasən, onun məna baxımından iki hissədən ibarət olduğu nəzərə çarpır. Yəni namazın bir hissəsi Allaha, digər hissəsi isə Onun yer üzündəki bəndələrinə aiddir. Bu səbəbdən də Həmd surəsini kəlmə baxımından iki bərabər hissəyə bölməyin heç bir zərurəti yoxdur.

3. Surənin məna yox, kəlmə baxımından iki hissəyə bölündüyünü fərz etsək də belə, necə bilə bilərik ki, bu bölgü ayələr əsasında aparılmışdır. Ayələr bərabər olmasa da, bölgü yalnız bu surədə istifadə olunan kəlmələr əsasında aparılmışdır. Çünki, «İyyakə nəbudu» cümləsindən əvvəlki və sonrakı kəlmələrin miqdarı eynidir. Belə ki, ayələrin sayı eyni olmasa da «Bismillah» ayəsini nəzərə almaqla hər iki hissə on kəlmədən ibarətdir.

3) Deyirlər:

«Bismillah» ayəsinin Quran surələrinin bir hissəsi olmadığına dair Əbu Hüreyrədən nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: Kövsər surəsi üç, Mülk surəsi isə otuz ayədən ibarətdir.¹

Əgər «Bismillah» ayəsi surələrin bir hissəsini təşkil etsəydi bu surələrin ayələrinin sayı Əbu Hüreyrənin dediklərindən çox olardı.

Cavab:

Əbu Hüreyrənin nəql etdiyi bu rəvayət düz olsa belə, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz Ənəs ibni Malikdən nəql olunmuş rəvayətlə tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

¹ Müəllif: Mən hədis kitablarında belə bir hədislə rəşlaşmamışam.

Ənəsin nəql etdiyi rəvayət isə, mötəbər bir rəvayət kimi «Muta»dan başqa bir çox «Səhih» kitablarında nəql olunmuşdur.

Bu səbəbdən də Əbu Hüreyrənin nəql etdiyi rəvayəti ya kənara qoymalı, ya da belə mənalandırmalıyıq ki, rəvayətdə surənin bütün ayələri deyil, yalnız ayələrin sayı göstərilir və «Bismillah» Quranın bütün surələrinə aid olan, müştərək bir ayədir. Bunun üçün də Quran ayələrinin sayında hesaba alınmayıır.

Burada biz iki fəsildən ibarət olan «Bəsmələ» ayəsinin təfsirini başa vurub «Həmd» surəsinin təfsirinə başlayırıq.

HƏMD SURƏSİNİN BİRİNCİ HİSSƏSİNİN TƏFSİRİ

«Həmd» surəsi üç hissədən ibarətdir:

1. Allaha şükr və səna və Onun kamal sifətlərinin vəsf olunması;
2. İnsanın Allaha tabe olması və Ondan kömək diləməsi;
3. Dua, istək və arzular.

Həmd surəsinin birinci hissəsi:

«Şükr olsun aləmlərin Rəbbinə – Bağışlayan və rəhm edəndir – Din gününün sahibidir». (1-2/4).

OXUNUŞ QAYDASI

Qiraət alimlərinin bir çoxu «Əlhəmd» kəlməsindəki «dal» hərfini «zəmmə» yəni «u» saiti, «Allah» kəlməsindəki «lam» hərfini isə «kəsrə» yəni «i» saiti ilə tələffüz edirlər. Lakin bəziləri isə «Əlhəmd» kəlməsinin erab və hərəkələrini özündən sonra gələn «Allah» kəlməsinə tabe edərək onu da kəsrə ilə tələffüz edirlər. Bəziləri də tam əksinə olaraq «Allah» kəlməsinin özündən əvvəlki «Əlhəmd» kəlməsinə tabe edərək «Allah» kəlməsindəki «lam» hərfini «zəmmə» yəni «u» saiti ilə tələffüz edirlər. Lakin bu son iki qiraət olduqca zəif və bir o qədər də mötəbər deyildir.

2. «Malik» kəlməsi də müxtəlif üsullarla tələffüz olunur. Bəziləri onu «lam» hərfinin üzərinə sükun qoymaqla «fuls» vəznində «mulk», bəziləri də keçmiş zaman halında «fəəl» vəznində tələffüz etmişlər. Lakin bu qiraətlərin heç biri mötəbər deyildir. Və bir çox qiraət alimləri bu kəlməni ya «fail» – «malik» və ya «kətif» vəznində «məlik» kimi tələffüz etmişlər və bu ən mötəbər qiraət üsuludur.

BU İKİ QİRAƏTİN HANSI BİRİ DÜZGÜNDÜR?

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, «Malik» kəlməsi müxtəlif üsullarla tələffüz olunur və onların ən düzgünü bir çoxlarının qiraət etdiyi «Məlik» və «Malik» «fəil və ya fail» vəznində tələffüz olunmasıdır. Lakin onların da hansı birinin daha düzgün olduğu haqda müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür.

Bəzən deyirlər: Daha ümumi məna daşdığı üçün «malik» şəklində tələffüz etmək daha düzgündür. Məsələn, «filan şəxs hər hansı bir qövmün, qəbilənin malikidir» deyilsə, bu o deməkdir ki, həmən şəxs mülkiyyətlə yanaşı, o qövmün üzərinə hakim və rəhbərdir. «Filan şəxs hər hansı bir qəbilənin məlikidir» deyildikdə isə, geniş malikiyyət deyil, yalnız onun həmən qəbilənin üzərindəki hakimiyyəti nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, «malik» dedikdə mülkiyyətə də şamil olunur, «məlik» deyildikdə həmin məna başa düşülmür.

İrəli sürülmüş başqa bir nəzəriyyədə deyilir:

Daha yaxşı olar ki, «malik» əvəzinə «məlik» oxunsun. Çünki, zaman göstəricisi ilə əksər hallarda «malik» deyil, «məlik» kəlməsi istifadə olunur. Məsələn, «Məlikil əsri» yəni, əsrin, zəmanənin maliki, «mulkul əsaril mutəqəddimə» yəni, keçmiş zəmanələrin mülkədarları. Bu səbəbdən də Quran bu ayədə kəlmənin oxunuşunu «məlik» olaraq «yəvmiddin» cümləsinə əlavə etmiş və belə bir oxunuşa daha üstünlük vermişdir.

İrəli sürülmüş iki nəzəriyyə ilə tanış oldunuz. Lakin bizim fikrimizcə bu bir o qədər də əhəmiyyət kəsb edən mətləb deyildir. Ümumiyyətlə mötəbər hesab olunan qiraətlə birini digərindən daha üstün hesab etmək qeyri-mümkündür. Çünki, əgər bu qiraət üsulları Peyğəmbərdən (s) bizlərə mütəvatir olaraq gəlib çatmışsa, aralarında fərq qoymadan onların hamısını Quran ayələri olaraq qəbul etməliyik. Və əgər bu qiraət üsullarının mütəvatir olması bizim üçün sabit olmazsa, onların bir-biri ilə müqayisə, hansının mötəbər olduğu haqda araşdırma aparmaq və bunun nəticəsində şəraitlərin hasının batil və hansının mötəbər olduğunu təyin etməyin heç bir mənası yoxdur. Lakin iş burasındadır ki, qiraətləri

bir-birindən üstün hesab etməklə onlardan hansı birinin batil olduğunu sabit etmək olmur. Və əgər aparılan araşdırmalar, qiraətlərin birini digərindən üstün hesab etməkdə və qiraətlərin hansının batil olduğunu üzə çıxarmaq da heç bir nəticə verməzsə – necə ki, əksər hallarda belə olur – bu barədə söhbət açmaq belə əbəsdir.

Bəli, qiraətin birini digərindən üstün hesab etmək haqda bəhs etmək olduqca əbəs bir işdir. Xüsusilə də «məlik» və «malik» kəlmələrinə gəldikdə. Çünki, bu iki kəlmə arasında yalnız o zaman fərq ola bilər ki, «Məlik» kəlməsi qurma [müvəqqəti] səltənət mənasında işlənmiş olsun. Belə olduqda səltənətin dərəcə və mərhələləri istifadə olunduğu yer baxımından bir-birilə fərqli olacaqdır. Və belə bir səltənət [hakimiyyət] bəzən malikiyyət, bəzən də onsuz olacaqdır. Lakin əgər hakimiyyəti bəzən hakimiyyəti daimi və həqiqi olan Allah üçün istifadə olunarsa, dərəcə və mərhələləri olmadan daimi malikiyyətlə birlikdə olacaqdır. Nəticədə məna və məfhum baxımından «malik» kəlməsi ilə eyni və ondan üstün də olmayacaqdır. Buradan belə məlum olur ki, «malik» kəlməsinin Allahdan qeyrisi üçün zaman göstəricisi ilə işlənməsi düzgün deyilsə, Allah üçün istifadə olunmasının düzgün olmamasına da heç bir lüzumu olmayacaqdır. Çünki, Allah bütün varlıqların maliki (sahibi) olduğu kimi, zamanın da sahibidir. Demək, Allaha aid olduqda «malik» kəlməsinin zaman göstəricisi ilə işlənməsi «məlik» kəlməsi ilə heç də fərqlənməyəcək. Və bu səbəbdən də «məlik» kəlməsinin «malik» kəlməsindən heç bir üstünlüyü ola bilməz.

Bəzən də deyirlər: «Malik» kəlməsinin «yəvmiddin» cümləsinə birləşməsi ilə qeyri-müəyyənlik halında qaldığı üçün qənaətbəxş məna əldə etmək olmur. Qeyri-müəyyən cümlə ilə isə – müəyyən olan – Allah kəlməsi vəsf olunmur. Demək, «məlik» oxunmalıdır, çünki, bu kəlməsi «Soltan» və «Hakim» mənasını daşıyır. Və belə bir məna daşımaqla bu kəlmə camid, yəni başqa sözdən götürülməyən kəlmələr sırasına daxil olmalıdır. Beləliklə cümlə müəyyənedici xarakter daşıyacaq və «qeyri-müəyyənliyin»

«müəyyənlik» cümləsini mənalandırma nöqsanı aradan qalxacaqdır.

DİGƏRLƏRİNİN VERDİYİ CAVAB

Təfsir Kəşşaf və digər təfsir kitablarında tutulan bu irada belə cavab verilir: Failin cümləyə birləşməsi o zaman məcazi xarakter daşıya bilər ki, onun indiki və gələcək zamanda işləndiyini müəyyən edə bilməmiş olsun. Amma keçmiş zaman və davamedici mənə daşıyarsa, failin birləşməsi cümlənin həqiqi mənə daşmasına səbəb olacaq.

«Göyləri və yeri yoxdan yaradan, mələkləri [peyğəmbərlərə] elçi edən Allaha həmd olsun!» (35/1).

Göründüyü kimi birinci ayədə «fatir» və «cail» keçmiş zaman, ikinci ayədəki «ğafiruzzənəb» və «qabiluttəub» davam edici halda işlənmişdir. Və bu dörd kəlmənin hər biri [başqa kəlmələrlə] birləşməklə müəyyənlik halına çevrilmiş və «Allah» kəlməsinin vəsfində işlənmişdir. «Malik» kəlməsinin başqa kəlmələrlə birləşməsinə də bu qayda üzrə əməl olunur. Çünki, «malik» – Allahın [qiyamət gününədək] daimi malikiyyət mənasını daşıyır. Demək, belə bir birləşmə həqiqi mənə daşıyır, cümlədə müəyyənlik rolunu ifa edir və müəyyənlik halında işləndiyi üçün Allahın vəsf olunması üçün də istifadə oluna bilər.

BİZİM CAVAB

Verilən cavabın ən böyük nöqsanı bundan ibarətdir ki, birləşmə həqiqi və ya məcazi mənə daşıyıb-daşımamasından asılı olmayaraq cümlədə müəyyənlik rolunu ifa edə bilməz. Birləşmənin ən başlıca rolu cümlədə istifadə olunan kəlmənin xarici misdaqını, mənə və məfhumunu məhdudlaşdırmaqdır. Lakin cümlənin müəyyənlik halına düşməsi üçün birləşmədən deyil, digər üsullardan istifadə etmək lazımdır.

Mətləbi bir qədər işıqlandıraq.

Bu cümləyə diqqət yetirin:

Ğulamu lizəydi – Zeydin qulu, köləsi. Qulamu Zəydin – Zeydin qulu, köləsi.

Göründüyü kimi bu iki cümlə arasında heç bir fərq yoxdur. Birinci cümlədə «lam» hərfi «Zeyd» kəlməsindən əvvəl gələrək qulun məhz Zeydə aid olduğunu bildirir və müəyyənlik əlaməti olan «lam» hərfinin cümlədə bundan başqa heç bir rolu yoxdur. Çünki Zeydin başqa könləri də ola bilər və həqiqi birləşmədə də ikinci cümlədə olduğu kimi yalnız könlənin Zeydə aid olduğu bəlli olur. Məcəzi birləşmədə də onun kimlərə aid olduğu bəlli olur. Lakin fərq burasındadır ki, kəlmənin hər hansı bir mətləbə aid olması tək birləşmə yolu ilə əldə olmur. Və birləşmənin cümlədə [kəlmələrin] mənə və məfhumunu məhdudlaşdırmaqdan savayı heç bir rolu yoxdur.

Bəli, birləşmə istər həqiqi, istərsə də məcazi müəyyənlik üçün deyil, kəlmənin [və ya cümlənin] verdiyi mənəni məhdudlaşdırmaq üçün xeyri ola bilər. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, cümləyə birləşən kəlmə burada müəyyənlik rolunu ifa edə bilməmiş olsun.

Bu səbəbdən də həqiqi və məcazi birləşmələr arasında heç bir fərq yoxdur və əgər bu barədə hər hansı bir fərziyyə irəli sürülərsə tamamilə yanlış və əsassızdır.

Kəşşafın öz təfsirində «malik» kəlməsini «yəvmiddin» cümləsində davamedici və həmişəlik malikiyyət kimi mənalandırmasının batil və əsassız olduğu isə göz qabağındadır. Çünki, Allahın bütün varlıqlar üzərində olan malikiyyəti həmişəlik olsa da, «malik» kəlməsi bu ayədə «yəvmiddin» [qiyamət gününün sahibi] cümləsi ilə işlənmişdir. Demək Allah «malikiyyəti» həm həmişəlik [əbədi] olmalıdı, həm də davamedici.

Lakin alimlərdən bəziləri «muzafın – izafətin» faili haqda bir nəzər irəli sürmüşlər. Onların fikrincə əgər fail keçmişə dəlalət edərsə, müəyyənədiçi xarakter daşımayacaqdır və eyni zamanda müəyyənlik üçün sifət rolunu da ifa edə bilər. Və əgər indiki və gələcək zamanda işlənərsə müəyyənlik üçün artıq sifət rolunu ifa edə bilməyəcəkdir. Və bunların ikisinin fərqi barədə demişlər: Əgər fail keçmiş zamanda işlənərsə hökmən həyata keçmişdir. Həyata keçən və baş verən hər bir şey isə hamıya bəlli olur. Bəlli və müəyyən olduqda isə sifət rolunu da ifa edə bilər. İndiki və gələcək zamanda işlənən fail isə bu kimi xüsusiyyətlərə malik deyildir.

Lakin bizim fikrimizcə bu kimi fərqlərin də heç bir əsası yoxdur. Çünki bir şeyin həyata keçməsi və yaranması üçün müəyyənlik halını tapsın deyər, heç bir [əlavə] məlumata ehtiyac duyulmayı. Və bəzən də heç bir məlumat və müəyyənlik hasil olmadan keçmiş zaman, indiki və gələcək zamanla eyni mənə daşır.

Bir sözlə: Bütün bu qrammatik təhlil və izahatlar puç və olduqca əsassızdır. Yeganə çıxış yolu fəhahətli ərəblərin danışığına diqqət yetirmək və onların istifadə etdikləri kəlmə və qurduqları cümlələrə istinad olunmalıdır. Beləliklə qrammatik qanunları onların danışıqlarından əldə etmək olar.

AYƏDƏ İŞLƏNƏN SÖZLƏR

«Əlhəmd» – şükr mənasını daşır və adətən könüllü olaraq görülən işlərin müqabilində işlənmişdir. İstər bu iş şükr edənin xeyrinə olsun, istərsə də başqalarının «Şükr» sözü isə «küfr» sözünün əks mənasını daşır və insana başqa birisindən xeyir dəydikdə istifadə olunur. Və «tənqidin-zəmm» əks mənasını daşıyan «mədh-tərif» istifadə olunduğu yer baxımından ümumiyyət xarakteri daşır və bu kəlmə bir şəxsə etdiyi hər hansı bir xeyrixah işin müqabilində istifadə olunur.

İstər bu yaxşılıq tərif olunandan tərif edənə edilmiş olsun, istərsə də yox. Və istər edilən yaxşılıq insani fəzilətlər kimi ixtiyari olsun, istərsə də günəşin və dürrün parıltısı kimi qeyri-ixiyari.

«Əlhəmd» kəlməsindəki «əlif və lam» müəyyənlik xarakteri daşır.

2-3-4. «Allah» «Rəhman» və «Rəhim» – Bu üç kəlmə haqda əvvəlki fəsildə söhbət açdığımız üçün bir daha təkrara yol vermək istəmirik.

5. Rəbb – «Rəbəbə» kəlməsindən götürülmüşdür. Malik, islahatçı və başçı mənalarını daşır.

«Rəbibə» kəlməsi də həmən kökdən götürülmüşdür.

«Rəbb» başqa kəlmələrlə işlənmədikdə ayrı-ayrılıqda Allahdan qeyrisi üçün istifadə olunmayı.

Məsələn, «rəbbissəfinə» – gəminin kapitanına, «Rəbbuddar» – ev sahibinə deyilir.

6. «Aləmin – aləm» və qövüm kəlmələri kimi tək halı olmadığı üçün daim cəm halda istifadə olunur.

Bitkilər aləmi, cansızlar aləmi və s. Bəzən də zaman və məkan baxımından bir-biri ilə əlaqəsi olan məcmuəyə deyilir. «Axirət aləmi», «uşaqlıq aləmi» və s. bəzən də bir-birindən fərqi olan varlıqlar məcmuəsinə deyilir.

Bu kəlmənin cəm halı bəzən «vav və nun» (aləmun) bəzən də «fəvail» vəznində olur (əvalim).

Ərəb dilində «fail» vəznində «əynul fel»in, yəni orta hərfin fəthə, «vav və nun» ilə bu vəznin cəm hala düşməsi istisna olaraq, yalnız «aləm» kəlməsində işlənir.

7. «Məlik», əhatə və hakimiyyət mənalarını daşıyır. Belə bir əhatə bəzən Allahın bütün varlıqların üzərində olan hakimiyyəti kimi həqiqi, bəzən də insanların ixtiyarlarında olan əşyalara olan məhdud və müvəqqəti malikiyyətləri kimi olur.

Allahın varlıqlar üzərində olan hakimiyyət və əhatəsi ona görə mütləq və həqiqidir ki, mövcud olan hər bir varlıq özünün vücuda gəlməsində və mövcud olduğu müddətdə tam mənada Allahdan asılı və Ona möhtacdır. Belə ki, bir an da olsun özlərini müstəqil və Allahdan ehtiyacsız hesab etmirlər. Bu ehtiyac hissi varlıqlarda daim olmuş və olacaqdır da.

«Allah zəngin, siz isə yoxsulsunuz. [Allah] sizə möhtac deyildir, siz Ona möhtacsınız». (47/38).

8. «Din» – cəza və hesab [mühakimə] mənalarını daşıyır. «Maliki yəumiddin» ayəsində hər iki mənəni əldə etmək olar. Belə ki, qiyamət günü insanların cəzalandırılıb və ya mükafatlandırılması onların sorğu sual və mühakimə olunması ilə başlanacaqdır.

HƏMD ŞÜKR ALLAHA MƏXSUSDUR

«Əlhəmdü lillahi rəhbil aləmin» ayəsini nazil etməklə, Allah-taala bir daha insanlara həmd və şükrün yalnız Ona aid [məxsus] olduğunu xatırladır.

Bu həqiqətə dəlalət edəcək kifayət qədər dəlil və sübutlar vardır və biz onlardan bir neçəsinə işarə edəcəyik.

1. Ən gözəl işlər, gözəl xüsusiyyətə malik olan şəxslər tərəfindən görülür. Bütün eyb və nöqsanlardan uzaq olan və ən gözəl xüsusiyyətlərə malik olan Allah gördüyü bütün işlərdən eyb və nöqsandan uzaq və tərifə layıqdır.

Bu haqda Qurani-kərimdə buyurulur:

«**De ki: Hər öz qabiliyyətinə [xislətinə] görə iş görər**». (17/84).

Digər varlıqlar isə müəyyən nöqsanlara malik olduqları üçün təbii olaraq gördüyü işlər də adətən nöqsansız olmur. Demək heç bir eyb və nöqsanı olmayan işlər yalnız Allaha aiddir və başqalarının bu xüsusiyyətə malik olması sadəcə qeyri-mümkündür.

Bu səbəbdən də yalnız Onun müqəddəs zətə şükr və tərifə layıqdır və Ondən qeyrisi üçün həmd və şükr etmək mahal və qeyri-mümkündür. «Əlhəmdulillah» cümləsi də məhz bu mətləbə dəlalət edir. Çünki, bir qədər əvvəl işarə etdik ki, «Allah» tanrıya xas olan adlardandır və bütün kamal xüsusiyyətlərə malik olan Onun müqəddəs zətədir. «Allah» kəlməsinin əvvəlindəki «lam» hərfi də həmd və şükrün Allaha aidliyinə dəlalət edir.

İmam Sadiq (ə)-dən nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: Atam imam Baqir (ə)-in qatırı itmişdi, [bir qədər aradıqdan sonra] dedi: Əgər Allah qatırı mənə qaytarsa, Ona özünün bəyəndiyi kimi həmd və şükr edəcəyəm. Çox keçmədi yəhər və yüyəni ilə birlikdə onu atamın yanına gətirdilər. Atam paltarını yığıb qatıra minib dedi: «Əlhəmdu lillah – Şükr Allaha» və artıq heç bir şey demədi. Sonra dedi: Allaha şükr etməkdə heç nəyə əsirgəmədim, bütün həmd və şükrü Ona aid etdim. Və bu kəlmə bütün tərif və şükürlərə şamildir.

İmam Sadiq (ə)-dən nəql olunmuş başqa bir rəvayətdə deyilir: Allah-taala bütün böyük və kiçik nemətləri öz bəndəsinə yalnız Ona şükr etməklə bəxş edir və insan «Əlhəmdulillah» deməklə bütün şükürləri yerinə yetirmiş olur.

İkinci dəlil:

Həmd və şükrün yalnız Allaha aid olduğuna dəlalət edən ikinci dəlil bundan ibarətdir ki, hər bir varlığın – istər əqlin, istər ruh və cismin və istərsə də xaricdə mövcud olan digər varlıqların ilkin

kamala çatması Allah tərəfindən müəyyənləşdirilir. Çünki onları yaradan da Allahın özüdür.

Növbəti ikinci kamal mərhələsi isə varlıqların malik olduqları üstün xüsusiyyətlərdən irəli gəlir. Və bu üstün xüsusiyyətlər bəzən ixtiyari olur, bəzən də qeyri-ixtiyari. Demək məxluqatın ixtiyarından xaric olan hər bir şeyi Allaha aid etməliyik. Bitkilər aləminin inkişafını, heyvanların onlara nəyin xeyirli və nəyin zərərli olduğunu dərk etmələrini, insanın natiqlik [danışıq] qabiliyyətinə malik olmasını buna misal çəkə bilərik.

İnsanın ixtiyari olaraq ələ gətirdiyi üstün xüsusiyyətləri də [o, öz ixtiyarı ilə buna nail olsa da] son mərhələdə Allahın müqəddəs zəti ilə əlaqələndirməliyik. Çünki, onları hidayət edən və bütün bu istedad və bacarıqları onların ixtiyarına qoyan hər şeyə qadir, elm və qüdrəti əhatə edən Allahdır.

Və bu həqiqətə surənin ikinci ayəsində «Rəbbil aləmin» cümləsi ilə işarə olunur.

3. Allahın gördüyü bütün xeyrili işlər Onun özünə aid deyildir. Çünki, mütləq kamala yiyələnən bir varlıq üçün təkamülə səbəb olacaq işlərin həyata keçirilməsi heç bir məfhum kəsb etməyir. Demək Allahın gördüyü bütün işlər məxluqatın xeyrinə və onların təkamülü üçündür.

Lakin insanların gördükləri xeyirxah işlər başqaları üçün xeyirli olsa da, onun savabı ilk növbədə onların özlərinə çatır. Çünki, o öz təkamülünü xeyirxah işlərdə görür və belə bir düşüncə onu bu işləri yerinə yetirməyə sövq edir.

Qurani-kərimdə bu haqda deyilir:

«Yaxşılıq da etsəniz, özünüzə etmiş olursunuz». (17/7).

Demək, xeyri yalnız başqalarına dəyən xeyir işlər yalnız Allaha aiddir. Bu səbəbdən də həmd və tərifə layiq olan yeganə varlıq Allahın özüdür və bu mətləbə surədə «Ərrəhmanir-rəhim» cümləsi ilə işarə olunur.

Bunu da əlavə etmək lazımdır ki, bəzən həmd və şükr edən şəxs ona olunan ehsan və yaxşılıqların əzəmətini və ehsan edənin yüksək xüsusiyyətlərini dərk edir və arada heç bir qorxu hissi olmadan ona [layiqincə] şükr və sənə edir. Bəzən həmd və sənə

nemət sahibinin bəxş etdiyi şeylərə əhəmiyyət vermək və diqqət yetirmək nəticəsində olur. Bəzən qorxu, bəzən də bəxş olunan nemətlərə hərislik üzündən şükr və səna olunur. Göründüyü kimi həmd və səna müxtəlif amillər üzündən olunur və onların hər birinin Allahın müqəddəs zatına aid olduğu bu surədə işarə olunur.

İzah:

«Əlhəmdulillah» cümləsində həmd və sənənin Allahın müqəddəs zatına aid olduğu, Onun bütün eyb və nöqsanlardan uzaq və kamal sifətlərinə [ən yüksək xüsusiyyətlərə malik] olduğuna işarə olunur.

«Ərrəhmanir-rəhim» cümləsində həmd-sənaya səbəb olacaq ikinci və üçüncü amil bəyan olunur. Çünki, Allah, rəhmət və mərhəmət mənbəyidir. İnsan da Allahın rəhmət və mərhəmətinə ümidvar olmalıdır və bu tükənməz yaxşılıqlara ümidvarlıq səbəbi ilə Allahın böyüklüyünə, tükənməz rəhmətinə həmd və səna etməlidir. Qeyd olunan məsələləri nəzərə almaqla qeyd etməliyik ki, Həmd surəsində «Ərrəhmanir-rəhim» cümləsini iki dəfə işlənməsi heç də təkrar məqsədi daşımır. Birincisi, yəni «Bismillah» ayəsində təbərrük məqsədi ilə, ikincidə isə məqsəd, bütün həmd və sənələrin Allaha aid olduğunu bəyan etməkdir.

«Maliki yəvmiddin» – Bu cümlə ilə həmd və sənaya səbəb olan dördüncü əsas amilə işarə olunur. Belə ki, bütün insanlar qiyamət günü Allahın hüzuruna [Məhşərə] qaytarılacaq və orada öz əməllərinin müqabilində ya cəzalandırılacaq, ya da mükafatlandırılacaqlar. Belə isə Ondən qorxmalı, bir an da olsun itaətsizliyə yol vermədən şəninə şükr və səna deməliyik.

«Maliki yəvmiddin» cümləsini başqa ifadələrlə təfsir etmək istəsək deməliyik ki, qiyamət günü haqq-ədalət, Allahın öz bəndələrini bağışlayıb rəhmət və mərhəmət qanadı altına aldığı gündür. Belə isə insanlar o gün bu iki böyük nemət ilə bəhrələndikləri üçün layiqincə Onun şəninə şükr və səna etməlidirlər.

Həmd surəsinin birinci hissəsinin təfsirini burada bitirib Allahın köməyi ilə növbəti fəsildə ikinci hissəyə başlayırıq.

HƏMD SURƏSİNİN TƏFSİRİ

İKİNCİ HİSSƏ

«Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik!» (1/5). (Bəqərə-5).

Lüğəvi mənası:

«İbadət» – lüğətdə üç mənə daşır.

1. Bəzən «itaət» və əmrə tabe olmaq mənasında işlənir.

«[Onunla cahiliyyət dövründə] ataları [Allahın əzabı ilə] qorxudulmamış və [Allahın hökümlərindən, imandan, tövhiddən] qafil olan bir tayfanı xəbərdar edib qorxudasan!» (Yasin-6).

2. «[Firon və əyan-əşrafı] dedilər: Bunların tayfası bizə bir qul kimi itaət etdiyi halda, biz özümüz kimi iki adi insana imanımı gətirəcəyik». (Muminun-47).

İkinci mənası xar və zəlil olmaq və çarəsizlik üzündən kiməsə tabe və təslim olmaqdır.

3. «**De ki: Mənə Allaha ibadət etmək, Ona şərik qoşmamaq əmr olunmuşdur**».

Bəzən də pərəstiş etmək mənasında işlənir.

İbadət kəlməsi Qurani-kərimdə əksər hallarda məhz bu mənada işlənmişdir. Belə ki, heç bir oxşarlıq olmadıqda «ibadət» ilk növbədə bu mənası nəzərdə tutulur.

«Əbd» – kəlməsi isə müxtəlif mənalar daşır. İnsan azad varlıq olsa da «əbd» kəlməsi bəzən onun barəsində işlənir. Çünki, o, Allahın yaratdığı və Onun tərbiyə etdiyi bir varlıqdır. Öz əməlləri ilə bəzən inadkarlığa və itaətsizliyə yol versə də, fitri olaraq Allahın qarşısında müti və təvazökardır. Bəzən «qul» və «kölə» mənalarını daşır. Çünki, onun [kölənin] ixtiyarı öz ağasının əlindədi. Sözün əsl mənasında, ağasından tam asılı vəziyyətdə və onun icazəsi olmadan heç bir ixtiyara malik deyildir. Bəzən də çox geniş mənə daşır və bir şəxsin nəfsə böyük əhəmiyyət verməsinə və ondan başqa heç bir şeyə əhəmiyyət verməməsinə «əbd» deyilir.

İmam Hüseyin (ə)-in buyuruqlarının birində deyilir:

«Camaat dünyanın qullarıdır və din onların həyatlarını təmin etmək üçün dildə iqrar etdikləri bir şeydir. Onlar dindən danışarlar, imtahan vaxtı gəlib çatdıqda isə, dindarlar nə qədər də az olarlar!»

3. «İsrail oğullarını bizimlə birlikdə [Şama] göndər! [Onlara əzab-əziyyət vermə!]

» (Şüəra-7).

İstianət – kömək istəmək mənasını daşıyır. Bu kəlmə ya vasitəli və ya vasitəsiz olaraq istifadə olunur. Məsələn, deyilir «istənətuhu» və «istəntu bihi» yəni ondan kömək və yardım istədim.

Ədəbi izah:

«İyyakə» – hər iki yerdə məful rolunu ifa edir. Hər iki halda mətləbin özündən əvvəlki mətləbə həsr olunduğu ifadə olunur. Və bu ayədə qaridən xitab olunan, yəni xitab üçüncü şəxsdən ikinci şəxsə olunur. Buna «iltifat» deyilir. Bu isə iki şeydən biri ola bilər:

1) Ayədən əvvəlki cümlələr Allahın bütün məxluqatın üzərində hakim və onların həyatını idarə edən hər şeyə qadir olan bir varlıq olduğuna dəlalət edir. Belə bir sifətə malik olmaq isə o deməkdir ki, Allah qiyamət günü öz itaətkar bəndələrini mükafatlandırmaq və günahkarları cəzalandırmaq üçün onların gördükləri bütün işlərə aqah olmalı və Onun elm dairəsi bütün məxluqatı [onların ehtiyac və tələbatlarını, arzularını və s.] əhatə etməlidir. Bütün bunlar Allaha bəndəlik edən insana özünü Onun qarşısında aciz görüb «iyyakə nəbudu – yalnız Sənə ibadət edirik» deyərək xitab etməyə vadar edir.

2) İbadət və pərəstiş etməyin həqiqi mahiyyəti insanın təvazökarlıq və sidq ürəklə Allah qarşısında ibadət etməsi və bütün işlərini ondan asılı və Onun tərəfindən idarə olunmasını bilməsidir. İbadətdə olduğu kimi insan kömək dilədikdə Allahın hüzzuru zərurət doğurur. Çünki, insanın Allaha olan ehtiyac və bağlılığı istəklərinin həyata keçməsi (dualarının qəbul olunması) üçün [hər şeyə qadir olan bir varlığın] mövcud olmasını tələb edir. Demək insan ibadət və kömək dilədiyi zaman özünü Allahın hüzzurunda hiss etməli və — «Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik» xitab edərək öz sadıq bəndəliyini iqrar etməlidir.

Təfsir:

Allah-taala əvvəlki ayələrdə özünü vəsf etdikdən sonra insanlara bu ayələr barəsində düşünüb-daşınmağa və bir daha Allahdan başqa heç bir varlığa itaət etməməyə və onlardan kömək gözləməməyə etiraf etməyə əmr edir. Belə ki, Allahdan başqa bütün varlıqlar [zatən] olduqca aciz və fanidirlər.

Demək hal hazırda və gələcəkdə mövcud olması üçün başqa bir varlığa möhtac olan varlığın ibadət olunmağa heç bir ləyaqəti çatmır. Onun üstün və zəif xüsusiyyətləri bir-birindən fərqli olsa da, acizlik və ehtiyac kimi xüsusiyyətləri bir-biri ilə tamamilə eynidir. Və bütün bu xüsusiyyətlər Allahın istək və iradəsinə tabe olduğu üçün bir-birlərindən əsla fərqlənməyirlər.

Allah-taala, Quranın digər ayələrində bu haqda buyurur:

«Bilin ki, yaratmaq da, əmr etmək də Ona məxsusdur. Aləmlərin Rəbbi olan Allah nə qədər uca, nə qədər böyükdür!» (Əraf-54).

«Göylərin və yerin hökmü Allahındır. Axır dönüş də Allahadır!» (Nur-42).

Hər şeyi bəxş edən və geri alan, istədiyini yerinə yetirən və istədiyini əmr edən bir varlıq ilə kim qarşı-qarşıya gələ bilər? Kim ona hakim və kim onun hakimiyyəti ilə müxalif ola bilər.

Demək, mömin bir şəxs Allahdan başqa heç bir varlığa itaət etmir və Ondən başqa kimsədən kömək diləmir. Çünki, Allahdan başqa bütün varlıqlar möhtac və asılıdırlar. İbadət olunması bir varlıq isə hər şeydən ehtiyacsız və hər şeyə qadir olmalıdır. Necə ola bilər ki, başqa birisinə ehtiyac duyan bir varlıq özü kimi başqa bir möhtac varlığa pərəstiş etmiş olsun?

Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, insan Allahdan başqa heç bir varlığa pənah aparmamalı, Ondən qeyrisinə ibadət etməməli, Ondən qeyrisindən kömək diləməməlidir. Əks təqdirdə Allaha şərik qoşmuş və Onun kimi başqa bir varlığın İlahi hakimiyyətə malik olduğunu təsəvvür etmiş olur. Bir halda ki, Allahın verdiyi hökm qəti və dəyişilməzdir.

«Rəbbin yalnız ona ibadət etməyi buyurmuşdur».

Həmd surəsinin ikinci hissəsini təşkil edən «iyyakə nəbudu və iyyakə nəstəin» ayəsinə verilən təfsir bundan ibarət idi.

Bu ayədə iki mühüm mövzuya işarə olunur. «İbadət və kömək diləmək». Gələcək fəsillərdə biz bu barədə daha ətraflı məlumatlar verəcəyik.

İBADƏT

İbadətdə tohid: Hər bir müsəlmanın şəkk və tərəddüd etdiyi məsələlərdən biri də ibadətin yalnız Allaha aid olmasıdır. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, «ibadət» deyildikdə, onun yalnız Allah-taalaya aid olduğu nəzərdə tutulur və bunu biz «ibadətdə tohid» adlandırırıq. «İbadətdə tohid» peyğəmbərlərin təbliğ etdikləri və səmavi kitablarda bəyan olunan Allahın zati vəhdaniyyətindən qaynaqlanır.

«[Ya Məhəmməd!] Söylə ki: «Ey kitab əhli, sizinlə bizim aramızda eyni olan [fərqi olmayan] bir kəlməyə tərəf gəlin!» [O kəlmə budur ki]: «Allahdan başqasına ibadət etməyək. Ona şərik qoşmayaq və Allahı qoyub bir-birimizi [özümüzə] rəbb qəbul etməyək!»

Demək, Allaha iman dedikdə insanın yalnız Ona ibadət etməyini və Ondən qeyrisindən uzaq olduğunu nəzərdə tutmalıyıq. İnsanın çox saylı məbudlara (Allahlara) və ya özü ilə Allah arasında vasitə qərar verməsi isə heç bir fərqi olmadan şirk və Allaha şərik qoşmaqdır. Lakin təəssüflər olsun ki, insanların bir çoxu belə bir yanlış əqidəyə əsaslanırlar ki, Yaradanla [xaliq] yaradılmış [məxluq] arasında fasilə olduğu insanların dua və istəklərinin Allaha çatması sadəcə olaraq qeyri-mümkündür. Bu səbəbdən də o duaların qəbul olması [daha dəqiq desək Allahla rabitə bərqərar etmək] üçün özü ilə, Allahı arasında vasitə qərar verir. Onlara ibadət edir və bütün ehtiyaclarının qərar verdiyi vasitələrlə aradan qaldırılacağını güman edir.

Bu əqidənin tərəfdarları Allahı, insanlardan uzaq olan hakim və soltanlara bənzədirlər. Belə ki, adi camaat hakimlərlə bir-başə ünsiyyətdə ola bilmədikləri üçün öz sözlərini onlara müxtəlif şəxslərin vasitəsi ilə çatdırır və öz çətinliklərini bu yolla aradan qaldırmış olurlar.

Lakin Allah-taala Quranın bu və digər ayələrində hər iki əqidənin [yəni çox allahlıq və vasitə qərar verməyi] batil və əsassız olduğunu bildirir.

1. Birinci əqidənin, yəni çoxallahlığın batil olduğunu Allah-taala aşağıdakı ayələrlə bəyan edir:

Onlar: «Bütlərə ibadət edir və onlara tapınmaqda davam edirik!» – deyə cavab vermişdilər.

İbrahim demişdi: «Onları çağırдыңız [dua etdiyiniz] zaman sizi eşidirlərmi?

Yaxud sizə bir xeyir və ya bir zərər verə bilərlərmi?»

Onlar: «Xeyr, ancaq biz öz atalarımızın belə [ibadət] etdiklərini gördük!» – deyə cavab vermişdilər». (26/71-74).

Birinci əqidə: Allah-taala çoxallahlıq etiqadının müqabilində buyurur:

«Əgər yerdə və göydə Allahdan başqa tanrılar olsa idi, onların ikisi də [müvazinətdən çıxıb] pozulardı».

«Onunla yanaşı [ibadət ediləcək] heç bir tanrı yoxdur. Əgər belə olsaydı, onda hər bir tanrı əlahiddə öz yaratdıqları ilə gedər, [öz məxluqatını ayıraraq] və onların bir qismi [dünyadakı padşahlar kimi] digərinə üstün olmağa çalışardı. Allah müşriklərin [Ona] aid etdikləri sifətdən tamamilə kənardır!»

İkinci əqidə: İkinci əqidəyə – yəni insanların özləri ilə Allah arasında vasitə qərar vermələrinə gəldikdə isə, Allah-taala belə bir əqidənin batil olduğunu müxtəlif üsullarla bəyan edir. Bəzən əqidə tərəfdarlarından söylədiklərinə dair dəlil gətirmələrini tələb edir.

«De ki: «[Ey müşriklər!] Əgər [Allah barəsindəki iddialarınızda] haqlısınızsa, dəlilinizi gətirin!» (27/64).

«Onlar: «Bütlərə ibadət edir və onlara tapınmaqda davam edirik!» – deyə cavab vermişdilər. İbrahim demişdi: «Onları çağırдыңız [dua etdiyiniz] zaman sizi eşidirlərmi? Yaxud sizə bir xeyir və ya zərər verə bilərlərmi?» Onlar: «Xeyr, ancaq biz atalarımızın belə [ibadət] etdiklərini gördük!» – deyə cavab vermişdilər». (26/71-74).

Quran bəzən onları elə bir mətləbə diqqət yetirmələrini tövsiyə edir ki, onların özləri pərəstiş etdikləri məbudların onlara nə xeyir,

nə də zərər verdiklərini dərk etməyə başlayırlar. Belə ki, pərəstiş etdikləri varlıqlar xeyir və zərər verə bilmədikləri kimi, nə onlara bir şey bəxş edə bilir, nə də geri ala və nə onlara həyat verə bilir, nə də öldürə. Demək əql və düşüncəyə malik olan insan belə bir zəif məxluqa ibadət və pərəstiş etməməlidir.

«İbrahim dedi: «Elə isə Allahı qoyub sizə heç bir xeyir və zərər verə bilməyən bütlərəmi ibadət edirsiniz? sizə də, Allahdan başqa ibadət etdiyiniz bütlərə də! Əcəba, [etdiyiniz əməllərin qəbahətini] başa düşmürsünüz?»

«De ki: «Allahı qoyub sizə nə bir zərər, nə də bir xeyir verən şeylərəmi ibadət edirsiniz?» (5/76).

«Məgər buzovun onlarla danışmadığını, onlara bir yol göstərə bilmədiyini görmədinizmi? [Bununla belə] buzova tapınıb özlərinə zülm eləyən oldular». (7/148).

Yaradılmış bir varlığın ibadətə layiq olmaması açıq-aşkar əqli və fitri bir qanundur. Və bu qanun Allahdan başqa, bütün varlıqlara, hətta Peyğəmbərlərə belə şamil olur. Belə ki, Qurani-kərim bu qəti yasaq barəsində Maidə surəsinin 116-117-ci ayələrində buyurur:

«[Ya Məhəmməd!] Xatırla ki, o zaman [qiyamət günü] Allah belə buyuracaq: «Ya Məryəm oğlu İsa! Sənmi insanlara: «Allahla yanaşı, məni və anamı da özünü tənbəl bilin!» – demişdin? İsa cavabında deyəcək: «Sən pak və müqəddəsən! Haqqım çatmayan bir şeyi demək mənə yaraşmaz.

Əgər mən bunu demiş olsaydım, Sən onu mütləq bilərdin. Sən mənim ürəyimdə olan hər bir şeyi bilirsən, mən isə Sənin zatında olanı bilmirəm. Şübhəsiz ki, qeybləri bilən ancaq Sənsən!»

Mən onlara yalnız Sənin mənə etdiyən əmri çatdırıb belə demişəm: «Mənim də, sizin də Rəbbimiz olan Allaha ibadət edin!» (5/116-117).

«[Ya Məhəmməd!] De ki: «Ürəklərinizdəkini gizlətsəniz də, aşkara çıxarsanız da, Allah onu bilir, çünki O, göylərdə və yerdə olanların hamısını biləndir. Allah hər şeyə qadirdir!» (3/29).

«Əgər Allah sənə bir zərər yetirsə [sıxıntı versə], səni ondan [Allahdan] başqa heç kəs qurtara bilməz. Əgər Allah sənə bir

xeyir diləsə, heç kəs Onun nemətinə maneçilik edə bilməz».
(10/107).

«Rəbbiniz buyurdu: «Mənə dua edin, Mən də sizin dualarınızı qəbul edirəm!» (40/60).

Quran insanın özü ilə Allah arasında vasitə qərar verməsinin batil olduğunu digər ayələrdə də müxtəlif üsullarla bəyan edir.

Bu ayələrdə deyilir: Allah öz bəndələrinə o qədər yaxındır ki, hətta onların gizli saxladıkları sözləri də eşidir, bilir və onlara cavab verir və dərhal onların istəklərini yerinə yetirir. Belə bir varlığın sözsüz ki, heç bir vasitəyə də ehtiyacı da olmayacaqdır.

«Biz ona şah damarından da yaxınıq!» (50/16).

«[Ya Peyğəmbər!] Məgər Allah öz bəndəsinə kifayət deyilmi?!» (39/36).

«O öz qulları üzərində hakimi-mütləqdir. O, hikmət və bilik sahibidir!» (6/18).

«Əgər Allah sənə bir xeyir yetirsə, [heç kəs ona mane ola bilməz]. Çünki O, hər şeyə qadirdir!» (6/17).

«Allah istədiyi bəndənin ruzisini bol edir, [istədiyinkini də] azaldır». (13/26.)

«Şübhəsiz ki, ruzi verən də, yenilməz qüvvət sahibi olan da Allahdır!» (51/58).

«Ona bənzər heç bir şey yoxdur. O [hər şeyi] eşidəndir, [hər şeyi] görəndir!» (42/11).

«Allah [öz elm və qüdtəri ilə] hər şeyi ehtibar edəndir!»

Yuxarıda qeyd olunan ayələrdən belə bir ümumi nəticəyə gəlmək olur ki, Allah heç də öz bəndələrindən uzaq deyildir. Daim onlara nəzarət və həyatlarını idarə edir. Və belə bir halda insanlar Ona şəriq qoşaraq ehtiyaclarının aradan qalxması üçün özləri ilə Onun arasında vasitə qərar verməməlidirlər.

Bəli, O hər yerdə və hamı ilədir. O, hər şeyə qadirdir və heç bir vasitəyə ehtiyacı yoxdur. Qurani-kərim bu haqda buyurur:

«Aralarında gizli söhbət gedən üç adamın dördüncüsü, beş adamın altıncısı Allahdır. Onlar bundan az da, çox da olsalar və harada olsalar, Allah yenə onların yanındadır. Sonra qiyamət

günü Allah onlara etdikləri əməlləri [bir-bir] xəbər verəcəkdir. Allah hər şeyi biləndir!» (58/7).

«Allah nə istəsə, onu da edər.» (3/40).

«Allah istədiyi hökmi edər.» (5/1).

Nəticə:

Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, ibadət yalnız Allaha olunmalı və insan yalnız Onun qarşısında özünü məsuliyyətli hiss etməlidir. Ondan qeyrisinə olunan ibadət və pərəstiş isə hansı üsul və tərz-təfəkkür ilə olursa-olsun mütləq mənada şirk və Allaha şəriq qoşmaq deməkdir. Çünki, Allahdan qeyrisinə ibadət edən bir şəxs sözün həqiqi mənasında onu özünə tanrı bilmiş olur. Küfr etmiş müşrikləri Allahın birliyinə iman gətirmiş şəxslərdən fərqləndirən xüsusiyyət də məhz budur.

İSLAMDA İTAƏT HÖKMÜ

ALLAHA İTAƏT

Allaha itaət olunmağın vacibliyi və itaət olunmadıqda insanın əzaba düçar olacağı hamıya bəlli olan bir məsələdir. Quranın bir çox ayələrində Allah-taala onun əmrinə tabe olan şəxsləri cənnət nemətləri ilə mükafatlandıracağına, tabe olmayanları isə böyük əzablarla cəzalandıracağına vədə vermişdir.

ALLAHDAN QEYRİSİNƏ İTAƏT

Bu məsələ şəri nöqteyi-nəzərdən bir neçə qismə bölünür: Bəzən vacib, bəzən haram, bəzən də mubah [icazə verilmiş] olur.

1. Bəzən Allahdan qeyrisinə itaət etmək Allahın özü tərəfindən əmr olunur.

«Biz hər bir peyğəmbəri, ancaq ona Allahın iznilə itaət olunsun deyə, göndərdik». (4/64).

Bu səbəbdən də Allah-taala insanların Ona itaət etmələrini əmr edərkən Peyğəmbərə (s) də itaət etməyin zəruriliyinə işarə edir.

«Hər kəs Allaha və Peyğəmbərinə itaət etsə, böyük bir səadətə [Cənnətə] nail olar». (33/71).

«Ey iman gətirənlər! Allaha, Peyğəmbərə və özünüzdən olan ixtiyar sahiblərinə itaət edin!». (4/59).

2. Bəzən də insanı günaha sürükləyən Şeytan və digər şeylərə itaət etmək Allah tərəfindən yasaq olunur.

Şübhəsiz ki, belə bir itaət şəri nöqtəyi-nəzərdən haram, əqli baxımdan isə olduqca nalayiq və xoşagəlməz bir işdir. Belə ki, bir çox hallarda insanın Allahdan qeyrisinə itaət etməsi şirk və küfrə sürükləyir. Bu ona bənzəyir ki, bir şəxs başqa birisini küfr və ya şirkə əmr etmiş və həməən şəxs də öz növbəsində ondan itaət edərək dediyi hər bir sözü qəbul etmiş olur. Belə ki, Allah-taala Qurani-kərimdə bu haqda buyurur:

«Ya Peyğəmbər! Allahdan qorx, kafirlərə və münafıqlərə itaət etmə». (33/1).

«Elə isə Rəbbinin hökmünə səbr et və onlardan [Məkkə müşriklərindən] günahkar və nankor olana boyun əymə!» (76/24).

«Əgər ata-anan bilmədiyın şeyi Mənə şərik qoşmağa cəhd göstərsələr [bu işdə] onlara itaət etmə». (31/15).

3. Bəzən də insan, Allah tərəfindən əmr və ya yasaq olunmadan Allahdan qeyrisinə itaət edir. Bu kimi itaətləri nə haram adlandırmaq olar, nə də halal. [Əskərin ordu başçısından itaət etməsini buna misal çəkmək olar]. Yox əgər insan haram işlərdə bir başqasından itaət edərsə və onun itaət etməsi ibadət və pərəstiş həddinə çatarsa, o, yuxarıda qeyd olunan itaətin ikinci növünə aid olacaqdır və bu da günah və şirkdir.

PƏRƏSTİŞ VƏ TƏZİM ARASINDA OLAN FƏRQ

İtaətlə yanaşı insan Allahın qarşısında öz sədaqət və təvazökarlığını da bildirməlidir. İstər əqli, istərsə də şəri cəhətdən insanın Allahın qarşısında itaət göstərməsi, öz sədaqət və təvazökarlığını bildirməsi üçün heç bir dəlil və sübuta ehtiyac yoxdur.

İnsanın, yaradılmışlar [məxluqat] qarşısında əksilərək öz acizliyini etiraf etməsi isə itaət kimi bir neçə hissəyə bölünür.

1. Bəzən insan Allah tərəfindən elə bir yüksək məqama təyin olmayan [özü kimi] bir varlığın qarşısında kiçilir və ona təzim edir.

Övladın ata və şagirdin öz müəllimi qarşısında təzim etməsini buna misal çəkmək olar. Bəzi hallarda – məsələn, Allahdan qeyrisinin qarşısında səcdə etmək istisna olmaqla, şəriət tərəfindən belə bir rəftar yasaq olunmadıqda, insanın yuxarıda qeyd olunan şəraitlərdə təzim etməsinin təbii ki, heç bir irad və nöqsanı da olmamalıdır.

Allah tərəfindən belə bir qadağa olmadığı bir halda onu şirk ilə əlaqələndirmək də tamamilə əsassız olardı. Allah-taala Qurani-kərimdə bu haqda buyurur:

«Onların hər ikisinə acıyaraq mərhəmət qanadımın altına alıb: «Pərvərdigara! Onlar mənim körpəliyimdən [nəvazişlə] tərbiyə edib bəslədikləri kimi, Sən də onlara rəhm et!» (17/24).

Göründüyü kimi Allah-taala «hifz cənah» ifadəsi ilə insana valideynlərinin qarşısında təzim etməyi əmr edir. Əvvəlki ayədə isə Allahdan qeyrisinə ibadət etməyi qətiyyətlə yasaq edir.

«Rəbbin yalnız Ona ibadət etməyi və valideynlərə yaxşılıq etməyi [onlara yaxşı baxıb gözəl davranmağı] buyurmuşdur». (17/23).

Diqqət yetirin. Məgər əvvəlki ayədə işlənən «hifz cənah» ifadəsi valideynlərin qarşısında təzim etmək bu ayədə nəzərdə tutulan valideynlərlə gözəl davranmağa əmr olunması demək deyilmi? Məgər valideynlərə itaət etmək, Allaha itaət etmək deyilmi?

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olmazmı ki, Allahdan qeyrisinə olunan bütün itaətlər şirk deyildir?

2) Bəzən də insan başqa birisini Allah tərəfindən yüksək məqama mənsub olunduğunu hesab edir. Və bu əqidəyə əsasən onun qarşısında təzim edərək müqəddəs tutur. Lakin bir çox batil din və məzhəblərdə olduğu kimi, əgər insan yalnız əqidəyə əsaslanaraq Allahın izni olmadan onların qarşısında təzim edərsə, dində bidətə yol vermiş və Allaha iftira etmiş olur. Quran sünnət, əql və icmaya əsasən bu növ təzim və ehtiram əlaməti qeyd etdiyimiz kimi bidət və haramdır. Kəhf surəsinin 15-ci ayəsində bu haqda deyilir:

«Allaha qarşı yalan uydurub düzəldən şəxslərdən daha zalim [özünə zülm edən] kim ola bilər?!» (18/15).

3. Bəzən də insan Allahın izni və əmri ilə başqa birisinin qarşısında təzim edir. İnsanın Peyğəmbər, onun canişinlərinin,

möminlərin və ya Quran, məscid, Həcərül-əsvəd və s. kimi Allaha mənsub olan şeylərin qarşısında təzim etməsini buna misal çəkmək olar. Bu kimi təzim və ehtiram əlamətləri nəinki şirk deyil, əksinə Allah tərəfindən olduqca bəyənən rəftarlardandır. Belə ki, Allah-taala Qurani-kərimdə bu haqda buyurur:

«Ey iman gətirənlər! Sizdən hər kəs dinindən dönsə, [bilsin ki] Allah [onun yerinə] elə bir tayfa gətirər ki, Allah onları, onlar da Allahı sevelər. Onlar möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olar». (5/54).

Bəli, insanın Allahı əmri ilə təzim etməsi sözün əsl mənasında Onun öz qarşısında təzim etməsi deməkdir. Çünki, Allahın birliyinə sidq ürəklə iman gətirən şəxs Onun hər şeyə qadir olduğunu (yaratmaq, öldürmək, ruzi vermək, bağışlayıb və ya əzab vermək və s.) və digər tərəfdən peyğəmbər və onun davamçılarının [canişinlərinin] adi bəşər, lakin onların pak və əməli-saleh və itaətkar olduqlarını qəbul edir və belə əqidəyə əsaslanır.

Belə bir saf əqidəyə malik olan bir şəxs onları Allahın izni ilə Onun öz dərgahında şəfaətverici vasitə hesab edir. Belə olduqda o nə Allahın hökmündən çıxmış olur, nə də Ona şərik qoşmuş olur.

Hər bir müsəlman çox yaxşı bilir ki, Peyğəmbər (s) həcc ziyarəti (və ya digər vaxtlarda) həcərül-əsvədi (qara daşı) öpər ona əl çəkər, möminlərin, şəhidlərin və əməli-saleh şəxslərin qəbrlərini ziyarət edər, qəbirlərin qarşısında duraraq onlara salam verər və Allah-taaladan onların bağışlanmasını dua edər. Peyğəmbərdən (s) sonra da səhabələr qəbirləri ziyarət edər, təbərrük olaraq onları öpər və sağlığında olduğu kimi, vəfat etdikdən sonra da Peyğəmbəri (s), Allahla özləri arasında şəfaətverici olaraq qərar verərdilər. Onlar bu kimi rəftarları tək Peyğəmbərə (s) deyil, özlərinin digər əməli-saleh dini rəhbərlərinə qarşı da edərdilər. İstər əshab, istərsə də din alimləri bu kimi rəftarlara qarşı müxalif mövqe tutmamışlar. Lakin İbni Teymiyyə ləqəbi ilə şöhrət tapmış Əhməd ibni Əbdül-həlim Hərani ilk dəfə qəbirlərin ziyarət olunması və bu məqsəd üçün səfərə çıxmağın haramlığına dair hökm verir. Onun fikrincə qəbirləri öpmək, əl çəkmək, qəbr sahiblərini vasitə qərar verərək onlardan şəfaət istəmək haram və şirk ilə bərabərdir. O,

hətta Peyğəmbərin (s) qəbrini ziyarət edən, onu öpüb əl çəkən şəxslərlə mübarizə aparır və onların bu işlərini kiçik şirk və bəzən də böyük şirk kimi qələmə verirdi.

Müasir islamşünas alimlər İbni Təyəmiyyənin əqidə və tərzi-təfəkkürünü diqqətlə araşdırdıqdan sonra onun islam dinində sabit olmuş məsələlərlə müxalif olduğunu, hətta onlardan bəzilərinin inkar etdiyinin şahidi olmuşlar. Bu səbəbdən də yekdilliklə onun etibar baxımından saqit və bidətçi olduğuna fitva vermişlər. Çünki, onlar çox gözəl bilirdilər ki, möminlərin və xüsusilə də Peyğəmbərin (s) qəbrinin ziyarət olunmasının savabı haqda bir çox hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Peyğəmbərdən (s) nəql olmuş bu rəvayətlərin birində deyilir:

«Hər kəs mənə vəfat etdikdən sonra ziyarət edərsə, sanki mənə sağlığımda ziyarət etmişdir.»

Peyğəmbərdən (s) bu məzmununda onlarla digər hədis və rəvayətlər nəql olunmuşdur.

Bu səbəbdən də İbni Teymiyyənin həbs olunmasına və tövbə etməyincəyinədək ağır həbs şəraitində saxlanılmasına fitva verilir.

Əgər İbni Teymiyyənin məqsədi müsəlmanlar arasında bilərəkdən ixtilaf yaratmaq olmayıbsa da, böyük səhvə yol verərək qəbirləri ziyarət, onlardan şəfatə istəmək və s. Allahdan qeyrisinə pərəstiş və şirk hesab etmişdir. Lakin o, buna diqqət yetirməmişdir ki, qəbirləri ziyarət edən həməən bu şəxslər Allahın birliyinə, Ondan başqa ruzi verən və yaradan ikinci bir varlığın olmadığına iman gətirmişlər. Və onların təzim etməklərindən məqsəd dinin müqəddəs ayinlərinə ehtiram etməkdən başqa bir şey deyildir və sözün əsl mənasında təzim Allahın özünə olunur. Və bütün bunların şirk ilə heç bir əlaqə və oxşarlığı yoxdur. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, şirk ona deyilir ki, insan Allahdan qeyrisinə pərəstiş [ibadət] etmiş olsun. Pərəstiş isə ona deyilir ki, insan ibadət etdiyi məbudun qarşısında səcdə etmiş olsun. Lakin Peyğəmbər (s) və onun davamçılarına [canişinlərinə] təzim hara, belə bir əqidə hara!?

Məlum məsələdir ki, heç bir müsəlman öz peyğəmbərinə itaət etməyir, o ki qaldı onun qəbrinə. Onun və canişinlərinin müqabilində təzimə gəldikdə isə, o bütün bunları hər zaman Allaha

sidq ürəklə bəndəlik etdikləri və əməli-saleh işlər gördükləri üçün edir.

Bir sözlə, qəbirlərin ziyarət olunması, onları öpmək, əl çəkmək, onların müqabilində təzim etməyi əsla şirk hesab etmək olmaz. Əgər bu kimi işləri şirk adlandırırıqsa, gərək hər bir insanın ehtiram əlaməti olaraq başqa birisinin müqabilində təzim etməsini də şirk kimi qələmə verək. Bir haldakı İbni Teymiyyə və onun tərəfdarları bunun şirk olduğunu əsla qəbul etmirlər. Bütün bunlarla yanaşı əgər qəbirlərin ziyarət olunmasını şirk adlandırsaq, gərək Peyğəmbəri (s) də (nəzubi-Allah) müşrik hesab edək. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi o, öz sağlığında bu kimi işlər görürdü.

Bu kimi işləri şirk və bu əməli edən şəxsləri müşrik adlandıran bir şəxs, Peyğəmbərin (s) də şirkə yol verdiyini iddia edə bilərmi? Heç vaxt! Çünki, şirk peyğəmbərliyə aid olunmaz bir xüsusiyyətdir. Bunun üçün deməliyik: Ya bəzi şirklərin eyb və nöqsanı yoxdur və ya qəbirlərin ziyarət olunmasını və Allaha aid olan – Quran, Kəbə, Həcərül-əsvəd və s. kimi şeylərin qarşısında təzim etməyin şirk ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Və bunları şirk adlandırmayır. Bəzi şirklərə icazə verən birinci ehtimal [fərziyyə] tamamilə batil və əsassız olduğu üçün qəbirlərin ziyarət və onların müqabilində təzim etməyin şirk olmadığını bildirən ikinci ehtimalı qəbul etməliyik. Çünki qəbirləri ziyarət və qəbir sahiblərinə təzim etmək heç də şirk deyildir. Və bu kimi işlər Allahın izni ilə həyata keçirilərsə, sözün əsl mənasında insan Allaha itaət və təqvasına əməl edərək dinin müqəddəs ayinlərini yerinə yetirmiş olur.

Qurani-kərimdə bu haqda buyrulur:

«Və hər kəs Allahın mərasiminə hörmət etsə, bu [hörmət] şübhəsiz ki, qəblərin təqvasındandır [Allahdan qorxmasındandır]». (22/32).

Peyğəmbər (s) və əməli-saleh mömin insanların qəbirlərinin ziyarət olunması haqda kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur və biz onlardan bir neçəsinə əvvəlki fəsillərdə işarə etdik.

ALLAHDAN QEYRİSİ ÜÇÜN EDİLƏN SƏCDƏ

Dediklərimizdən belə məlum olur ki, Allahdan qeyrisinə təzim etmək, əgər Allah tərəfindən yasaq olunarsa şəri nöqtəyi-nəzərdən haram hesab olunur. [Məzhəbindən asılı olmayaraq] müsəlman icması arasında bu barədə heç bir ixtilaf və fikir ayrılığı nəzərə çarpmayır. Və Allah-taala, Qurani-kərimdə bu haqda buyurur:

«Günəş və aya səcdə etməyin, onları yaradan Allaha səcdə edin! Əgər Ona ibadət edirsinizsə [heç bir şərik qoşmadan ibadət edin]». (41/37).

«Şübhəsiz ki, [bütün] məscidlər Allaha məxsusdur. Allahdan başqa heç kəsə ibadət etməyin!» (72/18).

Ayə dediklərimizə yalnız o zaman dəlalət edə bilər ki, «məsacid» deyildikdə səcdə edərkən yerə qoyulan yeddi bədən üzvü (alın, iki əl, dizlər və baş barmaqların ucu) nəzərdə tutulmuş olsun. Buna dəlalət edəcək bir neçə hədis və rəvayət də nəql olunmuşdur.

Belə ki, ayənin zahiri mənasından da bu nəticəyə gəlmək olur.¹

İFTİRA VƏ TÖHMƏT

Şiə məzhəbinə vurulan əsassız töhmətlərdən biri də onların imamların və digər müqəddəs hesab etdikləri şəxslərin qəbirləri qarşısında səcdə etmələridir. Lakin bu bağışlanmaz və heç bir əsası olmayan iftira və töhmətdir. Allah-taala onlara qarşı iftiralar yağdıran şəxsləri qiyamət günü məhşərə toplayacaq və özünün ədalət məhkəməsində mühakimə edəcəkdir. Çünki, O, hökm çıxaranların ən ədalətlisidir.

Onlardan bəziləri həddi aşaraq şiə məzhəbinə olduqca böyük və bağışlanmaz töhmətlər vurur və deyirlər: Şiələr imamlarının qəbirlərindən torpaq götürər və onun üzərinə səcdə edirlər. «İlahi Sən pak və münəzzəhsən, bu işə böyük bir böhtandır.» İlahi Sən özün bütün bunların böhtan və batil olduğunun şahidisən. Şiə məzhəbinin hal-hazırda mövcud olan istər qədim, istərsə də müasir kitablarında insanın Allahdan qeyrisinə səcdə etməsi haram olduğu

¹ Vəsail 3-cü cild 448-ci səh.

göstərilmişdir. Belə bir iftiranı [qəbr torpağına səcdə etməyi] şiə məzhəbinə yaxan şəxslərdən bu işi bilərəkdən böhtan və iftira yaxmaq üçün edir, ya da şiə məzhəbindən heç bir anlayışı yoxdur. Onlar sadəcə olaraq bir şeyə səcdə etməklə bir şey üçün səcdə etməyin arasında olan fərqi dərk etmirlər.

Şiə məzhəbi namaz qılarkən səcdə olunması şeylərin torpaq, daş, gil, geyilən və yeyilən şeylər istisna olmaqla, yerdən çıxan hər bir şeyin üzərinə səcdə etməyi zəruri hesab edir. Lakin torpağa, xüsusilə imam Hüseyin (ə)-in türbətindən hazırlanmış torpağa [möhür daşına] səcdə etməyi daha fəzilətli sayır.

Şiə məzhəbinin torpağa səcdə barədə vəhy sülaləsi olan Əhli-beyt xanədanından əldə etdiyi məlumatların xülasəsi bundan ibarət idi.¹ Bütün bunları nəzərə alaraq şiə məzhəbini şirkdə və Allahdan qeyrisinə səcdə etməkdə ittiham etmək olarmı? Məgər bütün bunlar iftira və böhtan deyilmi?² Bütün bu iftiraların müqabilində onları bağışlamaq olarmı?

İMAM HÜSEYN (Ə)-İN TÜRƏTİ

Şiə məzhəbi belə bir əqidədədir ki, imam Hüseyin (ə)-in türbəti digər torpaqlar kimi səcdə üçün pak olsa da Peyğəmbərin (s) sevib əzizlədiyi cənnət cavanlarının ağası [imam Hüseyin (ə)] bu torpaqda dəfn olduğu üçün öz müqəddəsliyi ilə digər torpaqlardan fərqlənir və fəzilətli hesab olunur.³

Bu torpaq elə bir şəxsi öz qoynuna almışdır ki, o, cəddi həzrət Məhəmmədin (s) dinini qorumaq, zülm və ədalətsizliyə son qoymaq və azadlıq naminə öz qohum-əqrəbası ilə zəmanəsinin zülmkar xəlifəsinə qarşı üsyan etmiş və bu yolda şəhidlik şərbətini içməyə nail olmuşdur.

Bu türbət bəşəriyyətə Allah yolunda fədakarlıq və rəşadət dərsi verir və insanların zehmində, tarixdə misli görünməyən təkanverici xatirələr canlandırır.

¹ Vəsail-şiə, 1-ci cild, 323-326-cı səh.

² Kitabın 17-ci fəslinin 13-cü bölümünə nəzər salın.

³ Sünəni Bihəri 1-ci cild 212-213-cü səh.

Şiələr bu türbətə böyük ehtiramla yanaşırlar. Onlarda yaranmış bu münasibət ona sitayiş etmək üçün deyil, sözün əsl mənasında insaniyyətə, azadlığa, Allah yolunda fədakarlığa, zülm və ədalətsizliklə mübarizəyə verdikləri əhəmiyyətdən irəli gəlir. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, istər sünnü, istərsə də şiə məzhəbinin mötəbər mənbələrində imam Hüseyin (ə)-in türbətinin fəziləti haqda bir çox hədis və rəvayət nəql olunmuşdur.¹

Fərz edək Peyğəmbərdən (s) bu barədə bir rəvayət də nəql olmamışdır. Yaxşı olmazdımı ki, [səcdə edərkən] bu türbətdən digər torpaqlara qarışdırılaraq onun üzərinə səcdə olunsun? Çünki, imam Hüseyin (ə)-in türbəti [üzərinə səcdə olunması düzgün olan] digər torpaqlarla yanaşı onu özündə gəzdirən şəxs üçün böyük həyat dərsidir. Belə ki, onun yolunu davam edən şəxslər fədakar, şücaətli olar. Züml və ədalətsizliklərə qarşı mübarizə aparar və özünün müqəddəs hədəfinə çatmaq üçün canından, malından hətta övladından belə keçməyə razı olar. Bəşəriyyətə azadlıq və dərin mənəviyyət dərsi verən belə bir müqəddəs hərəkəti şirk adlandırmaq insanda təəssüf hissi doğurmazmı?

ADƏM (Ə)-İN SƏCDƏ ETMƏSİ BARƏDƏ İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ NƏZƏRİYYƏLƏR

Maraq doğuran suallardan biri də budur ki, əgər Allahdan qeyrisinə səcdə etmək olmazsa, Mələklər nə üçün Adəmə səcdə etmiş və ümumiyyətlə onlar yaradılmış bu ilk insana [və eyni zamanda Peyğəmbərə] necə səcdə etmişlər? Kəlam və təfsir alimləri bu suala müxtəlif cavablar vermişlər və biz onlardan bir neçəsinə işarə edirik.

1. Deyirlər: Mələklər Adəmə şöhrət və tutduğu mövqiyyətə görə deyil, ehtiram əlaməti olaraq təzim və səcdə etmişlər.

Cavab: Mənim fikrimcə bunun heç bir əsası yoxdur. Çünki, səcdə ayəsində onların Adəmə səcdə etmələrinin səbəbi bəyan olunub və verilən bu fərziyyə ilə tamamilə fərqlidir. Əsaslı dəlil olmadan ayəyə belə bir təfsir vermək heç də düzgün olmazdı. Bunu da qeyd

¹ Vəsail 1-ci cild 326-cı səh.

etmək lazımdır ki, nəql olmuş bir çox rəvayətlərdə Adəm övladlarının Allaha səcdə etmələri və Şeytanın bundan çox narahat olaraq və uca səslə nalə etdiyi göstərilir. Allahın, mələklərə səcdə etmələrini əmr etməsi və Şeytanın bundan boyun qaçırması səcdənin öz həqiqi mənasını çatdırır. Belə ki, Şeytan insanların Allaha səcdə etməklə Ona daha da yaxınlaşdıqlarını və eyni zamanda səcdə etməkdən boyun qaçıracağı üçün Allahın dərğahından qovulmasını xatırlayıb sarsılır və uca səslə nalə çəkməkdən savayı əlindən bir şey gəlmir.

2. Deyirlər: Mələklər Allaha səcdə etmişlər. Lakin namazda üz qibləyə tərəf tutulduğu kimi mələklər də Allahın əmri ilə təzim əlaməti olaraq üzlərini Adəmə doğru tutmuş və Allahın qarşısında səcdə etmişlər.

Cavab: Bu anlam da ayənin zahiri mənası və bu barədə nəql olmuş bir çox hədis və rəvayətlərin məzmunu ilə ziddiyyət təşkil edir. Çünki, ayənin məzmunundan məlum olur ki, Şeytan özünü Adəmdən (ə) üstün tutduğu üçün onun qarşısında səcdə etməkdən boyun qaçırmışdır. Əgər səcdə deyildikdə, yalnız Allahın qarşısında səcdə etmək və Adəm (ə)-in qiblə xarakteri daşması nəzərdə tutulsaydı Şeytanın etiraz edərək (Ətəscudu limən xələqtə min tinin – Torpaqdan yaratdığın bir varlığın qarşısında səcdəmi edim) deməsi heç bir mənə və məfhum daşmazdı. Çünki, səcdə edənin Allaha ibadət etmək üçün qərar verdiyi qiblədən daha üstün olması tamamilə mümkün və təbii bir haldır.

3. Bəziləri deyirlər: Adəmə səcdə, Allahın hökmü olduğu üçün onu yerinə yetirmək də Allaha xatir və Onun əmrinə tabe olmaq deməkdir. Bu səbəbdən də bunu Allahdan qeyrisinə səcdə etmək kimi qəbul edə bilmərik.

İzahat: Səcdə, insanın Allah qarşısında bildirdiyi sonsuz təzim, itaət əlamətidir. Bu səbəbdən də Allah-taala səcdəni öz zatına aid etmiş və insanları özündən qeyrisinin qarşısında hətta itaət məqsədi ilə olsa belə səcdə etməkdən çəkindirmişdir. Allahın əmri ilə Allahdan qeyrisinin qarşısında səcdə etmək də Allaha səcdə və itaət

etmək deməkdir. Çünki, əsas məqsəd Allahın əmrinə tabe olmaq və Onun göstərişinə əməl etməkdir.¹

Bizim fikrimizcə bu irəli sürülmüş kamil və doğru nəzəriyyədir. Çünki, insan yalnız öz Allahına tabe olmalı və Onun istək və tələblərinə əməl etməlidir; bir an da olsun özündə müstəqillik hissi taparaq Onun əmrinə tabe olmaqdan boyun qaçırmamalıdır.

O daim özünü Allahın qarşısında kiçik və aciz görməlidir. Lakin bu hiss yalnız Allahın hüzurunda olmalıdır. Çünki, insan Allahın əmrinə Onun əzəmətini dərk etdiyi üçün tabe olur.

NƏTİCƏ

Deyənlərdən bu nəticəyə gəlmək olur ki, Allaha xatir görülən bütün işlərə dair Allah tərəfindən ümumi və ya xüsusi [həmən işin görülməsi üçün] icazə və icra hökmü olmalıdır. Əgər hökmün verilməsi barəsində şəkk və tərəddüd olunarsa «dörd qəti dəlilə» [Quran, sünnət, əql və icma] əsasən ona əməl etmək haram və dində bidətə yol vermək sayılır.

Lakin qəbirlərin ziyarət olunması, onlara əl çəkmək, öpmək, ehtiram əlaməti olaraq qəbr sahiblərinin və əməli-saleh insanların qarşısında təzim etməyin həm əqli dəlillər, həm də nəql olmuş rəvayətlərlə haram olmadığı sabit olmuşdur. Əhli-beyt (ə)-dan bu məzmununda nəql olmuş rəvayətlər mətləbin açıqlanmasında bizə daha çox köməklik edir. Çünki, Peyğəmbər (s) özü onların cəmiyyət arasında Quran kimi əhəmiyyət kəsb etdiklərinə dəfələrlə işarə etmişdir. Bu rəvayətlərin birində deyilir:

«Mən sizin aranızda iki ağır şey qoyuram; Allahın kitabını [Qurani] və Əhli-beytimi.»

Ümumi dəlillər və Əhli-beyt tərəfindən nəql olmuş rəvayətlərlə yanaşı, əhli sünnə mənbələrində nəql olmuş rəvayətlər və müsəlmanların istər keçmişdə, istərsə də bu günlərdəki qəbirlərin ziyarətinə olan münasibətləri də bunun haram olmadığını bir daha sübuta yetirir.

¹ Kitabın 17-ci fəslinin 15-ci bölümünə müraciət edin.

ŞİRK NƏYƏ DEYİLİR

Əgər fitr və qurban namazı, qadınların heyz halında namaz qılması, həcc mərasimini digər aylarda yerinə yetirmək və s. şəri nöqtəyi-nəzərdən haram olsaydı onları [bilərəkdən] yerinə yetirməklə insan günaha batmış olardı. Lakin bütün bunları yerinə yetirməklə insan nə kafir olur, nə də müşrik. Demək insanın hər günah iş görməsi onun heç də küfr və şirkə yol verməsinə səbəb olmur. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, şirk, insanın başqa birisinin və ya ayrı bir varlığın qarşısında özünü aciz və kiçik sayması, eyni zamanda Allah sanaraq onun qarşısında təzim etməsidir. Lakin insan özünü Allah bəndəsi və təzim etdiyi varlığın da «Allah» olduğunu bilsə, bunu əsla şirklə əlaqələndirmək olmaz.

Demək insan itaət məqsədi olmadan Allahdan qeyrisinə səcdə edərsə, bu iş haram olsa belə, heç vaxt onun küfr etməsinə və dindən çıxmasına səbəb olmur. Çünki, islam dinində əsas meyar Allahın birliyinə və həzrət Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyinə şəhadət verməkdir. Şəri nöqtəyi-nəzərdən insan şəhadət verməklə özünün can və malını bütün təcavüzlərdən qorumuş olur. Bu bir həqiqətdir ki, sünnü və şiə məzhəbində nəql olmuş mütəvatir rəvayətlərdə öz əksini taparaq sübuta yetirilmişdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, şəhadət verən şəxsləri Allaha yaxınlaşmaq məqsədi ilə Peyğəmbər (s) və əməli-saleh insanların qəbirlərini ziyarət etmələrinə görə küfr və şirkdə ittiham etmək olarmı?!

Halbuki Quranda bu haqda belə buyurulur:

«Sizə salam verən bir şəxsə, dünya həyatının puç mənfəətinə tamahsılanaraq «sən mömin deyilsən!» – deməyin». (4/97).

Bəli! Budur təkallahlılığın həqiqi mahiyyəti. Amma qoy iftira yaxan və əməli-saleh insanları küfr və şirkdə ittiham edən şəxslər öz qərəzli niyyətlərini davam etdirlərsinlər. Gün gələrsə Allahın haqq dərğahında mühakimə olunar və özlərinin layiqli cəzalarına çatarlar. Odur hər şeyi bilən və ədalətli hökm çıxaran.

İBADƏT NƏDİR?

İbadət ixtiyari və insanın istək və iradəsi ilə həyata keçən bir iş olduğu üçün insanın daxilində onu bu işə sövq və vadar edən müəyyən məqsəd və hədəfi olmalıdır. O, özü-özlüyündə bir neçə qismə bölünür:

1. Cəmin iş bəzən insanın daxilində hiss etdiyi Allah məhəbbətindən və xeyirxah işlərin müqabilində Allahın verdiyi cənnət vədəsindən irəli gəlir.

«Hər kəs Allaha və peyğəmbərinə itaət edərsə, Allah onu ağacları atlından çaylar axan cənnətlərə əbədi olaraq daxil edər». (4/13).

«Allaha iman gətirib yaxşı işlər görənlərə vəd etmişdir ki, onları bağışlanma və böyük mükafat gözləyir». (Maidə-9).

2) Bəzən isə insanı ibadətə vadar edən amil, onun daxilində olan ilahi xof və cəhənnəm əzabından qorxu hissi olur.

«Əgər Rəbbimə asi olsam, [müsibəti] böyük günün [qiyamət gününün] əzabından qorxuram». (10/15).

«Həqiqətən, biz Rəbbimizdən, çox sərt, müdhiş və çətin gündən [üzlərin dəhşətdən eybəcər kökə düşəcəyi, çöhrələrin tutulub qaralacağı qiyamət günündən] qorxuruq!» (79/10).

Bəzi ayələrdə də hər iki məqsədə işarə olunub.

«Onlar ibadət üçün yataqlarından qalxar [gecələr az yatar], qorxu və ümid içində [Allahın əzabından qorxaraq, mərhəmətinə ümid bəsləyərək] Rəbbinə dua edər və onlara verdiyimiz ruzilərdən [ehtiyacı olanlara] sərf edərlər». (32/16).

«Allaha həm qorxu, həm də istəklə [ümidlə] dua edin. Həqiqətən, Allahın mərhəməti yaxşılıq edənlərə çox yaxındır». (7/56).

«Onların tapındıqları tanrıların özlərindən hər hansı biri [Allah dərğahına] daha yaxın olsun deyə, Rəbbinə vəsilə axtarır, Onun rəhmətini umur, əzabından qorxur».

3) Bəzən də insan, Allahın bütün kamil sifət və xüsusiyyətlərə malik olduğunu görüb Onu özünə tanrı bilib, Ona iman gətirib ibadət və xeyirxah işləri ilə Onun razılığını qazanmaq istəyir.

Bu ibadətin ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələyə yalnız o kəslər nail ola bilər ki, Allahı hər şeydə görmüş və özləri Onun müqəddəs zatında məhv və fani olmuş olsunlar. Onlar artıq özlərini Allahın qarşısında bir varlıq hesab etmirlər. Bütün vücudları ilə hər şeydən ayrılaraq Onun rəhmətinə göz dikirlər.

Yalnız bu mərhələyə nail olanlar sidq ürəklə və xalisanə ibadət edə bilərlər. Peyğəmbər (s) və Məsum imamlardan başqa hələ ki, bu mərhələyə nail olan ikinci bir şəxs olmamışdır. İxlasa yalnız onlar nail olmuşlar və şeytanın nüfuz edə bilmədiyi və sözün həqiqi mənasında ayənin real nümunəsi onlar olmuşlar.

«İblis dedi: «Ey Rəbbim! Məni azdırmağına [rəhmətindən kənar etməyinə and içirəm ki, mən də insanlara [pis əməllərini, günahlarını] yer üzündə yaxşı göstərib onların hamısını yoldan çıxaracağam! Yalnız Sənin sadıq bəndələrindən başqa!» (15/39-40).

Əmirəl-möminin Əli (ə) bu barədə belə buyurur: **«İlahi Sənə cənnət nemətlərinin ümidi və ya cəhənnəm əzabının qorxusundan ibadət etmirəm. Səni ibadətə layiq bilib bunun üçün Sənə ibadət edirəm.»¹**

Bu mərhələyə yalnız Əli (ə) və onun simasında olan qəlbləri imanla dolu əməli-saleh şəxslər nail ola bilərlər. Çünki, onlar Allah dərğahında qərq olmuş və ondan başqa ayrı bir varlıq görməyən və Allahı, Onun özünə xatir ibadət edən şəxslərdir. Sair insanların ibadəti isə birinci iki qismə aiddir. Belə ki, onlar bu ilahi məqama çatmadan ya Allahdan olan qorxu üzündən və ya cənnət nemətlərinə nail olmaq üçün Ona ibadət edirlər.

Beləliklə bir çoxlarının irəli sürdükləri nəzəriyyələrin batil və əsassız olduğu bəlli olur. Onlar deyirlər: «İnsanın qorxu üzündən və cənnət nemətlərinə xatir ibadət etməsini, həqiqi ibadət hesab etmək olmaz. Həqiqi ibadət odur ki, insan Allaha, Ona xatir ibadət etmiş olsun.»

Bu nəzəriyyə ona görə batil hesab olunur ki, məsum imamlar istisna olmaqla ümumi kütlənin etdiyi ibadət məhz belə bir xüsusiyyətə malikdir. Onlar Allaha yalnız bu həddə ibadət etməyə

¹ Miratul urul 2-ci cild 101-ci səh.

qadir olduqları üçün məsum imamların nail olduqları məqama çatmaları sadəcə olaraq imkan daxilindən xaricdir.

Bütün bunlarla yanaşı belə bir qənaətə gəlmək olur ki, insanın qorxu üzündən və cənnət nemətlərinə xatir etdiyi ibadətlər tamamilə düzgün və məqbuldur. Belə ki, yuxarıda qeyd olunan ayələrdə bu növ ibadətlər Allah tərəfindən bəyənildiyi və ibadət edən şəxslərin gözəl ibadətlərlə vəsf olunduğu göstərilir. Bütün bunlar isə ibadətlərin məqbul olduğuna dəlalət edir. Bunu da qeyd edək ki, imamlardan nəql olunmuş onlarla hədis və rəvayətlərdə bu kimi ibadətlərin məqbul olduğuna işarə olunmuşdur.

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Həmd surəsinin ilk ayələri Allah-taalanın rəhmət, mütləq malikiyyət, qüdrət və s. xüsusiyyətlərə malik və axirət gününün sahibi olduğu üçün həmd və şükrün məhz Ona aid olduğuna dəlalət edir. Bu səbəbdən də həmənin ayələrdə ibadətin müxtəlif səbəb və mənalarına işarə olunmuşdur.

Nəticə:

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, ibadət ya heç bir təmənnə olmadan, yalnız Allaha xatir olmalıdır– bu əməli-saleh və mömin insanların ibadətidir – ya mənfəət əldə etməyə can atan tacirlər kimi, Allahın cənnət nemətlərindən bəhrələnmək üçün olmalıdır, ya da ağasından qorxan qullar tək, Allaha cəhənnəm əzabından qorxdığı üçün ibadət edən şəxslərin ibadəti.

ŞƏFAƏT VƏ KÖMƏK DİLƏMƏK

Həmd surəsinin 4-cü ayəsinin — «**Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik**» — anlamında qeyd etdik ki, ayədə iki mühüm mətləbə (ibadət və kömək diləməyə) işarə olunmuşdur. Bir qədər əvvəl «ibadət» haqda ətraflı söhbət açdıq. İndi isə «kömək diləməyin» nədən ibarət olduğu və onun mahiyyəti haqda söhbət açmaq istəyirik.

İnsan gündəlik həyatında gördüyü müxtəlif işlərdə həmçinin qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq üçün Allahdan qeyrisinin köməyindən istifadə edir və bir çox hallarda özü onlara kömək əlini uzadır və onlardan yardım istəyir. İstər əql, istərsə də şəriət bunun üçün heç bir yasaq və qadağa təyin etməmişdir.

Allah-taala Qurani-kərimdə bu haqda belə buyurur:

«**Səbr etmək və namaz qılmaqla kömək diləyin**». (2/45).

«**Yaxşılıq etməkdə və pis əməllərdən çəkinməkdə əlbir olun**». (5/12).

«**Zülqərneyin dedi: Rəbbimin mənə verdiyi [qüdrət və sərvət sizin mənə verəcəyiniz məbləğdən] daha yaxşıdır**». (18/95).

Yuxarıda qeyd olunan ayələrdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, insan tək Allahdan deyil, başqalarından yardım və kömək ala bilər. Demək (İyyakə nəstəin) ayəsində – Yalnız Səndən kömək diləyirik – deyildikdə bütün köməklər deyil, yalnız insanın Allahdan ixlas və daha layiqli ibadət etməsi üçün kömək diləməsi nəzərdə tutulur.

İnsanın bütün işlərinin onun iradə və ixtiyarı ilə yerinə yetirildiyini göstərmək üçün belə bir yardım yalnız Allaha aid edilmişdir. Bu səbəbdən də «iyyakə nəbudu» cümləsində ibadətə yerinə yetirilməsi, yalnız insanın özünə, lakin Allahın kömək və yardımından asılı olduğu göstərilir. Belə ki, Allah, belə bir köməyi insana etmədikdə o öhdəsinə düşən dini məsuliyyəti (ibadətə) sona çatdırma biləcəkdir.

Bu, insanın gördüyü bütün işlərə şahid olan ən kamil cəbr və ixtiyar nəzəriyyəsidir. Allaha olan ixlas da (saf iman da) məhz bunu tələb edir. Belə ki, cəbr (icbar) nəzəriyyəsinə əsasən Allah-taala insanlara məcburi olaraq gördükləri işlərə görə əzab və işgəncə verməlidir. Halbuki qeyri-ixtiyari işlərin müqabilində Allahın insanlara əzab verməsi ədalətə ziddir. Allah isə belə bir təsəvvürdən uzaq və münəzzəhdir.

«**Allah onların dediklərindən çox uca və yüksəkdir**». (İsra-43).

İxtiyar nəzəriyyəsi isə Allahdan başqa digər bir varlığın mövcud olmasını qəbul etməyimizi tələb edir. Çünki, belə bir əqidəyə əsasən insan bütün işlərin müstəqil səbəbkarı və (heç bir kənar amil müəssir olmadan) onun icrasındadır. Bu isə şirk ilə nəticələnən, olduqca yalnız təfəkkürdür.

Bunun üçün də deməliyik ki, həm cəbr, həm də ixtiyar nəzəriyyəsinin hər ikisi batil və əsassız nəzəriyyələrdir. Lakin onların arasında münasib olan üçüncü nəzəriyyə vardır. O da bundan ibarətdir ki, insan gördüyü bütün işləri ixtiyari olaraq

həyata keçirir və o bunun müqabilində Allah tərəfindən ya cəzalandırılır, ya da mükafatlandırılır. Lakin eyni zamanda Allah-taala ona bu işləri görmək qüdrəti verdiyi və lazımı şərait yaratdığı üçün həyata keçirdikləri bütün işlərdə dəxalət edir.

Demək insan tam mənada muxtar (ixtiyarı öz əlində olan) bir varlıq deyildir. Cəbr və ixtiyar məsələsi haqda «Ecaz» (möcüzə) fəslində ətraflı söhbət açdığımız üçün bir daha bu mövzuya qayıtmaq istəmirik.

Ayədən əldə olunan məna, yəni köməyin Allahın müqəddəs zatına aid olmasının səbəbləri bundan ibarətdir.

Demək Allah insanların ixtiyarına qüdrət, düşüncə və lazımı şərait qoymadıqda onların hər hansı bir iş görməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkündür. Onlara bu işdə bütün varlıqlar, hətta cinlər belə köməklik etsələr heç bir nəticə verməyəcəkdir. Çünki, hər bir mümkün (yaradılışında başqa birisindən asılı olan) varlıq mövcud olmasında başqa birisinə möhtac olduğu kimi, gördüyü işlərdə də heç bir müstəqilliyə malik olmayacaqdır.

Belə bir anlamdan (izahdan) sonra (iyyakə nəstəin – yalnız Səndən kömək diləyirik) cümləsinin nə üçün (iyyakə nəbudu – yalnız Sənə ibadət edirik) cümləsindən sonra gəldiyi artıq bəlli olur.

Belə ki, ilk növbədə ibadətin yalnız Allaha aid olduğu və daha sonra möminlərə ibadətlərinin Allahın istək və iradəsi, onların ixtiyarına qoyduğu qüdrət və lazımı şəraitin Allah tərəfindən olduğu göstərilir. Demək insan, Allah iradəsindən asılı olan bir varlıqdır. Gördüyü xeyirxah işlərə onun özündən daha yaxın və daha müəssərdir. Çünki, onu bu işləri görməyə qadir edən və lazımı şərait yaradan məhz Allahın özüdür. Gördüyü günah və xoşagəlməz işlərdə isə o buna daha yaxın və daha layiqdir. Çünki o bu işləri öz ixtiyarı ilə görür.

ŞƏFAƏT

Quranın bəzi ayələrində Allahın insanların gördüyü işlərə nəzarət etdiyi, onların qüdrət, istək və iradələrinin Allahın ixtiyarında olduğu göstərilir. Allah, insanları kamala çatmaq üçün haqq yola

istiqamətləndirir. O insanlara özlərindən daha yaxındır; istəklərini eşidir, bütün əməllərini görür, arzu və diləklərini həyata keçirir.

«Məgər Allah öz bəndəsinə kifayət deyilməyi?» (39/34).

«[Ya Məhəmməd!] Bəndələrim Məni səndən soruşduqda söylə ki, Mən onlara yaxınam. Dua edib Məni çağıranın duasını qəbul edirəm. Gərək onlar da Mənim çağırışımı qəbul edib Mənə iman gətirsinlər. Bununla da, ola bilsin ki, doğru yola yetişsinlər». (2/186).

Belə bir Allahı olan insan nə üçün özü kimi bir insandan kömək və şəfaət istəməlidir. O beləliklə yaradanla [Allah], yaradılmış (özü) arasında vasitə qərar vermiş və qarşısına qoyduğu məqsədin yolunu özü öz əli ilə uzatmış olur. Günahkar bir şəxs özü kimi bir insandan şəfaət istəməklə nəyə nail ola bilər? Onun şəfaət istəyəcək yeganə ümid qapısı Allahın rəhmət dərgahıdır. O Allah ki, hər şeyə qadir və hakimdir.

Bəli, insan Allahın izni olmadan başqa birisindən şəfaət istəyə bilməz. Lakin ona bu izn verilərsə, həmən şəxsdən şəfaət istəsə də, bu, Allahın rəhmət dərgahına üz tutub Onun özündən şəfaət istəmək sayılır.

Quranın bəzi ayələrində Allahın belə bir icazəsinin yalnız bəzi insanlara verildiyi göstərilir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, izn verilmiş şəxslər ümumi şəkildə deyil, müəyyən şəxslər olduğu göstərilir.

Qurani-kərimdə bu haqda deyilir:

«Allahdan əhd edilmiş kəslər müstəsna olmaqla, qalanları [kafirələr] şəfaət etməyə qadir olmazlar. [Yalnız iman gətirib yaxşı işlər görənlər qiyamət günü Allahın izni ilə şəfaət etməyə layiqdirlər]». (19/87).

«O gün Rəhmanın izn verdiyi və söz danışmağına razı olduğu kəslərdən başqa heç kimin şəfaəti fayda verməz». (20/109)

«Onun hüzurunda, izn verdiyi kimsələr istisna olmaqla, heç kəsin şəfaəti fayda verməz». (34/23).

«Biz hər bir peyğəmbəri, ancaq ona Allahın izni ilə itaət olsun deyər, göndərdik. Onlar özlərinə zülm etdikləri zaman dərhal sənin yanına gəlib Allahdan bağışlanmaq diləsəydilər və

Peyğəmbər də onlar üçün əfv istəsəydi, əlbəttə Allahın tövbələri qəbul edən və mərhəmətli olduğunu bilərdilər». (4/64).

Bu barədə bir neçə mütəvatir rəvayət də nəql olunmuşdur.

ŞİƏ MƏNBƏLƏRİNDƏ NƏQL OLUNMUŞ ŞƏFAƏT RƏVAYƏTLƏRİ

Şəfaətin «imamiyyə» (şiə) məzhəbində özünün xüsusi yeri vardır. Bu barədə kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunduğu üçün artıq heç bir şəkk-şübhəyə yer qalmır və biz onlardan bir neçəsini nəql etməklə kifayətlənirik:

Bərqi özünün «Məhasin» kitabında Müaviyə ibni Vəhəbbə istinad edərək nəql etdiyi rəvayətdə belə deyir: «İmam Sadiq (ə)-dan — **«Rəhmanın izni verdiyi kimsələrdən başqa heç kəs danışmayacaq, danışan da doğru deyəcək!»** — ayəsinin təfsirini soruşdum.

İmam (ə) buyurdu: «Allaha and olsun ki, biz həmin icazə verilmiş və haqqı söyləyən kəslərik.»

Müaviyə dedi: Danışacağınız vaxt nə deyəcəksiniz?

İmam (ə) buyurdu: «Allaha şükr və səna edəcək, Peyğəmbərə (s) salam və salavat göndərəcək və öz şilərimize (tərəfdarlarımıza) şəfaət edəcəyik. Allah da bizim dediklərimizi rədd etməyəcəkdir.»

Kuleyni də «Üsuli-kafi»də Məhəmməd ibni Fəzildən və o da imam Musa Cəfərdən (ə) bu məzmununda rəvayət nəql etmişdir.¹

ƏHLİ SÜNNƏ MƏNBƏLƏRİNDƏ ŞƏFAƏT HAQDA NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR

Əhli-sünnə mənbələrində də mütəvatir olaraq bu məzmununda kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olmuşdur.²

Misal olaraq onlardan bir neçəsinə işarə edirik:

1. Yəzid ibni Fəqirin, Cabir Əbdullahdan nəql etdiyi hədisdə belə deyilir: Peyğəmbər (s) buyurur: «Mənə kimsəyə verilməyən beş

¹ Biharul-ənvar 30-cu cild səh-301.

² Kənzul-ummal kitabında bu barədə 280-dan çox hədis və rəvayət nəql olunmuşdur.

böyük nemət verilmişdir: Qəlblərində mənə qarşı qorxu olan düşmənlərimlə dostluq əlaqələri qurdum, yer mənim üçün səcdəgah və pakedici oldu... Məndən əvvəlki peyğəmbərlərə halal olmayan döyüş qənimətləri mənə halal edildi və mənə şəfaət məqamı bəxş olundu.»¹

2. Ənəs Malik, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Mən, cənnətdə ilk şəfaət edən şəxs olacağam.²

3. Əbu Hüreyrə, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi rəvayətdə belə deyir: Hər bir peyğəmbərin özünün duası vardır. Mən də öz duamı Allahın izni ilə ümmətimin şəfaəti üçün axirət günü üçün saxladım.

4. Əbu Hüreyrə, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi digər bir rəvayətdə deyir: Qiyamət günü mən Adəm övladlarının ağası olacağam. Hamıdan əvvəl [Məhşərə qalxmaq üçün] mənim qəbrim açılacaq və orada ilk şəfaət edən şəxs mən olacağam və mənim şəfaətim başqalarının şəfaətindən tez qəbul olunar.

5. Yenə də Əbu Hüreyrədən nəql olmuş rəvayətdə deyilir: Peyğəmbər (s) buyurur: Bu beş şey insana şəfaət edər: Quran, qohum-əqrəba ilə yaxşı ünsiyyətdə olmaq, əmanəti öz sahibinə qaytarmaq, sizin peyğəmbəriniz və onun əhli-beyti.

6. Abdulla ibni Əbi Cəda, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Bəni Təmmim qəbiləsinin bir çoxu, həmin qəbilədən olan bir nəfər şəxsin şəfaət etməsi ilə cənnətə daxil olacaq.» Bu hədisi Tirmizi və Hakim də öz kitablarında nəql etmişdir.

Nəql olmuş rəvayətlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Peyğəmbər (s) və onun Əhli-beytindən şəfaət etmək nəinki şirk deyil, bəlkə olduqca bəyənilən və şəri nöqtəyi-nəzərdən savabı olan dini əməllərdən biridir. Lakin şəfaətin şirk, şəfaət istəyənlərin isə müşrik olmasını iddia edən bəzi «müsəlman» qardaşların iddiaları insanda sual və təəccüb doğurur. Görəsən əldə kifayət qədər sənəd və dəlil olmasına baxmayaraq onları belə bir qənaətə gəlməyə vadar edən nə olmuşdur. Allahdan diləyimiz budur ki, bizə dinimizdə sabitqədəm olmaqda və haqq yoldan sapınmamaqda kömək olsun.

¹ Səhihi Buxari 1-ci cild 86-cı səh.

² Səhihi Müslüm 1-ci cild 130-cu səh.

Bura qədər «Həmd» surəsinin ayələrinin bir neçəsinin anlamı ilə yaxından tanış oldunuz. Növbəti fəsildə Allahın köməyi ilə son iki ayə haqda söhbət açacağıq.

HƏMD SURƏSİNİN TƏFSİRİ

SONUNCU HİSSƏ

«Bizi doğru yola yönəlt! Nemət verdiyin kəslərin yoluna! Qəzəbə düşər olanların və [haqdan] azanların yoluna yox!».
(1/6/7).

OXUNUŞ QAYDASI

Məşhur qarilərin bir çoxu «ğəyr» sözünün axırınıcı hərfini «i» saiti ilə qiraət etmişlər. Lakin Zəməkməri nəql edir ki, Peyğəmbər (s) və Ömər onu «a» saiti ilə qiraət edərdi.

Lakin bu kəlmənin sonuncu hərfinin «i» saiti ilə qiraət olunması daha düzgün nəzərə çarpır. Çünki, Peyğəmbərin (s) bu kəlməni «a» saiti ilə oxuması sübuta yetirilməyib. Əgər Peyğəmbər (s) bu qayda ilə qiraət etmiş olsaydı təbii ki, bir çoxları bunu nəql edər və hamıya bəlli olardı. Mötəbər qarilərdən bir çoxu bu qiraəti Peyğəmbərin (s) özündən nəql etmişlər. Ömər qiraətinə gəldikdə isə onu dəlil hesab edə bilmərik. Çünki, bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, məsum olmayan bir şəxsin qiraətini yalnız o zaman etibarlı hesab etmək olar ki, həmin oxunuş qaydası məşhur qiraətlərdən biri olmuş olsun. Əks təqdirdə insanın üzərindən heç bir vəzifə götürülməyir.

Məşhur qiraətlərdən biri də budur:

(Siratəlləzinə ən əmtə ələyhim ğəyriil məğzubi ələyhim vələzzallin). Bunula yanaşı Əli (ə)-la Ömər ayəni bir qədər fərqli qiraət etmələri göstərilmişdir.

(Siratə mən ən əmtə ələyhim ğəyriil məğzubi ələhyim ğəyriizzallin). Lakin bu qiraətin Əli (ə)-a aid olmaması sübuta yetirilib. Çünki, əgər ayə bu qayda ilə qiraət olunsaydı ondan sonrakı imamlar tərəfindən də bu qayda ilə qiraət olunar və həmin oxunuş təsdiqlənərdi. Həmçinin bu qiraət üsulu onların davamçıları

tərəfindən riayət olunar və mötəbər qiraət üsulu kimi tanınardı. Halbuki belə bir qiraət etimad olunması bir nəfərdən belə nəql olunduğu qeydə alınmamışdır. Və ömər in qiraəti bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz dəlilə əsasən əsaslı hesab oluna bilməz.

LÜĞƏT VƏ TƏKRİB HİSSƏLƏRİ

«Sirat» – insanı məqsədə çatdıran yola deyilir. Sirat deyildikdə mənəvi yol nəzərdə tutulur. Belə ki, el arasında deyilir: «Ehtiyac nicat yoludur», «Allaha itaət cənnət yolunun yolçusu olmaq deməkdir».

Göründüyü kimi burada «ehtiyac» və «itaət» məcazi olaraq yol adlandırılmışdır. Bununla yanaşı daha geniş mənə daşıyan «təriq» kəlməsi mənəvi yol mənasında da işlənmişdir.

İstiqaət:

«Siratəl müstəqim – düz yol». İnsanın doğru və düz yol boyu hərəkət etməsinə və yoldan sapınmamasına deyilir. «Siratəl müstəqim» o yola deyilir ki, o yolun yolçusu özünün son hədəfinə yəni əbədi nemətə və Allahın razılığını qazanmağa nail olmuş olsun. Yol boyu insan öz Allahına itaət edir və bir an da olsun Onun əmrindən boyun qaçırmır. Ondan başqa heç bir varlığı ibadətə layiq görmür və yalnız Ona ibadət edir.

Allah-taala Qurani-kərimdə buyurur:

«Sən [Quranla insanları] düz yola yönəldirsən islam dininə dəvət edib haqqa qovuşdurursan. O Allahın yoluna ki, göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı Onundur». (42/52-53).

«Bu, Rəbbinin doğru olan yoludur». (4/126).

«Şübhə yoxdur ki, Allah mənim də Rəbbim, sizin də Rəbbinizdir. Elə isə Ona ibadət edin! Budur doğru yol!» (3/51).

«Və: «Mənə ibadət edin, bu, doğru yoldur!» (36/61).

«Allah qarşısındakı əhdi [dini vəzifələrinizi, andlarınızı] yerinə yetirin. Allah bunları sizə tövsiyə etmişdir ki, bəlkə düşünüb öyüd-nəsihət qəbul edəsiniz! Bu şübhəsiz ki, mənim doğru yolumdur. Onu tutub gedin. Sizi Allahın yolundan sapındıracaq yollara uymayın». (6/15 2-153).

İbadət insanın gördüyü bütün xeyirxah işlərinə və bütün saf niyyətlərinə şamil olunur. Bunun da özünəməxsus müəyyən növü vardır. Bu səbəbdən də bəzən «sirat» kəlməsi ibadətin bütün (zahiri, batini, cismi, qəlbi) növlərinə [tək halda] və bəzən də Allaha, Peyğəmbərə, axirət gününə inam, namaz, oruc, həcc və s. şəri məsələlərə ayrı-ayrılıqda şamil olunur. Belə olduqda tək halda işlənən «sirat» kəlməsinin yerinə «səbil» kəlməsinin cəm halı yəni «subul» kəlməsi işlənir.

Qurani-kərimdə bir neçə yerdə bu mətləbə işarə olunur.

«Allah tərəfindən sizə bir nur və açıq-aydın bir kitab [Quran] gəldi. Allah öz lütfünə sığınanları onunla [Peyğəmbər və Quran vasitəsilə] əmin-amanlıq [sülh] yollarına yönəldər». (5/15-16).

«Allah bizə yollarımızı [iman, nicat, səadət yollarını göstərdiyi halda, biz nə üçün Ona təvəkkül etməməliyik». (14/12).

«Bizim uğrumuzda cihad edənləri öz yollarımıza [Bizə tərəf gətirib çıxardan behişt yollarına] qovuşduracağıq». (29/69).

«İnam» – ehsan və [birinə] bolluca nemət vermək mənasını daşıyır. Allahın tükənməz nemətlərindən bəhrənlənər o kəslərdirlər ki, nəfslərinə qalib gəlmiş və Şeytana itaət etməkdən boyun qaçırmışlar. Bu səbəbdən də onlar daimi axirət dünyası, əbədi səadət və sonsuz mənəvi nemətlərə nail olmuşlar. Hər şeydən daha önəmli olan isə onların Allahın razılığını qazana bilmələridir.

«Allahın mömin kişilərə və qadınlara [ağacları] altında çaylar olan cənnətlər və Ədn cənnətlərində gözəl məskənlər vəd buyurmuşdur. Onlar orada əbədi qalacaqlar. Allahdan olan bir razılıq isə [bunların hamısından] daha böyükdür. Bu ən böyük qurtuluş və uğurdur». (9/12).

«Qəzəb» – Azəri türkcəsində olduğu kimi qəzəb hirs mənasını daşıyır və «rəhmət» onun əks mənasını verir. Ayədə «məğzubi ələyhim» deyildikdə bütünlüklə kafirlər deyil, küfrə aludə olan və inadkarlıq edərək haqdan üz çevirən şəxslər nəzərdə tutulurlar. Qurani-kərimdə bu barədə belə deyilir:

«Lakin qəlbən küfrə razı olanlara [qəlbində könüllü surətdə küfrə yol verənlərə] Allahın qəzəbi tutar və onlar şiddətli bir əzaba düşər olacaqlar». (16/106).

«Zəlal» yolu azmaq, haqq yoldan sapınmaq mənasını verir və «hidayət» onun əks mənasını daşıyır. Yolunu azmış o kəslərdirlər ki, haqq olan hidayət yolundan uzaq düşmüş və qət etdikləri yol, onları bədbəxtliyə və əbədi əzaba sürükləmiş olsun. Lakin yolunu azmış şəxslər küfrdə qərq olaraq qəzəbə gəlmiş «məğzubi ələyhim» təbəqədən bir qədər aşağı mərhələdə yerləşirlər. Çünki, onlar süstlük göstərərək haqq yoldan sapınmalarına baxmayaraq əgər həqiqət onlara əyan olunsaydı öz inadkarlıqlarından əl çəkərdilər. Lakin «qəzəbə gəlmişlər» həqiqət günəş kimi aydın olsa belə inadkarlıq edərək ondan üz çevirərlər.

Bəzi rəvayətlərdə «məğzubi ələyhim – qəzəbə gəlmiş» deyildikdə yəhudilərin «zallin – yolunu azmışlar» deyildikdə isə məsihilərin nəzərdə tutulduğu göstərilir.

Biz kitabın əvvəlində qeyd etdik ki, Quran ayələri xüsusi olaraq müəyyən mətləbə dəlalət etmir və əksər hallarda hər hansı bir ayənin xüsusi məna daşdığını söyləmək, ümumi mənanın xüsusi nümunələrə tətbiq olunmasından irəli gəlir.

Buna «xarici nümunənin təfsiri» deyilir.

«Məğzubi ələyhim» və «zallin» barədə nəql olunmuş rəvayətlərdə bu qəbildəndir və ayənin həqiqi təfsir deyil, misdaq və nümunə təfsiridir.

HƏRƏKƏLƏR

«Gəyiril məğzubi ələyhim» cümləsi «əlləzinə ənəmtə ələyhim» cümləsinin yerinə işlənmiş və ya «əlləzinə – o kəslər ki,» üçün sifət rolunu oynayır. Onun sifət olmasına bu əsasla qəbul edə bilərik ki, Allahın nemətləri hamıya şamil olduğu kimi, Onun rəhməti də eyni qaydada hamıya şamil olunur. Lakin insanlardan bəziləri Onun nemətlərinin müqabilində şükr edir, bəziləri də bu şükrü əsla yerinə yetirmirlər.

«[Ey insanlar!] Məgər Allahın göylərdə və yerdə onları [günəşi, ayı, ulduzları və bubudları, meyvələri, bitkiləri, dənizləri, çayları və gölləri] sizə ram etdiyini [sizin istifadənizə verdiyini], aşkar [görmə, eşitmə, sağlamlıq] və gizli [əql, şüur, fəhm, elm, və s.] nemətləri sizə bolluca ehsan etdiyini görmürsünüzmü? İnsanlar

içərisində eləsi də vardır ki, nə bir elmə, nə bir doğru yol göstərən rəhbərə, nə də bir nurani [ilahi] kitaba əsaslanmadan Allah barəsində mübahisə edin». (31/20).

Deməli ilahi nemətlər hamıya bərabər bəxş olunmuşdur. Lakin insanlardan bəziləri bu nemətlərin qədrini bilib şükr edir, bəziləri isə heç nəyin qədrini bilmədən naşükürlik edilir.

Burada «ğəyri məğzubi ələyhim» cümləsinin vəsfinin nəticəsi bəlli olur. O da «ənəmtə ələyhim» cümləsinin bütün nemət verilmiş şəxslərə şamil olmasından ibarətdir. Lakin ikinci sifət onun hədəf və məfhumunu müəyyən edir və birinci dəstəyə yəni nemət verilmiş şəxslərə ilahi nemətlərin şükrünü yerinə yetirmələrinin müqabilində şamil edilir.

Beləliklə ayənin ümumi məna və məfhumu bundan ibarət olacaqdır: Namaz qılan şəxs, Allahdan onu əməli-saleh insanların yoluna hidayət etməsini istəyir. Allahın əməli-saleh bəndələri iki xüsusiyyətə malikdirlər:

1. Allah-taala onlara bol-bol nemətlər bəxş etmişdir. İkinci xüsusiyyəti isə bundan ibarətdir ki, onlar Allah tərəfindən bəxş olunmuş nemətlərdən sui istifadə etmir və azğın kəslərin yolunu seçmirlər. «Ğəyri məğzubi ələyhim vələzzallin» onlar dünya nemətlərindən bəhrələnərək, Allaha itaət edir və daim xeyirxah işlər görməyə can atırlar. Bunun nəticəsində, onlar axirət nemətlərinə də nail olurlar. Yəni həm dünya, həm də axirətdə səadət və xoşbəxtliyə nail olurlar. Bəzilərinin fikrincə «ğəyr» kəlməsi sual doğuran və mənası asanlıqla dərk olunmayan kəlmələrdəndir və başqa kəlmə ilə birləşməklə heç də müəyyənlik xüsusiyyətinə malik ola bilməz. Belə olduqda müəyyənlik olan «əlləzinə – o kəslər ki» kəlməsini də vəsf edə bilməz. Bütün bunları nəzərə alaraq deməliyik ki, bu cümlə tərkib baxımından «əlləzinə»nin sifəti deyil, bəlkə onun əvəzedici bir cümləsidir.

Bir sözlə, cümlədə qeyd olunan hər hansı bir hadisə – istər xəbər, istərsə də inşa və qeyri-xəbər – hamıya ümumilikdə şamil olunarsa, onu başqa bir cümlə ilə həm bəyan edə bilərik, həm də kimə və ya nəyə aid olduğunu göstəririk.

Məsələn deyə bilərik:

«Caəni cəmiu əhlil bələd – Şəhərin Bütün əhalisi yanıma gəldi» və ya (Əkrim cəmiə əhlil bələdi ğəyrəl fasiqi – Fasiqlərdən başqa bütün şəhər əhalisinə hörmət et və onlara məhəbbət göstər.) Göründüyü kimi hər iki cümlədə «ğəyr» kəlməsi «əhli bələd» şəhər əhalisi haqda işlənmişdir.

«Zallin» – kəlməsi «ğəyri məğzubi» cümləsinə aiddir. Və inkar əlaməti olan «la» «inkar və istisna olunanlar» mənasını verməsin deyə – inkarın təkid olunması üçün «ğəyr» kəlməsindən sonra gəlmişdir.

Ayədə hər iki dəstə ayrı-ayrılıqda inkar və istisna olunur. Çünki, «ğəyr» kəlməsi də «la» kimi inkaredici xarakter daşıyır və əksər hallarda amil və ədatların inkarı kimi işlənir.

Aşağıdakı cümlələrə diqqət yetirin:

(Calis rəculən ğəyri fasiqin və la səyyiul xulq – Elə bir şəxs ilə ünsiyyətdə ol ki, fasiq və pis əxlaqa malik olmasın.)

(Ubudullahə biğəyri kəsli və la mələl – Allaha yorulmadan və süstlük göstərmədən ibadət et!)

Göründüyü kimi hər iki cümlədə «ğəyr» inkar mənasında işlənmişdir. Lakin bəzi müasir dilçilər bu kəlmənin inkar mənasında işlənməsinin qəti əleyhinə olduqlarını bildirmişlər. Bu səbəbdən də onu bir qədər fərqli olaraq mənalandırmağa məcbur olmuşlar. Özlərin böyük bir cəncələ düşər etmiş və nəticədə qənaətbəxş bir söz deyə bilməyəcəklərini gördükdə səhvlərini etiraf etmişlər.

Təfsir:

İnsanların iman gətirərək Allaha tabe və təslim olmaları və yalnız Ondan kömək diləmələrinə əmr olunduqdan sonra bu son iki ayədə onların Allah tərəfindən haqq yola hidayət olunmalarına işarə olunur.

Surə Allaha şükr və səna etmək və Onun layiq olduğu adlarla vəsf olunması ilə başlayır. Son ayələrdə isə insanların Allahdan onları haqq yola hidayət etməsi haqda söhbət açılır. Və bu ayələrin arasında Allah-taala (İyyakə nəbudu və iyyakə nəstəyin – **yalnız Sənə ibadət edir və yalnız Səndən kömək diləyirik**) ayəsini nazil edir. Bu cümlə əslində Allahı vəsf edən ilk ayələrin nəticəsi,

ibadətın yalnız Allaha aid olduğunu bəyan edən əsas meyar və Allahdan kömək və yardım istəməyin müqəddiməsini təşkil edir. Çünki, ibadətə layiq olan yeganə varlıq Allahın özü və bütün üstün xüsusiyyətlərə malik olduğu üçün hər növ şükr və sənaya layiq olan Onun müqəddəs zatıdır. Allahdan başqa bütün varlıqlar isə nə ibadətə, nə də şükr və sənaya layiqdirlər. Kömək və ibadət yalnız Allaha aid olduğu üçün, insan hidayət tapmaq üçün məhz Onun dərğahına üz tutur və Ondan başqa kimsədən kömək gözləmir. Sünnü və Şiə mənbələrində nəql olmuş rəvayətlərdə göstərilir ki, Allah-taala bu surəni özü ilə insanlar arasında iki hissəyə bölmüşdür. İnsan (Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin – **Şükr olsun ələmlərin Rəbbinə**) dedikdə Allah-taala buyarar: Bəndəm mənə şükr və sənə edir (İhdinəssiratəl mustəqim – **bizi doğru yola yönəlt**) dedikdə isə Allah-taala buyurur: Bu mənim bəndəm üçündür. Hər nə istərsə ona verəcəyəm.¹

Bir qədər əvvəl bizə məlum oldu ki, insan hər hansı bir fikri və ya işi həyata keçirmək üçün bu üç yolda birini seçir.

1. Allahın bəşəriyyətin ixtiyarına qoyduğu haqq yolu. Bu yolu Allahın hidayət etdiyi şəxslər seçilər.

2. Yolunu azan və haqdan uzaq düşən şəxslərin yolu.

3. Allahın qəzəbinə gələnlərin (məğzubi ələyhim) yolu.

Birinci yol bəşəriyyəti səadətə, əbədi və xoşbəxt həyata hidayət edən haqq yoludur. Bu ayələrdə haqq yolunun yolçularının başqalarından nə kimi xüsusiyyətlərlə fərqləndikləri və onların hər birinin hansı müsbət və mənfəi sifətlərə malik olduqları göstərilir.

Ayələrdə işarə olunan, bəşəriyyətin öz həyatında seçdiyi yolların xülasəsi bundan ibarətdir. Allah-taala bu ayələri nazil etməklə bəşəriyyəti qarşısında yalnız iki yolun haqqı-batilin olmasından ağıah etmək istəmişdir. Belə ki, haqq yoldan uzaq düşənlər ya yolunu azar, ya da Allahın qəzəbinə gələrlər.

Allahdan diləyimiz budur ki, bizləri haqqa hidayət edib özünün əməli-saleh bəndələrindən qərar versin.

¹ Uyun Əxbarurrza 1317 h.ş.

HİDAYƏT

Sual: «İhdinəssiratəl mustəqim» ayəsinin təfsirində deyirlər.

Hidayət olmasını istəyən hər bir şəxs bunu Allahdan diləmək üçün haqq yolda olmalıdır. Təkallahlı və özü hidayət olmuş bir müsəlman haqq yolda qədəm qoyduğu bir halda nə üçün namaz qılarkən (İhdinəssiratəl mustəqim) ayəsinə dəfələrlə təkrar etməklə Allahdan haqqa hidayət olmasını diləməlidir? İnsanın arzu etdiyi bir şeyə malik olduğu halda onu bir daha Allahdan diləməsi nə qədər düzgündür?!

Cavablar:

Haqqa hidayət olmuş namaz qılan [və dinin digər göstərişlərini yerinə yetirən] hər bir şəxs Allahdan bu yolda sabit qədəm qalmasını və gələcəkdə də bu yoldan uzaq düşməməsini diləyir. Başqa sözlə desək o, Allahdan ona bəxş etdiyi bu nemətin həmişəlik olaraq ixtiyarında qalmasını və təkallahlıq haqq yolundan bir an da olsun sapınmamağa qoymamasını istəyir.

2. Buradan məqsəd insanın gördüyü xeyirxah işlərin müqabilində qazandığı savab və mükafatlarıdır. Buna əsasən ayənin təfsirində deyə bilərik ki, namaz qılan şəxs Allaha müraciət edərək deyir: İlahi! Xeyirxah işlərimin müqabilində – insanları behiştə aparan yolu – mənə bəxş et.

3. Bəlkə də buradan məqsəd hidayətin daha da artırılmasıdır. Belə ki, insan hidayət olduqdan sonra bu yolda irəliləyə də bilər, geriləyə də bilər. Bu səbəbdən də o, Allahdan hidayətinin daha da artırılmasını və daha kamil mərhələyə ucalmağını diləyir.

4. [Müəllifin cavabı] verilən cavablarla ayənin hətta zahiri mənası arasında heç bir oxşarlıq nəzərə çarpmır. Çünki, ayənin zahiri mənası Allahdan hidayət olunmasını istəməsinə dəlalət edir. Və bu ayədə hidayətin müxtəlif mərhələlərinə dəlalət edir.

HİDAYƏTİN MƏRHƏLƏ VƏ DƏRƏCƏLƏRİ

Bu barədə verilən ən doğru və düzgün cavab bundan ibarətdir: Namaz qılan şəxs, ibadətdə ikən Allahdan ona nəsib olmayan hidayət yolunu bəxş etməsini diləyir.

İzah:

İlahi hidayət iki hissəyə bölünür: Ümumiyyətə və müəyyən şəxslərə şamil olan hidayət. Ümumiyyətə şamil olan hidayət bəzən təkvini və bəzən də təşrii olur.

1. Ümumiyyətə şamil olan təkvini hidayət;

Allah-taala bütün varlıqların – istər canlılar [nəbatat və heyvanlar aləmi] istərsə də cansızlar – təbiətində elə bir hiss yaratmışdır ki, onlar öz meyl və ixtiyarları ilə inkişafa, daha dəqiq desək, kamala doğru hərəkət edirlər.

Nəbatat aləminə diqqət yetirsək görürük ki, onlar elə bir istiqamətdə inkişafa doğru hərəkət edirlər ki, qarşılarında heç bir mane olmayır. Nəbatat aləmi ilə yanaşı, heyvanat aləmi də təkvini hidayətə malikdirlər. Belə ki, onlar hətta öz düşmənlərini ayırır və onlardan qorunmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirlər. Məsələn, siçan pişikdən qorxur, qoyundan isə yox. Bal arısı və qarışqalar təkvini hidayət hissi ilə ictimai həyat tərzini qurur, yuvanın qurulmasında və azuqə ehtiyatının ödənilməsində müştərək həyat tərzini sürürlər.

Məhz təkvini hidayət hissi ilə yeni doğulmuş uşaqı süd əmmək üçün ananın döşünü axtarır.

Taha surəsinin 50-ci ayəsində Allah-taala Musa (ə)-in dilindən təkvini hidayətə işarə edərək buyurur:

«Musa belə cavab verdi: «Rəbbimiz hər şeyə öz surətini və şəklini verən, sonra da ona doğru yol göstərən Allahdır». (20/50).

2. Ümumiyyətə şamil olan təkvini hidayət.

Təşrii hidayət Allahın bəşəriyyətə peyğəmbər və onların vasitəsilə səmavi kitabların göndərilməsinə deyilir. Peyğəmbərlər bəşəriyyəti haqq yola hidayət edir və həqiqətən Allah tərəfindən peyğəmbərliyə təyin olunduqlarını gətirdikləri kitablar və Allahın onlara bəxş etdiyi möcüzələrlə sübut etməyə çalışırdılar. Əql və şüura malik olan insan isə haqla batili ayırd etməkdə və hansı yolu seçməkdə öz ixtiyarına buraxılmışdır. Onlardan bəziləri haqq yolunu seçir, bəziləri isə peyğəmbərlərin öyüd-nəsihətlərindən üz çevirərək haqq yolundun uzaq düşürlər. Dəhr surəsinin 3-cü ayəsində bu barədə deyilir:

«Biz ona haqq yolu göstərdik, istər [nemətlərimizə] minnətdar olsun, istər nankor [bu onun öz işidir]». (16/3).

Bəzən də fitri hidayət ümumiyyətə deyil, yalnız müəyyən şəxslərə şamil olur. Allah-taala onları insaniyyətin son mərhələsi olan kamala çatmaları üçün batinən saflaşdırır və qarşılarında olan mərhələləri qət etmək üçün ilk lazımı şəraitlər yaradır. Və əgər Allah tərəfindən onlara qarşı belə bir diqqət olunmasaydı sözsüz ki, haqq yoldan uzaq düşər və böyük bədbəxtçiliklərlə üzləşərdilər. Qurani-kərimdə bu mətləbə dəfələrlə işarə olunmuşdur.

«Allah insanların bir qismini doğru yola yönəltdi, onlardan bir qismi isə [haqq yoldan] azmağa layiq görüldü». (7/130).

«De ki: Tutarlı dəlil ancaq Allaha məxsusdur. Əgər O istəsəydi, sizin hamınızı doğru yola yönəldərdi». (6/149).

«[Ya Məhəmməd!] İnsanları doğru yola yönəltmək sənin borcun deyildir. [Sənin vəzifən ancaq onları haqq yola dəvət etməkdir]. Allah kimi istərsə, onu doğru yola istiqamətləndirər». (2/272).

«Həqiqətən Allah zalim tayfanı doğru yola salmaz!» (4/144).

Allah istədiyini düz yola yönəldər». (2/213).

«[Ya Məhəmməd!] Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən. Lakin Allah dilədiyini doğru yola salar». (27/56).

«Bizim uğrumuzda cihad edənləri öz yollarımıza [Bizə tərəf gətirib çıxardan behişt yollarına] qovuşduracağıq». (29/69).

«Allah istədiyini yolundan döndərər, istədiyini də doğru yola yönəldər. O, yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir». (14/4).

NƏTİCƏ

Hidayətin mənası və neçə hissədən ibarət olduğu bəlli olmaqla ayənin hansı mənə daşdığı da artıq məlum olur. Belə ki, namaz qılarkən insan ilk növbədə Allahın ona fitri və şəri hidayət nemətini bəxş etdiyinə iqrar və etiraf edir və daha sonra Allahdan, bəndələrinin çox az bir hissəsinə bəxş etdiyi xas fitri hidayəti ona bəxş etməsini diləyir.

Demək, insanın təbiətində itaətsizlik və üsyankarlıq kimi mənfi xüsusiyyətlər olduğu üçün o, bir anda olsun özünə arxayın

olmamalı və daim Allaha sığınaraq Ondan haqq yola yönəltməsini diləməlidir ki, qarşısına maneələr çıxmadan son hədəfə, yəni kamala çata bilsin.

ON YEDDİNCİ FƏSİL

ƏLAVƏ VƏ HAŞİYƏLƏR

1. Mütə hədisinin təhrifi;
2. Məhəmməd Əbduhun üç dəfə təlaq vermə barəsində irəli sürdüyü nəzəriyyə;
3. Razinin «Şiə» məzhəbinə qarşı yaxdığı iftira;
4. Allahın, məxluqatı yaratmaq istəməsinə dair nəql olunmuş hədislər;
5. Tale və aqibət üçün edilən duaların təsiri haqda nəql olunmuş hədislər;
6. Bismillah... ayəsi ətrafında aparılan fikir mübadilələri;
7. Yaradılışın başlanması haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər;
8. Bismillah... ayəsinin Quranın bir hissəsi olub-olmadığı haqda nəql olunmuş hədislər;
9. Müaviyənin namaz qılarkən Bismillah... ayəsini deməyi unutmaması;
10. Namazda Bismillah... ayəsinin oxunması;
11. Qəbirlərin ziyarət olunması haqda nəql olunmuş hədislər;
12. Alusinin «Şiə» məzhəbinə vurduğu töhmət;
13. Müəllifin, Hicaz alimlərinin biri ilə apardığı elmi mübahisə;
14. İmam Hüseyin (ə)-in türbətinin fəziləti;
15. Səcdə ayəsinin anlamı (izahı);
16. İblisin, Allah-taala ilə söhbəti;
17. İslam, iki şəhadət verməklə qəbul olunur;
18. İbadətdən məqsəd və onun növləri;
19. Əmrin bəynə əmreyn məsələsi;
20. Şəfaət hədisini nəql edən mənbələr.

MÜTƏ HƏDİSİNİN TƏHRİFİ

Mütə hədisi Peyğəmbərdən (s), İbni Məsud tərəfindən bu məzmununda nəql olunmuşdur.

Döyüslərdən birində Peyğəmbərin (s) yanında idik. Qadınlarımız bizimlə olmadıqları üçün Peyğəmbərin (s) yanına gəlib dedik: Ya Rəsuləllah! İcazə verirsinizmi özümüzü axta edək? O, bunu bizə qadağan edib ətraf məntəqələrdəki dul qadınlara mehriyyə olaraq paltar verərək müvəqqəti evlənməyimizi əmr etdi.

Sonra Abdullah ibni Məsud müsəlmanların qərərgahına gəlib Peyğəmbərin (s) verdiyi yeni hökmü onlara elan etdi. Ey mömin qardaşlarım! Allahın sizə halal etdiyi şeyləri özünüzə haram etməyin və başqalarının namusuna təcavüz etməyin. Çünki, Allah təcavüz edənləri sevməz.

Alim, mühəddis və müfəssirlərin bir çoxu bu hədisi Səhih Buxaridən yuxarıdakı ifadələrlə nəql etmişlər. Lakin, Səhih Buxarinin hal-hazırkı nüsxələrində bu rəvayət bir qədər fərqli ifadələrlə nəql olunmuşdur.

1) Mütə ilə müxalif olan şəxslər İbni Məsudu Buxarinin istinad etdiyi mühəddislər sırasından ixtisara salmışlar. Çünki, onlar çox gözəl bilirlər ki, İbni Məsud mütəni qəbul etmiş və bu hökmün tərəfdarlarından biri olmuşdur. Belə ki, rəvayətin nəql olunmasında onun adının çəkilməsi, rəvayətdə nəql olunan nikahdan «müvəqqəti evlənmənin» nəzərdə tutulduğunu və bunun tamamilə qanuni olduğunu sübuta yetirir.

2) Onlar rəvayətin sonunda istifadə olunan «ila əcəlin musəmma» ifadəsinin ixtisara salmaqla rəvayətin məzmununda dəyişiklik aparmağı belə özlərinə rəva bilmişlər. Çünki, məhz bu ifadəylə nikahın müvəqqəti olduğu oxucuya bəlli olur. Belə ki, hədisi şərh edən mühəddislər «ila əcəlin» ifadəsinin bu mənada təfsir etmişlər. Onların fikrincə döyüş zamanı Peyğəmbərin (s) müsəlmanlara nikah əmrini verdiyi zaman daimi evlənməni deyil, məhz mütəni nəzərdə tutmuşdur. Və müsəlmanların «ləysə məəna nisa – qadınlar bizimlə deyillər» demələri bir daha bu mətləbi sübuta yetirir. Çünki, «qadınlar» dedikdə onlar hər hansı bir qadını deyil, öz daimi

qadınlarını nəzərdə tutmuşlar. Və əgər orada heç bir qadın olmasaydı, Peyğəmbərin (s) müsəlmanların evlənmələrinə icazə verməsi heç bir məfhum kəsb etməzdi.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu ifadə bəzi rəvayətlərdə «ləysə ləna nisaən» mənsubiyyət bildirən «lə» şəkilçisi ilə qeyd olunmuşdur. (Yəni qadınlarımız bizimlə deyillər).

Apardığımız kiçik araşdırmadan belə məlum olur ki, müsəlmanlar daimi nikahla olan qadınlarını özləri ilə döyüşə aparmamış və Peyğəmbər (s) onların günaha düşər olmaları üçün müvəqqəti evlənməni onlara əmr etmişdir.

Mütə hökmünə dəlalət edən rəvayətlər olduqca çox və mötəbər olduğu üçün bu hökmə qarşı müxalif mövqe tutanlar belə, onu qətiyyətlə inkar edə bilməmişlər. Bu səbəbdən də başqa bir bəhanəyə əl ataraq bu hökmün sonralar nəql olunmuş digər rəvayətlərdə verilən yeni hökümlərlə nəsx olunduğunu iddia etmişlər. Lakin irəli sürüdükləri bu nəzəriyyə də onlar üçün bir o qədər də səmərəli olmamışdır. Belə ki, irəli sürülən yeni nəzəriyyə sübuta yetirilməməklə yanaşı, «mütə» hökmünə də heç bir xələl gətirə bilməmişdir.

Bu səbəbdən də rəvayətlərin məzmununda təhrif və dəyişikliklər aparmaq onların son ümidinə çevrilmişdir. Allah-taaladan diləyimiz budur ki, onların qərəzli niyyətlərinin kökünü kəsib onları bu işdə uğur qazanmaqdan məhrum etsin.

Lakin bəzi mühəddis və müfəssirlər «mütə» hədisini Səhih Buxaridən təhrifə yol vermədən öz kitablarında olduğu kimi nəql etmişlər.

1. Biyhəqi – «Sünən Biyhəqi» 8-ci cild 200-ci səh. Heydərabad çapı.
2. Süyuti – «Süyutinin təfsiri» 3-cü cild 207-ci səh. Misrin Məyməniyyə çapxanası.
3. Zeyləi – «Nəsburayə» 3-cü cild 180-cı səh. Darut-təlif çapxanası.
4. İbni Teymiyyə – «Muntəqa» 2-ci cild 517-ci səh. Hicaz çapı.
5. İbni Qəyyim – «Zadul məəd» 2-ci cild 16-cı səh. Məhəmmədəli çapxanası.

6. Qənuçi – (Rovzətul nədiyyə) 2-ci cild 16-cı səh. Muniriyyə çapxanası.

7. Məhəmməd ibni Süleyman – «Cəmul fəvaid» 1-ci cild 589-cu səh. Darut təlif çapxanası.

8. Əhməd ibni Hənbəl – «Musnəd» 1-ci cild 430-cu səh.

9. Qurtəbinin təfsiri 5-ci cild 130-cu səh.

10. İbni Kəsirin təfsiri, 2-ci cild 87-ci səh.

11. Əhkamul-Quran 2-ci cild 184-cü səh.

12. Hazəmi – «Əl-etibar» 179-cu səh.

Mütə hədisi yuxarıda qeyd olunan mənbələrlə yanaşı, ibni Hatəm Bəstinin «Səhih ibni Hatəm» adlı kitabında və digər mənbələrdə də nəql olunmuşdur.

MƏHƏMMƏD ƏBDUHUN ÜÇ DƏFƏ TƏLAQ VERİLMƏSİNƏ DAİR İRƏLİ SÜRDÜYÜ NƏZƏRİYYƏ

Şeyx Məhəmməd Əbdi deyir: Əgər qadına bir dəfə, ya üç dəfə talaq verilərsə, daha dəqiq desək, bir dəfəyə üç dəfə talaq hökmü oxunarsa və ya talaq üç dəfə verməklə müəyyənləşdirilərsə, onların hamısı yalnız bir talaq hesab olunur. Əbdüh şiə məzhəbinin istisna etdiyi bu əqidəni qəbul etməklə onu əsaslı dəlillərlə sübuta yetirməyə çalışır. O deyir: Bundan məqsəd heç də nəzər sahibi olmayan və başqalarından təqlid edən şəxslərlə mübahisə etmək və onların haqsız olduqlarını üzə çıxarmaq deyildir. Və eyni zamanda qaziləri öz fikirlərindən döndərib üç talaq hökmünə fitva vermələrini vadar etmək istəmirik. Çünki, onlar həqiqətin nədən ibarət olduğunu və hədis kitablarında bu məzmununda nəql olunmuş rəvayətlərin onların irəli sürdükləri nəzəriyyələrlə tamamilə ziddiyyət təşkil etdiyini çox gözəl dərk edirlər. Lakin bütün bunlarla yanaşı lazımı araşdırmalar aparmadan Quran və Peyğəmbərin (s) buyuruqlarına deyil, öz yazdıqları kitablara istinad etmişlər.

Müəllif:

Kaş Məhəmməd Əbdüh müvəqqəti evlənmə barəsində də bu sözləri deyib həqiqəti bəyan edəydi. Çünki, mütə də «üç talaq» hökmü kimi sabitdir və onun nəsx olunması tamamilə əsassızdır.

Bir sözlə mütənin haram olduğunu iddia edən şəxslər Qurana qarşı etinasızlıq və özlərinin təlif etdikləri qərəzli kitablara istinad etməkdən savayı heç bir məqsəd güdməyirlər.

RAZİNİN ŞİƏ MƏZHƏBİNƏ QARŞI YAXDIĞI İFTİRA

Heç bir araşdırma aparmadan şiə məzhəbi haqda fikir irəli sürən şəxslərdən biri də Fəxri Razidir. O, «Yəmhullahə ma yəşa və yusbitu...» ayəsini təfsir edərkən yazır: Rafizilər (şiələr) «Bədanı» Allah-taala üçün mümkün hesab edirlər. Bəda isə ilahi hər şeyə əhatə olmasına, lakin bütün işlərin bunun əksinə olaraq həyata keçməsinə deyilir.

Razinin fikrincə şiələr «Bəda» məsələsini qəbul etməklə cəhalət kimi mənfi xüsusiyyəti Allah-taalaya aid etmişlər.

İlahi! Sən özün şahidsən ki, şiələr haqda deyilən bu əsassız sözlər iftiradan savayı bir şey deyildir!

O, kitablarının birində Süleyman ibni Cəridən nəql etdiyi rəvayətdə şiə məzhəbinə qarşı nalayiq ifadələrdən istifadə etmiş və heç bir əsası olmayan böhtan və iftiralara əl atmışdı. Onun şiə məzhəbinə vurduğu təhmətlər bir növ bəzi məsihilərin Peyğəmbər (s) haqda söylədikləri təhqiramiz iftiralara bənzəyir. Lakin tezliklə haqq-ədalət öz yerini tapacaq və haqqa dön geydirən qərəzli mövqə tutan təəssübkeş insanlar öz layiqli cəzalarına çatacaqlar.

ALLAHIN MƏXLUQATI YARATMAQ İSTƏMƏSİNƏ DAİR NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR

Mərhum Şeyx Səduq özünün «Təhid və məanil əxbar» adlı kitabında imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: «Və qalət yəhudu yədullahi məğlulətun – **Yəhudilər dedilər: «Allahın əli bağlıdır».** Yəhudilər belə bir yanlış əqidəyə malik olduqları üçün Allah-taala yaratdığı məxluqata nə bir şeyi əlavə edir, nə də ondan nə isə azaldaraq ixtisara salır.

Allah-taala bu ayəni nazil etməklə onların söylədiklərini tamamilə alt-üst etdi.

«Bu dedikləri sözə görə onların öz əlləri bağlandı və lənətə gəldilər. [Və ya bu dedikləri sözə görə onların öz əlləri bağlansın

və lənətə gəlsinlər!] Xeyr! Allahın əlləri açıqdır [O, kərim və səxavətlidir], istədiyi kimi lütf və ehsan edər». (Maidə-64).

Məgər Allah-taalanın bu barədə buyurduğunu eşitməsinizmi?

«Allah [həmin kitabdan] istədiyi şeyi məhv edər, istədiyini də sabit saxlayar. [Bəndələrinə aid hər hansı bir hökmü ləğv edib başqası ilə dəyişər və ya onu olduğu kimi saxlayar]. Kitabın əsli [lövhi məhfuz] Onun yanındadır». (Rəd-39).

Bu rəvayəti Əyaşi də, Yəqub ibni Şueybdən və o da Həməddan nəql etmişdir. Əllamə Məclisi bu məzmununda nəql olunmuş bütün rəvayətləri özünün «Biharul Ənvar» adlı kitabında nəql etmişdir.

TALE VƏ AQBƏT ÜÇÜN EDİLƏN DUALARIN TƏSİRİ HAQQINDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR

Süleyman adlı ravilərdən biri deyir: Peyğəmbər (s) buyurur: «İlahi qəza və qədəri əvəz edəcək yeganə şey varsa, o da duadır. İnsan ömrünü də uzadan yeganə şey varsa, o da başqalarına əl tutub xeyirxahlıq etməkdir.»

Termizi bu rəvayəti özünün «Sünən» kitabında nəql edib.

Səuban, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: «İnsan ömrünü uzadan yeganə şey varsa, başqalarına xeyirxahlaq edib əl tutmaqdır və ilahi qəza və qədəri əvəz edəcək yeganə şey varsa o da duadır. İnsanı ilahi nemətlərdən məhrum edən onun günahları və xoşagəlməz əməlləridir.»

Bu rəvayəti İbni Macə özünün «Sünən» və Hakim «Mustədrək» və Əhməd ibni Hənbəl «Müsnəd» adlı kitablarında nəql etmişlər.

Hakim və Zəhəbi hədisi nəql etdikdən sonra onun mötəbər olduğuna dair öz nəzərlərini bildirmişlər. Bu haqda ətraflı məlumat əldə etmək üçün təlif olunmuş digər hədis kitablarına da müraciət edə bilərsiniz.

BİSMİLLAH AYƏSİ ƏTRAFINDA APARILAN FİKİR MÜBADİLƏLƏRİ

Bismillah... ayəsini ədəbi baxımdan izah edərkən qeyd etdik ki, «ism» kəlməsinin «Allah» kəlməsinə əlavə olması mənəvi xarakter daşıyır. Və «Allah» kəlməsi ayədə özünün əsl mənasında

işlənmişdir. Belə bir halda deməli ki, «ism» kəlməsi ayədə bütün ilahi adlara şamil olmaq mənasında işlənmişdir. Demək, «Bismillah» kəlməsini dedikdə, ilahi adların ümumi məfhumunu nəzərdə tutmalıyıq və belə olduqda adın xarici misdaqına da işarə etmiş oluruq. Çünki, «Allah» adı Onun adlarının ən böyük xarici misdaqıdır. Demək ümumi məfhum ilə Allahın adını daha tez və daha yaxşı tətbiq etmək olur və «ism» kəlməsini deməklə iqrar edən və onu dinləyən şəxsin zəhnində Allah-taalanın digər adlarından daha tez canlanır. Beləliklə Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş hədisin mənası daha da açıqlanır. Hədisdə deyilir:

«Bismillah, Allah-taalanın böyük adlarına (ismi-əzəm) bəbəyin gözün ağına yaxın olmasından daha yaxındır.»

Bismillahın, ismi-əzəmə olan yaxınlığı kamil və zati yaxınlıqdır. Bəbəyin gözün ağına olan yaxınlığı isə məsafə baxımından olan yaxınlıqdır. Və təbii ki, zati yaxınlıq, məsafə və məkan baxımından olan yaxınlıqlardan daha əhəmiyyətli və daha güclüdür.

YARADILIŞIN BAŞLANMASI HAQDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİS VƏ RƏVAYƏTLƏR

Peyğəmbər (s) buyurur: Allah-taala **məxluqatı yaradarkən hər şeydən əvvəl mənim nurumu xəlq etdi.»**¹

Məhəmməd ibni Sənam deyir: İmam Cavad (ə)-ın yanında idik, üzünü mənə tutub dedi: «Ey Məhəmməd bil ki, Allah hər zaman tək olmuş və heç vaxt Onun şəriki [Onun kimi başqa bir varlıq] olmamışdır. Sonra O, Məhəmmədin (s), Əli və Fatimənin (ə) nurunu xəlq etdi və onlar min il beləcə (nur olaraq) qaldılar.»²

BİSMİLLAH AYƏSİNİN QURANIN BİR HİSSƏSİ OLUB- OLMAMASI HAQDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR

Biyhəqi Ummi Sələmədən nəql etdiyi hədisdə deyir: «Peyğəmbər (s) namaz qılarkən Bismillah... ayəsini oxuyar və onu müstəqil ayə hesab edərdi.»

¹ *Biharul-ənvar 1-ci cild 33-cü səh.*

² *Üsuli-Kafi 1-ci cild, 239-cu səh. Vafi 2-ci cild 155-ci səh.*

Hakim bu rəvayəti özünün «Mustədrək» adlı kitabında nəql etdikdən sonra yazır: Buxari və Müslüm bu rəvayəti səhih hədislər sırasında nəql etmişlər.

Biyhəqi Əbdül-xəyrdən nəql etdiyi hədisdə deyir: «Əli (ə), Peyğəmbərdən (s) «Səbə məsani» haqda soruşduqda cavabında buyurur: «Səbə məsani» «Fatihə» surəsinə deyilir. Dedilər: Ya Rəsuləllah! Fatihə surəsi yeddi yox, altı ayədən ibarətdir. Peyğəmbər (s) buyurdu: Bismillah... ayəsi də onun ayələrindən biridir. Bu rəvayəti Biyhəqi, Əbu Hüreyrədən də nəql etmişdir. O, Əbu Hüreyrədən nəql etdiyi başqa bir hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) buyurur: «Həmd» surəsi altı ayədən ibarətdir və onun ayələrindən biri də Bismillah... ayəsidir.

Biyhəqi İbni Abbasdan nəql etdiyi hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) Həmd surəsini hər zaman Bismillah ayəsi ilə başlayardı. Bu rəvayəti Termizi də özünün «Səhih» adlı hədis kitabında nəql edir.

Biyhəqi İbni Ömərdən nəql edir ki, o hər zaman namaza başlayarkən təkbir dedikdən sonra (yəni niyyət edib Allahu Əkbər dedikdən sonra) Həmd surəsini Bismillah... ayəsi ilə başlayar və onu sona kimi oxuyardı. Həmd surəsindən sonra yenidən «Bismillah...» deyərdi. Və bunu belə izah edərdi ki, əgər «Bismillah...» demək lazım olmasaydı, Qurana yazılmazdı.

Bu məzmununda nəql olunmuş digər hədislər Biyhəqinin «Sünən» və bir çox başqa hədis kitablarında da nəql olunmuşdur. Əlavə məlumat əldə etmək istəyənlər bu kitablara müraciət edə bilərlər.

Həmçinin «Kənzul-ummal»da Sələbi nəql etdiyi hədisdə deyir: Əli (ə) namaz qılarkən oxuduğu bütün surələri «Bismillah...» ayəsi ilə başlayardı (oxuyardı). Bu haqda soruşduqda buyurardı: «Bu ayəni bütün surələrin əvvəlində oxumayan şəxslər həməni surəni ixtisara salmış olur.»

«Bismillah...» ayəsi «Səbə məsanini» daha da mükəmməl edir. Yəni «Bismillah...» ayəsi ilə yeddi ayədən ibarət olan Həmd surəsi daha da mükəmməl olaraq «Səbə məsani» adlanmağa başlayır.¹

¹ Kənzul-ummal 2-ci cild, 190-cı səh

MÜAVİYƏNİN NAMAZ QILARKƏN BİSMİLLAH AYƏSİNİ UNUTMASI

Biyhəqi, Malik ibni Ənəsdən nəql etdiyi hədisdə deyir: «Müaviyə Mədinədə namaz qılarkən Həmd surəsini «Bismillah...» ayəsi ilə oxudu, sonrakı surələrdə «Bismillah...» ayəsini qiraət etmədi. Surəni oxuduqdan sonra təkbir deməyib səcdə etdi və beləliklə namazı başa vurdu. Namaz sona çatdıqdan sonra onun arxasında namaz qılan onlarla mühacir Müaviyəyə etiraz edərək dedilər: «Bismillah...» deməyi unuttun, yoxsa namazı ixtisara saldın?! Müsəlmanların bu etirazından sonra Müaviyə sonrakı namazlarda oxuduğu hər surədən əvvəl «Bismillah...» ayəsini oxuyur və səcdəyə gedərkən təkbir (Allahu Əkbər) deyirdi.¹

Bu rəvayəti Biyhəqi başqa bir yerdə bir qədər fərqli olaraq nəql edir. Rəvayətdə deyilir: «Müaviyə nə Həmd, nə də sonrakı surələri «Bismillah...» ayəsi ilə oxudu. Mühacirlərlə yanaşı namazda iştirak edən Ənsar da Müaviyəyə etiraz etdi». Bu rəvayəti Hakim də öz kitabında nəql edir və sonra deyir: «Buxari və Müslüm bu rəvayəti səhih hədislər sırasına daxil etmişlər».

BİSMİLLAH AYƏSİNİN NAMAZDA OXUNMASI

Bu məzmununda nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdən belə məlum olur ki, Peyğəmbər (s) «Bismillah...» ayəsini Quranın bütün surələrindən əvvəl oxumuş və buna böyük əhəmiyyət vermişdir. Biz bu rəvayətlərdən bir neçəsinə bir qədər əvvəl işarə etdik. Qətadə, Malik ibni Ənəsdən nəql etdiyi hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) Həmd surəsini mədd ilə (bir qədər uzadaraq) «Bismillahir-rəhmanir-rəhim» ayəsi ilə başlayardı. O, həm «Bismillah» həm «Rəhman» həm də «Rəhim» kəlmələrini bir qədər uzadaraq (məddə ilə) oxuyardı.

Şərik, Ənəsdən nəql etdiyi hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) «Bismillah...» ayəsini ucadan oxuyardı.

¹ Sünəni Biyhəri 2-ci cild, 49-cu səh.

Hakim bu rəvayəti nəql etdikdən sonra deyir: Bu hədisi nəql edən ravilər tamamilə etimad olunası kəslərdir.

Əsqəlani deyir: Muəmmər ibni Süleymanın arxasında sübh və məğrib namazlarını qıldım. O, Həmd surəsindən əvvəl və sonra «Bismillah...» ayəsini ucadan oxuyar və deyərdi: Namaz qılarkən hər zaman atama iqtida edərdim. Atam da deyərdi ki, əksər hallarda Ənəsin camaat namazlarında iştirak edərdim. Və o da daim Peyğəmbərin (s) camaat namazlarında iştirak etdiyini deyərdi. Onlar hamılıqla namaz qılarkən bütün surələrdən əvvəl «Bismillah...» ayəsini oxuyardılar.

Hakim deyir: Bu hədisi nəql edən ravilər tamamilə etimad olunası kəslərdilər.

Əbu Nəamə, Ənəsdən nəql etdiyi hədisdə deyir: İstər Peyğəmbər (s), istər Əbu Bəkr, istərsə də Ömər «Bismillah...» ayəsini ucadan oxumazdılar.

Müəllif:

Nəql olunmuş rəvayətlərdən belə məlum olur ki, Peyğəmbər (s) qıldığı bütün gündəlik namazlarında «Bismillah...» ayəsini oxumuş və bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişdir. Lakin Ənəsin «Peyğəmbər (s) namaz qılarkən «Bismillah...» ayəsini oxumazdı» nəql etdiyi rəvayətdən başqa bir məna əldə etməliyik. Bəlkə də o bunu deməkdə Peyğəmbərin (s) «Bismillah...» ayəsini ucadan oxumamasını nəzərdə tutmuşdur.

Belə ki, nəql olunmuş sonuncu rəvayəti bunun üçün dəlil hesab edə bilərik. O deyir: Peyğəmbər (s), «Bismillah...» ayəsini ucadan oxumazdı...

Ənəsin nəql etdiyi rəvayətdə «Peyğəmbər (s) Bismillah... ayəsini oxumazdı yox, Peyğəmbər (s), Bismillah... ayəsini ucadan oxumazdı» deməsini bu məsələyə dair ikinci bir dəlil hesab edə bilərik.

Onun özündən nəql olunmuş başqa bir rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbər (s) bizimlə namaz qılarkən onun Bismillah... deməsini eşitməzdik.»

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Ənəsin nəql etdiyi rəvayətlər arasında heç bir ziddiyyət mövcud deyildir.

Müslimin nəql etdiyi: İstər «Peyğəmbər (s), istər Əbu Bəkr, istərsə də Ömər namaz qılarkən Həmd surəsinin nə əvvəlində və nə də sonunda Bismillah... ayəsini oxumazdı» rəvayətinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, rəvayət Vəlid ibni Müslim Təriş tərəfindən nəql olunmuşdur. Və onun kimliyi və etimad olunub-olunmaması mühəddislər arasında sual doğuran məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Belə ki, «Təhzibut-təhzibdə» deyilir: Alimlərin bəzilərinin fikrincə Vəlid ibni Müslim səhvə çox yol verər və hədis nəql edərkən hədisin kimlər tərəfindən olduğunu qeyd etməzdi.

Qeyd olunan rəvayətlə ziddiyyət təşkil edən üçüncü rəvayət, Qətadənin Ənəsdən nəql etdiyi rəvayətdir. Orada deyilir: Peyğəmbər (s), Əbu Bəkr, Ömər və Osman namazı «Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin» ayəsi ilə başlayırdılar.

Bəlkə də bu rəvayət başqa bir mənə daşıyır. Deyə bilərik ki, «Əlhəmdü lillahi rəbbil ələmin» deyildikdə, ayənin özü deyil, ümumilikdə Həmd surəsi nəzərdə tutulur. Çünki, Həmd surəsi bəzən «Fətihətul-kitab» da adlandırılmışdır.

Belə bir anlama əsasən deyə bilərik ki, Peyğəmbər (s), Əbu Bəkr, Ömər və Osman namazı Bismillahsız deyil, «Fətihətul-kitab» surəsi ilə başlamışlar.

Bu məzmununda digər rəvayətlər də nəql olunmuşdur və Şafei onların məhz belə bir mənə daşdığını qeyd etmişdir.

Apardığımız araşdırmalardan belə məlum olur ki, nəql olunmuş rəvayətlər bir-biri ilə heç bir ziddiyyət təşkil etməyir və Peyğəmbərin (s) namaz qılarkən oxuduğu surələrdən əvvəl «Bismillah...» ayəsini oxuması tamamilə düzgündür.

QƏBİRLƏRİN ZİYARƏT OLUNMASI HAQDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR

Bu məzmununda kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Biz isə yalnız İbni Teymiyyə adı ilə məşhur olan Əhməd ibni Əbdül-həkimin babası Əbdüssəlam ibni Abdullahdan nəql olunmuş hədislərə işarə etmək istəyirik. İlk növbədə onun «Əl-muntəqa» adlı kitabında nəql etdiyi hədislər haqda söhbət açacaq və sonra başqalarından nəql olunmuş digər hədislərə də işarə edəcəyik.

Əbdüssəlam ibni Abdullah ibni Əbdül-həkim ibni Teymiyyə, Bəridədən nəql etdiyi hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: «Mən sizlərə qəbirləri ziyarət etməyi qadağan etmişdim. Lakin Allah-taala ananın qəbrini ziyarət etməyi Məhəmmədə icazə verdi. Siz də qəbirləri ziyarət edin və bilin ki, onların ziyarət etməklə axirət gününü xatırlatmış olursunuz.

2. Əbu Hüreyrədən nəql etdiyi hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) anasının qəbrini ziyarət edib ağladı. Əshab da onun ağladığını görüb ağladı. Sonra üzünü onlara tutub buyurdu: Allah-taaladan anamın bağışlanması üçün dua etməyimi istədim. Lakin o mənə buna icazə vermədi. Sonra Ondan anamın qəbrini ziyarət etməyə icazə istədim. O, mənim bu istəyimi qəbul etdi və anamın qəbrini ziyarət etməyə icazə verdi. Sizlər də qəbirləri ziyarət edin. Çünki, qəbirləri ziyarət etmək insana ölümü xatırladır.

3. Abdullah ibni Əbi Məleykədən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Günlərin bir günündə Ayişə qəbristanlıq tərəfdən gəlirdi. Onu görcək dedim: Ey möminlərin anası! Haradan gəlirsən?

Dedi: Qardaşım Əbdürrəhmanın qəbrinin ziyarətindən.

Dedim: Məgər Peyğəmbər (s) qəbirləri ziyarət etməyi haram etməmişdirmi?

Dedi: Bəli, bir vaxtlar Peyğəmbər (s) qəbirləri ziyarət etməyi haram etmişdi, lakin sonra bu qadağanı aradan götürüb qəbirləri ziyarət etməyi tövsiyə edərdi.

İbni Teymiyyə rəvayəti nəql etdikdən sonra deyir: Bu rəvayəti Əsrəm də özünün «Sünən» adlı kitabında nəql etmişdir.

Müəllif:

Bu rəvayəti təkcə İbni Teymiyyə və Əsrəm deyil, Şeyx Məhəmməd Hamid Fəqinin «Muntəq»aya yazdığı haşiyədə dediyi kimi, İbni Macə, Hakim və Bəğəvi tərəfindən də «Şərhul sünəndə» də nəql olunmuşdur.

4. Əbu Hüreyrədən nəql etdiyi hədisdə deyir: Peyğəmbər (s) qəbristanlığa gəlib üzünü qəbirlərə tutub buyurdu: «Salam olsun sizlərə ey möminlər! Biz də sizlərə qovuşacağıq». İbni Teymiyyə rəvayəti nəql etdikdən sonra deyir: Bu rəvayəti, Əhməd ibni Hənbəl, Müslüm və Nəsai də nəql etmişdir. Lakin Əhməd ibni

Hənbəlin Aişədən nəql etdiyi bu sözlər əlavə olunmuşdur. Peyğəmbər (s) sonra buyurdu: İlahi! Bizləri onların savabından məhrum etmə və onlardan sonra bizləri sınağa çəkmə (ki, biz bunun öhdəsindən gələ bilmərik).

5. Bəridədən nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s) əshaba etdiyi tövsiyələrin birində buyurdu: Qəbirləri ziyarət edərkən sizlərdən biriniz desin: Salam olsun sizlərə ey ölümlər, salam olsun sizlərə ey dünyasını dəyişmiş mömin və müsəlmanlar! Biz də Allahın istək və iradəsi ilə sizlərə qovuşacağıq. Allah-taaladan bizlərin və sizlərin bağışlanmasını diləyirik.

İbni Teymiyyə hədisi nəql etdikdən sonra deyir: Əhməd ibni Hənbəl, Müslüm, İbni Macə də bu rəvayəti öz kitablarında nəql etmişlər.¹

6. İbni Ömər, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Kim Allahın evini ziyarət etdikdən sonra mənim qəbrimin ziyarətinə gələrsə, sanki mənim sağlığında ziyarət etmiş olur.» Bu rəvayəti Təbərani özünün «Əvasit» və Biyhəqi «Sünən» adlı kitablarında nəql etmişlər.

7. Başqa bir rəvayətdə deyilir: Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: «Kim mənim qəbrimi ziyarət etsə, ona hökmən şafaət edərəm.»

Bu rəvayəti İbni Udən özünün «Kamil» və Biyhəqi «Sünən» adlı kitabında nəql etmişlər.

8. Ənəs Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Kim mənə vəfat etdikdən sonra Mədinədə ziyarət edərsə, mən də qiyamət günü ona şafaət edəcək və gördüyü işlərə şəhadət verəcəyəm.»²

9. Əbu Hüreyrə, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Qohum-əqrəbasının qəbrini ziyarət edən, mərhuma salam verən şəxs oradan qalxmazdan əvvəl, ziyarətinə gəldiyi şəxsin salamını alar və onunla ünsiyyətdə olar. Bu rəvayəti Əbu Şeyx və Deyləmi də öz kitablarında nəql etmişlər.

¹ İbni Teymiyyə bu beş rəvayətin hamısını özünün «Əl-müntərə» adlı kitabında nəql etmişdir 2-ci cild, 116-cı səh.

² Kənzul-ummal 8-ci cild 99 və digər səhifələr.

10. Əbu Hüreyrə, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi başqa bir hədisdə deyir: «Tanış qəbrin kənarından keçib ona salam verən şəxslər dərhal salamının cavabını alırlar.»

Bu rəvayəti Xətib Bağdadi, İbni Əsakir, İbni Nəccar və başqaları da nəql etmişlər. «Kənzul-ummalda» rəvayət nəql olunduqdan sonra müəllif deyir: Hədis sənəd və nəql edən şəxslər baxımından mötəbər və etibarlıdır.

Müəllif «Kənzul-ummalda» qəbirləri ziyarət etmək və onları öpmək barədə səksənə yaxın hədis və rəvayət nəql etmişdir. Maraqlananlar bu kitaba müraciət edə bilərlər.¹

11. Əbu Hüreyrə, Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Mənə salam göndərən hər bir kəsin salamını Allah-taala mənə çatdırır və mən də cavab olaraq ona öz salamımı göndərirəm.»²

12. İbni Ömər Kəbə evindəki «qara daşı» (həcərül-əsvəd) təberrük məqsədi ilə öpüb əl çəkmək barəsində deyir: «Peyğəmbər (s) qara daşı öpər və ona əl çəkərdi. Biri onun sözünü kəsib soruşdu. Ehtimal vermirsənmi ki, ziyarət zamanı izdiham olduğu üçün bu iş bizim üçün çətin və ya qeyri-mümkün olsun?! Cavabında dedi: Ehtimalını, belə ola bilsinləri kənar qoy! Çünki, mən Peyğəmbərin (s) Həcərül-əsvədi öpüb ona əl çəkdiyini öz gözlərimlə gördüm.»

Bu rəvayəti Buxari də öz kitabında Əhməd ibni Hənbəlin «Müsnəd» kitabında nəql etmişdir.

13. İbni Abbas deyir: Ömər in qara daşı öpüb ona əl çəkdiyini öz gözlərimlə gördüm. Bu işi Peyğəmbərdən (s) də görədik. Bu rəvayəti Təyalisi və başqaları da nəql etmişlər.

14. Əbu Cəfər deyir: İbni Abbas Kəbə evinin divarını öpüb alını oraya qoydu və bu işi üç dəfə təkrar etdi.

15. Əkrəmə İbni Abbasdan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Peyğəmbərin (s) alını «qara daşın» üzərinə qoyduğunu dəfələrlə öz gözlərimlə gördüm.»³

¹ Kənzul-ummal 8-ci cild 99 və digər səhifələr.

² Sünəni Biyhəri 5-ci cild 245-ci səh.

³ Sünəni Biyhəri 5-ci cild, 74-cü səh.

16. Davud ibni Saleh deyir: Günlərin bir günündə Mərvan üzünü Peyğəmbərin (s) qəbrinə qoyan bir şəxsi görüb bərk qəzəbləndi. Boynundan yapışib möhkəm sıxaraq ondan soruşdu: «Heç bilirsənmi nə edirsən?!» Çətinliklə də olsa deyir: «Bəli, bilirəm nə edirəm». Mərvan onun üzünə diqqətlə baxdıqda görür ki, o Əbu Əyyub Ənsaridir. Əyyub ona deyir: «Günlərin bir günündə Peyğəmbərin (s) yanında idim. Bir qədər söhbət etdikdən sonra buyurdu: Layiq və əməli-saleh insanlar sizə dini rəhbər olduqları zaman din üçün ağlayıb, qəm-qüссə çəkməyin. Din üçün o zaman ağlayıb kədərlənin ki, dininiz naşı və nalayiq insanların əlinə düşmüş olsun».

Bu rəvayəti Hakim də özünün «Mustədrək» adlı kitabında nəql etdikdən sonra onun mötəbər olduğunu təsdiq edir.

«Qara daşı» öpmək, əl çəkmək, onun üzərinə üz qoymağa dair nəql olunmuş rəvayətləri İbni Teymiyyə də özünün «Əl-muntəqa» adlı kitabında nəql etmişdir.

17. İbni Əsakir nəql etdiyi rəvayətdə deyir: «Bir çöl ərəbi Peyğəmbərin (s) qəbri üzərinə gəlib bir ovuc torpaq götürüb üz-gözünə sürtüb dedi: Ya Rəsuləllah! Quranda deyilir ki, «Onlar [möminlər] bir-birlərinə qarşı durduqları zaman sənə pənah gətirsinlər». Mən də özümə zülm edib [günaha düşər] olub sənə pənah gətirmişəm. Mənim Allah-taaladan bağışlanmağımı istə.»

Qəbirdən belə bir səs eşidildi: «Ey insan! Sən artıq bağışlandın.» İbni Əsakir deyir: Bu əhvalat Əli (ə)-ın hüzurunda baş vermişdir.

20. İbni Əsakir nəql etdiyi sonuncu rəvayətdə deyir: «Bilal, Peyğəmbərin (s) qəbri üzərinə gəlib üzünü qəbrin üzərinə qoyub həzin-həzin ağladı. Həsən və Hüseyin də onun yanına gəlib həsrətlə qəbrə baxdılar. Bilal onları görcək ayağa qalxdı və onlara məhəbbət göstərərək üz-gözlərindən öpərək şirin dillə söhbətə tutdu.

ALUSİNİN ŞİƏ MƏZHƏBİNƏ VURDUĞU TÖHMƏT

Bir qədər əvvəl Razinin şİə məzhəbi haqda irəli sürdüyü təhqiramiz nəzəriyyə ilə tanış oldunuz. Təəssüflər olsun ki, belə bir xəstəliyə Alusi də mübtəla olmuşdur.

«Ağ sap qara sapdan fərqləncəyə qədər yeyib için»¹ ayəsini təfsir edərkən deyir: Şiələr gün çıxdığı zaman oruc tutmağa başlayırlar. Onların əqidəsinə əsasən oruc tutan hər bir şəxs gün çıxana qədər yeyib-içməkdə tamamilə azaddır.

Qəribədir görəsən Alusi bu məlumatları hansı mənbədən əldə edib və hansı dəlil və sübutlara əsasən belə bir nəticəyə gələ bilmişdir?! O, şiələrin hələ qədimdən məskun olduğu və əhalinin əksəriyyətini təşkil etdiyi Bağdad şəhərində yaşamış və ilk təhsilini orada almışdır. Belə bir şəraitdə o əhalinin hətta yaşayış tərzinə nəzər salıb düzgün nəticəyə gələ bilirdi.

Bütün bunlarla yanaşı o, şiə alimlərinin təlif etdikləri mötəbər şəriət kitablarından da xəbərsiz deyildir. Lakin təəccüb doğuran budur ki, görəsən belə bir şəraitdə onu bu nəticəyə gəlməyə və heç bir əsası olmayan və eyni zamanda müsəlman məzhəbləri arasında ixtilafa səbəb olacaq belə bir nəzəriyyə irəli sürməyə vadar edən nə olmuşdur.

Bəli, müsəlmanlar arasında ixtilafın yaranmasına və fikir ayrılıqlarının meydana gəlməsinə səbəb olan məhz bu kimi qərəzli nəzəriyyə və şəri fitvalar olmuşdur. Kim bilir, bəlkə də bütün bunlara səbəb olan gözə görünməyən, lakin pərdə arxasında fəaliyyət edən başqa mənfi ünsürlər vardır? Bəlkə də ədavət toxumunu səpməklə müsəlmanlar özləri balta sapına çevrilir və bir-birlərinin qatı düşməni olurlar?!

MÜƏLLİFİN HİCAZ ALİMLƏRİNİN BİRİ İLƏ APARDIĞI ELMI MÜBAHİSƏ

Hicri-qəməri 1353-cü (Miladi 1932-ci) ildə Kəbə evini ziyarətə getdik. Peyğəmbər (s) məscidində Zeynulabidin adlı olduqca savadlı bir qoca məscidə nəzarət edir, möhürlə namaz qılan şəxslərdən möhürlərini alır və onları möhürlə namaz qılmağa qoymurdu.

¹ Bərərə-187

Ona yaxınlaşıb dedim: Peyğəmbərin (s) hərəmində müsəlmanların icazəsi olmadan onların şəxsi əşyalarına toxunmaq və ona sahib olmaq olarmı?

Dedi: Xeyr.

Dedim: Belə isə hansı haqla müsəlmanların mallarını qarət edirsən? Bir halda ki, onlar Allahın birliyinə və həzrəti Məhəmmədin (s) haqq olaraq peyğəmbərliyə göndərildiyinə şəhadət verirlər.

Dedi: Onlar müsəlman deyil, müşriklər. Möhürü özləri üçün büt edib onlara səcdə edirlər.

Dedim: İstəyirsənmi bu barədə bir qədər ətraflı söhbət edək?

Dedi: Bu lap yerinə düşərdi!

Onunla saatlarla söhbət etdim, nəhayət tutduğu işdən peşiman olub üzr istəməli oldu. Allah-taaladan bağışlanmasını istəyib dedi: Mən təəssübkeş və inadkar insan deyiləm. Bu günə qədər həqiqət bəlli olmadığı üçün səhvə yol vermişəm.

Sonra o məndən başqa mövzular ətrafında da müzakirə etməyimizi xahiş etdi. Biz gecələr Peyğəmbər (s) məscidinə gəlir, orada müxtəlif mövzular ətrafında bəhs edir və fikir mübadilələri aparırıdıq. Oraya müxtəlif məzhəblərdən olan şəxslər gəlir və bizim məclislərimizdə iştirak edirdilər. Mədinədə olduğum on gün ərzində hər gün Peyğəmbər məscidinə gəlir və oraya toplaşanları maraqlandıran suallara cavab verirdik. Nəticədə həmən şəxs şiə məzhəbinə qarşı tutduğu qərəzli mövqedən əl çəkib bu məzhəbə ehtiramla yanaşmağa başladı.

Şeyx Zeynulabidin müzakirələrimizin nəticəsini «Ummul Qura» jurnalında çap etdirəcəyinə söz verdi. Onun fikrincə söhbətlərimiz haqsevər və təəssübsüz insanlar üçün olduqca xeyirli ola bilərdi. Bu səbəbdən də söhbətlərimizin məqalələr şəklində çap olunmasına böyük əhəmiyyət verirdi. Hətta jurnalın bir nüsxəsini mənə göndərəcəyinə söz verdi. Lakin verdiyi sözə əməl etmədi. Bəlkə də mövcud şəraiti nəzərə alıb fikrindən dönmüş və ya qarşısına çıxan maneələr onu verdiyi sözə əməl etməməyə vadar etmişdir.

İMAM HÜSEYN (Ə)-İN TÜRƏTİNİN FƏZİLƏTİ

Əbu Yəla öz kitabında və İbni Əbi Şəybə və Səid, Mənsurun «Musnəd» adlı kitabında Əmirəl-möminin Əli ibni Əbu Talib (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: «Günlərin bir günündə Peyğəmbərin (s) yanına getdim. Onun gözlərini yaşlı görüb təəccüb etdim. Soruşdum: Ya Rəsuləllah! Sizi narahat edən bir kəsmi vardır? Ağlamağınızın səbəbi nədir?

Buyurdu: Ya Əli, bir qədər əvvəl Cəbrail mənim yanımda idi. O deyir ki, Hüseyin Fərat çayının yaxınlığındakı səhrada amansızcasına qətlə yetiriləcəkdir.

Onu türətinin ətrini duymaq istəyirsənmi? Dedim: Bəli, ya Rəsuləllah. Əlində tutduğu torpağı ovucuma töküüb dedi: Al iylə. Torpağa bir qədər baxdıqdan sonra ixtiyarsız olaraq ağladım.»

Təbərani özünün «Böyük tarix» adlı kitabında Ümmi Sələmədən nəql edərək deyir: Gecə yarısı Peyğəmbər (s) yuxudan ayılıb ibadətə məşğul idi. Yuxudan ayılıb onun olduqca qəmgin və məyus olduğunu gördüm. O, həsrətlə əlindəki qırmızıya çalan torpağa baxır və sanki nəyinsə həsrətini çəkirdi.

Soruşdum: Ya Rəsuləllah! Bu nə torpaqdır belə?

Buyurdu: Cəbrail deyir ki, Hüseyin İraq torpağında qətlə yetiriləcəkdir. Mən ondan Hüseyinin qətlə yetiriləcək torpaqdan bir qədər gətirməsini istədim. Əlində gördüyün torpaq oranın torpağındandır.

İbni Əbi Şəybə, İbni Macə Təyalisi və Əbu Nəim bu rəvayəti Ümmi Sələmədən və Malik ibni Ənəsdən nəql etmişlər.

SƏCDƏ AYƏSİNİN TƏFSİRİ

Həsən ibni Mənsur deyir: İblis, Adəm (ə)-a səcdə etməyə əmr olunduqda dedi: İlahi! Adəmə yalnız o zaman səcdə edərəm ki, səcdənin əzəmət və şəfaətini ondan götürmüş olasan. Və mənim sənə səcdə etməyim yalnız sənənin böyüklüyünə bir nişanə olsun. Bir tərəfdən mənə Adəmə səcdə etməyimi əmr edirsən, digər tərəfdən isə özündən savayı başqa bir varlığa səcdə etməyi qadağan edirsən.

Allah-taala buyurur: Əgər Adəmə səcdə etməsən səni əbədi əzaba düçar edəcəyəm.

İblis dedi: İlahi! Məni əzab və işgəncə içindəmi görmək istəyirsənmi?

Allah-taala buyurur: Bəli!

İblis dedi: Nəzər salaraq məni əzab və işgəncə içində görməyin mənim üçün hər şeydən şirin və əzizdir. Elə bu da məni əbədi olaraq əzab içində qalmağıma vadar edir. Nə istəyirsən onu da et!¹

Müəllif:

Daim yenilik axtaran Ruzbəha və onun tərəfdarlarının gözləri aydın olsun ki, o, öz təfsirində əql, məntiq, Quran və dini əsaslara müvafiq olmayan belə bir ixtiraya nail ola bilmişdir. (*İstehza və təəssüf hissi ilə deyilir. Red.*)

ALLAH-TAALA İLƏ İBLİSİN SÖHBƏTİ

İmam Sadiq (ə)-dan nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: İblis, Allah-taalaya deyir: Əgər məni Adəmə səcdə etməkdən azad etsən, Sənə elə ibadət edərəm ki, nə yaxın olan mələklərin, nə də göndərdiyin peyğəmbərlər buna qadir olmuş olsunlar.

Allah-taala buyurdu: Mənim sənə ibadətində heç bir ehtiyacım yoxdur. Sən Mənə öz istədiyini kimi yox, Mənim istək və əmrinə əsasən ibadət etməlisən.

Başqa bir rəvayətdə deyilir: Dindən çıxmış bir şəxs imam Sadiq (ə)-dan soruşur: Allah-taala mələklərə Adəmə səcdə etməyi əmr etmişdir?

İmam Sadiq (ə) sualın cavabında buyurur: Hər kəs Allahın əmrilə səcdə edərsə, Allaha səcdə etmiş olur. Demək mələklər Adəmə səcdə etsələr də, Allahın əmri ilə səcdə etdikləri üçün Allaha səcdə etmiş olurlar.

İSLAM İKİ ŞƏHADƏT VERMƏKLƏ QƏBUL OLUNUR

Səmai, imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: İslam, Allahın birliyinə şəhadət verməkdən ibarətdir.

¹ İbni Ruzbəhanın təfsiri 21-ci Hind çapı.

«Əşhədu ənla ilahə illəllah və əşhədu ənnə Muhəmmədən rəsulullah».

Bu iki şəhadəti verməklə insanların can və malları toxunulmaz qalır, vərəsəlik, nikah qanunları və digər şeylər qüvvəyə minir və icra olunur.

Əbu Hüreyrənin Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyilir: Biz bu camaatla Allahın vəhdaniyyətinə, mənim nübüvvətimə və mənə nazil olanlara şəhadət verib iman gətirmələri üçün mübarizə aparıram. Əgər onlar bu iki şeyə iman gətirib onları qəbul etsələr amanda olarlar və xalqın hüquq və işlərinə dəxalət etməyincə heç kəsin onların can və malına təcavüz etmək haqqı olmaz.

Bu hədisi Cabir və Əbdullah ibni Ömər azacıq fərqlə nəql etmiş və onu əhli-sünnə mühəddisləri öz mötəbər kitablarında gətirmişlər: Səhihi Buxari 1/39, Səhihi Termizi 1/68, Sünəni Nəsai 2/224 və 161, Əhməd ibni Hənbəl 2/528 və 346 (Əbu Hüreyrədən 3/24 və 199, Ənəsdən 5/246, Məaz ibni Cəbəldən 5/433,).

Yenə də Əbu Hüreyrə həzrət Rəsuli-əkrəmdən (s) nəql edərək deyir: Mən camaatla «la ilahə illəllah» kəlməsinə görə mübarizə aparıram. Hər kəs bu sözü qəbul edib desə, xalqın hüququna təcavüz etməyincə canı və malı amandadır, əməllərinin hesabı da Allahın öz öhdəsinədir.

Bu rəvayəti Müslüm, Əbu Davud, İbni Macə, Termezi, Nəsai, Əhməd, Təyalisi və Buxari də nəql etmişlər.

Ovs ibni Səqəfi deyir: Biz Mədinə məscidində idik. Bu zaman həzrət Rəsuli-əkrəm (s) oraya varid oldu, bir kişi ona yaxınlaşıb nə isə bir söz dedi və Peyğəmbərdə (s) onun cavabında buyurdu: Get de onu öldürsünlər! O kişi gedib yenidən qayıtdı. Həzrət Peyğəmbər (s) onu yanına çağırıb buyurdu: Bəlkə o, Allahın birliyinə və mənim peyğəmbərliyimin həqqaniyyətinə şəhadət verir?

Dedi: Bəli!

Peyğəmbər buyurdu: İndi ki belədi, get onlara de ki, onu öldürməyib azad etsinlər. Çünki, mən Allah tərəfindən insanların Onun birliyinə və mənim peyğəmbərliyimin həqqaniyyətinə şəhadət vermələrinə əmr olunmuşam. Bu iki həqiqətə etiraf

etdikləri zaman can və malları amanda qalacaq və gördükləri bütün işlərin müqabilində ilahi qanunlara müvafiq olaraq cəzalandırılıb-mükafatlandırılacaqlar.

Bu rəvayəti Əbu Davud, Təyalisi, Əhməd Darmi və Təhavi də nəql etmişlər.

İBADƏTDƏN MƏQSƏD VƏ ONUN NÖVLƏRİ

Koleyni imam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İbadət üç qismə bölünür: Bəziləri Allahdan qorxduqları üçün Ona ibadət edərlər. Bu qul və kölələrin ibadətinə bənzəyir. Bəziləri Allaha savab və qazanmaq üçün muzdurlar kimi nə isə əldə etmək məqsədi ilə ibadət edərlər. Bəziləri də Allaha saf niyyətlə, eşq və məhəbbətlə ibadət edərlər. Bu isə azad insanların ibadətidir.

Bu mətləbi bir qədər fərqli bəyanla imam Əli (ə) belə buyurmuşdur: «Bəziləri Allaha tacirlər kimi nəyinsə müqabilində (maddi maraq olmaqla), bəziləri kölələr kimi qorxu üzündən, bəziləri də azad insanlar təki onlara nəsib olan nemətlərin şükrünü yerinə yetirmək üçün ibadət edərlər.¹

ƏMRUN BƏYNƏ ƏMREYN MƏSƏLƏSİ

Həsən və Şami deyir: İmam Rza (ə)-dan soruşdum: Allah-taala bütün işləri insanların öz öhdələrinə buraxmışdır? Buyurdu: Xeyr. O, təsəvvür olunandan daha uca və daha tədbirlidir və bütün işləri heç də insanların öz öhdələrinə buraxmamışdır.

Dedim: Demək Allah-taala insanların bütün işlərinə dəxalət edərək onları günah etməyə məcbur edir.

İmam Rza (ə) cavab verdi: Xeyr. Allah-taala bütün bu yanlış təsəvvürdən uca və münəzzəhdir. Sonra bu ayəyə istinad edərək sözlərinə davam etdi. «Ey Adəm övladları, Mən sənin xeyirxah işlərinə, sən özündən daha yaxınam (agaham). Çünki, gördüyün bütün işləri ixtiyarına qoyduğum güc və qüvvə və bacarıqla həyata keçirir və tutduğun günah işlərə Məndən daha çox agahsan. Çünki

¹ Nəhcül-bəlağə 229-cu hikmət.

insan bütün günah işləri edəcək yeganə dəlil Allahın ona bəxş etdiyi güc və bacarıqdır.»

ŞƏFAƏT HƏDİSİNİ NƏQL EDƏN MƏNBƏLƏR

Şəfaət haqda bir çox hədis və rəvayətlər nəql olunmuşdur. Biz nümunə olaraq onlardan bir neçəsinə işarə etdik. Bu məzmununda nəql olunmuş rəvayətlərdən biri də Peyğəmbər (s) buyurduğu — «Hər bir peyğəmbərin [ümmətin şəfatə olunması üçün] dua etmə haqqı olmuş və etdikləri dualar Allah-taalanın dərgahında qəbul olunmuşdur. Lakin mən ümmətimin şəfaət olunmasında edəcəyim duanı qiyamət gününə saxladım». — hədisidir

Bu hədis aşağıdakı mənbələrdə nəql olunmuşdur:

Səhih Buxari (dua fəslı) 1-ci cild 145-ci səh. Səhih Müslüm 1-ci cild 130-cu səh. (Cabir və Ənəsə istinad olunmadan).

Malik ibni Ənəs «Muvəttə» 1-ci cild 166-cı səh (Əbu Hüreyrədən). Əhməd ibni Hənbəlin «Müsnəd» kitabı 2-ci cild 215-313-181-396 109,426,486-cı səh.

Mündəricat

İKİNCİ CİLD	5
<i>ON İKİNCİ FƏSİL</i>	6
QURANDA NƏSX.....	6
NƏSXİN MƏNASI	7
NƏSXİN LÜĞƏVİ MƏNASI	7
NƏSXİN İSTİLAHİ MƏNALARI	8
İLAHİ HÖKMLƏRİN NƏSXİ	9
<i>NƏSXİN QEYRİ-MÜMKÜNLÜYÜ</i>	10
TÖVRAT VƏ İNCİLDƏ NƏSX	12
<i>İSLAMDA NƏSX</i>	14
<i>NƏSX</i>	16
NƏSX EDƏN VƏ NƏSX OLUNMUŞ AYƏLƏRİN ARAŞDIRILMASI	17
1. KİTAB ƏHLİNİN ƏFV OLUNDUĞUNU BƏYAN EDƏN AYƏNİN NƏSXİ	17
2. <i>QİBLƏ AYƏSİNİN NƏSXİ</i>	20
3. <i>QİSAS AYƏSİNİN NƏSXİ</i>	23
QULUN İNTİQAMININ ALINMASI ÜÇÜN AZAD BİR ŞƏXSİN ÖLDÜRÜLMƏSİ	25
KİŞİNİN QADININ QİSASI OLARAQ ÖLDÜRÜLMƏSİ (QADIN ÖLDÜRMÜŞ KİŞİNİN QİSASI).....	26
4. <i>VƏSİYYƏT AYƏSİNİN NƏSXİ</i>	29
PEYĞƏMBƏRİN (S) BUYURDUQLARI İLƏ ŞƏRİ HÖKMLƏRİN NƏSX OLMA HALLARI.....	30
5. <i>ORUCLUQ AYƏSİNİN NƏSXİ</i>	32
6. FİDYƏ AYƏSİNİN NƏSXİ.....	33
7. <i>CİHAD AYƏSİNİN NƏSXİ</i>	35
8. HARAM [MÜQƏDDƏS] AYLARDA MÜHARİBƏNİN HARAM OLDUĞUNU BƏYAN EDƏN AYƏNİN NƏSXİ.....	37
9. ƏHLİ KİTAB QADINLARI İLƏ EVLƏNMƏYİ BƏYAN EDƏN AYƏLƏRİN NƏSXİ	39
10. ƏQİDƏ AZADLIĞI AYƏSİNİN NƏSXİ	41
11. ZİNAYA DAİR VERİLƏN ŞƏHADƏT AYƏLƏRİNİN NƏSXİ	45
HALAL QADINLAR HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ	48
13. MÜTƏ AYƏSİNİN NƏSXİ	49
İRƏLİ SÜRÜLƏN NƏZƏRİYYƏLƏR VƏ CAVABLAR.....	52
<i>TƏLAQ AYƏSİ İLƏ MÜTƏ HÖKMÜNÜN NƏSXİ</i>	52
MÜTƏ AYƏSİNİN İRS AYƏSİ İLƏ NƏSXİ	53
2. MÜTƏ AYƏSİNİN İRS [VƏRƏSƏLİK] AYƏSİ İLƏ NƏSXİ.....	53

3. PEYĞƏMBƏRDƏN (S) NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏ MÜTƏ AYƏSİNİN NƏSXİ.....	54
MÜTƏNİN HARAMLIĞINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRİN TƏHLİLİ	58
MÜTƏ AYƏSİNİN ALİMLƏR İCMASI TƏRƏFİNDƏN NƏSX OLUNMASI	63
MÜTƏDƏ DAŞQALAQ	64
MÜTƏ BARƏDƏ YANLIŞ TƏSƏVVÜRLƏR.....	66
NƏTİCƏ	72
İRS AYƏSİNİN NƏSXİ.....	72
SƏRXOŞLUQ AYƏSİNİN NƏSXİ	77
FƏRZİYYƏ VƏ CAVAB.....	80
KAFİRLƏRİN TOXUNULMAZLIĞI HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ.....	81
MÜHAKİMƏ AYƏSİNİN NƏSXİ	84
ŞƏHADƏT [ŞAHİDLİK VERMƏK] AYƏSİNİN NƏSXİ	87
AYƏNİN NƏSX OLUNMADIĞINI SÜBUTA YETİRƏN DƏLİLLƏR.....	87
NƏSX NƏZƏRİYYƏSİ TƏRƏFDARLARININ İSTİNAD ETDİKLƏRİ DƏLİLLƏR	88
ZƏKAT AYƏSİNİN NƏSXİ.....	91
ƏTİ HARAM OLAN HEYVANLARIN YEYİLMƏSİNƏ DAİR NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ	95
DÖYÜŞDƏN FƏRARİLİK AYƏSİNİN NƏSXİ.....	96
SÜLH AYƏSİNİN NƏSXİ.....	99
DÖYÜŞ ZAMANİ [DÜŞMƏNƏ QARŞI] MÜQAVİMƏT GÖSTƏRMƏK AYƏSİNİN NƏSXİ.....	100
CİHAD AYƏSİNİN NƏSXİ	102
AYƏNİN NƏSX OLUNMASINA DAİR İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ BAŞQA BİR FƏRZİYYƏ.....	104
İZN AYƏSİNİN NƏSXİ	104
MÜHARİBƏDƏN BOYUN QAÇIRMAQ HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ.....	106
SƏBR AYƏSİNİN NƏSXİ.....	106
BAĞIŞLAMA VƏ KAFİRLƏRDƏN ÜZ DÖNDƏRMƏ AYƏSİNİN NƏSXİ	107
ŞƏRABIN HALALLIĞINA DAİR NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ	108
ZİNAKAR KİŞİ VƏ QADININ EVLƏNMƏSİNƏ DAİR NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ.....	111
GÜZƏŞT AYƏSİNİN NƏSXİ	112
DÖYÜŞDƏ ƏSİR GÖTÜRÜLƏNLƏR HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏNİN NƏSXİ.....	114
DÖYÜŞDƏ İŞTİRAK EDƏN KAFİRLƏRİN HÖKMÜ	115
AYƏ HAQDA İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ DİGƏR NƏZƏRİYYƏLƏR	118
DİLƏNÇİLƏRİN HAQLARINI BƏYAN EDƏN AYƏNİN NƏSXİ.....	122
NƏCVA AYƏSİNİN NƏSXİ.....	125
PEYĞƏMBƏRLƏ (S) GÖRÜŞÜB SÖHBƏT APARMAĞA NƏ ÜÇÜN SƏDƏQƏ VERİLMƏLİDİR?.....	127
HÖKM NƏ ÜÇÜN NƏSX OLUNMUŞDUR?.....	128
SUAL VƏ CAVAB	128

AÇIQ-AŞKAR TƏƏSSÜB VƏ QƏRƏZLİK.....	131
ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL.....	136
<i>YARADILIŞDA BƏDA</i>	136
İLƏHİ İRADƏ VƏ TƏQDİR ARASINDA OLAN RABİTƏ	137
<i>NƏ ÜÇÜN BƏDA HAQDA SÖHBƏT AÇIRIQ?</i>	137
MÜQƏDDİMƏ.....	137
BƏDANIN HƏQİQİ MƏNA VƏ MƏFHUMU	138
<i>YƏHUDİLƏRİN ALLAHIN QÜDRƏTİNƏ OLAN BAXIŞI</i>	138
ŞİƏ NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN BƏDAYA BAXIŞ.....	139
BƏDA VƏ QƏZA-QƏDƏRİN NÖVLƏRİ.....	139
QƏTİ QƏZA VƏ QƏDƏR.....	140
QƏTİ OLMAYAN QƏZA VƏ QƏDƏR.....	141
BƏDANI SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLLƏR	141
BƏDANIN İSTİFADƏ OLUNMADIĞI HALLAR	143
BƏDAYA OLAN ƏQİDƏNİN YARANMASI	145
ŞİƏ MƏZHƏBİNİN BƏDAYA BAXIŞI	147
ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL.....	150
<i>QURANIN TƏFSİRİNƏ DAİR ÜMUMİ QANUNLAR</i>	150
TƏFSİRİN MƏNASI.....	151
QURANIN TƏFSİRİ ÜÇÜN MÖTƏBƏR SAYILAN SƏNƏDLƏR.....	151
QURANIN VAHİD XƏBƏRLƏ TƏFSİRİ	152
QURAN AYƏLƏRİNİN VAHİD XƏBƏRLƏ MÜƏYYƏN VƏ XÜSUSİ HAL	
TAPMASI	155
MÜƏLLİFİN NƏZƏRİ	155
SUAL VƏ CAVABLAR	156
ON BEŞİNCİ FƏSİL.....	161
QURANIN QƏDİM VƏ YA HADİS OLMASI.....	161
QURANIN QƏDİMLİYİNƏ VƏ NƏFSİ [MƏNƏVİ] KƏLAMA ƏSASLANAN	
ƏQİDƏNİN YARANMASI	162
ALLAHIN ZATİ VƏ FƏLİ SİFƏTLƏRİ	163
<i>ZATİ VƏ FƏLİ SİFƏTLƏR ARASINDAKI FƏRQ</i>	163
NƏFSİ [MƏNƏVİ] KƏLAM NƏDİR?	164
NƏFSİ KƏLAMDA APARILAN ARAŞDIRMALAR.....	165
NƏFSİ KƏLAM NƏYİ TƏLƏB EDİR.....	168
ƏŞAİRƏNİN NƏFSİ KƏLAMA DAİR GƏTİRDİKLƏRİ DƏLİLLƏRİN	
ARAŞDIRILMASI.....	169
ON ALTINCI FƏSİL	173

HƏMD SURƏSİNİN TƏFSİRİ.....173

HƏMD SURƏSİ HAQDA ÜMUMİ MƏLUMATLAR174

HƏMD SURƏSİNİN FƏZİLƏTİ.....	175
HƏMD SURƏSİNİN AYƏLƏRİNİN SAYI.....	176
HƏMD SURƏSİNİN HƏDƏFİ.....	176
BİSMİLLAH AYƏSİNİN TƏFSİRİ.....	180
ƏDƏBİ İZAH.....	188
SURƏLƏRİN BİSMİLLAH AYƏSİ İLƏ BAŞLANMASI.....	189

BƏSMƏLƏ AYƏSİ HAQDA MÜXTƏLİF MƏSƏLƏLƏR.....191

QURAN, RƏHMƏT VƏ BAĞIŞLANMA KİTABIDIR.....	191
RƏHİM KƏLMƏSİNİN RƏHMANDAN SONRA GƏLMƏSİNİN SƏBƏBİ.....	192
BİSMİLLAH AYƏSİ QURANIN BİR HİSSƏSİNİ TƏŞKİL EDİRMİ?.....	193
DÜZGÜN NƏZƏRİYYƏ VƏ BUNU SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLLƏR.....	194
ƏHLİ-BEYT RƏVAYƏTLƏRİ.....	194
ƏHLİ SÜNNƏ RƏVAYƏTLƏRİ.....	196
ZİDDİYYƏTLİ RƏVAYƏTLƏR.....	197
BİRİNCİ RƏVAYƏTƏ VERİLƏN CAVAB.....	198
İKİNCİ RƏVAYƏTƏ VERİLƏN CAVAB.....	199
MÜSƏLMANLAR.....	199
BİSMİLLAH AYƏSİ BÜTÜN NÜSXƏLƏRDƏ YAZILMIŞDIR.....	200
MÜXTƏLİF DƏLİLLƏR.....	201
HƏMD SURƏSİNİN BİRİNCİ HİSSƏSİNİN TƏFSİRİ.....	204
OXUNUŞ QAYDASI.....	204
BU İKİ QİRAƏTİN HANSI BİRİ DÜZGÜNDÜR?.....	205
DİGƏRLƏRİNİN VERDİYİ CAVAB.....	207
BİZİM CAVAB.....	207
AYƏDƏ İŞLƏNƏN SÖZLƏR.....	209
HƏMD ŞÜKR ALLAHA MƏXSUSDUR.....	210
HƏMD SURƏSİNİN TƏFSİRİ.....	214
İKİNCİ HİSSƏ.....	214
İBADƏT.....	217

İSLAMDƏ İTƏT HÖKMÜ.....221

ALLAHA İTƏT.....221

ALLAHDAN QEYRİSİNƏ İTƏT.....	221
PƏRƏSTİŞ VƏ TƏZİM ARASINDA OLAN FƏRQ.....	222
ALLAHDAN QEYRİSİ ÜÇÜN EDİLƏN SƏCDƏ.....	227
İFTİRA VƏ TÖHMƏT.....	227
İMAM HÜSEYN (Ə)-İN TÜRƏTİ.....	228
ADƏM (Ə)-İN SƏCDƏ ETMƏSİ BARƏDƏ İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ NƏZƏRİYYƏLƏR.....	229
NƏTİCƏ.....	231
ŞİRK NƏYƏ DEYİLİR.....	232
İBADƏT NƏDİR?.....	233
ŞƏFAƏT VƏ KÖMƏK DİLƏMƏK.....	235
ŞƏFAƏT.....	237
ŞİƏ MƏNBƏLƏRİNDƏ NƏQL OLUNMUŞ ŞƏFAƏT RƏVAYƏTLƏRİ.....	239

ƏHLİ SÜNNƏ MƏNBƏLƏRİNDƏ ŞƏFAƏT HAQDA NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR.....	239
HƏMD SURƏSİNİN TƏFSİRİ	241
<i>SONUNCU HİSSƏ</i>	241
OXUNUŞ QAYDASI.....	241
LÜĞƏT VƏ TƏKRİB HİSSƏLƏRİ.....	242
HƏRƏKƏLƏR	244
HİDAYƏT	248
HİDAYƏTİN MƏRHƏLƏ VƏ DƏRƏCƏLƏRİ	248
NƏTİCƏ	250
ON YEDDİNCİ FƏSİL	252
<i>ƏLAVƏ VƏ HAŞİYƏLƏR</i>	252
MÜTƏ HƏDİSİNİN TƏHRİFİ	253
MƏHƏMMƏD ƏBDUHUN ÜÇ DƏFƏ TƏLAQ VERİLMƏSİNƏ DAİR İRƏLİ SÜRDÜYÜ NƏZƏRİYYƏ	255
RAZİNİN ŞİƏ MƏZHƏBİNƏ QARŞI YAXDIĞI İFTİRA.....	256
ALLAHIN MƏXLUQATI YARATMAQ İSTƏMƏSİNƏ DAİR NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR	256
TALE VƏ AQİBƏT ÜÇÜN EDİLƏN DUALARIN TƏSİRİ HAQQINDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR	257
BİSMİLLAH AYƏSİ ƏTRAFINDA APARILAN FİKİR MÜBADİLƏLƏRİ.....	257
YARADILIŞIN BAŞLANMASI HAQDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİS VƏ RƏVAYƏTLƏR.....	258
Bismillah AYƏSİNİN QURANIN BİR HİSSƏSİ OLUB-OLMAMASI HAQDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR	258
MÜAVİYƏNİN NAMAZ QILARKƏN Bismillah AYƏSİNİ UNUTMASI	260
Bismillah AYƏSİNİN NAMAZDA OXUNMASI	260
QƏBİRLƏRİN ZİYARƏT OLUNMASI HAQDA NƏQL OLUNMUŞ HƏDİSLƏR.....	262
ALUSİNİN ŞİƏ MƏZHƏBİNƏ VURDUĞU TÖHMƏT	266
MÜƏLLİFİN HİCAZ ALİMLƏRİNİN BİRİ İLƏ APARDIĞI ELMİ MÜBAHİSƏ.....	267
İMAM HÜSEYN (Ə)-İN TÜRƏTİNİN FƏZİLƏTİ.....	269
SƏCDƏ AYƏSİNİN TƏFSİRİ.....	269
ALLAH-TAALA İLƏ İBLİSİN SÖHBƏTİ	270
İSLAM İKİ ŞƏHADƏT VERMƏKLƏ QƏBUL OLUNUR.....	270
İBADƏTDƏN MƏQSƏD VƏ ONUN NÖVLƏRİ	272
ƏMRUN BƏYNƏ ƏMREYN MƏSƏLƏSİ	272
ŞƏFAƏT HƏDİSİNİ NƏQL EDƏN MƏNBƏLƏR	273